Milliyet
YAYINLARI
TARİH DİZİSİ

Sir Henry F. WOODS

TÜRKİYE ANILARI

(Osmanlı Bahriyesinde 40 yıl)
1869 - 1909

Amiral FAHRİ ÇOKER

MİLLİYET YAYIN LTD. ŞTİ. YAYINLARI

Tarih Dizisi: 42

●

Yayın hakkı (Copyright): Milliyet Yayın Ltd. Şti.

●

Kapak resmi: İsmail Gülgeç

●

Birinci baskı: Ekim 1976

Bu kitap YELKEN Matbaasında dizilip basılmıştır

Sir HENRY F. WOODS

TÜRKİYE ANILARI

(Osmanlı Bahriyesinde Kırk Yıl)
1869 — 1909

Çeviren:
Em. Amiral Fahri ÇOKER

Milliyet YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9
Woods Paşa Kimdir? 11
Giriş 17
İstanbul'a Gelişim ve Sultan Abdülaziz'in Avrupa Gezisinden Dönüşü 17

I. BÖLÜM

Osmanlı Bahriye Hizmetine Girmeden Önceki Çalışmalar 25
Boğaz Girişine Fener Dubası Konulması İçin Yapılan Mücadele 27
Bahriye Nezareti'yle İlişkiler ve Demiryolu İmtiyazlarının Alınışı 32
Denizin Üstünde ve İçinde Geçen Günler 40
Fener Gemisini Nasıl Demirledik? 47

II. BÖLÜM

Osmanlı Bahriyesi Hizmetine Giriş 57
İlk Görevler, Bahriye Koleji ve Okul Gemisinde Öğretmenlik 59
Çok Başarılı Torpillerim 77
Osmanlı - Rus Savaşındaki Görevlerim 82
Rusya ile Savaş Sonrası İlişkiler 96

III. BÖLÜM

Padişahlar, Çevresi ve Saray Hayatı **103**
Sultan Abdülaziz, Kişiliği, Tahttan İndirilişi ve İntiharı 105
Gerçek Abdülhamit ve Kişiliğini Belirleyen Bazı Olaylar 113
Padişahları Ziyaret Eden Hükümdarlar 140
Cuma Selâmlıkları ve Bomba Olayı 150
Osmanlı İmparatorluğunun Son İki Büyük Devlet Adamı 167
Geçmişteki Türk Devlet Adamları 172
Fuat Paşa ve Bogus Sabotajı 178
Türkiye Hizmetinde Bulunan Yabancı Subaylar 188
Hobart Paşa 199

IV. BÖLÜM

Türkiye'de Görevli Yabancı Kişiler ve Faaliyetleri **212**
Türkiye'deki İngiltere Büyükelçileri 215
1841'den Bugüne Kadar Türkiye'de Bulunan İngiliz Büyükelçilerinin Listesi 240
Amerikan Diplomatları 241
Türkiye'de Görüştüğüm Yabancı Ziyaretçiler 251

V. BÖLÜM

İstanbul'da Sosyal Yaşantı **259**
Boğaziçi ve Bazı Tatlı Anılar 261
İstanbul'un Gece Eğlenceleri 267
Mutlu Günlerde İstanbul Sosyetesi 271
Türk Konukseverliği 283
Şeker ve Kurban Bayramları 294
Yaşantımızdan Bazı Örnekler 306

VI. BÖLÜM

Son İzlenimler ve Ayrılış **317**
Donanma Politikası ve Savaştan Önceki Günler 319
İstanbul'a Yeniden Dönüş ve Son Ayrılış 325
Sonsöz 328

ÖNSÖZ

1 Mayıs 1943 tarihli 368 sayılı Deniz Mecmuasında - şimdiki Deniz Kuvvetleri dergisi - Suat Çakıl imzasiyle yayınlanan (Woods Paşa) başlıklı yazıyı okuduğum zaman, Türk Bahriyesine kırk yıl hizmet eden bu İngiliz deniz subayına büyük ilgi duymuş, ancak yazıda bahis konusu edilen, Türkiye anılarına dair eseri İstanbul kütüphanelerinde bulamadığım için hayatı ve hizmeti hakkında tamamlayıcı bilgi edinememiştim.

Yıllar sonra Ankara'da tanıdığım İngiltere Büyükelçiliği Deniz Ataşesi Albay **Cook,** konu ile ilgilenerek Admiralty ile temasa geçmiş ve fakat kayıtlarda ancak bir Yüzbaşı Woods bulunabilmişti.

Albay **Cook**'un aracılığı ile kendisine müracaat ettiğimiz, İngiltere Savunma Bakanlığı Deniz Tarihi Dairesi Başkanı Emk. Kd. Yüzbaşı P. K. **Kemp,** O. B. E., Woods Paşanın **Spunyarn** adını taşıyan iki ciltlik eserinin, Admiralty Kitaplığında mevcut olduğunu, eser 1924 yılında yayınlanmış olması itibariyle ancak eski ki-

tapların satıldığı bazı kütüphanelerde bulunabileceğini bildirerek birkaç kütüphane adı vermiş, fakat Londra'daki Deniz Ataşelerimiz aracılığı ile vaki araştırmalarımız, yine olumlu bir sonuca ulaşamamıştır.

Nihayet 1971'de, Ankara'daki İngiliz Deniz Ataşesi Yarbay G. M. A. James, **Spunyarn'ı** bulmayı başarmış ve bu suretle **Woods** Paşanın Türkiye'de bulunduğu 1867 - 1914 yılları arasında gerek Deniz Kuvvetlerimiz ve gerekse Padişahlar, Saray, Hükümet adamları ve sosyal yaşantımıza ilişkin olarak cidden enteresan anılarını öğrenmek mümkün olabilmiştir.

Spunyarn, iki cilt olup 294 sahife tutan birinci cildin 240 sahifelik 19 bölümü, Henry Felix Woods'un 10 yaşında İngiltere Bahriyesine dahil olmasından itibaren ki yaşantısını, görevli bulunduğu gemilerle gezilerini ve özellikle Çin ve Japonya'nın batıya açılmasından sonraki durumunu saptamaktadır.

Biz, kendisinin İngiltere Büyükelçiliğinin İstanbul limanında istasyoner gemisi H. M. S. **Caradoc'a** atanmasından başlayan anılarını almakta ve iki yıl sonra da, önce Deniz Harp Okulunda öğretmen, sonra da eylemli olarak Deniz Kuvvetlerinde ve Padişah Yaveri olarak Saray'da geçen yaşantısını, bütün izlenimleriyle kendi saptadığımız bir düzene göre yansıtmaya çalışmaktayız.

Bize bu imkânı sağlayan, İngiliz Deniz Ataşeleri Albay **Cock** ve Yarbay **James'e** ve eserin yayına hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, çalışma arkadaşlarım Albay Melih Demirel ve Amil Rıza Berksü'ye teşekkürlerim sonsuzdur.

Ankara, Mayıs 1976

Fahri ÇOKER
(Emekli Amiral)

WOODS PAŞA KİMDİR!..

1842 YILINDA Manş kanalı adalarından «Jersey»in **«Gorey»** kentinde doğan Henry Felix Woods, beş yaşında anasını, sonra da babasını kaybetmiş, büyük anne ve babası tarafından büyütülmüştür. On yaşında Greenwich'deki Deniz Kolejine verilen Woods, 1858 yılında fiilen Kralî Bahriyeye dahil olmuş, deniz hayatının başladığı **«Rollo»** okul gemisinde Kraliçe Viktorya'nın oğlu Edinburg Dükü -sonra Kral Edward VII- ile çok iyi arkadaş olmuştur. O kadar ki, yıllar sonra, Dük, Akdeniz Filosu Başkomutanı olarak **«Adrian»** sancak gemisiyle İstanbul'a gelip Sultan Abdülaziz'i ziyaretinde -Nisan 1869- kendisini özel yaver olarak almıştır. Woods, **«Rollo»**dan sonra Batı Afrika sahilleri filotilla komodorunun sancak gemisi **«Ancher»**e atanmış, gerek bu gemi ve gerekse sonradan verildiği Batı Afrika sahillerinde esir ticaretini yasaklamakla görevli

«Vesuvius» gemisinde eski İngiliz bahriyesinin sert disiplinini yaşamıştır. O dönemde, kanun dışı edilmesine rağmen geminin direğinden en son inenin kırbaçlanmasına ve görevi sırasında Scarcies nehrinde birbirine düşman kabilelerin acımasız çarpışmalarına da tanık olan Henry, gençliğinin bu yaşantısını daima özlemle anmıştır. Bundan sonra altı ay kadar **«Rhadamanthus»** gemisiyle Manş denizinde görev yapan ve sonra **«Charybdis»** gemisine atanan Woods'ın yaşantısında önemli bir dönem de, 1860-1863 yıllarında bu gemi ile uzakdoğuda geçen günlerdir. Kagoshima savaşı süresince **«Tartar»** ve ondan sonra da **«Kestrel»** ve **«Cormorant»** gemilerinde görev alan Woods, çoğu Japonya'da geçen altı yıl devamlı hizmeti sırasında, Kagoshima'da iken Prens **Sasuma**'dan danışmanlık teklifi dahi almış, ancak yurt özlemi, kabulüne engel olmuştur. Onun için, bu yıllar unutulmaz anılarla doludur. Woods, Japonya'yı, ortaçağdan çıkıp endüstriye yönelmesinden önce son tanıyanlardan idi. Çünkü, 1867 de İmparator olan **Meiji**, Japonya'yı batıya açacak ve reformları gerçekleştirecektir.

1866 yılında yurduna dönen ve bu arada Yüzbaşılığa yükselen Woods, 1867 yılı temmuzunda İngiltere; nin İstanbul Büyükelçiliği İstasyoner gemisi olan **«Caradoc»**un II. Komutanlığına atanmış, girginliği ve sempatik davranışlarıyla kısa zamanda dostlar edinmiştir. Babıâli ve Bahriye Nezareti ileri gelenleri ile de yakın ilişkiler kuran Woods, İstanbul boğazının Karadeniz girişine fener gemisi konulması, her iki sahilde cankurtaran servislerinin kurulmasında ve ayrıca boğaza girip çıkan gemilerin, bu hizmetler sebebiyle ödeyecekleri resim ve harçların tarifesini hazırlamakla görevli olarak teşkil edilen komisyonda görev almış, ba-

şarılı geçen bu faaliyetleri, Osmanlı Bahriye Nezareti ile ilişkilerini ve dostluklarını artırmıştır.

Bu samimî ilişkiler vesilesiyle kendisinin, Osmanlı Bahriyesi hizmetinde çalışması için İngiltere Kraliyet Hükümeti nezdinde yapılan teşebbüsler olumlu bir sonuca bağlanmış ve Yüzbaşı Woods'un Kaymakam -Yarbay- rütbesiyle Osmanlı Bahriyesine alınarak (Mektebi Bahriye-i Şahane) Deniz Harp Okulunda öğretmen olarak görevlendirilmesi için 18 Şevval 1286 -21 Ocak 1870- tarihinde Padişahın onayı alınmıştır (*). Sultan Abdülaziz'in İngiltere'de Kraliçe Viktorya'yı ziyareti -12-23 Temmuz 1867- sırasında Türkiye'ye bir amiralin başkanlığında bir İngiliz Bahriye Misyonunun gönderilmesi kararlaştırılmış, fakat sonradan Girit ihtilâlinin baş göstermesi ve Avam Kamarasındaki akisleri, projeyi suya düşürmüştür. Osmanlı Bahriye Nezareti, sonradan Deniz Harp Okulunda Seyrisefain okutacak iki öğretmen, iki topçu subayı ve okul gemisinde deniz mühendislerine liderlik yapacak yüzbaşı rütbesinde bir subay istemiş, bu isteğin kabulü üzerine-

---

(*) Aslında İngiliz Deniz subaylarının Osmanlı Bahriyesinde hizmeti çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Bunların başında Sir WALKER gelmektedir. 1838'de Osmanlı Bahriyesi hizmetine giren bu deniz subayı, yedi yıl hizmetten sonra yurduna dönmüş, kendisini Sir Adolphus SLADE izlemiştir. SLADE'in İstanbul'a ilk gelişi 1829 yılına rastlar. Kaptan Paşanın konuğu olarak Karadeniz'e çıkan SLADE, sonraları birkaç kez daha İstanbul'a gelmiş, 1848 yılında Kaptan Paşanın Danışmanı olmuştur. 1865 yılına kadar bu hizmette kalan ve bu arada Kırım savaşına da katılan (Müşavir Paşa) nın gezileri ve Kırım savaşı hakkında eserleri mevcuttur. Kendisinden sonra Osmanlı Bahriyesi hizmetine giren HOBART Paşanın kişiliği ve hizmetlerini ayrı bir bölüm olarak bu kitapta okuyacaksınız.

dir ki Yüzbaşı Woods ve öğretmen Morris Osmanlı Bahriyesi hizmetine girmişlerdir.

Artık, (Kaymakam İzzetlû Vuts Bey) olarak anılan İngiliz Deniz Yüzbaşısı H.F. Woods, önce dört yıl Deniz Harp Okulunda öğretmenlik yapmış ve bu arada (1870) İzmir'de ticaretle meşgul Mr. Charlton Whitall'un kızı Laura Sarah ile evlenmiştir. O dönemde Okul Nazırlığında, öğrenimini İngiltere'de Edinbourg Üniversitesinde tamamlamış bir matematik bilgini olan Sait Paşa -sonra Sultan Abdülhamit II.'nin Mabeyn Müşiri- nın bulunması öğrenciler ve İngiliz öğretmenler için büyük bir şans olmuş ve kendilerinden gereği gibi faydalanmayı mümkün kılmıştır.

1874 yılı sonunda **(Hüdavendigâr)** Okul gemisinde öğrenci liderliği ve öğretmenliğine atanan Yarbay Woods, 19 Mart 1877'de Albaylığa yükseltilerek, o tarihte teşkil edilen Deniz Genelkurmayı Dairesine memur edilmiştir. 24 Nisan 1877'de Rusya Çarlığının Osmanlı İmparatorluğuna savaş açmasıyla Karadenizdeki deniz harekâtında ve özellikle Tuna nehrindeki kıyı savunmasında yararlı hizmetler ifa etmiştir.

Savaş sonunda Bahriye Nezaretinde teşkil edilen (Torpito Komisyonu)na da üye olarak atanan Albay Woods, 20 Mart 1883 tarihinde (Liva)lığa yükseltilerek (Amiral) olmuş, bir yandan Deniz Genelkurmay Başkanlığı ve Torpito Komisyonunda çalışmakla beraber Deniz Harp Okulundaki öğretmenliğini de sürdürmüş, Okulda mevcut güverte ve makine sınıflarının yanı sıra (Torpito) sınıfının kurulması ve bu sınıfta uzman subaylar yetişmesinde etken olmuştur. Padişah Fahrî Yaverliği ile de onurlandırılarak 10 Ekim 1886'da Ferikliğe -Koramiral- yükseltilen ve 26 Eylül 1896 tarihinde Devletin Silâhlı Kuvvetlerinin en yüksek denetleme kurulu olan (Teftiş-i Askerî Komisyonu Âlisi)

rahrî üyeliğine atanan Amiral Woods, 1897 Türk - Yunan savaşına da katılmış, okul arkadaşı Edimbourg Dükünün 1901 yılında İngiltere ve Denizaşırı Ülkeler Kralı ve Hindistan İmparatoru sıfatiyle taç giyme töreninde, Padişah Yaveri olarak Sultan Abdülhamit II.'i temsil etmiştir. Bu törende Edward VII.'den (K.C.V.O.) nişanını ve (Sir) unvanını alan Koramiral Woods, Sultan Abdülaziz ve Abdülhamit II.'den çeşitli vesilelerle (Murassa Osmanî), (1. rütbe Mecidî) nişanlarıyla (Altın ve gümüş İmtiyaz), (Altın Liyakat) ve (Gümüş Yunan Muharebesi) madalyalarını almıştır. 23 Temmuz 1908'de Kanunu Esasî -Anayasa-nin Abdülhamit II. tarafından yeniden yürürlüğe konulması kabul edilmesi üzerine eski İdarenin yöneticileri arasında Amiral Woods'un durumu da inceleme konusu olmuş, sözleşme süresi bitmesine rağmen uzun zamandan beri 10.000 kuruş aylık ve rütbesine özel muayyenet -aylıklarından ayrı olarak her rütbedeki ordu mensuplarına verilmekte olan ekmek ve erzak- ile hizmetini sürdürdüğü saptanarak 1909 yılı temmuzunda emekliye ayrılmıştır. Ancak, eşinin mensup Whitall ailesinin Türkiye'de yerleşmiş bulunması itibariyle İstanbul'dan ayrılmayan Amiral Woods, 3 Ağustos 1914'de Alman gemileri **(Goeben)** ve **(Breuslau)**ın **(Yavuz Sultan Selim)** ve **(Midilli)** adlariyle Osmanlı Bahriyesi hizmetine girmesi, Almanya ve müttefikleri yanında yer alan Osmanlı İmparatorluğunun İngiltere ile savaşının kaçınılmaz bir hale gelmesi karşısında İstanbul'u terke mecbur kalarak yurduna dönmüştür.

Amiral Woods'un Bahriye ile ilgisinin kesilmesi, gerçekte 27 Ekim 1914 tarihinde olup Padişah Mehmet Reşat, Sadrazam Mehmet Sait ve Bahriye Nazırı Ahmet Cemal imzalarını taşıyan bu tarihli iradede aynen, «Bahriye Ferikanından Woods Paşanın Dairei Bah-

riyece bir gûna vazifeli olmamasına ve şimdiye kadar da tekaüt aidatı olarak hiç bir meblâğ vermemesine binaen nisbeti askeriyesinin kat'ı tensip edilmiştir.»

Kendi deyimiyle, 19. yüzyılın adamı olmasına rağmen 15. yüzyıl koşulları ve özellikle politik iç oyunları arasında, fakat bu oyunlara girmeden ve karışmadan, ayrıca gerek gizli polisin ve gerekse Rusya ve Almanya Elçiliği ajanlarının sürekli gözetimi altında bulunan bir kişinin; Padişahın, vezirlerinin ve devlet adamlarının güvenini kazanarak kırk yıl yabancı bir devlet hizmetinde kalabilmesi, her halde O'nun iyi ve doğru davranışlarını ve başkaca mükemmel bir taktisyen olduğunu kanıtlamaktadır.

Türkiye'yi ikinci vatanı olarak kabul eden Amiral Woods, savaşın sona ermesinde İstanbul'a gelen ilk yabancı olmuş, fakat eşinin anî ölümü üzerine fazla kalamayarak İngiltere'ye dönmüştür.

Amiral Woods, 1919 yılı ağustosunda yeniden İstanbul'a gelmişse de, değişen hayat şartları içinde ve aradığını bulamamanın ezikliği ile kısa bir süre sonra İngiltere'ye dönerek son yıllarını Wiltshire'deki evli kızı ile geçirmiş, kış aylarında çoğunlukla İsviçre veya Riviyera sahillerinde kalmıştır. Yine böyle bir dönemde 18 Şubat 1929 tarihinde Montekarlo'da 87 yaşında ölmüştür. İki kızı ve bir oğlu var idi. Coulston kilisesi mezarlığında gömülüdür.

GİRİŞ

İSTANBUL'A GELİŞİM VE SULTAN ABDÜLAZİZ'İN AVRUPA GEZİSİNDEN DÖNÜŞÜ

İSTANBUL'U ilk defa temmuz ayının serin ve sıkıcı bir sabahında gördüm. Gökyüzü tamamiyle bulutla kaplı idi ve çiseleyen yağmur her şeyi daha kasvetli ve sıkıntılı yapıyordu. Kendi kendime, «güneşli doğu bu mu?» diye sordum.. Acaba yolumu kaybetmiş olabilir miydim?.. Hayır.. çünkü, yaklaşmakta olduğumuz, bu, etrafı büyük surlarla çevrili şehrin adında bir yanlışlık olamazdı. O şehir ki, yedi tepesinde camilerin ve doğu kiliselerinin kubbeleri ve azametli minareleri ile kalabalıklaşmış ve şehrin ikiz kardeşinden, Asya tarafındaki Üsküdar'dan denizle ayrılan en geniş yerinde de bir sürü gemiler demirlemişti.

İstanbul ve Boğaziçinin güzelliği hakkında o kadar çok şey yazılmıştır ki, okuyucuyu bir de benim ilk izlenimlerimle sıkmayacağım. Sadece, İstanbul'a

ilkbaharın ortalarında sabahın erken saatlarında gelinmeli diyeceğim. Çünkü o zaman, güneş sanki kubbeleri ve minareleri altınla kaplamakta, deniz kenarındaki çok pencereli evlerin camlarında güneş ışınları yansımaktadır. Boğaziçi de, İstanbul gibi o saatlarda en güzel şekli ve çiçek açmış erguvan ağaçları ile görülebilir. Sonraki yıllarda, Marmaradan limana bir çok defalar girdim ve hiç bir zaman onun güzelliğini seyretme fırsatını kaçırmadım. İstanbul'u hiç görmeyenlere, kanıma göre, onun hakkında yazılmış en iyi kitabı tavsiye etmek isterim. Bu, İtalyan yazarı **Amici**'nin olup mimarîden arta kalan kuru şeylerden değil, İstanbulun geçmiş tarihinden ve onun unutulmaz güzelliklerinden bahseder.

İngiltereden istemeyerek ayrılmıştım. Fakat II. Komutan olarak görevlendirildiğim ve İstanbul Elçisine refakat etmekte olan ve resmî evrakları taşıyan gemideki işim çok cazip idi. Donanmadan uzakta, hayatımız çok güzel geçiyordu. Komutan çok zamanlar gemide değildi. Ben de bekârdım. Fakat ceza verme yetkim sınırlandırıldığı için disiplini sağlamak güç oluyordu ve yüksek otoritelere baş vurmak da imkânsızdı.

Caradoc'un, direklerden ve bir sahra topundan başka bir şeyi olmadığı, daha doğrusu eğitim yapılacak yelkenleri veya büyük topları bulunmadığı için personelin görevi, gemiyi yepyeni bir yat gibi temiz tutmaktan ibaretti. Bu itibarla sık sık sahile izinli çıkabiliyorlardı. Elçilik, Boğaziçindeki yazlık residence'e taşınınca gemi de Tarabya koyuna demirlerdi. Bu zamanlarda Haliçteki serbestlik aranır ve personeli kıyıların kuvvetli çağrısına karşı koruyabilmek zorlaşırdı. Bu dönemde, izin süresini geçirenler, göz yumulmayacak kadar çoğalırdı. Fakat yine de bütün yaptığım,

suçlunun sahile çıkmasına engel olarak gemide çalışmasını sağlamaktan ibaretti.

Caradoc'un kendine özel bir tarihi vardı. Aslında, Holyhead posta servisi için inşa olunmuştu ve hâlâ en hızlı yüzen gemilerden biri idi. Çok büyük yan çarkları ve bunları yüzdürmek için kocaman kiriş makinelerini havi temiz bir tekne ile bir saata on düğüm istimlerdi. Kırım savaşı sırasında donanma için satın alınmış ve kudretli İngiliz Elçisinin hizmetine İstanbula gönderilmişti. Lord **Raglan** ve subaylarını Kırıma taşımış ve sonra da ölüsünü İngiltereye götürmüştü. Mesleğine Holyhead'de başlamış ve son günlerini de orada geçirmişti. Askerî hizmetten çıkarıldıktan sonra yük ve yolcu gemisi olarak çalışırken limanın açığında Irlanda kanalında bir fırtınaya yakalanarak su alıp batmıştı.

İstanbula vardığımda o Tarabyada idi.

Geminin tercümanı gelip de feribotlardan birinin Tarabyaya gitmek üzere köprüden kalkacağını söylemesi üzerine hemen hazırlıklarımı tamamlayıp yola çıktım. Kısa bir zaman sonra yandan çarklı küçük bir buharlı geminin güvertesinde rahat bir şekilde oturuyor ve limanın canlı manzarasını bütün dikkatimle seyrediyordum. Çeşitli yönlerden gelip giden kayıklar, mavnalar, ayakları limanın bir ucundan öbür ucuna uzanan köprünün kemer altına, Latin yelken serenli direklerini indirerek itile kakıla Haliç'e giriyorlar, limana gelmekte olan, bir Hollanda balıkçısının tahta ayakkabısını hatırlatan acaip görünüşlü gemiler, şişmiş göğüsleri ve kare biçimindeki arka kısımları ile bana Çin yelkenli gemilerini düşündürüyorlardı. Bununla beraber aralarındaki benzerlik burada sona eriyordu. Çünkü bunlar, tek direklerinin üzerinde bir gabya yelkeni ve bazen de babafingo çubuğu da taşı-

yorlardı. Bazıları da ayni zamanda balon ve tirinket yelkeni de taşımakta idi. Bu yelkenler, uzun ve sağlam bir direğe bağlı olarak baş ve kıç istikametindeki mayıstra yelkeni kadarı açılmış, alttaki içerdeki köşeden, yukardaki dıştaki köşeye kadar uzanmakta idi. Yelken, ana direk ile başka bir direk «spreet» arasında çırpınıyordu. Bu ikinci direk, halatın yüksük adı verilen halkalarla tesbit edildiği direk idi. Bu şekilde donatılan gemiler Türkiye'de hâlâ inşa edilmekte olup bir tablodaki kadar canlı ve pitoresk'dirler. Her ne kadar bunlar kesik ve ayrı parçalar halinde iseler de donatımları o kadar iyidir ki bu yelkenlere hafif bir rüzgâr bile tesir edebilmektedir. Bu yelkenler, arz küresinin güney doğusunda oturanlar (Antipodes) tarafından batı ülkelerine getirilmiştir.

Tarabyaya yolculuk bir saattan fazla sürdü. Fakat gemiye öğle vaktinden önce vardım. Dışarda olan Komutan dışında bütün subaylarla tanıştım ve kendileriyle ilk yemeğimi yedim. Gemi arkadaşlarım: Cerrah, Irlandalı olan gemi kâtibi, batılı yardımcı ve Iskoç asıllı bir subaydan ibaretti. Hepsi gayet iyi insanlardı. Hele bir tanesi hayat boyunca arkadaşım oldu. Bu yardımcım olan subay James idi. Onun, sonradan Japon bayrağı altında hizmet görmesine, benim Japonya hakkındaki hikâyelerim sebep olduğu için daima büyük bir memnunluk duymuşumdur. O, Japon İmparatorluğunun subay adaylarına seyrisefain hocası olarak ve kumandası altında meşhur Amiral Togo'nun da bulunduğu öğrencilerle bütün Pasifik'i dolaştı. Ailesinin bütün fertleri tarafından olduğu gibi Japonlar tarafından da çok sayılırdı. Ona, hiç bir Avrupalıya yapmadıkları kadar güvenmişlerdi. Japonlar, ilk millî ticaret filolarını kurarlarken James'den öyle yardım gördüler ki, sonradan Nippon Yusen Kaisha şirketine genel müdür se-

çildi. Yirmi yıllık bir hizmetten sonra memleketine dönüp dürüst ve sıkı bir çalışma sonucu kazandığı servetinin tadını çıkartmak istedi. Fakat, şirket yöneticileri rahat bırakmadılar, Londrada bir şube açarak işleri yürütmeye devam etmesini istediler ve karşılığında iyi bir para teklif ettiler. Kabul etti. Çok üzgün olarak söyleyeyim ki James birkaç yıl önce kısa bir hastalıktan sonra öldü. Karısı ve çocukları, iki kızı ve oğlu benim en yakın dostlarım arasındadırlar. Onlar kabiliyetli bir ailedir. Anne, edebiyatla ilgilidir. Kızlar güzel ve sevimli oldukları kadar akıllıdırlar. Biri Roma'nın eski ailelerinden birine mensup Marki Don Henri Calvetti ile evlidir. Diğeri ise büyük bir şiir ve roman yazarıdır. Oğulları, Kraliyet Mühendisleri arasında temayüz etmiş bir subaydır. O da harpte hizmet etmiş ve ıztırap çekmiştir. Halen Kuzey Çin'de görevlidir.

Yemek henüz bitmiş ve kâtip piposunu içmek için güverteye çıkmıştı ki, salonun lumbuzundan içeri bağırıldığını duydum. «Kız, dışarı çıktı.» «Bu kim!» diye sordum. James, «Miss Photiadis» diye cevap verdi. Salondaki diğer iki subay güverteye koştukları anda, gözlerinin rıhtımdaki evlerden birinin kapısının kenarında durmakta olan zarif ve uzun boylu bir kıza çevrildiğini gördüm. O, gerçekten çok güzel bir kız idi. Byron'a aşk şarkısı yazması için ilham veren Atinalı genç kız sanki oydu. O anda farkına vardım ki arkadaşlarımdan hiç birisi onunla tanışmaya cesaret edememişler, sadece güzelliğine hayran kalmışlardı. Bunun, anlaşılması güç bir durum olduğunu keşfettim ve epeyce gülünç ve saçma sözlerden sonra önümüzdeki üç hafta içinde onunla tanışıp konuşacağıma dair arkadaşlarımla iddiaya girdim. Bu işi nasıl yapabileceğimi bilmiyordum. Çünkü Türkiyede ne bir tanıdı-

ğım ve ne de bir arkadaşım vardı. Fakat ben bunu göze almıştım.

Doğunun ilk büyük hükümdarı olduğunu söyleyebileceğim Sultan Abdülaziz'in unutulmaz Batı Avrupa seyahatinden dönüşünde (7 Ağustos 1867) elime ilk fırsat geçti. Onun hararetle karşılanışı bir çok debdebeli ve muhteşem sahnelere yol açtı. Periler diyarından dünyanın ve gökyüzünün bu kadar parlak aydınlığı görülmemiştir. Bu neşeli gösteri, onun döndüğü gece başladı ve onu izliyen iki gece de devam etti. Başka hiç bir yerde bulunmayan Boğaziçinin teraslı bahçelerinde, burun ve koylarında yapılan bu eğlence bir daha görülmeyecekti. Ve havaî fişeklerle yapılan bu büyük masraf, müsriflik sayılıp yasaklanacaktı. Hükümetin, bu olay ve ziyafet masraflarını ödemek için Osmanlı Bankasından 300.000 İngiliz lirası alınmıştı. İsmail Paşa da Mısır Hidivi olarak o zamanki kudreti ve zenginliği ile Emirgândaki yazlık sarayındaki eğlenceler için 60.000 İngiliz lirası harcadı. İsmail Paşa, henüz Mısır Hidivi olmuştu ve kendi soyunun devamlı olarak tahtta kalmasını sağlamak için Veraset kanununda değişiklik yapmayı başarmıştı (1). Bu büyük yenilik üzerine beyaz sakallı ulemalar memnun olmadıklarını göstermişlerdi. İsmail Paşa, mülkün babadan oğula geçeceğini kabul ettirirken, kuvvet ve otoritenin ailenin başı öldüğü zaman en yaşlı şahsına geçmesini sağlayan örf ve âdeti bozmuştu. Bu kuralın amacı ev veya devlet yönetiminin küçüklerin eline geçmesini önlemekti. Bunun içindir ki Türkiyedeki saltanat amcadan yeğene ve ondan sonra erkek kardeşe geçmiş olup halen de şimdiki sultanın kuzeni veliaht adayı durumundadır. Abdülaziz, bu arada kendisinden

(1) Mısır veraset usulünün değişmesi 28 Mayıs 1866 tarihinde kabul edilmiştir.

sonra oğlu Şehzade Yusuf İzzettin'in Osmanlı Hükümdarı ve Halifesi olmasını istemiş ve bunun için de İsmail Paşanın kendisine yardımını kuvvetli bir faktör olarak görmüştü. Ancak bu ona çok pahalıya mal oldu ve saltanata büyük yenilik getirecek olan niyeti o günün iki devlet adamı Âli ve Fuat Paşalar tarafından engellendi. Abdülaziz, onların karşı koymalarını önleyebilmek için büyük gayretler harcadı ama ülemaları daha iyi tanıyan Paşalar, Yusuf İzzettin Veliaht olduğu takdirde kendisinin tahtından olabileceğini söylemeye kadar gittiler. Bu iki Paşanın dışındaki diğer paşalar ve bir kısım yüksek görevliler, İsmail Paşayı kendilerine örnek alarak Abdülazize karşı realitenin dışında ve aşırı saygı gösterisinde bulunuyorlardı.

Sultan, karadan Varna'ya gelmiş ve orada güzel ve büyük yatı **(Sultaniye)**ye binerek, güzel bir yaz günü kendisini karşılamaya gelen Elçilerin yatları refaketinde olduğu halde Boğaziçine girmişti. Kalelerden top atışı ile selâmlanmış ve biz her burnun önünden geçişimizde topların gümlemelerini duymuştuk. Zaman zaman da (Padişahım çok yaşa) sesleri kulağımıza gelmekte idi. Sahillerde büyük halk yığınları göze çarpıyordu.

O gece bütün yabancıların da davetli olduğu Bebek'deki büyük Konak'da Padişah adına Sadrazam tarafından bir ziyafet verildi. Yemek'te bütün elçiler ve maiyet gemileri subaylarından başka tanınmış devlet yöneticileri ve subayları vardı. İşte bu vesile elime geçen fırsatı kaçırmadım. Miss Photiadis'in kayınbiraderinin Türk devlet adamları arasında önemli bir yeri olan (Fenerli Bey) olduğunu (2) ve onun da ziyafete

---

(2) Fenerli, devlet işlerinde bulunmuş ve büyük makamlar işgal etmiş Rumlar hakkında kullanılmış bir tabirdir.

davetli bulunduğunu biliyordum. Kendisine **Caradoc** ile Bebek'e gidebilmeleri için bir davetiye gönderdim ve kabul ettiği takdirde akşam sekizde kendisini almak için bir botun sahilde bekleyeceğini de ayrıca belirttim. Ondan teklifimi memnuniyetle kabul ettiğini bildiren bir cevap geldi. Buna çok sevinmiştim. Neredeyse iddiayı kazandığımı söyleyebilecektim. Çünkü yaşı müsait bir genç kızın bu resepsiyona gelmeyeceğini nereden bilebilirdim?. Bundan sonraki günlerim, güzel küçük hanımı izlemekle geçti. Fakat zamanla neşem kaçmaya başladı. Eskisi kadar ortalarda gözükmüyordu. O akşam bot, Fenerli bey ve karısını alarak dönünce arkadaşlarımın alaylarına katlanmak çok zor oldu. Çünkü iddiayı kaybetmiştim. Birkaç dakika onlarla konuştuktan sonra kendilerini arkadaşlarım ile bırakarak gemiyi idare etmek için kaptan köşküne çıktım. **Caradoc'**u ışıklandırılmış çeşitli taşıtlarla dolu Boğaziçinden Bebeğe götürmek oldukça tehlikeli bir işti. O gece yüzebilen çeşitli boylardaki bütün deniz taşıtları ortaya çıkmıştı. Hepsi çeşitli renklerde lambalarla süslenmiş ve içleri seyircilerle dolu idi. Beyaz, kırmızı ve yeşil ışıklar göz aldığından karaya gitmemek veya bir taşıta çarpmamak için çok dikkatli hareket etmek gerekiyordu. Bir kaza yapmadan o kargaşalığın içinden kurtulmayı becerdiğim halde Bebek koyuna girdiğimizde kendimi bayağı hafiflemiş hissettim.

Misafirlerimi sahile çıkardım, fakat Köşke girişteki kalabalıkta onlardan ayrıldığım için o gece kendilerini bir daha göremedim. Balonun çok eğlenceli geçtiğini söyleyemem. Çok ılık bir geceydi ve resmî üniforma içinde kendimi pek rahat hissetmedim. Fakat yine de enteresan sayılırdı. Çünkü Âli ve Fuat Paşalar ve Hidiv İsmail Paşa gibi meşhur simalarla tanıştım.

I. BÖLÜM

OSMANLI BAHRİYESİ HİZMETİNE GİRMEDEN ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

BOĞAZ GİRİŞİNE FENER DUBASI KONULMASI İÇİN YAPILAN MÜCADELE

VARNA'DAN Tarabya'ya dönüşümden sonra ilk fırsatta Sir Henry Barron (3) tarafından, Karadenizde ve Boğaz girişinde mevcut gemi enkazları ve ölüler hakkında inceleme yapacak uluslararası bir komisyona atandım. Bu tayin, **Caradoc**'un Komutanı Wilkinson'un tavsiyesi üzerine oldu. Komutan Wilkinson, birkaç oturumdan sonra bu işin daha çok bana göre bir iş olduğunu söyleyerek Komisyondan çekilmişti. Onun bu çekilişi, benim gelecekteki işimin temelini teşkil etti. Bunun için ona bir şükran borcum vardır.

O günlerde Karadeniz, Argonotların zamanından kalma kötü şöhretini devam ettiriyordu. Kış aylarında seyrüsefer duruyordu. Gerçekten yılın yarısından, nisanın ortalarından ekimin ilk haftalarına kadar olan

(3) İngiltere Elçiliği Maslahatgüzarı.

dönem dışında hiç bir deniz aracı Karadenizin karanlık ve fırtınalı sularına giremez, mevsimi gelinceye kadar bütün gemiler emniyetli limanlarda saklanırdı. Boğaziçi ve koyları sıra sıra dizilmiş gemilerle dolu idi. Karadeniz, bütün Akdeniz gemicileri, sadece Türkler ve Yunanlılar tarafından değil İtalyanlarca da anî fırtınaları, birdenbire yönleri değişen fırtınalara ve yer değiştiren ters akıntıları ile güvenilmez olarak sayılır.

Hâlâ da ilk tekliflerimin kabulünden sonraki şaşkınlık ve hatta dehşeti hatırlarım. Benim düşüncem, Boğaza bir işaret direği vazifesi görmesi için hemen girişin dışına bir fener dubası demirletmekti. Fakat denizi bilenler bunun bir çılgınlık olacağını söylediler. Meslektaşlarım arasında konsoloslukların liman kaptanı iki tane kıdemli Fransız ve Avusturyalı vardı. Kırım savaşından sonra Tuna'nın açılışı doğu Avrupa ve güney Rusyadaki ovalarda tahıl ekiminde bir artma meydana getirmişti. Orta Avrupadan gelip Boğaziçinden geçen pek çok da yabancı gemi vardı. Bunların yüzde yetmişi İngiliz bayrağı taşıyordu. Geriye kalanın büyük çoğunluğu da İskandinav gemileri idi. Norveç ve İsveç o sırada birleşik krallık idi ve İstanbul'daki Beşkonsolosları Mr. Anker Bodkep çok faal bir görevli idi. Türk Hükümetinin uluslararası bir komisyonun teşkiline muvafakat etmesi onun sayesinde olmuştur. Bu fırtınalı denizdeki mal ve can kaybı fazla idi ve seyreden gemi sayısı ile kaza sayısı da artıyordu. Bu nedenle Boğaza girmeyi daha az tehlikeli kılmak için bir çare bulunması düşünülüyordu. Yabancı devletlerin baskısı ile Osmanlı devleti boğazdan geçen gemilerin masrafı karşılamaları için vergi ödemeleri kararını aldı. Yukarda bahsettiğim iki kaptan ve bir de Norveçli kaptandan maadası Muavin Konsolos idi-

ler. Deniz işlerinde hiç bir tecrübeleri yoktu. Lâkin, benim uğraşmam gereken bir cahiller grubunu meydana getiriyorlardı. Ben katılana kadar Komisyonda hiç bir şey yapılmamış ve elverişli bir teklif de öne sürülmemişti. Daha ilk günlerde beklediğimden daha başarılı olmaya başladı. Komisyon, hazırlık çalışmalarını yapmak üzere bir alt- komisyon teşkil etmiş ve benimle birlikte Avusturyalı kaptan ve Türk delegesi olan subayı bu işe memur etmişti. Komisyonun başkanı bendim. Fakat Avusturyalının çok meşgul bir insan olması ve Türk meslektaşın ise hiç bir sorumluluk yüklenmeden işi bana bırakması beni yalnız bırakmıştı. Hazırlanan raporu komisyonda savunurken meslektaşlarım en sadık bir şekilde beni desteklediler. Norveçli Başkonsolos ve liman kaptanı da bu konuda yardımcı oldular. Araştırmalarımızda, gemilerin boğaza girişte kazaya uğramasına en tehlikeli sebep olarak girişin iki tarafındaki sahilin görünüşünün girişe benzemesi olduğunu tesbit etmiştim. Gemiler hatalarını anlayana kadar kıyıya çok yaklaşıyorlar ve mesafeyi ayarlayamıyorlardı. Bu şekilde Karadenizden uygun bir rüzgârla gelen gemiler kendilerini rüzgâr altındaki bir kuyuya sürüklenmiş buluyorlardı. Ondan sonra kıyıya çarparak kuvvetli dalgalar tarafından parçalanır ve geriye kendilerinden bir hatıra olarak kumdaki kereste parçaları kalır. Kıyıdaki araştırmalarım sırasında böyle bir çok üzücü hatıralarla karşılaştım. Özellikle kışın, gece vakti karaya oturan gemilerdeki mürettebatın hali çok kötü idi. Boğazın bir kaç mil ötesindeki «Riva» sakinleri bu olayları göremiyorlardı, çünkü köyler ve evleri tepelerin arkasında ve onların muhafazasında kurulmuştu. Canını kurtarıp kendilerini karaya atabilenler de ölümle yüz yüze idiler. Kışın buzlu rüzgârına karşı kendilerini koruyacak bir sığınakları

yoktu. Onun içindir ki her gemi enkazının yanında bir çok da ceset ile karşılaşılırdı.

Olaylar bakımından doğu ve batı kıyıları ayni idi. Bu itibarla girişe bir fener konulmasını teklif etmiştim. Böylece sisli havalarda gemiler onun ışığını görerek veya sesini duyarak seyirlerini ona göre tanzim edeceklerdi. Ayrıca, sahilin çeşitli yerlerine fenerler konulması, içinde felâketzedelerin faydalanacağı battaniye, elbise gibi eşya bulunan sığınaklar tesisi, hayat kurtarmak için istasyonlar kurulması ve bu istasyonlarda cankurtaran sandalları bulundurulması da tekliflerim arasında idi. Bilhassa fener hakkındaki teklifim çok canlı bir tartışmaya yol açtı. Çünkü Norveçli kaptanın dışında komisyonun diğer üyeleri teklifimi çok tehlikeli bir deneme olarak buluyorlar ve teşebbüsün sadece para sarfiyatına yol açacağını söylüyorlardı. Bazıları benim Karadenizi tanımadığımı, hiç bir geminin o ağır kablolarla korkunç dalgalara karşı koyamayacağını iddia etmekte idiler. Karadenizi bilmiyorsam Atlantiği tanıyorum dedim. Fakat yine de geminin o ağır kablolarla yüzemeyeceğini iddia eden bir sürü aptalca tartışmayı dinlemek zorunda kaldım. Atlantik'de inşa edilmiş çok büyük bir fener hakkında konuşarak iki Akdeniz kaptanını kandırabildim ve galiba sonunda sinirlenerek bir parça da gururlarına dokundum. Geminin ve mürettebatının emniyetinden endişe etmediğimi, eğer yapabilirsem feneri tek başıma kendim Karadenize dikeceğimi ve ilk kış ayını da gemide geçireceğimi söyledim. Nihayet bana inandıklarını söyleyerek imzalarını attılar.

Zaman kazanmak için, Elçilik vasıtasiyle bu muhteşem fenerin planlarını getirtmiştim. Bundan sonra dostçasına birleştik ve tavsiyelerimizin yerine getirilmesi için Türk otoritelerine, komisyonun baskı yap-

masını kararlaştırdık. İşi çok iyi idare ederken çok mutlu bir haber aldık. Komutan ve ben terfi ettirilmiştik. Wilkinson Binbaşı ve ben de Yüzbaşı olmuştum. Haleflerimiz tayin edilmiş, biz de geriye çağrılmıştık. Acele bir toplantı yapıp meslektaşlarımı haberdar ettiğim zaman hepsi çok şaşırmıştı. Bilhassa, arkadaşım Anker **Bodker**.. Anker'in teklifi ile Komisyon, benim bu işte alıkonmamın önemini belirten bir dilekçe hazırlayarak bunu İngiliz Elçisine vermeyi kararlaştırdı. Elçi Sir Henry Elliotda kendi düşüncelerini ekleyerek dilekçeyi İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdi. Kısa bir süre sonra **Caradoc'a** kadro dışı özel bir görevle atandığım bildirildi. İşim, beni çok ilgilendiriyordu. Ahmet Bey (4) adında çok hakikatli bir yardımcım vardı. Rütbesi Albaydı. Babası Amiral Osman Paşa idi. Osman Paşa, Sinoptaki filonun komutanı iken Rus donanmasının baskınına uğramış, fakat ihtiyar kahraman teslim olmayarak emrindekilerle birlikte ölesiye savaşmıştı. Türklerden bir çokları ölmüş veya yaralanmıştı. Amiral de yaralar almakla beraber bir bacağını da kaybetmişti. Ahmet Beyin üç oğlu vardı. En genci adını dedesinden alan Osman Paşa, hayatını Japonyada, Mikadoya bir vazife ile gönderildiği sırada eski Türk gemisi **Ertuğrul**'un batması ile kaybetmişti.

---

(4) Amiral Mehmet Raşit (çıkış: 1/12/1875) ve Amiral Osman (çıkış: 9/5/1877) ın babası olup 3 Mart 1881'de Liva Amiralliğe yükselmiş, 24 Şubat 1886'da vefat etmiştir. O dönemde dahi Albay rütbesindeki bir Türk subayının bir İngiliz yüzbaşısına yardımcı olarak atanması düşünülemez. Ahmet Bey, her halde komisyonda Bahriye Nezaretinin gözlemcisi olarak bulunmakta idi.

BAHRİYE NEZARETİ'YLE İLİŞKİLER VE DEMİRYOLU İMTİYAZLARININ ALINIŞI

ULUSLARARASI KOMİSYON'daki görevim çok enteresandı. Aslında Komisyon, önemli görevleri benim omuzlarıma yüklemişti. Ancak ileri sürdüğüm fikirler, hazırladığım plan ve tasarıların yüksek kademedeki arkadaşlarım tarafından tasvip edilmesi, işleri çözümlemeye kâfi gelmiyordu. Bu plan ve tasarıların tatbikata konması çok daha önemliydi. Hazırlanan tasarıların büyük bir çoğunluğu hasıraltı edilmekte idi. Ancak, ben tasarıların hasıraltı edilmesine göz yumamazdım. Komisyonun başkanı olan zat aynı zamanda İstanbul liman başkanı ve çok iyi bir insan olan Amiral Salih Paşa idi. Salih Paşa ile çok iyi anlaşıyorduk. Hazırladığım proje ve tasarıları Salih Paşaya imzalattıktan sonra Bahriye Nazırının tasviplerine sunmak üzere Nezarete gönderirdik. Ancak çoğu kez bütçe kifayetsizliği, harcama gerektiren başka âcil meselele-

rin zuhuru veya bu projelerin israf demek olacağı hususundaki bilinçsiz fikirler, projelerimizin reddedilmesine veya hasıraltı edilmesine sebep oluyordu.

Ben bu duruma çare bulmalıydım. Nitekim de bulmuştum. İngiliz Elçiliği sözcülerinden H. Simmonds'u kullanarak askıda kalan projeleri ilgili nezaretler nezdinde gün ışığına çıkarmaya çalıştım. Bunda da oldukça başarılı olduğumu sanıyorum. Yukarıda söylediğim gibi hazırladığımız tasarıları Bahriye Nezaretine gönderirdik. Bahriye Nezaretinin tasvibinden sonra tasarılar Veziri Azam'a gönderilir, özellikle Hariciye Nazırının ve diğer Nazırların fikirleri sorulurdu. Bundan sonra tasarılar kanunlaşır ve aynı yoldan Bahriye Nezaretine gönderilirdi. İş takibi çok önemli bir hususdu. Takip etmesem projelerin büyük bir çoğunluğu mutlaka hasıraltı edilirdi. Bu nedenle işleri, mahallinde takip etmeye başladım. Bunun bir sonucu olarak da, değişik kanaatlere sahip olanlar arasında bile «arzuya şayan» bir şahıs olarak saygı görmeye başladım. Bu sayede birçok kodaman tanıdım. İşte tam bu sırada Baron Hirsch, ileride sık sık geleceği gibi İstanbula gelmişti. Baron Hirsch'in İstanbula geliş nedeni Demiryolu imtiyazı elde etmek idi. Kendisine İstanbullu kurnaz bir Ermeni yardım ediyordu. Ona çoğu zaman nezaret ileri gelenleriyle görüşmek üzere Bâbıâli'de rastlıyordum. Kurnaz yardımcısıyla kuliste iş görmeyi daha uygun buluyordu. Yanılmıyorsam çok kısa, şişman ve koltuğunun altında daima devlet başkanlarına has siyah çanta taşıyan bir adamdı. Benim Veziri Âzamın makamına hiç bekletilmeden girdiğimi gördüğü zaman gözlerimin içine bakardı. Beni kıskandığı ve gıpta ettiği bakışından belli idi. Halbuki kendisi huzura kabul edilebilmek için saatlarca kapı önünde beklerdi. Ancak kabul etmek gerekir ki Baron Hirsch en sonun-

da emeline muvaffak oldu. İşini bilen bir adamdı. Özellikle Ermeni asıllı yardımcısı vasıtasıyla bir çok ileri gelen adamları tanımıştı. Söylendiğine göre bir milyon frank (£40,000) rüşvet yedirmişti. Mukabilinde ise Türkiyede demiryolu inşaatı hususunda imtiyaz elde etmeye muvaffak olmuştu.

Elde ettiği bu imtiyaz sayesinde bu kurnaz adam büyük bir servet elde etti. Ölümünde bu servetini kilise yoluyla yoksul ve felâket içinde bulunan dindaşlarına bıraktı. Baron Hirsch, aslında yapacağı işi çok iyi ve akıllıca planlamıştı. Hirsch «Demiryollarına sahip olmalısınız -İstanbul, Edirne ve Filibe gibi ticaret merkezlerini Avrupanın diğer ticaret merkezlerine demiryolu ile bağlamalısınız- Ancak bu projenin gerçekleştirilmesi en az 20 milyon sterlin ister. Bu çok büyük bir miktardır. Eğer demiryolu inşaatını bana verirseniz, ben bu parayı size temin edeceğim» gibi basma kalıp propaganda laflarıyla istediği imtiyazı elde etti. Bâbıâli'den derhal bir «İrade» yayınlanarak yürürlüğe kondu. Şimdi en önemli sorun 20 milyon sterlinin nasıl bulunacağıydı. Çok akıllı bir adam olan Baron Hirsch'in ilk yaptığı şey Bâbıâli'nin «Rumeli Demiryolu hisse senetleri» adı altında hisse senetleri çıkarmasını ve bunları piyasaya sürmesini salık vermek oldu. Hisse senetleri korkunç bir propaganda neticesinde kapışıldı. Hisse senetlerine kârdan % 50 hisse verilecekti. Ancak hisse senetlerinden toplanan para kâfi gelmiyordu. Bu nedenle kâr haddine % 5 daha ilâve etmek mecburiyeti baş gösterdi. Sonuçta hissedarlardan çok «Hirsch İnşaat Grubu» büyük kâr elde etmiş oldu. Bâbıâli'yle Hirsch arasında yapılan mukaveleye göre, demiryolunun geçeceği araziye bakılmaksızın Hirsch, inşa edeceği her kilometrelik demiryolu üzerinden para alacaktı. Bâbıâli hükümeti hem

kilometre başına Hirsch'e ve hem de istimlâk edilecek arazi için hak sahiplerine harcama yapacaktı. İstanbula demiryolu ile gelen tren yolcularının çok iyi bilecekleri gibi, demiryolu çok dolambaçlı yollardan geçiriliyordu. Tünel ve köprülerden kaçınmak, öte yandan demiryolunu gereksiz olarak uzatmak için Hirsch elinden gelen her şeyi yaptı. İnşa edilen bu demiryolu, kasabaların mümkün mertebe uzağından geçirildi. Bunun nedenini Bâbıâli'de rüşvet yiyenler de bilmiyor. Mukavelenin en önemli bir diğer maddesi de demiryolu inşaatı tamamlandıktan sonra bu demiryolu işletmesinin Hirsch şirketine bırakılmasıydı. Hirsck, bu işletmenin karşılığında kârın yarısını alacak, diğer yarısı da Bâbıâli ve hissedarlar arasında paylaşılacaktı. Zamanın Bayındırlık Bakanlığı da bu anlaşma gereğince muhtelif istasyonlar, bu istasyonlara varan yollar yapacaktı. En mühimi Dedeağaç'ta bir liman inşa edilmesinin şart koşulmasıydı. Bunu da Bâbıâli yaptıracak, bu limandan dışarıya hububat ihraç edilecekti. Hirsch, Türk makamlarını, demiryolu hizmete açıldıktan sonra hemen kâra geçilemeyeceğine, ancak bunun ticaret kanununda yabancılar lehine yapılacak değişikliklerle artacak ihracat ve ithalât sayesinde kâr edilebileceğine inandırmıştı. Ancak Türk otoriteleri buna bir müddet (Rus harbi sonuna kadar) yanaşmadılar. Burada şunu itiraf etmeliyim ki Türk - Rus harbi esnasında bu demiryolunun asker, erzak ve yiyecek nakli bakımından sonsuz faydaları olmuştur.

Hirsch şirketinin, bu demiryolu sayesinde Osmanlı devletini sömürmekte olduğu gerçeği çok geçmeden anlaşıldı. Yerli basın bu şirkete karşı ateş püskürmeye başladı. Ne zaman yeni bir Bayındırlık Bakanı tayin edilse ilk işi bu meseleyi bir çözüme bağlamak için uğraşmak oluyordu. Özel komisyonlar ku-

rulur ve Hirsch kumpanyasını çok sıkı denetlemek amacı ile kurulan komisyonlar aylarca görevde kalırdı. Sonunda Hirsch rüşvet mukabili komisyon üyelerini satın alır ve mesele hiç olmazsa bir müddet için kapanırdı. Buna deliler bile inanmazdı.

Kendisiyle temasta bulunduğum ilk Bahriye Nazırı, sakin yaradılışlı ve pasif bir şahsiyete sahip olan Hakkı Paşa idi. (5). Hakkı Paşadan sonra yerine daha kabiliyetli, daha zeki olan Mahmut Nedim Paşa getirildi (6). Nedim Paşa havsalası ve idrak kabiliyeti geniş bir şahsiyetti. Nedim Paşa, Âli ve Fuat Paşalar gi-

---

(5) Osmanlı devletinin kuruluşundan 1867 tarihine kadar Deniz kuvvetlerinin emir ve komutası ve her türlü idarî ve malî işleri (Kapudanı Derya) veya (Kaptan Paşa) denilen bir vezir tarafından yürütülmekte iken bu makam ve unvanı 13 Mart 1867 tarihli bir irade ile kaldırılmış, donanmanın komutanı (Kapudane) yönetimindeki (Komuta Meclisi) ne bırakılarak idarî ve malî işler (Umuru Bahriye Nezareti) adıyle yeniden kurulan bir nezarete verilmiştir. Hakkı İsmail Paşa (1819 - 1868) atanan ilk Nazırdır. Kendisi Babıâliden yetişmiş, Sadaret Müsteşarlığı, Evkaf ve Hazinei Hassa Nazırlıkları yaptıktan sonra Mabeyn Müşirliğinden Bahriye Nezaretine getirilmiştir. Bu görevde bir yıl kalmış, 13 Mart 1868 tarihinde ölmesi üzerine yerine, Padişah tarafından doğrudan doğruya olarak Sadaret Müsteşarı Mahmut Nedim Paşa atanmıştır.

(6) Mahmut Nedim Paşa (1818 - 1883) de Hakkı Paşa gibi Babıâliden yetişmiş, 1854'te Dışişleri Müsteşarı olmuştur. Bundan sonra sırasiyle Sayda, Şam ve İzmir Valiliklerinde bulunmuş, 1858'de (Tanzimat Meclisi) ne üye atanmıştır. Fuat Paşanın görevle Fransa'ya gidişinde Dışişleri Nazırlığına vekillik eden Nedim Paşa, sonra Ticaret Nazırı, 1860'da Trablusgarp Valisi, 1867'de (Meclisi Valâ) üyesi ve aynı yıl Deavi Nazırı olmuş, 1868 yılı Mart ayı başında Sadaret Müsteşarlığına atanmış iken Hakkı Paşanın ölümü üzerine Padişah tarafından Bahriye Nazırlığına getirilmiştir. 8 Eylül 1871 tarihinde Âli Paşanın ölümü

bi devlet adamı idi. Mütefekkir bir padişah olan ve reformcu olarak anılan Sultan Mahmut zamanında devlet hizmetinde bulunmuş ve devlet işlerinde pişmişti. Nedim Paşa, Âli ve Fuat Paşalara nazaran daha genç ve daha toy idi. Ayrıca Nedim Paşa, batılı devletlerden ziyade Rusya taraflısıydı. Birçok devlet dairelerinde çok önemli görevlerde başarılı hizmetlerde bulunduktan sonra Bahriye Nazırlığına getirilmişti. Beyaz sakallı ve çok muhterem bir zat olan Nedim Paşayı makamında her ziyaret edişimde beni nezaketle karşılardı. Ancak büyük makam koltuğunda bağdaş kurup oturması beni hayretler içinde bırakmıştı. Yardımcısı Faik Beydi. Faik Beyle Bursa korvetinin birinci subayı olarak Japonya dönüşü Mauritius adasında karşılaşmıştık. Yakışıklı genç bir subay olan Faik'le kısa zamanda dost olmuştuk. Kendisiyle birlikte Bahriye okul firkateyninde her ikimiz de ikinci kaptan olarak bir çok kez seyahat etmiştik. Girit Türklerinden olan Faik, çok güzel Rumca ve İngilizce konuşurdu (7).

üzerine (Sadrazam) olan Nedim Paşa, bir yıl sonra azledilmiş, muhtelif vilâyetlerde Valilikler ve (Şûrayı Devlet) Başkanlığından sonra 1875'te ikinci defa (Sadrazam) olmuştur. Yeniden azlinden sonra bir süre İçişleri Nazırlığı yapmış ve 14 Mayıs 1883 tarihinde ölmüştür.

(7) Süleyman Faik Paşa (1845 - 1909) İstanbul'da doğmuş, ilk öğrenimini babasının Evkaf Müdürü olarak görevli bulunduğu (Girit) de yaptıktan sonra Bahriye Mektebine girmiştir. 8 Ocak 1865'te sınıfının birincisi olarak mezun olan Faik Bey, kendi kendine ilerlettiği İngilizcesi ve görevindeki başarılariyle dikkati çekerek kısa zamanda rütbeler almış ve bulunduğu gemilerle okyanuslara seferler yapmıştır. Hobart Paşanın Deniz Genelkurmay Başkanı bulunduğu dönemde yardımcılığını yapan Faik Bey, sonra Başkanlığa atanmış ve Amiralliğe yükseltilmiştir. 1888'de Ferik Amiral olan Faik Paşa, daima yenilikleri izlemesi ve hür fikirleri ile Padişahın gözünden düşürülmüş

Fuat Paşanın 1869 da, Âli Paşanın ise 1871'de arka arkaya hayata gözlerini yummasından sonra Nedim Paşa, Veziri Âzam oldu. Ancak, Nedim Paşa Abdülaziz'in keyfi idaresine karşı çıkacak, hiç olmazsa Abdülazizi daha demokratik ve daha liberal bir idare tarzına ikna edecek kabiliyette değildi. Aksine Padişaha yaltaklanarak, istibdatın methiyesini yaparak, göze girmeyi tercih etti. İşte bu istibdat devrindedir ki «Jön Türkler» ortaya çıkarak padişahın keyfî idaresine karşı mücadele vermişlerdir. Abdülaziz - Jön Türkler mücadelesi neticesinde, vatanını seven bir çok aydın genç Avrupa memleketlerine kaçarak hayatlarını kurtarmak mecburiyetinde kalmışlardı. Halbuki bu aydın gençler vatanlarında kalmış olsalardı, daha doğrusu Avrupaya kaçmaya zorlanmamış olsalardı çok büyük işler başaracaklardı. Asıl adı Mahmut Nedim olan bu Paşanın günahları bununla da bitmiyor. Rusyanın Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki emelleri bilindiği halde Padişahı, Osmanlı kapılarını Rusyaya açmasına ikna eden de o idi. Aslında Nedim Paşa Osmanlı İmparatorluğu temellerine en büyük darbeyi indiren bir devlet adamı olarak tarihte müstesna bir yer işgal edecektir.

Nedim Paşa, kurnaz Rus Büyükelçisi Prens Ignatief'in tesirinde kalarak, Osmanlı hazinesinin ağır yükünü azaltmak düşüncesiyle dış borçların yıllık faiz-

---

ve nihayet Fizan'a sürüleceğini haber almasiyle 22 Ağustos 1901 tarihinde (Malta) ya kaçmıştır. 1908'de Meşrutiyetin iadesinden sonra affedilerek yurda dönmüşse de ertesi yıl ölmüştür. Kendisi, Deniz Harp Okulunda uzun yıllar öğretmenlik yapmış olan Binbaşı Ali Naci Beyin babası, merhum Gv. Kd. Yüzbaşı İhsan Naci, Emk. Yük. Mühendis Tuğamiral Hasan Naci Dengiz ve halen Washington Büyükelçimiz Melih Esenbel'in eşi Emine Esenbel'in dedesidir.

lerini % 6 dan % 3'e düşürmesi hususunda bir irade yayınlanması için Padişahı etkilemeye başladı. Bu haber Avrupada bomba tesiri yarattı. Aslında bu, sermayelerini, Osmanlı bonolarına yatıran ve her yıl yüzde altı faiz alan küçük sermayedarlar için yıkım demekti. Avrupa devletlerinin protestoları fayda etmedi. Ignatief tarafından desteklenen Veziri Âzam Mahmut Nedim Paşa, Padişahı kandırmayı başarmıştı. Akabinde dış borçların faizlerini yüzde üçe düşüren İrade yayınlanarak yürürlüğe kondu. Aslında yabancı basın muhabirleriyle iki gün önce görüşen ve demeç veren Mahmut Nedim Paşa, faiz haddinde bir değişikliğin söz konusu olmadığına garanti vermiş, buna rağmen İrade yayınlanmıştı. Avrupalı sermayedarların ve devletlerin tepkileri çok şiddetli oldu. Mütezarrır olan sermayedarlar Türkiyenin dostu olan devletlerin tebaalarıydı. Yabancı devletlerin Türkiyeye artık güvenleri kalmamıştı.

Aslında Osmanlı hazinesi çok kötü durumdaydı. Dış borçların faizlerini bile ödeyemeyecek durumdaydı. Ancak, Veziriazam, İgnatiefle Rum asıllı birkaç Rus maliyecisinin tavsiyesi yerine, İngiltere ile Fransa hükümetlerine baş vurmuş olsaydı hem faiz hadlerinde bir düşüş sağlamış olacak ve hem de sahtekârlık ve yalancılık töhmeti altında kalmayacaktı.

KOMİSYONUN bütün yükünü 1868 yılı ve bunu izleyen yıl üzerimde taşıdım. Kötü işçilik ve kötü malzeme kullanılmasını önlemek için işleri çok yakından takip etmeyi gerekli görmüştüm. Hafif tekne inşaatına nezaret ediyor, yüzer havuzlardan tutun da fener kulelerinin yapımına kadar her şeyle yakından ilgileniyordum. Her şeyin yolunda olduğunu görmek benim için sonsuz bir sevinç kaynağıydı. Bu münasebetle Anadolukavağı'nda uzun zaman kaldım. Orada geçirdiğim geceler âdeta Arap Gecelerini andırıyordu. İstanbul Boğazının Karadenize açılan giriş yerinde, ilerde gemiler için tehlike teşkil edecek bütün her şeyi inceledim. Bu münasebetle emrime bir (Yandan çarklı buharlı gemi) tahsis ettiler. Ancak, bu geminin kaptanı, hava ne kadar iyi olsa, yine de Boğazın dışında kalmıyor, akşam üstü olunca işi garantiye almak için yaşlı gemisini iskeleye demirliyordu.

Kavak, İstanbuldan epeyi uzakta olan bir Türk köyüdür. Bu köyün sakinleri İstanbul'a nadiren giderler, herhangi birinin İstanbula gitmesi köyde olağanüstü bir durum olarak nitelendirilirdi. Herhangi bir durumda İstanbula giden bir şahıs, geri döndüğü ve bir kahvehaneye uğradığı zaman, bütün gözler onda olur, o da İstanbulda gördüğü, duyduğu ve başından geçen olayları ballandıra ballandıra anlatır, dinliyenlerin zevk ve hayretten gözleri açılırdı. Akşam yemeğinden sonra dostum Ahmet Beyle birlikte bir kahvehaneye gider ve kahvehanenin balkonundaki divanın üzerine otururarak konuşulanları dinler ve denizi seyrederdik. Buradan Boğazın karşı uzantısı görünebilirdi. Tarabyanın taa aşağılarında bulunan Yeniköy bile oturduğunuz bu yerden seyredilebilirdi. Her gece, bize ayrılan bu balkonda kahverengi sakallı insanların köyle ilgili meseleleri ve bu meselelere bulunacak çarelerini hikâye edişlerini, arada sırada da cin, peri ve dev masallarını gülümseyerek dinler, bu arada nargilemi içerdim. Karşı sahildeki ışıkları seyretmek çok güzeldi. Hele mehtaplı gecelerde pırıl pırıl yanan deniz sularını seyretmek bana sonsuz bir zevk vermekteydi..

O günlerin unutamadığım bir olayını size burada nakletmeden geçemeyeceğim. Birgün Karadenizde seyrediyordum. Deniz sakindi. Ben de önümdeki haritada bulunduğumuz mevkii bulmaya çalışıyordum. Tam bu sırada başımın üstündeki kırmızı fese bir şey değdiğini fark ettim. Ancak işime o kadar çok dalmıştım ki aldırmadım ve bulunduğumuz yeri tespit edene kadar da başımı çevirip bakmak ihtiyacını duymadım. Belki de arkadaşım Ahmet Bey zannetmiştim. İşim biter bitmez etrafıma baktığım zaman gemi mürettebatının ortasında duran Ahmet Beyi gördüm. Bana gülüyorlardı. «Sevgili dostum, seni ziyaret eden dostun

bak gidiyor» diyerek bana havada uçmakta olan büyük bir kuşu gösterdi «Bu küçük kartal biraz önce fesinizin üstüne konmuştu» deyince, hayretler içinde kaldım. Aslında başıma konan ya küçük bir kartal veya iri bir deniz kuşu olabilirdi, ancak mühim olan bu değildi. Mühim olan gemideki yegâne yabancı olan bendim ve başımdaki kırmızı fesin bir başka emsali de gemideki mürettebatta yoktu. Aslında bu kırmızı fesi giymem yasaktı ve kartal beni tespit etmişti. Bu kartalın başıma konuşunu gören herkes beni şansımdan dolayı tebrik etmişlerdi.

Türkiyede geçirdiğim o günler ne kadar da tatlıydı. Hafta sonu tatillerimi ya Tarabya koyunda demirli olan Karakol gemisinde (İstasyoner'de) veya adalarda geçirirdim. O zamanlar İstanbulda dünyanın en konuksever insanları yaşardı. Bunlardan bir tanesini hiç unutamam. Bu şahıs tipik bir İngilizdi: Dürüst, dobracı, çalışkan, yarını düşünmeyen ancak arkadaşları için canını feda eden tipte bir kişi idi. Bu şahıs Osmanlı Bankasının ileri gelenlerinden olup aynı zamanda İstanbulda yaşayan sivil İngilizlerin de lideri sayılırdı. Sonradan Sir unvanı verilen bu adamın adı (Frederick Smythe) olup Kraliçe Viktorya'nın Taç Giyme Merasiminde K.C.M.G. payesiyle taltif edilmişti. Frederick'in Büyükadada şahane bir villası vardı. Yazın karısıyla birlikte bu muhteşem villada kalıyorlardı. İstanbul yakasında Karakol gemisinin mürettebatı için, onların istirahatini sağlamak amacıyla bir evi daha vardı. İşte ben ilerde evleneceğim kızı bu evde tanımıştım. Gelecekteki karım İstanbuldaki kızkardeşini ziyarete gelmişti. Karımın kızkardeşi Ortadoğudaki en büyük ve tanınmış İngiliz avukatıyla evli bulunuyordu. Smythes'in çocukları olmamıştı, bu nedenle çocuklara ve gençlere karşı aşırı bir sevgisi vardı. Etrafında

gençler gördükçe mutlu olurdu. Evinden hiç misafir eksik değildi. Bundan da memnundu.

Yatçılık sporu için Marmara denizi yaz aylarında aranıp ta bulunmayacak bir denizdir. Mayısın ilk haftasından ağustos ayının ilk haftasına kadar deniz sakindir. Öğleden sonra yelkencilerin işine yarayacak hafif bir rüzgâr yatları olanlar için sevindirici bir olaydır. Aslında bu tatlı rüzgâr Karadenizden başlar ve saat 14 sıralarında etkisini Marmara denizinde gösterir.

Dostum Frederick St. John'un yelkenle seyretmeye elverişli geniş bir Patalya'sı (yelkenlisi) vardı. Bir gün birlikte Marmara denizi içindeki adalara gitmeye ve hafta sonunu da Büyükada'da geçirmeye karar verdik. Meltemin başlamasıyla denize açıldık. Deniz de 20 mil kadar gittikten sonra akşam üzeri Büyükadaya Smythe'nin villasına vardık. Orada güzel bir pazar geçirdikten sonra, pazartesi sabahı arkadaşlarımızla vedalaşırken villanın hanımı daha önce hazırladığı yolluğu bize vermek için çok ısrar etti. Halbuki daha evvel hazırladığımız plana göre dönüşte Tarabyaya uğrayacak ve öğle yemeğinde Hobart'larda alacaktık. Halbuki kadın ısrar ediyor ve «siz şansınızı bilmiyorsunuz. Yolda fırtınaya tutulur da gecikirseniz aç kalırsınız» diyordu. Allaha çok şükür ki kadını dinledik ve bize hazırlamış olduğu yolluğu aldık. Hakikaten dönüşte deniz çalkantılı olduğu için öğle yemeği vaktini geçirmiştik. Hobart'lar aslında Moda'da oturuyorlardı. Moda köyü, eski devirlerden kalma Chalcedon şehrinin bulunduğu yerdedir. Chalcedon şehrine, Körlerin Şehri derlerdi. Haliç'in bahşettiği nimetler dururken böyle bir yere gelip şehir kurdukları için bu şehrin kurucularına kör, şehre de Körlerin Şehri denilmişti.

Symthe'in vediği yolluk ve şarap işimize yaradı. Yarı yola kadar her şey yolunda gitmişti. Güneş yükselmeye başladıktan sonra meltem şiddetini yavaş yavaş arttırmaya başladı. Aslında çok sıcak bir gündü. Şarabı da içince dayanılmaz bir sıcaklık duymaya başlamıştık. Üzerimizdeki elbiselerimizi çıkarmıştık. Sonra birden kendimizi Moda koyu hizasında bulduk. Ancak sahile bir mil kadar uzaklıktaydık. Meltem işimize yaramıyordu. Çünkü, bir istikamette esmiyordu. Âdeta boraya tutulmuştuk. Deniz, etrafımızda fırıldak gibi dönüyordu. Tam sahile doğru dönmek için manevra yapacağımız sırada alabora olduk. Sahile daha yarım mil kadar mesafe vardı. Patalyamız derhal batmadı ama büyük bir kısmı sulara gömülmüştü. İşimize yaramıyordu. Vücudumuz sularda ellerimiz ise Patalyanın henüz su üzerinde kalan kısmında olmakla beraber bütün ağırlığımızı veremiyorduk.

Allahtan Patalyamızda içi mantar dolu kocaman bir yastık vardı. St. John bunu görmüştü. Tamamen batmak üzere bulunan Patalyanın deniz üstünde kalan kısmına tutunmak suretiyle yastığın yanına yanaşan St. John, yastığı bağlı bulunduğu yerden çözmeyi başardı. Görünürde ne bir sandal ne de bir kayık vardı. St. John yüzme de bilmiyordu. Akıntılar bizi Marmaraya doğru sürüklemeye başlamıştı. Yastığın, her ikimizi de, denizin üstünde tutup tutmayacağından endişelenmeye başlamıştım. Sahile kadar yüzmeye ve St. John'a sahilden yardım göndermeye karar verdim. Ayakkabımı çıkarmak için bir elimi ayaklarıma doğru götürdüğüm sırada, büyük bir dalga beni başımdan aşağı örttü. Artık yastıkta St. John yalnız kalmıştı. Birkaç saniye denizin altında kaldıktan sonra yine üste çıktım. St. John, boğulduğumdan endişelenmeye başladığı için korkuyla karışık bir çığlık atmıştı. «Es-

ki dostum ne oluyor?» diye seslenince St. John'un endişeleri biraz olsun azaldı. Ancak su yüzünde duran yastık, değil ikimizi, birimizi bile su üstünde tutacak durumda değildi. Allahtan St. John yüzme bilmediği halde suyun üzerinde kalmasını becerebiliyormuş. Aksi halde durumu zorlaşacaktı. En nihayet yastığı bıraktı. Artık her ikimiz de denizin içinde batıp çıkan iki küçük mandarine benziyorduk. Yarım saat kadar denizin içinde çırpınıp durduk. Tam bu sırada uzaktan bir «Pazar Kayığı» göründü. Bu kayık yük ve eşya taşıyordu. Sonradan öğreneceğim gibi Modanın ilerisindeki küçük bir sahil kasabasına gidiyordu. Bizi görür görmez yanımıza doğru gelmeye başladılar. Yanımızdan geçerken mürettebattan iki kişi St. John'u anî bir hamleyle kayığa çekmeyi başardı. Mürettebattan bir tanesi de bana halat attı. Tam bu sırada dalganın tesiriyle kafam denizin içine girmişti, buna rağmen ipi yakalayayım derken dişlerimin arasına kıstırdığım ceketimi düşürdüm. Fakat ipi yakalamıştım, ancak içerisinde altın kaplamalı saatım bulunan ceketim denizin derinliklerine batmak üzereydi. Gemi mürettebatının amacı, ceket değil benim canımın kurtarılmasıydı. Beni gemiye çektiler. Ben tekrar denize atlayarak ceketimi ve içindeki saatımı almaya hazırlanıyordum ki, kayığın içindekiler başımın döndüğünü zannederek üzerime çullandılar ve denize tekrar dalmama müsade etmediler. Yolcuların çoğu Rum, bir kısmı da Yahudiydi. Kendilerine bizi Modaya çıkarmalarını söylüyorduk. Ancak lisanımızı bilmiyorlardı. Maksadımız, Modaya giderek batmakta olan Patalyayı sahile çektirtmekti. İç çamaşırlarımızın dışında üzerimizde hiç bir şey yoktu. Yolcuların bize ısrarla verdiği gömlek ve pantolonları giydik.

En sonunda Modanın ilerisindeki küçük sahil ka-

sabasına geldik. İskelenin yanında, Fransız propagandası yapan ve propagandayı Türkiyede yaymak amacıyla inşa edilen bir Katolik Koleji vardı. O gün de bu kolej öğrencilerinin geleneksel eğlence günleriymiş. Bütün öğrenciler ve bölge sakinleri iskeleye inmişlerdi. Giydiğimiz bol ve acaip elbiseleri gören halk bize bakarak katıla katıla gülüyorlardı. Mürettebata teşekkür ettikten sonra sağa sola bakmadan kalabalığın arasından sıyrılıp Hobart'ın Modadaki villasına kadar geldik. Hobartın villasına girmek, bizim için ayrı bir problem oldu. Villanın kapıcısına kendimizi bir türlü tanıtamıyorduk. Kapıcı, kılığımıza bakarak bizim öğle yemeğine davetli olan şahıslar olduğumuza inanmek istemiyordu. Bereket versin kapıcıyla münakaşamızı duyan Hobart'ın kuzeni Miss Boyd, kapıya kadar geldi ve bizi içeri aldı. Bize kuru çamaşır ve giyecek verdiler. Sonra bir masanın etrafına oturarak önümüze getirilen çayı yudumlarken, başımızdan geçenleri gülerek anlatmaya başladık.

FENER GEMİSİNİ NASIL DEMİRLEDİK?!..

ALT KOMİSYONDAKİ başkanlık görevimin artık sonlarına gelmiştim. 1868 yılının bütününü ve 1869'un büyük bir kısmını İstanbul Boğazı ile Karadenizin Boğaza yakın sularında deniz suyunun derinliklerini ölçmekle geçirmiştim. Bütün bu süre zarfında Ahmet Bey dostumun da yardımıyla, Karadenizin pek te konuksever olmayan kıyılarına tehlike işaretleri dikerek kurtarma istasyonları kurduk (Trinity House) (8) ileri gelenleri vasıtasıyla gerekli olan cankurtaran botları ile kurtarma işlerinde gemiye halat atmaya yarayan roketler temin edildi. Ayni kanaldan, fener gemisi ile cankurtaran botlarının idare ve bakımı için eksperler getirtildi. Bu eksperler ayrıca Türk denizcilerini, karaya oturan ve seyir halinde kazaya uğrayan gemilerin ve mürettebatın kurtarılması konularında da eğitecekti.

---

(8) İngiltere Fenerler ve Pilotaj İdaresi.

Fener gemisinin İngiltereden yola çıktığı haberini almıştık. Fener gemisi ile beraber, bu geminin ayrıntılarından sayılan fenerler, sisdelen fener ve aletleri ile birlikte demirlemeye yarayan zincir ve demir de gönderiliyordu. Yapılan yarışma sonucunda fener gemisinin eylül ayının ilk haftası içinde hazır ve kullanılabilir durumda Komisyonun emrinde olacağı anlaşılmıştı. Fener gemisiyle bir tatbikat, daha doğrusu bir gösteri düzenlenecekti. Bu nedenle tatbikat gününün kamuoyuna ilân edilmesi gerekiyordu. Durumu garantiye almak ve komutanlar önünde mahcup duruma düşmemek için, tatbikat günümü üç hafta ileri atmaya karar verdim. Bu kararımı Komisyonun aracılığıyla ilgili makamlara bildirdim. Tahminim doğru çıktı. Gemi bildirilen tarihten bir hafta sonra gelmişti. Bir hafta içinde hazırlıkları tamamlayarak gemiyi tatbikata hazır vaziyete getirdik. Fener gemisi ilk önce Kavak'a gönderildi. Orada, ışıkların, reflektörlerin ve kapalı havalarda çalınan sis-zilini (Siren) kontrolden geçirdik.

Bütün hazırlıklar tamam olduğu halde tatbikat gününe daha on gün kadar bir zaman vardı. Epeyi yorulduğum için bu fırsattan faydalanarak ufak bir değişiklik olsun diye Büyükadaya gitmiştim. Adadan döndüğüm zaman bende malarya belirtileri başlamıştı. Sanıyorum, malarya mikrobunu Anadolu yakasına yaptığım bir ziyarette öğle üzeri denize girdiğim için almıştım. Çok halsizdim. Bu nedenle Stasyonerin kaptanına rica ederek Fener gemisini himayesine almasını sağladım. Ertesi gün Stasyoner kaptanından aldığım bir telsiz beni hayretler içinde bırakmıştı. Telsizde verilen haber, Diana harabelerinde yapılan kazılar sonucu bulunan kıymetli kalıntıları İzmire naklet-

mek için Fener gemisine 48 saat içinde hareket emri verildiğini bildiriyordu.

Bu konuda kimseye itimadım kalmadığı için hasta hasta Kavağa kadar gittim. İyi de etmişim. Gittiğim zaman Kavak'ta çok karışık ve sinirli bir hava esiyordu. Fener gemisi hazır bekliyordu. İzmire, başka maksatlarla gönderilecekti. Tatbikat gününe de ancak beş gün kalmıştı. Bu gemi İzmire beş gün içinde gidip gelemezdi. Bu maksat için kiralanan tayfalar çok yüksek ücret alacakları halde firar etmek üzereydiler. Çok şükür ki tam bu sırada kuzey doğudan esen rüzgâr şiddetini arttırmıştı. Kabaran dalgalar İstanbul Boğazı içindeki seyrüseferi aksatacak nitelikteydi. Bu fırtına nedeniyle Fener gemisinin İzmire gönderilmesi fikri akim kaldı.

Daha önce bahsettiğim gibi mürettebat, Fener gemisinden ayrılmak istiyordu. Bereket versin sabah akşam Fener gemisinin etrafında dolaşan Karakol gemisi, mürettebatın gemiyi terk etmelerine engel olmuştu. Daha sonra Ahmet Beyle ikimiz, geminin içinde iki İngiliz kaptan da bulunacağını mürettebata anlatarak, geminin içinde kalmalarına onları ikna ettik. Daha sonra gözlerimi, Fener gemisini halatla çekecek yandan çarklı buhar gemisine çevirdim. Suhunet gittikçe düşüyordu.

Romorkörün palangasına baktığım zaman çekmeye yarayan bir tek halat vardı. Bu halat da «hawser» tipinde olup devamlı sürtünmeden bir kısmı yanmış durumdaydı. Ben derhal Komisyon başkanı Salih Paşaya bir subayla mektup göndererek, yeni bir romorkör istedim. Ayrıca halatın yenmiş olduğunu bildirerek mümkünse birkaç tane yeni halat göndermesini rica ettim. Ben haberi pazartesi akşam üzeri gönder-

diğim halde, çarşamba gecesine kadar bekledim. Gönderdiğim subay hâlâ gelmemişti.

Lodos perşembe günü de bütün şiddetiyle devam ediyordu. Perşembe sabahı Komisyon başkanına bir mektup daha gönderdim. Ancak akşam üzeri olduğu halde subaydan hiç bir haber gelmiş değildi. Cuma günü gelip çatmıştı. Bayağı heyecanlanmıştım. Havanın düzeleceği hususunda herhangi bir emare yoktu. Tam bu sıralarda fırtınaya tutularak yardıma muhtaç gemi arayan bir İtalyan romorkeri (tug-boat) Boğazın Karadenize açılan yerinden geçerek Kavak'a gelmişti. Ben derhal bu geminin kaptanını buldurarak bizim Fener gemisini limandan çekmesini istedim. Pazarlık konusunda da anlaşmıştık. Buna rağmen İtalyan kaptan bize hiç bir haber vermeden Kavak'tan ayrıldı. Sıkışık bir vaziyetteydim. İstanbula kendim gitmediğime pişman olmuştum. Ancak ben kendim İstanbula gitmiş olsaydım, bu kez Fener gemisinden ayrılmak için direnen mürettebatı kim yatıştırıp ikna edecekti. Durumu olduğu gibi kabul etmek zorundaydım.

Cumartesi güneş battıktan sonra Fener gemisi tatbikatın yapılacağı yerde hazır olmalıydı. Eğer hazır olmazsa, kusurun bizde bulunmadığı aşikâr olmakla beraber bu durumu yüksek kademedeki komutanlara anlatmak pek de kolay olmayacaktı. Ahmet beye ne kadar büyük bir sorumluluk içinde olduğumuzu anlattım. Fener gemisini mutlaka limandan çıkarmamız lâzımdı. Yapılacak tatbikata göre, gemiler karanlık bastıktan sonra Kavak açıklarından geçerek Boğazın giriş yerinden geçip Karadenize açılıp, tekrar Boğaza dönecek, bu arada da Fener gemisi bu gemilere ışıklarla yol gösterecekti. Eğer Fener gemisi tatbikat yerinde olmazsa bu gemiler sahildeki kayalara vurabilir, bir çok insan hayatlarını kaybedebilirdi. Bunun

sorumlusu kim olacaktı? Ben dilimin döndüğü kadar bu hususları Ahmet Beyle romorkörün kaptanına anlatmaya çalıştım. Durumun çok kritik olduğunu onlar da anlamışlardı. Ahmet Bey derhal yaptığı veciz bir konuşmayla gemi mürettebatını vazifeye çağırdı. En sonunda romorkörün gece yarısı harekete hazır olmasına karar verdiler. Şansımızı deneyecektik. Romorkördeki palanga halatı bu yükü acaba çekebilecek miydi. Bunu önümüzde kalan çok kısa zaman gösterecekti.

Ertesi gün şansımız biraz olsun yaver gitti. Birkaç günden beri devam eden şiddetli rüzgâr hafiflemişti. Cumayı cumartesine bağlayan gece yarısı romorkör, Fener gemisini çekmeye başlamıştı. Ancak Karadenizdeki fırtına daha durmamıştı. Boğaza doğru çok büyük akıntı vardı. Bu nedenle çok yavaş hareket edebiliyorduk. Ben, çekme halatının, sağlamlığını başlangıçta takviye etmiştim ama bu arada gözümü bir yandan büyük halattan ayırmıyor, bir yandan da bulunduğumuz yeri pusulayla tespit etmeye çalışıyordum. Hata yapmadığımı çok geçmeden anlamıştım. Rüzgâr tamamen kesildikten hemen sonra korkunç bir yağmur başladı. Hiç bir şey göremiyorduk. Halbuki karadan ancak birkaç mil uzaklıktaydık. Sahilde fener bulunmadığı, sonra da pusulaya itimadım olmadığı için her an için tehlikede olduğumuzu biliyordum. Ancak yaz aylarında boğazda ve Karadenizde yaptığım araştırmalar işime yaramıştı. Boğazın muhtelif noktalarındeki derinliği biliyordum. Sonra bildiğim bir şey daha vardı: Karadenizden boğaza doğru denizin altında büyük bir akıntı vardı. Bu akıntı yolunu takip ederek doğru istikamette seyretmeyi başarmıştık.

İlk birkaç saat içinde çok az yol katetmiştik. Boğazın giriş yerinden uzaklaştıkça büyük dalgalar azal-

maya başlamıştı. Onbeş millik bir mesafeyi on üç saatta almıştık. Artık demir atma yerine gelmiştik. Kurşun çubukla denizin derinliğini ölçtüm. Tam 75 kulaçtı. (Fathom) Ben derhal demir atılmasını salık verdim. Birkaç dakika sonra 270 kulaçlık demir, denizin içine gömülmüştü. Artık rahatça nefes alabilirdik. Aslında bütün bu işi başaranların başında iki İngiliz geliyordu. Diğer bütün Türk mürettebat «Kahve döğücünün hık deyicisi» idi. Işıklandırma tertibatının tamamlanmasına kadar Fener gemisinde kaldım. Sonra romorkör ile Fener gemisinden ayrılarak geri döndüm.

Artık Fener gemisinin ışıklandırma tertibatı sayesinde İstanbul Boğazındaki deniz trafiği özellikle güneş battıktan sonra, artacak, gemiler kaya ve yalılara bindirmek tehlikesinden uzaklaşacaktı.

Fener gemisini yerleştirmek için karşılaştığım zorluk, duyduğum sorumluluk ve heyecan yüzünden sıhhatım bozulmuştu. Ancak aldığım kinin hapları sayesinde hiç bir şeyim kalmadı. İstanbula sıhhatli ve neşeli olarak döndüm. Fener gemisini terk ettikten sonra romorkör kaptanına beni Kadıköye götürmesini söylemiştim. Kadıköyde birçok dostlarım vardı. Ve beni içtenlikle karşılayacaklarından emindim. Yanılmıştım. Dostlarım beni soğuk bir şekilde karşılamışlar ve Fener gemisinin duçar olduğu feci kazanın ayrıntılarını anlatmam için beni soru yağmuruna tutmuşlardı. Ben bütün bu sorulardan ilk önce hiç bir şey anlayamamıştım. Şaşkın bakışlarla dostlarıma bakıyordum. Hayretim geçtikten sonra ne demek istediklerini sordum. Bana verilen cevap uydurulan bir yalandan ibaretti. Yalan da şuydu: Bir gece önce Fener gemisiyle Boğazda seyreden bir buharlı gemi çarpışmış. Fener gemisi bir daha görünmemiş. Bu haber ilk önce

Galata bölgesine yayılmış. Sonra da bütün İstanbul halkının kulağına gitmiş.

İki gün sonra denizin sükûnetinden faydalanarak, durumu yerinde görmek maksadıyla Fener gemisine gittim. Bu arada Fener gemisinin gerçek yerini haritaya işledim. Fener gemisinin İngiliz kaptanlarından aldığım bilgi beni daha da memnun etmişti. Kaptanların anlattığına göre mürettebat gemiye ve yeni işlerine gün geçtikçe daha çok ilgi göstermeye başlamışlar. O yıl, Karadenizde görülmedik derecede fırtınalar olmasına rağmen Fener gemisi demirlendiği yerde sabit bir şekilde salimen duruyor ve Karadenizden gelip te Boğaza girecek gemilere ışıkları vasıtasıyla yön veriyor ve her yıl meydana gelen müessif kazaları önlüyordu.

Fener gemisinin demirlenmesinden takriben iki hafta sonra bir gündü. İngiliz elçiliğine derhal gitmem hususunda bana bir telsiz gelmişti. Elçiliğe gittiğim zaman karşımda, beni endişeli bir şekilde izleyen Maslahatgüzar Henry Barron'u gördüm. İlk söylediği cümle şu olmuştu, «Woods, Fener gemisi mahvoldu, içindeki bütün mürettebatı ile kayboldu.» «Bu nasıl olur» diye cevap verince hayal mahsulü olan ve gerçekmiş diye yutturulan olayı hikâye etmeye başladı. Hayal mahsulü hikâye şöyle idi: Az önce bir Rum kaptan elçiliğe giderek kazanın bilançosuna kadar bilgi vermiş. «Fener gemisi mürettebatı fırtına nedeniyle korkmuş, sonuçta Boğaza sığınmak için demir almak istemişler, ama buna muvaffak olamamışlar. Kuvvetli dalgalar Fener gemisini doğuya doğru sürüklemiş. Fener gemisi Şile sahilindeki kayalara bindirerek parçalanmış, Geminin parçaları ile talihsiz İngiliz müretebatın cesetlerini bile görmüşler...» Sir Henry, bütün bu uydurmalara inanmış görünüyor ve Rusyadan

gelip te Boğaza girecek gemilerin selâmeti için neler yapılabileceği hususunda fikrimi soruyordu.

Ben bu masala için için gülüyor ama güldüğümü Maslahatgüzara belli etmiyordum. «Acaba bu kazadan kurtulan var mı» diye sordum. Sir Henry «Hayır, Rum kaptanın anlattığına göre mürettebatın hiç biri kurtulamamış, hepsi boğulmuş» diye cevap verdi. Bu cevap üzerine Sir Henry'e şu soruları yönelttim. «Size bunu anlatan Rum kaptan bu kaza olurken neredeydi, Boğaza sığınmak için hareket ettiklerini nereden biliyor? Sonra bu kaptan, kaç tane İngilizin boğulduğunu gördüğünü söylüyor?» Sir Henry'in verdiği cevap şuydu: «Altı veya sekiz kişi.»

Ben Maslahatgüzara bunların tamamen hayal mahsulü, uydurma olduğunu söyleyerek, kendisini büyük bir sıkıntıdan kurtardım.

Ertesi gün mahallî bir İngiliz gazetesi şunları yazıyordu. «Karadenizde geceleyin fırtınaya tutulan zahire yüklü bir gemi saatlarca karaya oturmamak için, mücadele verirken, birden Fener gemisinin iki parlak ışığı sayesinde yönlerini değiştirmeye muvaffak olarak salimen Boğaza girebildi.»

Bu hikâyeyi yirmi yıl sonra arkadaşlarıma anlatır dururdum. Ben Türkiyeden ayrılana kadar bu Fener gemisi salimen nerede demirlendiyse orada duruyordu. Ve büyük söylemeyeyim, hiç bir harici kuvvetin bu gemiyi yerinden oynatmaya gücü yetmeyecektir.

Daha yukarıda Fener gemisinin zahire yüklü gemiye yaptığı hizmeti mahallî İngiliz gazetesinin hikâye edişinden bahsetmiştim. Gazetede çıkan bu yazıdan bir gün sonra İngiliz konsolosluğuna bir başka uyduruk haber daha gelmişti. Büyük dalgaların tesiriyle Fener gemisinin zincirleri kopmuş. Gemi kayalara bindirmiş. Halbuki o gün denizde fırtına yoktu. Ve Fener

gemimiz demirlendiği yerde vazife görmeye devam ediyordu.

Bu arada Fener gemisinde görev alan iki İngiliz kaptanından bahsetmek istiyorum. Bunlardan biri James Mathewson, diğeri de Richard Stavers idi. Her ikisi de Trinity House'a bağlı Fener gemileri servisinde görevli bulunmaktaydı. James Mathewson 1809 doğumlu olup, 1837 yılında Trinity House servisine girmişti. Türkiyedeki bu geçici göreve gelmeden önce Taymis nehrinde görevli bulunan Princes Channel Fener gemisinin kaptanıydı. Richard Stavers'e gelince, o da 1814 doğumlu olup aynı servise 1849 da intisap etmişti. Stavers'te Taymis nehrindeki Kentish Knock adlı Fener gemisinin ışıklarından sorumlu baş teknisyendi. Karadenize demirlediğimiz Fener gemisinin birinci kaptanı Mathewson, ikinci kaptanı ise Stavers idi. James Mathewson 1 Mayıs, 1885 yılına kadar Türk devletine hizmet etti. Sonra İngiltereye döndü ve emekliye sevkedildi. 1 Ekim 1896 da da öldü. Richard Stavers hakkında bilinenler ise meçhul. Ancak 1877 yılının ekim ayına kadar Türk devletinin hizmetinde olduğu vesikalarla sabit. Trinity House arşivlerinde yaptığım araştırmaya rağmen Stavers'in yukarıdaki tarihten sonra ne yaptığı ne olduğu, ne zaman öldüğü hakkında herhangi bir kayıda rastlayamadım.

II. BÖLÜM

OSMANLI BAHRİYESİ HİZMETİNE GİRİŞ

İLK GÖREVLER, BAHRİYE KOLEJİ VE OKUL GEMİSİNDE ÖĞRETMENLİK

1869 YILININ SONLARINA DOĞRU Türk Deniz Kuvvetleri hizmetine girdim.

Abdülaziz'in Kraliçe Viktorya'yı ziyareti esnasında bir Amiralin komutası altında Türkiye'ye bir İngiliz filosu gönderilmesi hususunda hazırlıklar yapılmıştı. Ancak bu proje, Girit isyanı ile ilgili Avam Kamarasında açılan görüşmeler esnasında sorulan sorular nedeniyle bir süre askıda kaldı. Bu proje, Ada'ya muhtariyet verildikten sonra yeniden ele alındı.

Ancak Türkler, İngiliz filosunun ziyareti ile ilgili görüşlerini nasıl olduysa değiştirdiler. Türk hükümeti bu değişiklik üzerine seyrisefain öğretecek iki denizci, iki topçu ve deniz talebelerine komuta edecek Albay rütbesinde bir subay gönderilmesi hususunda müracaatta bulundular. Bu müracaata ek olarak, adı-

mın, gönderilecek subaylar arasında bulunması İngiltere hükümetinden rica edildi.

Benim de başında bulunduğum hazırlık komisyonunun Karadeniz Boğazı dolaylarında yaptığı inceleme ve tetkikler sonucu, İngiliz hükümeti Türk donanmasına müşavir olarak tayinimi onayladı. Bu suretle, 45 yıl devam edecek görevim esnasında başımdan hiç, çıkarmadığım Fes'e kavuştum. Bana (Kaymakam) rütbesi ve (Bey) unvanı verildi.

Heybeliada Deniz Kolejinde vazifeye başladıktan birkaç ay sonra evlendim ve Marmaranın bu şirin adasına yerleştim. Burada dört yıl kaldım. Sonra da vatanımda güzel bir izin geçirdim. Dönüşte «Hüdavendigâr» okul gemisi komutanlığına getirildim. Heybeliadada geçirdiğim dört yıl çok mutlu idim. Görevim, can sıkıcı olup, dershanede birçok konularda ders vermek ve başarı gösteren bir grup öğrencinin denizcilikte ilerlemelerini sağlamaktı. Öğrencilerimi genel olarak zeki ve öğrenmeye meraklı bulmakla beraber hayalci taraflarının kuvvetli olduğu da bir gerçektir.

Vazifeye başladığım zaman Bahriye Kolejinin Komutanı «İngiliz Sait Paşa» olarak anılan Amiral Sait Paşaydı. Paşa, İngilizceye son derece vakıf, tanıdığım en efendi insanlardan biriydi. Türk halkı ve yabancılar tarafından sevilen ve takdir edilen bir zattı. İngiliz yaşantısına, örf ve âdetlerine karşı aşırı bir tutkusu vardı. Biz İngilizleri «Toprağın tuzu» olarak nitelendirirdi. Rus harbinden sonra Türkiyenin gittikçe İngiltereden ve onun dostluğundan uzaklaşmasını görmek ona çok acı gelmişti.

Konya Valiliğinde uzun süre görev yapan ve daha sonra İstanbula dönen Sait Paşa bir kalp hastasıydı. Esasında onun Heybelide bulunması bir nevi sürgünlük demekti. Abdülhamit, amcasının katledilmesine

varan olaylarla uzaktan veya yakından en ufak ilgisi bulunan şahısları İstanbuldan uzaklaştırmıştı.

İngiliz Sait Paşa (9), Damat Mahmut Paşanın kayın biraderiydi. Abdülaziz'in düşürülmesinden sonra Mareşal olmuştu. Küçük kızım tarafından kendisine yapılan bir komplimanı hiç bir zaman unutamadı: Paşa bir gün namaz kılarken, oturma odasına koşar adım-

---

(9) Sait Paşa (1830 - 1896) Has Ağası Eğinli Seyit Mustafa Ağanın oğlu olup ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra (Mühendishane-i Berr-i Hümâyun) a girmiş ve 1852 yılında Yüzbaşı rütbesiyle mezun olup Okulda Öğretmen Yardımcısı olarak alıkonulmuştur. İki yıl sonra İngiltere'ye gönderilmiş ve Edinburg Üniversitesinde mühendislik ve Matematik öğrenimi yaptığı gibi ayrıca Woolwich Topçu Okulundan da mezun olmuş ve 1861'de yurda dönerek ertesi yıl Binbaşı rütbesiyle Deniz Kuvvetlerine nakletmiştir. 1864'te Yarbay ve 1866'da Albaylığa yükselen Sait Bey, bu arada silâh satın alınması için Avrupa'ya gönderilen kurulda uzman olarak bulunmuş, 1868'de (İdarei Bahriye Meclisi) ne üye seçilmiştir. 1869 yılında Liva Amiral rütbesiyle (Mektebi Bahriyei Şahane) Nazırlığına atanan Sait Paşa, okulda kaldığı dört yıl içinde, İngiliz öğretmen ve subayların da yardımiyle okulu bir Akademi haline getirmiş, bu süre içinde okuldan mezun olan subaylar 1877 Rus savaşındaki deniz harekâtında başarılı görevler yapmışlardır. Bundan sonra bir süre Tophane Tecrübe Dairesi Başkanlığı yapan Sait Paşa, Abdülhamit II'nin tahta çıkışında Mabeyn Müşiri olan Damat Mahmut Paşanın tavsiyesiyle ve Ferikliğe yükseltilerek Saraya alınmış, bu suretle bilim ve teknik alanda olağanüstü bir kabiliyet olan Sait Paşanın dalgalı politika hayatı başlamıştır. Damat Mahmut Paşanın Tophane Müşirliğine nakliyle Mabeyn Müşiri olan Sait Paşa, 1877 sonunda Bahriye Nazırı olmuş, Ali Suavi olayı üzerine gözden düşerek önce Ankara Valiliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Kastamonu, Konya, Halep ve Elâzığ Valilikleri de yapan Sait Paşa, 1889'da Selâmlık Resmi Âlisine memur edilmiş ve 21 Şubat 1896'da ölmüştür.

larla girerek tekerlekli arabasını tamir etmesi için babasına serzenişte bulunmaya başlamıştı. O kadar çok ses çıkarıyordu ki annesi kızarak — «Lucy, sevgilim, gürültü etmemelisin. Paşanın burada olduğunu görmüyor musun?» Kızım, Sait Paşayı işaret ederek büyük bir ciddiyetle annesine döndü ve «O, Paşa değil bir İngiliz centilmenidir» dedi. Paşa bu komplimandan âdeta gurur duymuş ve her vesilede bu olaydan bahsetmişti.

Yıllar sonra, teftiş etmek için gittiğim Antalya ilinde tertiplenen bir resmi kabulde, Osmanlı Bankasının temsilcisi olan kayın biraderimin mevcudiyetini fırsat bilip, bu olaydan yine bahsetti. Bir sürü davetlinin içinde «Burada bulunan arkadaşım Mr. Whittall'ın İstanbulda bulunan küçük yeğeni, benim bir Paşa değil bir İngiliz centilmeni olduğumu söyledi.» diyerek, bir İngiliz centilmeni olmanın kendisi için neler ifade ettiğini izah etti.

Paşa, okumaya çok meraklı, düşünür ve güzel bir konuşmacı idi. Kendine mahsus dinî inanışları vardı. Bu inançları:

— «Boş laf yerine iş» ve — «mükâfatlandırılmak ümidiyle değil, adalet sevgisi için iş» şeklinde özetlenebilir. Paşa, Doğu Kiliselerine bağlı papazlara karşı içinde daima büyük husumet taşırdı. Heybelideki Bahriye Kolejine nazır tepe üstünde Yunan İlâhiyat Koleji vardı. Bahriye Koleji penceresinden bakıp ta papaz adaylarını tepedeki çam ormanı içinde gezinirlerken gördüğü zaman bana dönerek, «İşte hiç yararlı iş yapmayan Orman Beyleri, Bok-böcekleri, yeryüzünün fesat kaynakları» diye yorum yapardı.

Koyu bir din adamı değildi. Özellikle, Hz. Muhammed'in şarap ile ilgili öğütleri, onun için ölü bir mektuptan farksızdı. Aslında fazla içki içmezdi. Bir

defasında ben teşvik etmiştim içmesini. Küçük bir yatım vardı. Bir gün kendisiyle deniz gezintisine çıkmıştık. Paşaya, sütle şarabın karıştırılarak yapıldığı ve Milk-punch denilen bir içkiyi içip içmediğini sordum. «Hayır, hiç tatmadım, nasıl bir şeymiş?» diye başka bir soruyla karşılık verdi. «Tadına bakılmaya değer güzel ve hafif bir içkidir» diyerek kendisine bir şarap bardağı içinde ikram ettim. İçti ve hayretler içinde «Bunun süt neresinde» diye sordu. Ben elindeki bardağı alarak yeniden doldurdum. Paşa, «bu içkinin içinde süt yok galiba» diye mırıldandı. Sonuçta bu eski arkadaşım sütü tatmak umudu ile beş altı bardak içti. Paşa, kar üstünde piknik yapacak kadar sarhoş olmuştu. Buna rağmen yat gezintisi sona erdiğinde desteksiz yürüyebiliyordu. Hayatında hiç o günkü kadar sarhoş olmamıştı. Ve sıhhati için Skoçyalı hizmetkârının ihtimamına koşmuştu. Soğuk almıştı. Skoçyalı kadın hizmetkârı, bir dikmede içmek üzere kendisine cin ve su karışımından yapılan bir içki vermişti. Tavsiyeye uyup içkiyi içince gözlerinden kıvılcımlar parladı. «Ölüyorum, bu ölüm mü?» diye mırıldandı. Sonra gözleri kapandı. Sabahleyin gözlerini açtığı zaman tekrar hayata dönmüş gibiydi. Hayatında sarhoşluğun ne demek olduğunu bilmemiş ve sert içkinin tesirlerini tahayyül bile etmemişti. Bu olayın başkaları tarafından öğrenilmemesi için azamî dikkati göstermişti. Bir kaç ay sonra bir şaraphaneyi ziyareti esnasında **cin** kelimesini duyduktan sonra, soğuk algınlığını geçirmek için hizmetkârının ne kadar sert tedavi usulü tatbik ettiğini gülerek hatırladı.

Sait Paşa ayrıldıktan sonra yerine kıskanç bir Tuğ Amiral [10] tayin edildi. Bu adam benim eğitim

---

(10) Bahriye Mirlivası Hacı Ali Paşa.

sistemimin hatalı olduğunu iddia etti. Benim, kaptanlık öğrettiğimi, halbuki kaptan olana kadar talebelerin hiç bir işe yaramayacağını iddia etti. Ben açık ve sert bir lisanla ona bir kaptanın, esas vazifesinin ne olduğu hakkında bir şey öğrenmeden, bir gemiye komuta ehliyetini nasıl kazanabileceğini sordum. Bir daha işime karışmadı. Ve ben son sınıftaki öğrencilerimin gemi içi eğitimlerine Adalar etrafında haftada bir iki kere tertiplenen gezilerle devam ettim. Öğrencilerim bu gezilerden son derece zevk alıyorlardı. Çok cesur ve yüksek zekâ sahibiydiler ve eminim ki teğmen (Mülâzım) olduktan sonra onlara âdil muamele yapılacak olursa çok değerli birer subay olacaklardı.

1847 yılının sonunda okul firkateynine katıldığım zaman firkateyn Girit'in **Suda** koyunda demirliydi. Haziran ayı başlarına kadar orada kaldık. O yılın kışı, İstanbula yerleştiğimden bu yana Güney Doğu Avrupa ile Doğu Akdeniz bölgesinde ender rastlanan sertlikteydi. Ocak ayında **Suda** koyunda deniz buz tutmuştu ve birçok köyler kar altında kalmıştı. Mahsur kalan köylere yiyecek maddeleri gönderilmişti. Kudüste de devamlı kar yağıyordu. Ve bir çok Arap hayatlarında ilk defa olarak kar yağışına tanık oluyorlardı. Kışı takip eden bahar şahaneydi. O havayı teneffüs ettikten ve o şahane manzaralara baktıktan sonra, **Contarini Fleming'i** yazan Disraeli'nin ne kadar etki altında kaldığını daha iyi anladım.

Akroteri platosunda gördüğüm yabanî çiçek bolluğunu hiç bir yerde görmedim. Hanya ve Suda koyu limanları civarında yaşayan papazların elde ettikleri güzellikte bal tatmadım. Akroteri platosundaki yegâne mesken **«Haghia Triadha»** manastırıdır. Bir gün bizim konsolos ve deniz talebelerine ders veren İngiliz mühendisi arkadaşımla keşişlerin ziyaretine gittim.

Suda koyundan itibaren manastına kadar yürüdük. Manastırda kaldığımız iki gece keşişlerle epeyi eğlendik. Onlara elektrikle ilgili ufak pratik bilgiler öğrettik. Elektrik veya telgraf muhaberatı ile ilgili en basit bilgilerden habersiz idiler, özellikle telgraf görmemişlerdi. Telgraf yoluyla mesaj gönderilip mesaj alınabileceği hakkında hiç bir fikre sahip değillerdi. Keşişleri el ele tutuşturup vücutlarına elektrik cereyanı verdiğimiz zaman halleri görülmeye değerdi. Hepsi de haveya sıçrayarak «Şeytan, şeytan» diye bağırmaya başlamışlardı. Daha sonra bir leğenin içine su koyarak elektrik akımı verdim. Leğenin içine de bir mecidiye atarak, bunu kim alırsa onun olacağını söyledim.

Yaşlı Ekümen (Baş Papaz), keşişlerin parayı leğenin içinden almak için gösterdikleri ümitsiz gayretlere katıla katıla güldü. Bir deneyen bir daha denemek istemedi. Ekümen bundan çok hoşlanmıştı. Bundan sonra bir kediye akım verildi. Kedinin hareketleri dikkatle izlendi. Daha sonra sıra köpeğe geldi. Ekümen, nasıl hareket edeceğini görmek için köpeğe de elektrik akımı vermemi rica etti. Adı Arslan olan zavallı köpek, elektrik akımı içine girer girmez, sıçramaya başladı, sonra pencereye doğru atıldı, bu sırada Ekümeni yere düşürdü.

Ertesi sabah bazı sarkıtların bulunduğu yüksek buruna doğru yürüdük. Ellerimizdeki mumlarla birbirine dar geçitlerle bağlı sarkıt mağaraları keşfettik. Bu mağaralar, Hıristiyanlığın ilk günlerinde ya mesken olarak ya da katliam devirlerinde sığıntı yerleri olarak kullanıldığı, bulduğumuz Hıristiyan tapınaklarından anlaşılmakta idi.

Okul firkateyininin Komutanı benim gibi Albay rütbesine sahip eski dostum Faik beydi. Bu Türk subayıyla Japonyadan memleketime dönerken **Mauriti-**

tus adasında tanıştığımdan daha önce bahsetmiştim.

Okul firkateynlnin bağlı olduğu **(Komodor)** çok iyi, yaşlı bir adamdı. İsmi İbrahim beydi. İbrahim bey, ne Faik beyin ne de benim işlerime karışmaz ve daima iyi geçinirdik. Ancak, maalesef deniz faaliyetleri ile ilgili değildi. Ben firkateynin seyir ve hareketi hakkında emir veremezdim. Yaşlı süvari şifreciydi. Ve yardımcısına **Suda** koyu sahilinde personele günlük birtakım işler düzenlemesi için emir verirdi. Personel tersane yapımında kullanılacak taş ve benzeri maddeler bulmak için kazı yaparlardı. Bu suretle birçok inşaat yapılmıştı. Ancak denizcilik öğrenmesi icabeden bu insanlar, bazı ücretlerden kısıntı yapmak amacı ile sahilde işçi olarak kullanıldı. Bu hususta dostum Faik Beyden hiç destek görmedim. Çünkü Faik Bey, yaz tatbikatı olmıyacağına inandırılmıştı. Ana direğin çürüdüğü rapor edilmişti. Ayrıca geminin dış yüzü ile gemi arması o kadar kötü durumda idi ki gemi deniz için elverişli değildi. Gemi hakkında böyle bir raporun verilmesi mantıka dayanıyordu. Çünkü okul gemisi olarak denize indirildiğinden bu yana bu gemi hiç bir tamirat ve bakım görmemişti.

Faik, İstanbula derhal dönüşünü bildiren emri bekleyedursun, bir sabah, Tunusa kadar Afrika sahilleri boyunca seyretmek üzere denize açılmamız hususunda kesin bir telgraf emri geldi. Ertesi sabah hafif bir rüzgârın yardımıyla Suda'dan denize açıldık. Hareketimizin dördüncü günü sabahında kendimizi Giritin batı sahillerinin açıklarında bulduk. Ve derhal Afrika kıyılarındaki Bingaziye doğru dümen kırdık. Yeni rotamızda ilerlerken, arzu ettiğimizden daha sert bir rüzgâra tutulduk. Güney batıdan esen bu sert rüzgâr az kalsın bizi batırıyordu: Mizana direğimiz dahil ana

yelken ve diğer küçük yelkenlerimizi kaybettik. Tam karaya sürükleneceğimiz sırada dümene hâkim olabildik ve büyük bir yardım eli olarak kabul edebileceğimiz sert rüzgârlardan bizi koruyacak bir koya sığınabildik.

Yardımcım **Hüsnü Bey** (11), geminin şiddetli yalpa vurması nedeniyle kopmak üzere bulunan filikalardan birini bağlamaya uğraşırken az kalsın dalgalar tarafından denize sürükleniyordu. Çok şanslıydı ve salın kenarında sallanan ipe tutunmak suretiyle gemiye tırmanmayı başarabilmişti. **Hüsnü Bey** daha sonra Amiral ve Meşrutiyetin ilânından sonra da Bahriye Nazırı olacaktı. Hüsnü Bey, Lord Charles Bresford'un çok yakın arkadaşıydı. Bu hadiseden sonra tekrar **Suda** limanında döndük ve iki hafta içinde felâket öncesi durumumuzdan daha da hazırlıklıydık. Gelişimizden birkaç gün sonra Komodor Lyons komutasındaki İngiliz okul gemisi **Suda** koyuna geldi. Ve öyle zannediyorum ki bu okul gemisinin bazı subayları, bu ihtiyar Türk'-

---

(11) Hüsnü Paşa (1852 - 1918) Bahriye Kolağası Ahmet Beyin oğludur. 1871 yılında sınıfının birincisi olarak Bahriye Mektebinden mezun olmuş, kısa zamanda başarısını kanıtlayarak üst rütbelere yükselmiştir. 1877 Rus savaşına Kd. Yüzbaşı rütbesiyle katılarak yararlığı görülen Hüsnü Bey, 1887'de Binbaşı, iki yıl sonra Yarbay ve 1893'te Albaylığa yükselmis, Girit Deniz Komutanlığı ve Akdeniz Filo Komutan Vekilliği yapmıştır. Bu görevde iken 1897'de Liva Amiralliğe yükseltilerek Bahrive Mektebi Komutanı olan Hüsnü Paşa 1908 yılında emekliye ayrılıncaya kadar bu görevde kalmış, arada 1900 yılında Ferik, 1905 yılında da Birinci Ferik Amiral -Oramiral- olmuştur. 10 Şubat 1909 tarihinde görevinden alınan Arif Hikmet Paşa yerine Bahriye Nazırlığına atanan Hüsnü Paşa, Sadrazam Kâmil Paşanın çekilmesi üzerine dört gün süren vekâleti sona ermiştir. 1918 ekiminde İstanbul'da ölmüştür.

ün böyle bir darlık ve sıkıntı içinde bu kadar çabuk toparlanmasına hayret ettiler. Akşam yemeğini Komodor Lyons ile birlikte yedik. Yemekte Sancak gemisinin komutanı olan ufak boylu Compton Domville ile karşılaştım. 1858 yılında tayin edildiğim Boscawen *gemisine gitmiş olsaydım sofra arkadaşım olacaktı.*

İstanbula geri çağrılmadık, fakat daha önceki emirleri yerine getirmemiz için emir aldık. Emre uyarak Libya çölünün deniz kıyısındaki vahasında bulunan Bingazi'ye sağ salim vardık. Orada 24 saat kaldıktan sonra Tripoliye gittik. Korsanlıkla geçinen bu Berberî devletinin merkezi Tripolinin denizden muhteşem bir görünüşü vardı. Özellikle, büyük ve muhteşem kalesi, düz damlı evleri ve palmiye korularının manzarası dikkati çekicidir. Tripoli halkı korsanlığa başlamadan önceki devirlerde de zengin bir şehirdi. 1804 yılında Amerikan ticaret gemilerini yağma ettikleri için Amerikan gemileri tarafından top ateşine tutulmuştu. Bu tarih, Orta Afrika ile **büyük kervan** ticaretinin başlangıcını teşkil eder. Tripoli pazarları, güneydeki **Timbuctoo** ve **Çad** gölü ve daha ötesindeki ülkelere kadar bütün Afrika yerlilerinin Avrupa mallarına olan isteklerini karşılamaya başlamıştı. Tripoliye güneyden gelen kervanlar, beraberlerinde nisbeten az bilinen bölgelerin zengin ürünlerini getirirlerdi. Bunlar arasında devekuşu tüyleri, aslan ve pars derileri, sakız, tropikal ormanlarının diğer bitkisel ürünleri ve altın bulunan nehir yataklarının aşınmasından husule gelen altın tozları vardı. Tripoli, bu çok önemli ticaret merkezi niteliğini Orta ve Güney Afrikanın Atlantik kıyılarından itibaren keşfedilmesinden sonra kaybetmiştir. Aslında daha sonra Trablus'u zaptetmek için İtalyanların göze aldıkları fedakârlıklar, bu topraklara değmezdi.

Trablustan sonra Tunusa geçtik. Orada Faik Bey'le birlikte Tunus Beyinin davetlisi olarak epeyi eğlendik. Arap gecelerini andıran güzellikte eğlenceler tertipleyen ve aslında bir İtalyan haini olan Beyin özel sekreteri, bizi eğlendirmekle görevlendirilmişti. Biz de mahallî Arap eşrafının kıyafetlerine uygun şekilde giyiniyor, oriental dans eden kızların söyledikleri şarkıları dinlerken önümüze konan yiyecekleri yemek için bağdaş kuruyorduk. Danseden ve şarkı söyleyenler genç ve çok güzel Yahudi kızlarıydı. Kızların taktıkları mücevherat ve giysilerindeki zengin ve pahalı materyaller göz kamaştırıcıydı. Bu durum bana İncildeki «Boynuzum sizi gururlandırdı» deyimini hatırlattı, çünkü alınlarında Doğu Yahudilerinin başlıklarına taktıkları boynuzlar vardı. Hatlarını gösterecek şekilde vücutlarına sıkıca yapışmış olan elbiseleri, beyaz ipekli pantolonlardan, iç etekten ve kısa, kolsuz ve el işleriyle süslenmiş kadife ceketlerden ibaretti.

Geceleyin ihtiyar Komodor ile Beyin konağında yemekteydik. Yemek esnasında Beyin baş veziri Hayrettin Paşa tarafından epeyi eğlendirildik. Kartaca harabelerini, St. Louis ibadethanesini ve Haçlı Seferlerine katılıp ta şehit düşen Fransız Kralının mezarını gezdik. Bunlar, şehir içinde hakikaten görülmeye değer yerlerdi.

Tunusa geldiğimizin ilk günü az kalsın diplomatik bir skandala sebebiyet veriyordum. Çünkü o gün, İngiliz ve İtalyan konsoloslıklarına iyi niyet ziyaretlerinde bulunduğum halde, Fransız konsolosunu ziyaret etmeyi her nasılsa unutmuştum. İngilterenin o zamanki temsilcisi Sir Richard Wood idi. Ben, bu zatı, eşimin ailesinin yakın bir arkadaşı olduğu için ziyaret etmiştim. İtalyan başkonsolosuna ise Giritteki başkonsolosumuz ve aynı zamanda yakın bir dostum olan Sand-

with'in gönderdiği özel bir mektubu takdim etmek için gitmiştim. Hayrettin Paşa, durumu daha sonra Fransız konsolosuna izah ederek, herhangi bir anlaşmazlığın önüne geçti.

Tunusun politik bakımdan o günkü durumu İstanbulun küçük bir kopyasına benziyordu. İstanbulda, büyük devletlerin elçileri Padişah üzerinde nüfuzlarını artırmak için birbirleriyle rekabet halindeydiler. Tunus'ta da durum ayni idi. Tunus Beyinin meclis üyelerini kendi taraflarına çekebilmek için yabancı ajanlar büyük bir faaliyet içindeydiler. Özellikle, İngilizler ile Fransızlar büyük rakiptiler.

Sir Richard Wood, bu rekabette çok akıllıca davranıyordu. Ve onun zamanında İngiliz Kraliyet Hükümeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki münasebetler çok daha yakınlaşmıştı. Bunda en büyük pay hiç şüphesiz Sir Richard Wood'undu. Aslında, onun diplomasideki başarısı sayesinde Tunus, Osmanlı İmparatorluğunun ayrılmaz bir parçası haline geliyor ve İngiltere ile Fransa bu durumu garanti etmeyi taahhüt ediyorlardı. Sultan Mahmut derebeylerin saltanatına son verdikten sonra, yabancı gözler İmparatorluğun Kuzey Afrikadaki ülkelerine dönmüştü. Kral Louis Philippe zamanında Tunus ile Cezayir az kaldı Fransanın eline geçiyordu.

İdareci Sınıfın birbirlerine rakip elemanları arasında bir iç savaşın patlak vermesi üzerine, Kaptan Paşa, Doğu Akdenizde bulunan Türk donanması ile birlikte vakit kaybetmeksizin, isyanı bastırmak üzere Tripoliye hareket etmişti. Daha sonra Padişahın otoritesi yeniden kuruldu, isyanın elebaşları tutuklanıp yargılandı. Londrada uzun yıllar elçilik yapmış olan ve gerek sosyete gerekse devlet adamları tarafından çok sevilen merhum Rüstem Paşa, o zamanlar Bahriye

tercümanı olarak vazife görüyordu. O, Louis Philippe tarafından Tripoliyi zaptetmek için gönderilen Fransız donanmasının önünde Türk bayrağını kalenin üstüne nasıl çektiğini hikâye edip durmuştu. Rüstem Paşanın hatıraları kaleme alınarak yayınlanmış olsaydı çok şeyler aydınlanabilirdi. Maalesef Rüstem Paşanın kaleme aldığı bütün notları bir yangın esnasında kül olup gitti. Kendisi bir Türk ismi taşımakla beraber, aslında bir Katolik centilmeni olup, eski bir Venedik ailesine mensuptu. O, doğuştan bir Marini Kontu'ydu. Çok genç yaşta Türkiyeye getirilen Rüstem Paşanın, Padişaha olan bağlılığı herhangi bir Türkten farklı değildi. Gerçekten çok kabiliyetliydi ve Londraya gelmeden önce önemli birçok görevlerde bulunmuştu. St. Petersburg ve Roma elçiliklerinde bulunan Rüstem Paşa, 10 yıl müddetle Lübnanı büyük bir maharetle idare etmişti. İkimiz çok yakın dosttuk. Eşimle Londraya her gelişimizde, onun misafirperverliklerine sahne olan Bryanston Meydanındaki konağında birlikte kalırdık. Rüstem Paşa hayata gözlerini bu konakta kapadı. O, yüksek bir Türk memuruna has asalet ve nezaket ile batılı diplomatların parlak hasletlerini şahsında toplamasını bilen, Londra sosyetesinin tanınmış bir simasıydı.

Tunusu, değerli olmaktan ziyade büyük hacimli şeker ve pirinç çuvalları, tereyağı küpleri, zeytinyağı ve bal gibi hediyelerle terk ederek İstanbula döndük. İstanbulda eski okul gemimizin denize elverişli olmadığı gerekçesiyle hurdaya çıkarıldığını gördüm. Bir kaç ay Adadaki evimde istirahat ettim. Bu arada başka bir okul gemisi alınmıştı. Eski zaman gemilerini andıran ve ismi **(Muhbiri Sürur)** olan bu gemi, Amerikada inşa edildikten bir kaç yıl sonra Amerika Hükümeti tarafından Sultan Abdülmecit'e hediye olarak

verilmişti. Bu gemi kızağa çekilerek genel bir bakım ve tamire tabi tutulmuştu. Fakat buhar kuvveti ile kömür alma kapasitesi sınırlı idi.

Yaşlı Komodor ile Faik Bey gibi iki yakın arkadaştan ayrıldığım için çok üzülmüştüm. Bu sonuncusu (Faik Bey) daha sonra Amiral, müteakiben Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı olacaktı. İbrahim Beye gelince, o emekliye sevkedildi ve bir kere daha karşılaşmadık. İbrahim Bey yaşlı bir adam olup, Sultan Mahmut zamanında Türk donanmasında hizmet etmiş ve bana çok ilginç hikâyeler anlatmıştı. Anlattığı hikâyeler arasında en ilginç olanı, Sultanın otoritesine karşı çıkan İzmir Paşasının kendi komutasında nasıl ayartılıp idam edildiğidir: Bu inatçı Paşayı şüphelendirecek alenî hiç bir tedbir alınmamıştı.

Paşa, Mısır Valisi Mehmet Ali meselesinde olduğu gibi yarı-bağımlı idaresine zımnen de olsa müsade edileceğini umuyordu. Bir gün her nasılsa Kaptan Paşa İzmir Limanına gelerek Paşanın sarayının karşısına demir atıyor, Amiral karaya çıkarak Padişahın lütufkâr mesajını tebliğ ediyor. O gece sarayda tertiplenen ziyafete davet edilen Amiral orada o kadar çok eğleniyor ki, bir gece sonraki daveti de kabul ediyor. Ertesi sabah Amiral memnuniyetini belirtmek için Vali Beye altından yapılmış bir ok hediye ediyor. Öğleden sonraya kadar birlikte hoş vakit geçiriyorlar. Amiral, ertesi sabah bir temsilcisi vasıtasıyla Valiye bir Arap atı hediye ediyor. Vali bu hediyelere o kadar çok seviniyor ki, Amiralin şerefine üçüncü kez bir ziyafet veriyor. Ziyafetin ertesi sabahı Amiral, zengin el işleriyle işlenmiş bir silahı hediye olarak Valiye göndererek kendisini gemide vereceği akşam ziyafetine davet ediyor. Vali, başına gelecekler-den habersiz bu daveti kabul ediyor. Akşam üzeri,

Kaptan Paşanın gemideki köşküne gelen Vali, gemide büyük konukseverlik görüyor ve şerefine özel bir salon tahsis ediliyor. Özen ile hazırlanmış nefis yemekler yenmeye başladığı sırada, misafir Paşa, geminin limanı terk etmek üzere olduğunu fark ediyor. Gramofondan çıkan müzik sesleri, hareket halindeki geminin çıkardığı gürültüyü boğduğu için gemi, körfezin ağzına geldiğinde Vali oyuna getirildiğini aniden anlıyor. Ama tabiî iş işten geçmiştir. Artık bir tutsaktır. Vali, bu alçakça oyundan dolayı Amirale serzenişte bulunuyor. Amiral üzüntülerini belli eden bir ses tonuyla: — «Kıymetli dostum, kısmetin bu kadarmış. Ve buna boyun eğmelisin. Seni görevinden alarak geminin güvertesinde idam etmem hususunda Padişah hazretlerinin fermanı yanımda. Beni o kadar eğlendirdin ki sana acıdım. Seni kurtarmak istedim. Bu nedenle sana bir ok hediye ettim. Ne demek istemiştim? Kaç demek istemiştim. Sonra bir at gönderdim. Bu at neyi ifade ediyordu? Hızlı kaçışı. En sonunda sana bir silah hediye ettim. Bu ne demekti? Kaçamayacağına göre kendini müdafaa etmek.. Sen hiç birini yapmadın. Allahın arzusuna boyun eğeceksin.» Sonra bir işaret... Talihsiz Paşa bulunduğu kamaradan dışarı çıkarılıyor. Yağlı ilmik hazır, ve o bir saniye sonra güvertede sallanıyor... Topları ateşlenmeye hazır olan bu harp gemisi, içinde İzmir Paşasının sallanan vücuduyla körfezin girisinde bulunan kalenin önünden geçip gidiyor.. Gemideki ikinci mülâzim İbrahim Bey bu trajediye tanık oluyordu.

İbrahim Bey, aynı zamanda Sultan Mahmut'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Abdülmecit devrinde Türk donanmasının Mısır Valisi Mehmet Ali'ye iltihakı olayının da görgü şahitidir. Bu çok ilginç bir hikâyedir. Ancak bu hatırat içinde o hadiseden uzun

uzadıya bahsetmek imkânsızdır. Ben, Türk tarihinde **Firari Ahmet Paşa,** diye anılan adamın, hayatını kurtarmak ve Padişahın kendi hakkındaki idam kararı nedeniyle, intikam maksadıyla donanmayı İskenderiyeye kaçırdığını söylemekle yetineceğim. Olay, aslında şöyle:

İkinci amirale tebliğ edilmek üzere gönderilen fermanı getiren memur, sancak gemisinde pusuya düşürülerek, çantası arandı ve ferman bulundu. Özel sekreterinin de yardımıyla Ferman değiştirildi ve bu uydurma fermanın altına da orijinal mühürler raptedildi. Bu olay olurken donanma Girit ile Kıbrıs adası arasında seyretmektedir. Sancak gemisinden gönderilen sinyallerle, Padişah hazretlerinden bir ferman geldiği ve bu nedenle bir toplantı yapılacağı diğer gemi komutanlarına bildirildi. Ferman, okunması için özel sekretere verildi. Ferman okunduktan sonra Ahmet Paşa, âdetlere uyarak fermanı eline aldı ve öperek alnına değdirdi. Sahte ferman, İkinci Komutan (Ahmet Paşa) ile diğer kaptanlara cömertçe iltifat ve tebrikler yağdırıyordu. Ferman ayrıca Ahmet Paşanın makamında kalması ve ekte okunmayan çok gizli emirleri yerine getirmesini ihtiva ediyordu. Ferman elden ele dolaştırıldı. Kaptan Paşa dahil herhangi bir kimse çıkıp ta bu fermanın sahte olup olmadığını soruşturmadı. Aksine, Kaptan Paşa dahil bütün komutanlar onu öpüp alnına koydu.

Ahmet Paşa, bu sahtekârlığın kısa zamanda duyulacağından endişe ettiği için, donanmanın en süratli gemisini en güvendiği kâhyasının emrine tahsis ederek onu Mehmet Aliye gönderdi. Kâhya birkaç gün sonra bir Mısır gemisinde geri dönünce, donanma sinyallere uygun olarak İskenderiye istikametine dümen kırdı. İskenderiye açıklarına gelindiğinde Ah-

met Paşa, gemi komutanlarını sahilde yapılacak bir toplantıya çağırdı. Komutanlar sahile varır varmaz derhal esir edildiler. Müteakiben bütün gemiler Mısırlı kılavuzlar refakatinde limana getirildiler. Bu suretle Türk donanmasının en önemli bir kısmı Mehmet Ali'nin eline geçmiş oldu..

Okul gemimiz **(Muhbiri Sürur)** ile sonradan Kızıl Deniz ile İran Körfezi arasında seyahat ettim. Edindiğim tecrübeler bir roman olacak kadar çok ve eğlenceliydi. Bir defasında bana, Mekkedeki Zemzem kuyusundan Şeyhler tarafından Cidde'ye getirilen şişelerden su içtiğim için «yarı-hacı» olduğumu söylediler. Bu hadiseyi ben, «Zemzem suyuna dudakları değen bir kişinin bir daha yalan söyleyemeyeceğine» inanan mutaassıp Müslümanların bu inançlarını belirtmek için anlatıyorum.

Yukarıda Kızıl Deniz ile Basra Körfezi arasında seyahat ettiğimden bahsetmiştim. İşte bu seyahat esnasında, gemide çıkan korkunç bir yangın çok becerikli bir adam tarafından önlenmişti. Bu adam topçu Conolley'den başka gemide bulunan yegâne İngiliz olan makine mühendisi (Rauben Warren) idi. Warren, büyük bir beceriklilik göstererek yanan eşyaların seviyesine erişinceye kadar gemiye deniz suyu girmesine müsaade ederek, yangının büyümesine fırsat vermeden söndürdü.

Port-Said'de Mc. Killop Paşa'ya rastladım. Kendisi Hidivin donanmasının başı, ışıklandırma, (Deniz fenerleri), Liman ve İskelelerin genel direktörüydü. Hobart gibi bir mızrakçı olup, Amerikan iç harbinde muhasaradan kaçmıştı. Ancak, Hobartın aksine, esir düşmekten kurtulamamış ve Kuzeydeki bir hapishanede epeyi zaman kalmıştı. Mc. Killop Paşa, Port Said'de mukabil ziyarette bulunmak için gemimize gelmişti.

Üniformasının Kara ve Deniz karşıtı olması, bende, kendi zevkine göre üniforma giydiği intibaını uyandırmıştı. Yaşlı olmasına rağmen şen şakrak bir insandı. Ancak şöhretine ve sıhhatine aykırı olarak Viski-Soda hastadıydı.

İsmail Paşa, bu yaşlı denizciyi, ölümünden sonra bile dilinden düşürmedi. Bir gün Saray'da Mc. Killop Paşanın hatıraları hakkında İsmail Paşa ile sohbet ederken, bu sohbetimizi yakından dinleyen Padişah Abdülhamit bile duygulanmıştı. Bu hadise, hiç unutamayacağım bir ziyafet esnasında vuku bulmuştu. Bu ziyafette tahttan indirilmiş olan eski Sırbistan kralının oğlu Milan, eski Hidiv İsmail ve nizamlara göre İsmail Paşanın yerine geçmesi icabeden bir üçüncü prens ile yan yana oturmuştum. İsmi Halim Paşaydı. Halim Pasa, Mehmet Alinin küçük oğlu olup, İsmail katledildikten sonra o sülâle içinde hayatta kalan en büyük erkekti.

(Muhbiri Sürur) gemisindeki son seyahatim Giritin Suda koyunda sona erdi. Suda koyuna vardığımızda, hiç vakit geçirmeden İstanbula hareket etmem hususunda, Komodor tarafından bana tebliğ edilmek üzere bir telgraf emri geldi. Emre uyarak İstanbula Deniz Kolejindeki görevime döndüm. Bundan sonra bütün dikkatimi Torpido öğretimine vakfettim. Ancak, muvaffak olmadığımı itiraf etmeliyim. Bu vazifem Mısırdaki İbranîlerin «Samansız Kerpiç» yapmalarına benziyordu. Talebelerimde arzuladığım başarıyı göremiyordum. Yaşlı bahriye komutanları, torpidoların kudretine bir türlü inanmıyorlardı. Rus harbi, daha sonra ne kadar yanlış düşündüklerini gösterecekti. Öte yandan Nezaret, torpido satınalınması için gerekli parayı vermiyordu. Buna rağmen, yaklaşan Rus harbi için hazırlıklar yapılması, kaçınılmaz bir gerçekti.

ÇOK BAŞARILI TORPİLLERİM

GELENEKSEL düşmanla yapılacak harbin arifesindeydik. Bir gün Sultanın kayınbiraderi Damat Mahmut Paşanın başkanlığındaki olağanüstü Harp Divanı toplantısına katılmak üzere Topçuluk Şubesine gelmem hususunda bir telgraf aldım. Toplantı esnasında bana, İstanbul Boğazında infilak ettirilmek üzere bir torpil (mermisi) temin edip edemeyeceğim soruldu. Bu soruya verdiğim olumlu cevap üzerine en kısa zamanda bir torpido mermisi temin etmem hususunda emir aldım. Bu, anî emir karşısında, «yapılması istenilen kerpiç için gerekli saman»ın eksikliğinden bahsetmem yersiz ve gereksiz olacaktı. Bu emir üzerine, diğer Şube ve Dairelerden, ihtiyaca cevap verecek her türlü malzemeyi temin edebilmem için bana gerekli yetkinin verilmesini istedim. İstediğim bu yetki de verildi. Buna göre, İstanbul Boğazının ilk yakası arasın-

da bulunan telgraf hatlarının emniyeti için elzem mahdut boyda «kurşun kablo»nun dışında kalan, diğer bütün ihtiyaç maddeleri otomatikman (kırtasiyeciliğe fırsat verilmeden) sağlanacaktı. Direktiflerim altında bir «Deniz-Mayın»ı hazırlanarak boğazın Asya yakasındaki **Kavak**'a gönderildi.

Çok büyük zorluklar altında çalışıyordum. Çözümlenmesi icabeden bir problemim vardı: -Deniz mayınını, kuvvetli akıntının bulunduğu ve deniz yatağının düz olmadığı bir yere demirlemek- Problem bununla da bitmiyordu. Mayın, mümkün olduğu kadar kıyıdan uzak bir noktada demirlenmeliydi. Ancak, tedarik edilen elektrik kablosunun uzunluğu çok sınırlandırılmıştı. «Buharlı-mayın döşeme aleti» (Steam-launch) olmadığı için, bu işi 13 kişiden müteşekkil geniş bir kürekli sandal ile büyük bir **layter** marifetiyle en iyi şekilde gerçekleştirmeye çalışmalıydım. Ben de öyle yaptım: torpidoyu Boğazın aşağı yukarı orta yerine kadar götürdüm. Ama talihsizliğe bakın ki tam bu sırada boraya tutulduk. Ben, **layterin** dar sahanlığında ayakta duruyor ve demir zincirlerinin bağlanmasına nezaret ediyordum ki tam bu sırada rüzgârın tesiriyle az daha denize uçuyordum. Rüzgâr ve kabaran dalgalar bizi süratle Boğazın Asya yakasına doğru sürükledi. Orada, rüzgârın geri dönüşümüzü engellemeyecek derecede dinmesi için birkaç saat bekledik,

Ben, torpido mermisinin infilakini izlemek üzere Komisyon üyelerinin ertesi sabah geleceklerini tahmin ediyordum ki, bunun aksine nasıl olduysa geri dönmem emredildi. İki haftadan fazla göz altında bulundurulduğumun ertesi sabahı, erken saatlarda Damat Mahmut Paşanın konağında hazır bulunmam için emir aldım. Sabahın erken saatlarında başka vasıta bulamadığım için, adalardan Kavak'a kadar tek çifte

bir kıyıkla uzun bir yolculuk yapmak mecburiyetinde kaldım. Kafamın içi karmakarışıktı. Kavak'a gidene kadar, kendimi temize çıkarmak ve durumu gerçek şekilde izah etmek için neler söyleyeceğimi planlamıştım. İyi ki işi şansa bırakmışım. Şans ta bana gülmüştü.

Kendi buluşumla elde ettiğim kurşun ve çinko levhalardan yapılan **Pil - Bataryası**'nın (Pile-battery = Pilli detenatör) gücünü iki misline çıkarttım. Sonra parmağımı, «ateşleme anahtarı» üzerine koyarak, ateş emrini beklemeye başladım. Emniyet bakımından İstanbul Boğazından içeri girmekte olan gemilerin geçip gitmesini bekledik. En sonunda büyük Paşanın bir baş sallamasıyla ateşleme anahtarını bastırdım. Birçok amiral ve general bizimle beraberdi. İnfilâkin tesirini o anda gören amirallerden birisinin büyük bir korkuyla çığlık attığını hayatım boyunca hatırlayacağım. Bahis konusu Amiral Hasan Paşaydı. Hasan Paşa, uzun müddet bizim harp gemilerimizden birinde hizmette bulunduğu için İngilizce konuşurdu. Birinci **Burma** savaşına iştirak etmiş ve Amiral Sir George Tryon'un komutasında ikinci kaptan olarak görevde bulunmuştu. Sonraları Akdeniz Donanmasının komutanı olarak, resmî ziyarette bulunmak üzere İstanbula gelen Amiral Tryon ile Hasan Paşanın yıllardan sonra ilk buluşmalarında ben de hazır bulunmuştum. Hasan Paşaya «Çin-Çon» derlerdi. Hasan Paşa, ayağının altındaki toprağın sarsıldığını hissedip takriben 100 ayak yüksekliğe sıçrayan ve çentikli buz parçalarına benzeyen o muhteşem su köpüklerini gördüğü zaman — «Bu bir torpido! Rus kıyıları yakınlarına gitmiyorum! Niye, yükseklere sıçrayan bu sular seyretmekte olan herhangi bir gemiyi batırabilir!» diye bağırmaktan kendisini alamamıştı.

İstanbul Boğazında bu mayını infilâk ettirmem, çok büyük bir başarıydı. Bu olayın yankıları kısa zamanda her tarafa ulaştı. O kadar ki Ruslar bile, benim *bu müdafaa torpidolarıma karşı büyük bir saygı* gösterdiler. Ancak, bu silah, her nasılsa her iki tarafı da zarara uğratan bir silahtı. Ve bu korkuyladır ki harbin başlangıcında Karadenize gönderilen Türk donanması Rus kıyılarından uzak durmak zorunda kalmıştı... İlk denemeden birkaç gün sonra, bu defa Sultanın da gözleri önünde Deniz Koleji açıklarında bir geminin berhava edilmesi için bir deniz mayını hazırlamam emredildi. Başarılı olacağımdan emin olduğum için buna sevindim... Ancak ben her nasılsa tersane yetkililerinin ihmalkârlıkta bulunabileceklerini hesaba katmamıştım. Tahrip edilmek için seçilen tahta firkateyn, ikinci denemenin cereyan edeceği günün sabahına kadar Heybeliadaya gönderilmemişti. Esasında, Sultanın içinde bulunduğu yat, römorkörlerle çekilen firkateynden daha önce gelmişti. Torpidoyu, demirlenmeden önce tahrip edilecek geminin altına koymanın imkânı kalmamıştı. Römorkere çıktım ve firkateyni, torpidonun bulunduğu yerin mümkün olduğu kadar yakınına demirledim. Ben bu işi yaparken yat ile Kolej arasında Sultanın sabırsızlandığını ifade eden sinyaller veriliyordu. Bu işi de tamamladıktan sonra infilâkın vuku bulacağı noktadan römorkörle ayrıldım... Bütün iş hayatımda talih benim tarafımda olmuştur.

Hazırlamaya fırsat bulamadığım pil bataryamı güçlendirdim. Ve sonunda her şeyin alesta olduğunu bildiren sinyalle birlikte ateş emri verildi.

Ateşleme anahtarına bastım.., netice çok büyüktü. İnfilâk küçük bir depremin sarsıntılarını andırıyordu. Müthiş bir patlama olmuş, yer sarsılmış ve Kolej

ile caminin denize bakan pencerelerindeki camlar kırılmıştı.

Bir saniye önce durgun sularda hafifçe yalpalayan *firkateyn, denizde yüzen* üç beş tahta parçasından ibaretti. Bu tahta parçalarıyla birlikte, infilakın tesiriyle ölen büyük balıkların cesetleri de denizin yüzüne çıkmıştı.

Bu, büyük bir başarı olmakla beraber, her nasıl olduysa hayatımın en üzüntülü gününü yaşadım. İnfilâkın müessiriyetini gördükten sonra gözlerimin önüne bana takdim edilecek büyük mükâfatlar geldi. Halbuki, «Kral Hazretlerinin tanışmaktan şeref duyacağı adamı getirin!» «Ağzını altında doldurun!» «Ona şeref hil'atını giydirin!» gibi iltifatlı lafların aksine ne gördüm biliyor musunuz?» *Sultanın memnuniyetini* belirten tek bir sinyal bile verilmeden yat büyük bir süratle hadise mahallinden uzaklaştı. Ve Sultan bir daha hiç bir yata binmemek üzere sahile çıktı. Daha sonra öğrendiğime göre, deniz mayınının yat üzerindeki tesiri o kadar etkili olmuş ki, Sultan ile birlikte makine dairesinde bulunmayan herkes, kazanlardan birinin anîden patladığını sanmışlar.

Sultan, bu hadiseden sonra yatlarından herhangi birisiyle bir kere daha denize açılmayı göze alamadı. Yılda bir kez, o da **Hırkayışerif** merasimlerine katılmak mecburiyetinde kaldığı için Dolmabahçe'yle Sarayburnu arasında buharlı gemiye binerdi...

OSMANLI - RUS SAVAŞINDAKİ GÖREVLERİM

BEN, geçmişte olduğu gibi şimdi de geleneksel politika taraftarıyım: Türkiye ile dost kalmak... İstanbula ilk gelişimde, gerek Türkler gerekse bizler, Rusya'ya müşterek düşman gözü ile bakıyordu. Bu görüş tarzı yıllar geçtiği halde değişmeyecekti. Donanmamıza Karadeniz kapılarını açan anahtarı elde bulundurmak, dış siyasetimizin ana noktasını teşkil ediyordu. Bu nedenle, Rusya tarafından ilân edilen savaşın sona ermesinden sonra, Türkiyedeki görevime devam etmeye karar vermem, vicdanımda herhangi bir burukluk meydana getirmemiştir. Amirallik, muhtemelen reddedeceğimi hesaplayarak beni geri çağırıp emekliye sevketmeye hazırlanıyordu. Bu suretle, emeklilere aylık verilmesi görüşünün aleyhinde olan Amirallik, bütün muharip subay listelerinin tensikata tabi tutulduğu bir sırada beni bir kalemde harcayabi-

leceğini zannediyordu. Ancak, başka yerlerde daha isabetli görüşler galebe çaldı ve bulunduğum yerde kalmam uygun görüldü.

İstanbul Boğazı ile Marmaradaki iki başarılı torpido denemesinden hemen sonra, malî portesiyle birlikte sahil müdafaası için planlar hazırlamam emredildi. Torpido işi, Tophanedeki Topçuluk Şubesi tarafından deruhte edildiği halde, savaş yılları içinde bu işi kontrolüm altında bulundurdum. Topçuluk Şubesinde, daha sonra generallik rütbesine terfi ettirilen iki İngiliz yardımcımın büyük yardımlarını gördüm. Bunlardan biri Woolwich'te plan ressamlığı yapmış Vinicombe Paşa, diğeri ise elektrik fabrikasında baş teknisyen olarak çalışmış olan Frost Paşa idi. Frost, harpten önce öldü, fakat memnuniyetle kaydedeyim ki arkadaşım Vinicombe halen hayattadır. Her ikisi de Türkler tarafından sevilip sayılan kişilerdi.

Topçuluk şubesi başkanı, beni kendi şubesine almak istemişti. Fakat general olmamak için bunu reddettim. Mavi kordonlu pantolon yerine kırmızı kordonlu pantolon giydim. Bu suretle hem Deniz Kuvvetleri ve hem de Topçuluk Şubesi ile ilişkilerim devam etti.

Elektrik akımıyla deniz mayınları ve temas suretiyle de armut biçiminde küçük yüzen mayınlar patlatarak denemelerimize devam ettik. Armut biçiminde küçük yüzen mayınlar imal edip geliştirdikleri için Rusları tebrik etmeliyim. O zamanlar Türk donanmasında görevli bulunan Yüzbaşı Sleeman R. N. (R. N. = Kraliyet Donanması mensubu) bu küçük mayınlardan bir tanesini **Sulina** kanalında bulmuştu. Bu mayınlar, Türk hücumbotlarını berhava etmek maksadıyla Ruslar tarafından yerleştirilmişti. Maalesef, Yüzbaşının ikazına rağmen, devriyeye gönderilen bir hücumbotun

tahrip edilmesine kadar, bu mayınların mevcudiyetine inanmayan Türk makamları bunların temizlenmesine müsaade vermediler. Çanakkale boğazına olduğu kadar İstanbul boğazına da mayın döşemeliydim -Çanakkale boğazına tarafsızlığımıza riayet edilmesini sağlamak için- İstanbul boğazına ise muhtemel Rus saldırılarını önlemek için... Mayınların müdafaa silahı olarak gerçek değerini konuya yabancı herkesten gizli tutmaya çalıştım. Harp arifesinde, Rusların taarruz etmeleri muhtemel her noktaya mayın döşemeyi planlarken anî bir kararla Batuma sevkedildim. Daha sonra Sulina'ya gönderildim. Orada, kasabanın düşman tarafından işgal edilmesini önlemek için gayet başarılı mayın ile müdafaa tedbirleri tanzim ettim. Aynı zamanda Rusların ilham ettiği bir silahı yine kendilerine karşı kullandım: Üzerine basıldığı zaman patlayan küçük mayınlar yaptım. Bunlardan bazılarını Sulina kanalının denize açıldığı kumsalla bataklıklar arasına yerleştirdim. Sulinaya varabilmek için bu kumsalların teşkil ettiği bu tabiî yolu kullanmak şarttı. Pek tabiî Kanaldan gelecek sürpriz bir saldırıyı önlemek için de kanalın ağzına ve her iki yakasına mayın döşettirmiştim.

Sulina casuslarla dolu bir kasabaydı ve Ruslar bütün bu faaliyetlerimi kısa zamanda öğrendi. Ve kasabayı elde etmek için bir saldırı düzenlediler.

Tulcha'dan kanalı takip ederek yanaşan layterlerin içinde sahra topları bulunuyordu. Ancak, bu toplara, havan topları gibi sütre gerisi ateş etmek imkânı sağlamak için, namluyu istenilen yüksekliğe ayarlayan özel cihazlar monte etmişlerdi. Bu nedenle kasaba, bizim mayınların ve ateş tesir sahamızın dışından bombalandı. Düşman top ateşi devam ederken, bu arada piyadeler de kuzey sahil yolunu takiben kasaba üzerine yürüyordu. Düşmanın uzaktan yaptığı

bombardıman, hedeflerimize isabet etmediği için herhangi bir tahribat olmadı. Düşman piyadesine gelince, onları çok büyük kayıplara uğrattık: Düşman, yerleştirdiğimiz kara mayınlarının sebep olacağı insanca zayiattan çekiniyordu. Bu nedenle, iki donanma topunu, birlikte getirdikleri Kazak midillilerini ürkütmek ve mayın döşenmiş araziye yöneltmek için kullandılar. Ancak düşmanın bu açıkgözlüğü yürümedi. Silahları geri tepti. Patlayan mayınların tesiriyle ürken bu zavallı midilliler, korku içinde geri dönerek önlerine geleni ısırıp tekme atmaya başladılar. Bu arada Türk topçusu, Moskof kuvvetlerine ateş yağdırıyordu. Netice, istilacı kuvvetler için hezimetten başka bir şey değildi.

Düşmanı yanıltmak maksadıyla, denizaltı gönderileceğine dair Londra'nın günlük gazetelerinin manşetlerinde çıkan uydurma haberlerden azamî surette faydalandığımı da burada kaydetmeliyim. Bu arada, herhangi bir mayının bulunmadığı mayın - tarlaları ile elde mevcut olmayan büyük ve korkunç torpidoların mevcudiyeti hakkında muhabirlere birçok uydurma bilgiler vermeyi ihmal etmedim. Hatta, mayınlandığını yaydığım bölgelerde, bu yalanlarımın ortaya çıkmaması için muhabirlerle birlikte casus olduğundan şüphelendiğim şahısların da gözleri önünde bir mayın infilâk ettirmeyi âdet haline getirmiştim. İsmim, İstanbuldan gönderilen basın haberlerinde çıkmadığı halde, bir gün İngiltere Avam kamarasında yapılan görüşmeler esnasında bu konu ortaya atılmış, bir milletvekili: «Bu, her tarafı mayınlayan **Woods Bey** kimdir» diye sormuş. Her devirde böyle ahmakça soru yöneltecek ahmak milletvekilleri bulunur. Verilen cevap, hükümetin bu şahıs hakkında herhangi bir bilgisi olmadığı şeklindeydi ve konu orada kapandı.

Harp içindeki bu görevimden ayrı olarak bir başka göreve daha atandım. Padişahın iradesiyle, «abluka şartlarına itaat etmeyen»leri muhakeme etmek üzere kurulan» **Ganaimi Bahriye** Mahkemesi» (Prize Court) üyesi oldum. Türklerin, Rus kıyılarını hedef tutan abluka kararı, fiiliyatta İngiliz gemilerinin aleyhine işliyordu. İngiliz Konsolosluğu, Rusya ve Romanya limanlarına gidecek İngiliz gemilerine geçiş izni vermezken, buğday yüklü Yunan, İtalyan ve Avusturya bandıralı gemiler konvoy halinde İstanbul boğazından geçiyorlardı. Bunların hepsi de tutuklandı. Ancak mesele bununla da kapanmadı. Bir yandan Hükümet Ajanı her geçen gün ceplerini dolduruyor, diğer yandan avukatlar, alakonan gemilerin serbest bırakılmasını sağlamak için alışılagelen ücretin çok üstünde para talep ediyorlardı. O zamanlar navlun çok yüksekti. Ve gemi sahipleri, sağladıkları muazzam gelirin bir kısmını rüşvet olarak verebilecek maddî imkâna sahip idiler. Pek tabiî gemi sahipleri ortalığı velveleye vermekten geri kalmadılar. Ben bu göreve, İngiliz elçiliği kanalıyla Babıâliye yapılan bir şikâyetin sonucu olarak tayin edilmiştim.

Katıldığım ilk celsede mahkeme, iki İtalyan'ın davasını görüşecekti. Bir Türk tebâası olan Rum Hükümet Ajanı, acayip bir tutumla, Türk Ganaim Kanunu'nun mevcut olmadığını ve Osmanlı Ticaret Kanununun da Napolyon Fransasından alındığını ileri sürerek, mahkemenin Fransız Abluka Kanununa itibar etmesini teklif etti. Bu teklif, bazı Yunan gemilerinin savunmasını deruhte eden bir İngiliz avukatın alkışlarıyla desteklendi.

Rum Ajanın saçmalamasına bir müddet göz yumdum. Ancak, Fransız Abluka Kanunu'nu izaha başlayınca, acı acı gülümsedim ve Mahkeme Reisine döne-

rek, belâgatla konuşan bu centilmenin Hükümet Ajanı mı yoksa müdafaa avukatı mı olduğunu sordum. Sonra devam ettim: «Eğer Hükümet Ajanı ise, şimdiye kadar davalıyı itham edecek herhangi bir iş yapmamıştır.» Sonra, yerdeki bir kitabı almak için bir müddet durakladıktan sonra, Mahkeme reisine dönerek, «Salname'ye baş vurmamız mümkün mü?» diye soruum. Derhal bir Salname (Resmî Almanak) getirildi. Ajana doğru dönerek, «Salnamenin Bahriye Koleji bölümünü açarak lütfen orada öğretilen konuları okuyunuz. Orada Bahriye Ganaim Kanununu bulacaksınız» dedim. Sonra Mahkeme Reisine dönerek:

— «Reis Hazretleri, burada ders kitabı var ve ben profesör Woods Bey, donanmanın subay adaylarına ders veriyorum. Bu kitap, zeki bir İngiliz avukatı tarafından hazırlanan İngiliz Ganaim-i Bahriye Kanunundan iktibas edilmiş olup içinde mahkemenin işine yarayacak birçok emsal ve örnekler bulunmaktadır. Bütün bu izahatımdan sonra muhterem Savcı yine -Türkiyede Bahriye Ganaim Kanunu yoktur- diyebilecek mi?»

Bundan sonra İngiliz avukatın hücumu başladı: Abluka, hükümsüz ve tesirsizdi. Rus kıyılarına yakın yerlerde hiç bir Türk savaş gemisi ve Karadenizde suç üstü yakalanan herhangi bir gemi yoktu.. Yük taşıyan ticaret gemileri, tarafsız sulara girdikten sonra tevkif edilmişti.. Ben bütün bu iddiaları çürüttüm...

Bir gemiyi, hayalî bir sınırı geçerken tevkif etmek mutlak bir şart değildi. Karadeniz'de tarafsız sular yoktu; hepsi de muharipti. Ablukayı destekleyecek bir kuvvetin bulunmayışı iddiasına gelince, İstanbul boğazının yukarı kısmındaki kaleler yeterliydi. Ticaret gemilerinin tarafsız sularda tevkif edildiği iddiası da geçersizdi. Boğazlar, Türkiyenin egemenliği al-

tında olup, tarafsız sular olarak izah edilemezdi. Bundan başka, gemi kaptanları mensup oldukları devletin İstanbuldaki Konsolosluklarına manifesto ve benzeri belgeleri resmen ibraz etmemiş oldukları için, diplomatik himayeden henüz mahrum bulunuyorlardı.

Gemiler, suçlu görülerek mahkûm edildi. Uzun bir tutukluluktan sonra bunlar, İtalyan Başbakanı Count Corti'nin aracılığıyla Sultan tarafından serbest bırakıldılar. Bu şekilde, Ganaim Mahkemesi, o zamana kadar devam eden gayri kanunî ticarete bir son verdi. Mahkemedeki tutumumdan ötürü» (ahmaklıkla) suçlandırıldım. Bir Rum olan aile doktorumuz bir defasında karıma: «Kocanız delidir. Mahkemede dilini biraz *tutmuş olsaydı, yabancı ticaret gemilerinin mahkûmi*yetinde baş rolü oynamamış olsaydı şimdi bir çuval altınınız olacaktı.» İtalyan Başbakanı Count Corti'nin İstanbulu ziyareti esnasında kendisiyle İstanbul boğazının tarafsızlığı konusunda epeyi konuşma fırsatı buldum. Count Corti, görüşlerimde haklı olduğumu kabul etmişti. Türkler hesabına yaptığım yararlı bir iş de, onlara herhangi yüksek bir prim ödetmeden (Whitehead torpidosu) sağlamamdır. Whitehead torpidosunun mucidi yine Whitehead isimli bir şahıs olup tirpitolarına istekli bulunan her memlekete yüksek fiyatla satış yapmakta idi. Kaptan Makaroff adında yakışıklı bir Rus subayı, Hobart'ın komutası altında Batum'da demirli bulunan Türk filosuna bir saldırı düzenlemişti. (Daha sonra Amiral olan Makaroff, Japon - Rus harbinde, Port Arthur açıklarında, içinde bulunduğu sancak gemisinin Japonlar tarafından batırılmasıyla ölecekti.) Ruslar üç adet Whitehead torpidosu attılar, ancak bunlar herhangi bir tahribata sebebiyet vermedi. Torpidoların üçü de Türk gemilerinin sağından solundan geçerek gittiler. Bir tanesi kıyı kenarındaki bir kayalı-

ğa çarparak infilâk etti. İkincisi bilinmeyen bir sebepten kayboldu. Üçüncüsü ise patlamadan kumsala çıktı.

Hobart, hiç vakit kaybetmeden durumu Bahriye Nazırı arkadaşım İngiliz Sait Paşa'ya telle bildirdi. Ben Sait Paşa vasıtasıyla bu patlamamış torpidonun derhal Amiralliğe gönderilmesini sağladım. Torpidoyu, anahtarı bende olan bir depoya kilitledim ([12]). Bu

---

(12) Emekli Deniz Yarbayı Muhittin Atayiğit imzasiyle, Deniz Mecmuasının 1 Ekim 1949 tarihli sayısında yayınlanmış bulunan (Osmanlı Bahriyesine Seyyar Torpito Nasıl Girmişti?..) başlıklı bir yazıda; Türk - Rus savaşında, Rusların 15/16 Aralık 1293 (1877) gecesi Çeşme ve Sinop adını taşıyan botlariyle Batum limanındaki Osmanlı donanmasına yaptıkları hücumda Sinop botundan atılan bir torpitonun ertesi günü sahilde sapasağlam bulunarak özenle İstanbul'a gönderildiğini ve Tersane anbarlarından birine konulduğunu, nitelikleri bilinmediği için kimsenin incelemeye ve hatta dokunmaya cesaret edemediğini, bir süre sonra Makine Üsteğmeni İdris Hilmi'nin bu durumu öğrenerek inceleme için resmen veki müracaatlarına olumlu bir cevap alamayınca bir gece gizlice anbara girip torpitoyu incelediğini ve bütün parçalarını söküp niteliklerini öğrenerek not ettikten sonra parçaları tekrar yerli yerine takıp sabaha karşı anbardan çıktığını ve ertesi günü Bahriye Nezaretine bir dilekçe ile baş vurarak, kendisinin bir torpito projesi gelistirdiğini belirterek fabrikalarımızda imaline izin istediğini, durum kısa zamanda çevrede şayi olduktan başka basına ve o yoldan elçilikler kanalı ile yabancı memleketlere intikal edince torpitonun bulucusu olan (Whitehead) İstanbul'a gelip Üsteğmen İdris Beyle temasa geçtiğini, projesi hakkında bilgi aldığını, torpitonun özellikle (Nâzım umk) kısmının kendi icadı ve tamamen gizli bir buluş olduğunu ve bunun diğer devletlerle olduğu gibi ancak pazarlıkla para mukabilinde açıklanabileceğini iddia ile hakkında tazminat davası açtığını, Üsteğmen İdris, mahkemedeki savunmasında devletin elinde bulunan bir torpitodan faydalandığını, bu torpido-

sıralarda Times gazetesinde bu olayı hikâye eden bir mektup yayınlandı. Times gazetesi, bu mektubun sonuna kendi yorumunu da eklemeyi ihmal etmemişti. Yorum şu cümleyle bitiyordu: «Torpidonun muhafaza edildiği bu depoda şimdi Türklerin merhametine sığınan Mr. Whitehead'in sırları yatıyor.»

Ben daha önce Whitehead'in mekanizmasını görmemiştim, ancak makine mühendisi olan dostum Warren'in yardımıyla bu torpidoyu dikkatlice parçala-

---

nun Whitehead'den satın alınmayıp düşmandan ele geçirildiğini ve dolayısiyle, üzerinde devletin tam bir tasarruf hakkı olduğunu iddia ve sonuçta Whitehead'in davayı kaybederek anlaşma yoluna gittiğini, Üsteğmen İdris'in, torpitonun imal edildiği (Fiume) ye staja gönderildiğini, torpito silahının bu suretle Osmanlı Bahriyesine girmesi üzerine Bahriye Mektebinde bir (Torpito) sınıfı açıldığını, İdris Beyin Fiume dönüşü bu sınıfa öğretmen atandığını ve/tersanede de bir (Torpito Fabrikası) kurulduğunu» belirtmektedir.

Gerçekte, İşkodralı İdris Hilmi 15 Ağustos 1881 tarihinde Bahriye Mektebi Makine sınıfını bitirerek subay olması ve 1883'te Üsteğmenliğe yükselmesi itibariyle Atayiğit'in konu ettiği olayla ilgisi, Batum'dan İstanbul'a getirilen torpitonun beş yıl anbarda bekledikten sonra incelenmiş olmasiyle mümkündür. Ancak, künyesinde (Fiume) ye gittiği ve öğretmenlik yaptığı yazılı olduğu gibi 22 Ağustos 1912 tarihinde Yarbay rütbesinde ölümünü müteakip (Ceride-i Bahriye) nin (16 Ağustos 1328 - 29 Ağustos 1912) tarihli ve 586 sayılı nüshasında (Teessüfü azîm) başlığı altında kendisinden (Rus muharebei bahriyesinde sefaini harbiyemize atılan torpitoların mahiyeti fenniye ve tecrübiyesine ait malûmatı meslekiyeyi dimağlarımıza yerleştirerek ve her devlet tarafından torpitonun esrarına vakıf olmak için torpito mucidi Whitehead'e verilen binlerce liradan memleketi kurtarmak için hayatını fedadan çekinmeden bu büyük ve muhterem zabitin ufulü ebidîsi) olarak bahsedilmek suretiyle Atayiğit'in verdiği bilgi doğrulanmaktadır.

ra ayırdık. Bu suretle torpidonun bütün ayrıntılarını öğrenmiş olduk. Bu torpidonun niye diğerleri gibi infilâk etmediğini merak ediyordum. Belki de aceleden olacak, emniyet piminin çekilmesi unutulmuştu. Ancak, dişlinin muntazam bir şekilde ayarlandığını farkettim. Torpidonun başlık kısmı ile başlıkla gövde arasındaki bez contalar sancak gemisindeki makinistler tarafından gövde kısmından ayrılmış bulunmakla beraber, aşınmakta olduğunu fark ettiğim ateşleme tapası işler vaziyetteydi. Bu nedenle infilâk ettirmeyi denemek istedim. Ateşleme tapasını Camialtı meydanının ortasında mevcut çakıl yığının üzerine koydum. Elime demir bir çubuk alarak tapanın üzerine fırlatıp kaçtım. Tam bu sırada şiddetli bir infilâk oldu. Geriye baktığımda hayretler içinde kaldım. Warren'in ayağından kanlar akıyordu. Cebimden çıkardığım mendille kanlarını sildim ve yanıbaşımızda bulunan tepenin üstündeki hastaneden bir cerrah gönderilmesi için çavuşuma emir verdim.

Bu infilâkin akisleri büyüktü. Bu torpidonun mucidi Mr. Whitehead Avusturyalı emekli bir deniz subayının başkanlığındaki bir heyeti benimle görüşmek üzere İstanbula gönderdi. Heyet, her ne pahasına olursa olsun Türklerin elinde bulunan bu torpidoyu almak için görevlendirilmişti. Beraberlerinde bu amaç için önemli miktarda para getirmişlerdi. Torpidonun parçalara ayrılıp incelendiğini, hatta önemli parçalarının krokilerinin çizildiğini öğrendikleri zaman çok üzüldüler. Ayrıca öyle zannediyorum ki önemli bir kazançtan mahrum edildikleri için bana kızan ve canları sıkılan birçok şahıs da bulunuyordu. Fakat Sait Paşa gerçekçiydi. Her şeyi bana bırakmıştı. Sonunda Avusturyalı Kaptan, Mr. Whitehead adına imzalanmış bir mukavelenin kopyasını bırakarak gitti. Mukavele-

ye göre, elimizde bulunan torpido, Fiume fabrikasında tekemmül ettirilip, üç adet en son model torpidoyla birlikte herhangi bir bedel mukabili olmaksızın Türkiye'ye geri verilecekti. Mukavelenin bir diğer hükmüne göre de 50 adet en son model torpido, istenildiği zaman yarı fiyatına Türkiyeye verilecekti. Bir diğer hüküm de şu idi: Biri topçu diğeri makine mühendisi olmak üzere iki Türk subayı Whitehead silahlarının bakım, onarım ve kullanılışı üzerinde Fiume'de eğitim göreceklerdi.

Türkiyede, Türkiyenin menfaatlarına hizmet etmekle, kendi memleketimin menfaatlarına da hizmette bulunduğum inancındayım. Berlin Kongresinde, Batumun tekrar Türklere bırakılması hususunda bu defa kalemimle epeyi mücadele ettim. Bu entrikalarla dolu mesele görüşüldüğü zaman, orada bulunuyor ve İngiliz Başbakanı Mr. Gladstone'un organı dahil, Londranın diğer büyük tirajlı gazetelerine cüretkârane yazılar yazıp postalıyordum. «Muhabirimiz» imzasıyla yayınlanan mektuplarımın çoğu - «Batumun Ruslar eline geçmesine müsaade etmeyiniz» temasını işliyordu. Doğudaki menfaatlerimiz Batumun Türkler elinde kalmasını gerektiriyordu. Batum, Türkler ve bir doğulunun gözünde «kudret kalesi» idi. Ve bu şehrin Beyaz Çar tarafından elde edilmesi, Ruslara prestij kazandırıp bize zarar verecek nitelikteydi. Bu şehir maalesef, hükümetimizin bir barış antlaşmasına imza atmakta gösterdiği acelecilik yüzünden Rusların eline geçti. Biz eskiden olduğu gibi el'an millî refahımızı etkileyen aynı müzmin hastalıktan mustaribiz. Bu hastalık **Partie - Exigentia** olarak tanımlanabilir.

Rus delegesi konferans esnasında, Batum limanının siyasî ve askerî maksatlarla değil ticarî menfaatları için elzem olduğu görüşünü savunmuştu. Ben,

gerçek niyetlerinin bu merkezde olduğuna kani değilim. Poti'de liman yapımı için üç yıl çalışılmış ve bunun için milyonlar sarf edilmişti. Buna rağmen, yazın inşa edilen bölümler, kışın meydana gelen çok kötü hava şartları ve fırtınalar sebebiyle yıkılmıştı. Bu bakımdan Sinop'tan Kertche'e kadar uzanan Karadenizin doğu sahil şeriti üzerinde yegâne liman olan Batum, Trans-Kafkas demiryolu için bir köprübaşı olarak düşünülüyordu. Batum ilinin laz olan yerlileri Moskoflara karşı düşman olup, Batuma girmelerine şiddetle karşı koymaya azimliydiler. Lazların hepsi de Müslümandı. Ben konferansta bu insanların Rus boyunduruğuna terk edilmesine göz yummakla, Bulgar meselesinde vazedip desteklediğimiz prensiplerin yine kendi kendimiz (İngilizlerce) tarafından ihlâl edilmiş olacağına dikkati çektim. Bulgar meselesinde Hıristiyan halkı, İslâmın elinden kurtarmaya çalışıyorduk, halbuki Batumun Rusların eline geçmesine müsaade etmekle, bu defa Müslüman olan halkı arzuları hilâfına Hıristiyan gaddarlığına boyun eğmelerine rıza göstermiş oluyorduk.

Batuma seyrek olarak geçit veren dağlar üzerindeki dar boğazlar, yaşlısı, genci ve kadını dahil bütün vatansever yerliler tarafından tutulmuştu. Kadınlar, ellerinde baltalar, erkeklerinin yanıbaşında mücadeleye hazır vaziyette bekliyorlardı. Bir gün bölgenin ileri gelen Lazları tarafından bir toplantıya davet edildim. Ahşap bir evde yapılan toplantıda, İngilizlerden yardım sağlamam için bana ricada bulundular. Kendilerine İngilterenin yardım edeceğine dair bir vaatte bulunmuş olsaydım, hemen o gece Moskoflara hücuma geçeceklerdi. Ben böyle bir vaatte bulunacak durumda değildim' Kendilerine sabırlı olmalarını ve elimden geleni yapacağıma söz verdim. Bundan sonra

«Batum serbest-liman olmalıdır» sloganı ile birçok makaleler yazarak İngiliz gazetelerinde yayınlanmasını sağladım. Batum serbest bir liman olduğu takdirde, hem Ruslar hem de Türkler arzuladıkları demiryolunu gerçekleştirebilirler idi. Türkler bu sıralarda İran körfezine kadar demiryolu döşemek niyetindeydiler. Bu projenin gerçekleşmesi Trabzondan İrana kadar kervanla seyahat eden İngiliz tacirlerinin işine de gelecekti. Bu suretle her iki devletin ticarî menfaatleri bağdaştırılmış olacaktı.

Rusya bu teklifi olumlu karşıladı. Rus heyeti Batumu serbest liman ilân edeceğini açıkladı. Hayretimi mucip olan husus, bu aldatıcı teklifin Türk heyeti tarafından dikkatli bir incelenmeye tabi tutulmaksızın kabul edilmesidir. Türk bayrağının dalgalandığı serbest bir liman ile Rus bayrağının dalgalandığı serbest liman başka, başka şeylerdi.

Şunu da ilâve etmeliyim ki Batumda İngilizce konuşup, eli kalem tutan bir tek şahıs vardı. O da bendim. Bütün yabancı muhabirler İstanbula döndüğü için, bunların vazifelerini kendi üzerime aldım. Politik konularda Başkomutan Derviş Paşaya yardım etmek üzere Batuma iki komiser gönderilmişti. Bunlar Dışişlerinden Ali Bey ile Harbiye Nezaretinden Nihat Paşa idi. Her ikisi de Derviş Paşanın konağında ikamet ediyorlardı. Ben ise Derviş Paşanın emrime tahsis ettiği geniş, ferah ve kullanışlı bir çadırda kalıyordum. Özellikle akşam yemeklerini Paşanın sofrasında yiyorduk. Hepimiz de briç meraklısı olduğumuz için yemekten sonra briç oynamayı âdet haline getirmiştik.

Antlaşma şartlarına göre Ruslar şiddet kullanmadan sessizce Batuma gireceklerdi. Ama bunu sağlamak için Derviş Paşanın ordusuna ihtiyaç duyulmuştu. Derviş Paşa, köprübaşlarını ve dağlık arazideki

geçitleri tutmuş olan Lazları temizleyerek Batumu Ruslara verdikten sonra ordusuyla birlikte geri çekildi.

Sir Geoffrey Hornsby'nin komutası altında İngiliz donanmasının Marmara'ya gelişi, Prens adalarında ikamet edenler için çok eğlenceli oldu. Gemilerde balolar tertiplendi. Tiyatro temsilleri verildi...

Savaş, Batumun terk edilmesiyle sonuçlandı. «Serbest liman» teminatı sözde kaldı. Türkiyeden Batuma götürülecek mallar herhangi bir gümrük resmine tabi tutulmayacaktı, ancak şehrin hemen dışındaki gümrük kontrol noktasının bulunduğu yer askerî bölge ilân edilerek tahkim edildi.

Harpte gösterdiğim yararlıktan ötürü Miralaylığa (Albay) terfi ettirilerek Amiral Hobart Paşa'nın emrine verildim. Akdenize ilk açıldığım tekne olan **Hüdavendigâr'ı** okul şekline sokarak torpido kursları tertiplemeye başladım. Öğrencilerim sadece genç deniz subayları değildi. Topçuluk şubesinden de genç subaylar gönderilirdi. Abdülhamit tahttan indirilip yerine başka bir rejim kurulduğundan yıllar sonra, bir şikâyetimi duyurmak için Bahriye Nazırına çıkmıştım. Bahriye Nazırı beni tahmin etmediğim kadar sıcak bir alâka ile karşıladı. İsmimi duyar duymaz makamından kalkarak yanıma yaklaştı, elimden tutarak beni yanına oturttu, ve şunları söyledi: «Woods Paşa, beni tanıyamadınız mı? Siz benim hocamdınız. Ben sizin Tophanedeki talebelerinizdendim.»

Türkler, öğretmenlerine ve kendilerine iyilik yapanlara karşı daima saygılıdırlar. Bahriye Nazırı, beni orada bulunanlara «Hocam» diye takdim etti ve söylemeye hacet yok, istediğim her şeyi yerine getirdi. Yıllar geçti.. Livalığa terfi ettirilerek Paşa unvanı aldım.

RUSYA İLE SAVAŞ SONRASI İLİŞKİLER

SAVAŞTAN SONRA, Rus Büyükelçiliği, deniz ateşeleri vasıtasıyla beni çok yakından izlemeye başlamışlardı. Rusların iki deniz ateşesi vardı. Bunlardan kıdemli olanı, Karadenize açılan İstanbul boğazını çok yakından görebilecek bir evde ikamet ediyordu. Bu ev Tarabyadaydı.

Bir gün nasıl olduysa Torpido öğrenimi yapan öğrenciler arasında birtakım huzursuzluklar olduğunu öğrendim. **Hüdavendigâr** okul gemisinin komutanı bunun üzerine bana gelerek, bir Rus deniz subayının okul gemisini ziyaret etmek hususunda yüksek makamlardan davetiye aldığını subayın gemiyi ziyaret için beklemekte olduğunu korkarak söyledi. Bu durumda ne yapılabilirdi? «O halde, Rus subayını alışılagelmiş *merasimle karşılayın ve bana getirin.» diye* emir verdim.

Rus subayının ziyaret için seçtiği saat çok önemliydi. O gün yapılacak fazla işim olduğu için normal mesai saatı dışında da çalışmam gerekiyordu. Akşam olmak üzereydi. Rus subayı, benim veya diğer yüksek rütbeli subayların gemide bulunmayacağı bir saatı seçmişti. Kendisinin bu art niyetine rağmen, onu samimî bir şekilde karşıladım. Konuşmamızda, kendisine torpidolar hakkında genel bilgiler verdim. Bu arada, sahil muhafazasında torpidoların önemine işaret ederek, Rusların bu konuda çok ileri adımlar attığını söyledim. Bana soru yöneltmesini engellemek için devamlı surette ona sorular sormakta idim. Buna rağmen bir sırasını bulup torpido çalışmalarımızla ilgili hususlarda bilgi almak istediğini söyleyerek baklayı en nihayet ağzından çıkarttı. Ben o güne dek yaptığımız çalışmalarımızı, sırlarımızı Türklerin ezelî düşmanı olan bu Rus subayına söyleyecek miydim?.. Tabiî bu mümkün değildi. Bu subay yeni tayin edilen bir ataşe olup, beni daha önceden tanımıyordu. Ona nezaket kaideleri çerçevesinde, Türkiyenin emrinde yabancı bir subay olduğumu, böyle önemi haiz bir bilgiyi kendisine Bahriye Nazırının izni olmadan söyleyemeyeceğimi anlatmaya çalıştım. Daha fazla konuşmasına fırsat vermeden onu uğurlamak için ayağa kalktım. Daha fazla beklemedi ve gemiden istediğini elde edemeden ayrıldı.

Rusyanın Orta Asyada karışıklıklar çıkarmak suretiyle Hindistana kuzeyden sarkmak için çaba sarfettiği bir dönemin içindeydik. Harbin gözle görünür derecede yakın olduğunu görmemek imkânsızdı. Ben, İngiliz kamuoyunun bu konuda fikir sahibi olması ve özellikle Hindistan ile Orta Asya memleketlerinde yaptıkları ticaret ile büyük kâr elde eden nüfuzlu ticaret erbabının bu konuya eğilmelerini sağlamak ama-

cıyla, «Karadenizdeki Rus donanmasının durumu» başlığı altında «Times» gazetesine bir yazı gönderdim. Bu yazı Times'da yayınlandı. Rus Ateşesinden ve diğer kaynaklardan elde ettiğim bilgilere dayanarak, Rus donanmasının zayıf taraflarını bu yazımda ele alarak, Kafkasyalıların ezelden beri Rus otoritesine karşı olduklarını, İngiliz donanmasının Karadenize gönderilmesi sağlandığı takdirde, Kafkasyalıların isyan edeceğini ve Rus donanmasının etkisiz kalacağını önerdim.

Bilindiği gibi Gladstone Hükümeti Ermeni davasına yürekten inanıyor ve bu davayı destekliyordu. Bu nedenle Türk - İngiliz dostluğu mazide kalmıştı. Hele Gladston'un Türkiyeye gönderdiği sert bir nota, bu dostluğu daha da soğutmuştu. Gladstone, Türkiyedeki Elçisi Sir William White aracılığıyla, Ermenilerle meskûn bulunan yerlere geniş otonomi niteliğinde birtakım reformlar yapılması için Osmanlı hükümetine münasip bir zamanda yukarıda adı geçen notayı vermesini salık vermişti. İstanbuldaki İngiliz elçisi, notayı vermek için hiç te iyi bir zamanı seçememiş, bu yüzden Türk - İngiliz münasebetleri gerginleşmiş, İngiliz Elçisi Sir William White âdeta istenmez bir adam olmuştu.

Kısa bir müddet sonra **Sir William White**'ın yerine, Rusyanın Doğu siyasetini çok yakından bilen ve Rus aleyhtarı olan Sir Edward Thornton İstanbula İngiliz Büyükelçisi olarak gönderildi ([13]). Yeni elçi İngiltere ile Türkiye arasındaki soğuk münasebetleri kısa zamanda gidererek, Babıâli ile İngiliz Elçiliği arasın-

---

(13) Aslında Sir William White, Türkiye'de 1887 - 1891 yılları arasında elçilik yapmış olup Sir Edward Thornton, kendisinden önceki değil sonraki elçi idi.

oaki dostane temasların yeniden başlaması başarısını gösterdi. Times'da yayınlanan imzasız makalem Rusların büyük ilgisini celbetmiş olacak ki kısa zaman sonra Rus hükümeti bu yazının tarafımdan yazılmış olduğunu öğrendi.

Bu hadiseden kısa bir müddet sonra Tophane tarafından Çanakkalede düzenlenen torpido atış tatbikatını izlemem için emir aldım. Hareket edeceğim günün arifesinde, tatbikatı izleyecek Komisyonun verilecek bir emre kadar İstanbulu terk etmemesi hususunda Tophane'den emir aldık. Ben ve Komisyonun diğer üyeleri İstanbulda beklemeye koyulduk.

O günlerde eşim, Von Hobe'un eşinin davetlisi olarak evine gitmişti. Konuşma sırasında Bayan Hobe, İstanbuldan ayrılacağımız için çok üzüntülü olduğunu söylemiş! İstanbuldan ayrılacağımız söylentisi de nereden çıkmıştı? Ayrılmamızı isteyen mi vardı? Halbuki biz İstanbuldan ayrılmayı hiç düşünmüyorduk. Bu şayianın kaynağı ne idi acaba? Bunu bulmak benim için hiç de zor olmadı. Bir akşam üzeri Rüstem Paşa'nın özel sekreteri olan Morel Bey, Rusyadaki Türk Elçisi Şakir Bey tarafından Dışişlerine gönderilen bir dokümanın kopyasını getirdi. Bu doküman Pendiah hadisesi (Afganistan üzerine İngiliz - Rus çatışması) zamanında kaleme alınmıştı. Bu doküman, *İngiliz düşmanlığıyla ün yapan* meşhur Rus gazetesi **Nova Vremya**'da yayınlanan bir makalenin tercümesi idi. Bu makale, yazı işleri müdürünün kısa bir müddet önce **Çargrad**'a (14) yaptığı ziyaretten ve Rus Elçisi M. de Nelidoffla yaptığı mülâkattan bahsediyordu. Bu

---

(14) ÇARGRAD: NOVA VREMYA gazetesinde yazar Albay Maximoff'un kendi deyimi ile İstanbul.

doküman, Nova Vremya başyazarı ile M. de Nelidoffun mülâkatını kapsıyordu ve şöyle idi:

Soru — «Ekselans Hazretleri acaba İngiltere ile Türkiye arasında bir ittifak anlaşmasını mümkün görüyorlar mı? Rusyaya karşı bir harpte Türkiye, İngiltere saflarında harbe girecek mi?»

Cevap — «Evet, İngiliz donanmasının Marmaraya girmesi halinde, her iki devletin bir ittifak anlaşması imzalaması icabedecek.»

Soru — «İngiliz donanmasının böyle bir cüreti göstereceğine kani misiniz?»

Cevap: — «Bundan hiç şüphe etmiyorum. Sahil muhafaza teşkilâtı kâfi derecede kuvvetli değildir. Önemli olan diğer hususta sahil muhafazasında kullanılacak torpidolar bir İngilizin elindedir.»

Soru — «Böyle önemli bir göreve bir İngilizin getirilmesine nasıl göz yumduk?»

Cevap — «Bunun böyle devam etmeyeceğine sizi temin ederim. Bu hususta Alman meslektaşım ile çalışıyoruz. Bu görevden ayrılması için çok çalıştık, fakat Woods Paşa uzun yıllardan beri Türkiyenin hizmetinde bulunmaktadır. Bu görevinden uzaklaştırılmasında şimdiye kadar muvaffak olamadık. Size şu kadarını söyleyeyim ki Woods Paşa'nın Çanakkale boğazında daha ileri faaliyetlerde bulunmasını önlemek için gerekli her türlü tedbiri almış bulunuyoruz.»

Bu belge, İstanbuldan ayrılmamı kimlerin istediğini göstermesi bakımından çok önemlidir. O sırada Çanakkale boğazını İngiliz donanmasına açacağım hususunda gazetelerde uydurma haberler yayınlandı. Ruslar beni Padişaha şikâyet ettiler. Padişah, çok iyi tanıdığı için beni kırmak istemezdi. Ama tatlı sözle de olsa beni ikaz etmekten de geri kalmadı.

Rus Elçisi Nelidoff, efendi bir adamdı. Şahane

Rus Elçilik binasında tertiplediği ziyafetlerde beni ve eşimi de davet etmeyi hiç bir zaman ihmal etmezdi.

Nova Vremya gazetesinin beni yıpratmak için kaleme aldığı makalenin yayınlanmasından uzun yıllar sonra, bu makalenin yazarı ile buluşmak fırsatını ele geçirdim. Ben büyük bir Rus gemisinin kabul salonunda oturuyordum. Bu Rus gemisiyle bir Türk nakliye gemisi çarpışmışlardı. Ben yapılan zararı tespit etmek için Bahriye Nazırı tarafından resmen görevlendirilmiştim. Gemideki incelemelerimiz bittikten sonra geminin kabul salonunda, zarar tespit heyetinin diğer üyeleriyle sohbet edip, bir şeyler içiyorduk. Tam bu sırada salona uzun boylu yakışıklı, sarı saçlı, mavi gözlü ve âdeta bir İsveçliyi andıran bir şahıs girdi. Rus kaptanı ile Rusça bir şeyler konuştular. Sonra önüme bir kart getirdiler. Bu kartın ortasında «Albay Maximoff» altında ise «Nova Vremya» yazıyordu.

— «Meşhur İngiliz taraftarı Nova Vremya. Sizi şahsen tanımaktan büyük şeref duyacağım» diyecek oldum.

— «Evet, Times gazetesi ne kadar Rus taraftarı ise ben de o kadar İngiliz taraftarıyım» diye cevap verdi.

Bu soğuk tanışma merasiminden sonra iki devletin dış siyaseti hakkında kısa bir sohbette bulunduk. Konuşmamızın sonunda bana:

— «Niye siz İngilizler, nereye girmek istersek bize mani olmak istiyorsunuz? Bütün dünyayı ele mi geçireceksiniz?» dedi.

Ben buna bir soruyla cevap verdim:

— «Sevgili dostum, niye siz daima yüksek tarifelerle gümrük kapılarınızı bize kapatıyorsunuz? Bu gümrük duvarlarını yıkarsanız İngilizlerin sizlerle dost olacağını göreceksiniz. İngiltere, ticaret mallarını sa-

tabilmek için dış pazarlara ihtiyaç duymakta olup, bu pazarların İngiltereye kapanması endişesi ile hareket etmektedir. Sizin şikâyet ettiğiniz husus her halde İngilterenin bu siyasetidir.»

Gemiden ayrılmak için ayağa kalktığım zaman, gözlerimin içine bakarak gülümsedi ve «İsminiz Rusyada çok yakından biliniyor.» dedi. «Yal öyle mi, ismimin sevildiğinden çok tanındığını tahmin ediyorum» dedim.

«Hayır, sizi şimdi daha iyi anladım, istikbalde yine dost olabiliriz.» dedi ve el sıkıştıktan sonra ayrıldık.

Albay Maximoff, bizim en azılı düşmanlarımızdan biri olup, Boer harbinde bize karşı savaşmıştı. Duyduğuma göre birkaç ay evvel bir düello esnasında öldürülmüş...

III. BÖLÜM

PADİŞAHLAR, ÇEVRESİ VE SARAY HAYATI

SULTAN ABDÜLAZİZ, KİŞİLİĞİ, TAHT'TAN İNDİRİLMESİ VE İNTİHARI

TAHTA ÇIKTIKTAN birkaç yıl sonra Abdülaziz'in karakterinde meydana gelen değişiklik zikre şayandır Daha veliahtlığı zamanında birçok Avrupalı devlet adamları tarafından tanınmış ve onların nazarında fevkalâde liberal bir devlet adamı olacağı izlenimini uyandırmıştı. Mağrur ve kibirli halleri yoktu. Halbuki hükümdarlığının daha sonraki safhalarında gururluluğun zebunu olacaktı. Abdülaziz, barış zamanında yabancı memleketlere ziyaretlerde bulunan ilk Osmanlı Padişahıdır.

«Padişahın ayak bastığı her yer fethedilmelidir» diye eski bir Türk atasözü vardır. Abdülaziz tahta çıktıktan sonra, Batı Avrupa devletlerine muhtelif ziyaretlerde bulunmuştu. Gittiği her yerde özellikle, o memleketin Adliye teşkilâtı ile Mahkemeleri hakkında bilgi edinmeyi âdet haline getirmişti. Batı Avrupa

memleketlerinden başka Abdülaziz Mısır'a da ziyarette bulunmuştu. Orada İsmail Paşa tarafından çok iyi ağırlanmıştı.

İskenderiye'den dönüşünde İzmir'e de uğramayı ihmal etmedi. Abdülaziz, İzmir'deki bütün gününü, Mr. Charlton Whittal'ın Bornova mevkiindeki konağında geçirmişti. Abdülaziz konağın giriş kapısında İzmir'in güzelliğiyle tanınmış kayınvalidem ve bayan James Whittal tarafından karşılanmıştı.

Abdülaziz, midesine düşkün bir insandı. Konağa gelmeden önce hizmetkârları, aşçıları ve kâhyaları hazırlık yapmışlar, bütün yiyecek maddeleri, ziyafet masaları, açıkçası ziyafette Padişaha ve misafirlerine ikram edeceği her şey en ufak teferruatına kadar Sultaniye yatından develerle taşınmıştı. Zamanın Hariciye Nazırı Fuat Paşa da Abdülaziz'e bu seyahatinde eşlik ediyordu. Abdülaziz, güneş batana kadar bu konakta kaldı. Öğle yemeğini, diğer davetli zevattan ayrı olarak yedi. Yemekten sonra verdiği bir resepsiyonda İzmirin eşrafı ve yabancı konsoloslarla tanıştı. Öğle yemeğinden önce eşrafa ait menüyü kontrol etti. Menünün içinde hurma tatlısını görünce dayanamamış ve bir porsiyon da kendi masasına götürülmesini emretmişti.

Abdülaziz, eli açık, merhametli ve halkı tarafından sevilen bir Padişahtı. Halk, Padişah marşını içtenlikle söylüyordu. «Gâvur Şehri» diye anılan İzmir limanına, yatına geçmek için geldiğinde, halkın sevgi gösterileriyle karşılanmış ve Padişah marşı hep bir ağızdan söylenmişti. Ayrılmadan önce, Mr. Whittal tarafından inşa edilen Protestan kilisesini ziyaret etmeyi arzu etmişti. Ben de orada bulunmuyordum, ancak bana anlatıldığına göre Abdülaziz, kilisenin kapısından içeriye girerken bir hürmet jesti ve ifadesi olmak üzere

sorguçlu kavuğunu başından çıkarmayı ihmal etmemişti. Halbuki bu saygıyı birçok Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlar bile göstermiyordu. Abdülaziz, İzmir'den çok iyi intibalarla ayrılıp İstanbul'a döndükten sonra, Fuat Paşa'yı tekrar İzmir'e geri gönderdi; Fuat Paşa beraberinde Padişah tarafından gönderilen kıymetli hediyeleri kayınvalidem ile Bayan Whittal'a teslim etti ve Padişaha gösterdikleri yakınlığa teşekkür etti.

Abdülaziz, Londra ve Paris'e yaptığı ziyaretlerde de yabancılar üzerinde çok iyi intibalar uyandırmıştı. Abdülaziz'i ilk defa olarak 1867 yılında Ortaköy camisinde yapılacak bir cuma namazına (Selâmlık) giderken Dolmabahçe yakınlarında görmüştüm.

Abdülaziz'in yönetimi ilk başta iyi ve ümit verici idi. Sonradan karakteri büyük ölçüde değişti. İki önemli ve yararlı devlet adamı olan Âli ve Fuat Paşalar ile arası bozulmuştu. Bu olay karakterinin değişmesinde, kibirli olmasında başrolü oynamıştır. Devleti soğukkanlılıkla değil büyük bir sinirlilik içinde yönetmeye başlamıştı. Nazırları, huzuruna girerken büyük bir korkuyla titriyorlardı. Kendisi makamında otururken devlet nazırları el pençe karşısında dimdik durur, oturmalarına izin vermezdi. Nazırlarını huzurundan kovduğu da olmuştur.

İktidardan uzaklaştırılmasının en büyük nedeni de bu insan haysiyetini kırıcı sinirli hareketleridir. Veziri Âzam ile diğer Nazırlar, kendi görüşlerini Padişaha dinletemez olmuşlardı. Padişah onlara âdeta hizmetçi muamelesi yapıyordu. Abdülaziz'i iktidardan uzaklaştıran ne bir halk ihtilâli ne de ordunun baş kaldırmasıdır. Sadece iyi planlanmış ve uygulanmış bir tuzaktır.

Memleketteki her sınıf halk Padişahın aşırı harcamalarından ve yaptığı israflardan şikâyet ediyordu.

Bu tuzağı tertipleyenler arasında Askerî Okullar Nazırı Süleyman Paşanın da bulunduğu söylenmekteydi. Aslına bakılacak olursa, çoğu yabancı memleketlere sürülen Genç Osmanlılar Partisi (Young Turkist Party) üyeleri idam edilmemişlerdi. İstanbul'da, Padişahın idaresini tenkit eden, Meşrutiyet idaresi gelirse memleketin daha müreffeh hale getirileceği propagandasını yayan Genç Osmanlılar Partisi sempatizanları vardı. Suikastı tertipleyenler arasında Ziya Bey, ve o zamanlar Genç Osmanlılarla geçici bir dostluk kuran «Softa Cemiyeti»nin liderlerinden olan Nazif ve Seyit Beyler de vardı. Aslında suikast fikrini olgunlaştıran ve onu planlayanlar Veziri Âzam Mehmet Rüştü Paşa, Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, Girit asilerini dize getiren ve halk tarafından sevilen Serasker Hüseyin Avni Paşa, Kaptanı Derya Kayserili Ahmet Paşa, eski Bağdat Valisi ve sözde Devlet Nazırı olan reformcu Mithat Paşa, Posta ve Telgraf Dairesi Başkanı Agâh Efendi. Ayrıca ordudaki yüksek rütbeli subaylar ile özellikle zırhlı harp gemilerinin komutanları. Bu saydığım şahıslar planlanmış olan suikastın ne zaman olacağından haberdar edilmişlerdi. Harekât tarihi olarak 30 Mayıs 1876 gecesi seçilmişti. Harekâtın fiilî lideri Kaptan Paşaydı. Kaptan Paşa, İngiltere'de inşa edilen Mesudiye zırhlısından harekâtı yönetecekti. Donanmaya mensup harp gemileri Sarayın etrafında adeta bir çember meydana getirmişlerdi. Bu arada, Harbiye Mektebi talebelerinin başında bulunan Süleyman Paşa, Beyoğlu tarafından hareketle Harem'i abluka altına almıştı. Sarayı korumakla görevli bulunan birlikler geri çekilmiş, Genelkurmay Başkanı Redif Paşa, emrindeki birliklerle harekâtı Dolmabahçe sarayının arkasındaki Nişantaşı tepesinden izliyordu.

Uygulamaya konan plan çok basitti. Verilen emir-

ler bir ast tarafından harfiyen uygulandığı ve emredenin emir verme yetkisi olup olmadığı araştırılmadığı için plan başarıya ulaştı. Dolmabahçe sarayının kapıları Süleyman Paşanın başında bulunduğu Arnavut askerler tarafından açılarak içeri girildi. Askerler Padişahın yatak odasına girdiler. Kendisini dünyanın en kudretli hükümdarlarından sayan Padişahı uykusundan uyandırıp esir ettiler. Abdülaziz'e, artık Padişah olmadığını ve bu nedenle sarayı derhal terk etmesi gerektiğini söylediler. Alelacele geceliğini çıkararak giyinen Abdülaziz bir harp gemisine bindirilerek Sarayburnuna ve oradan Topkapı sarayına nakledildi. Danışmanlarından birinin ve birkaç hizmetkârının da kendisiyle birlikte gelmesine müsaade edildi. Abdülaziz. İstanbul boğazı ile Marmara denizinin muhteşem manzaralarının göründüğü Topkapı sarayında mecburî ikamete terk edildi. Bu arada yüksek rütbeli subaylar Şehzade Murat'ı Harbiye Nezaretine götürmek için ikna etmekle meşguldüler. Murat, amcasının başına gelenlere bir türlü inanmak istemiyordu. Hüseyin Avni Paşa, Murat'ı ikna edene kadar akla karayı seçti. En nihayet Murat olup bitenlerin gerçek olduğunu ikna edildikten sonra Harbiye Nezaretine gelmeye razı oldu. Harbiye Nezaretinin geniş merasim alanında kalabalık bir asker topluluğunun önünde Padişahlığı ilân edildi. Bundan sonra Selimiye ile İstanbul'un diğer büyük camilerinde hal' fetvaları -Padişahın tahttan indirilmesi- okundu. Okunan fetvalarda, Abdülaziz'in memleketi iyi idare edemediği için düşürüldüğü ve yerine kanunî naibi olan Murat'ın getirildiği ilân ediliyordu. Yeni Padişahın şerefine toplar atıldı. Halk istipdat idaresinden kurtulacağı ümidiyle sokaklarda şenlikler düzenlemişlerdi.

Toplar atıldığı zaman ben, Heybeliada'daki evimde

bulunuyordum. Topların çıkardığı seslerden uyanıp ne olduğunu sokaktan geçen birinden öğrendiğimde ilk önce inanmak istememiştim. Boğaza indiğimde, bütün şehrin ve Boğazdaki harp gemilerinin bayraklarla donatılmış olduğunu gördüm. İmamlarla papazlar kucaklaşıyor, sanki «büyük saadet» devri gelmiş gibi, Yahudiler, Rumlar, Ermeniler ve Türkler birbirlerini tebrik ediyorlardı. Esasında bu sevinç çok sürmeyecekti. Sinsice çevirilen dolaplar, bu sevinci üzüntüye çevirecekti. İlk önce Abdülaziz'in öldürüldüğü veya intihar ettiği olayı duyuldu. Arkasından Çerkez Hasan'ın Nazırlar Meclisine yaptığı kanlı hücum, onun arkasından da Rus harbine varan Bulgar isyanı geldi.

Abdülaziz'in intihar ettiği veya öldürüldüğü hususunda kati bir şey söyleyemem. Hükümet tarafından yayınlanan bildiride, Abdülaziz'in intihar ettiği bildiriliyordu. Esasında yabancı doktorların da katıldığı otopsi sonunda Abdülaziz'in intihar ettiğine dair oy birliğiyle rapor verilmişti. Yabancı doktorlar arasında, ehliyetinden şüphe etmediğim Dr. Dickson da vardı. Dr. Dickson İngiliz elçilik mensuplarının resmî doktoruydu. Raporun altına attığı imzada tesir altında kaldığına inanmıyorum. Tutulduğum bir hastalıktan beni kurtaran Dr. Dickson ile aramızdaki yaş farkına rağmen arkadaştık. Ben Padişahın ölümüyle çok ilgilenmiştim. Dr. Dicksonla bu mevzuu birçok kere konuştum. Her defasında da bana Abdülaziz'in intihar ettiğini söylemişti. Abdülaziz'in naaşını çok yakından incelemiş, yaraların derinliğini ölçmüş, intihar olayının meydana geldiği odayı yakından incelemiş ve bu incelemeleri sonunda Abdülaziz'in intihar ettiğine kanaat getirmişti. İngiliz Büyükelçisine sunduğu raporun son satırlarında Dr. Dickson şöyle yazıyordu: «Bir cinayeti ortaya çıkarmak ümidiyle gitmiştim, halbuki olayın

bir intihar olayından başka bir şey olmadığı izlenimiyle döndüm.» Otopsi raporu Fransız Elçilik doktoru Marounin tarafından da imzalanmıştı. Rapor, Abdülaziz'in Topkapı sarayında göz altına alındığının üçüncü günü Çırağın sarayında kendisine ve ailesine ayrılan bir bölümde ikamet etmeye mecbur edildiğini, bir gün sonra da yatak odasına açılan küçük bir odada ölü olarak bulunduğunu açıkça belirtiyordu. Rapora göre, Abdülaziz sakalını düzeltmek için istediği bir makasla atar damarını keserek intihar etmişti. Dr. Dickson'a göre, incelediği yara makasla açılmıştı. Aslına bakılacak olursa halk, bu intihar olayına pek inanmamıştı. İnsan, tabiatı icabı en kötüye inanmaya meyyaldir. Yeni yöneticilerin, Abdülaziz ve taraftarlarından korktuğu için onu öldürdükleri şayiaları yaygın idi.

Abdülaziz, tahta çıktıktan sonra sık sık İstanbulda gezintiye çıkmayı âdet haline getirmişti, halbuki birkaç yıl sonraki Paris ve Londra gezilerinden dönmesini müteakip Saraya kapanmış ve haftada bir kere o da cuma günleri yapılan Selâmlık merasimlerinde dışarda görünmeye başlamıştı. Hayvanlararası güreşlerden özellikle horoz güreşlerinden çok hoşlanırdı. Müsabakayı kazanan horoza Mecidiye nişanı verdiği söylentisi de yaygındır. Müziğe çok düşkündü, özellikle sinirli olduğu zamanlarda, sinirini yatıştırmak için konserler tertiplenirdi. Napolyon'un Sedan'da esir düştüğünü ilk öğrendiği zaman, Napolyon gibi büyük bir imparatorun bu durumda nasıl hayatına kıymadığını anlayamadığını söylemişti.

Murat, tahta çıktıktan beş yıl sonra amcasının öldürülmesi olayını incelemek için bir «Tahkik heyeti» kurdu. Abdülaziz tutuklandıktan sonra da yanından ayrılmayan Mabeyinci Fahri Beyin bu hadiseyle ilgili bir

itirafta bulunduğu söylenir. Söylentiye göre Abdülaziz'e, önce kloroform verilerek bayıltılmış, sonra da ustalıkla intihar süsünü verecek şekilde öldürülmüş.

Murat'ı, iktidara getiren, Abdülaziz'i düşüren ve suikast olayına adı karışanlardan hepsi daha sonra tutuklanarak ya memleketten sürülmüşler ya da çok büyük cezalara çarptırılmışlardır. Bunların arasında Abdülaziz'in kayınbiraderleri olan Mahmut ve Nuri Paşalar ve Mithat Paşa da vardı. Her üçü de Hicaza sürüldüler. Hicazda kendilerine o kadar büyük işkence yapıldı ki en sonunda hastalığa yakalanarak feci bir şekilde öldüler. Suikast olayının tertipleyicileri de kısa zaman sonra aynı akıbete uğradılar. Tertipçilerin çoğu Nazır olmuşlardı. Bir gün Ortaköydeki Veziri Âzam konağında yapılan Nazırlar toplantısı Abdülaziz'in fedaisi olan bir subay tarafından basıldı ([15]). Adı Çerkez Hasan'dı. Kızkardeşinin haremde yaşadığı biliniyordu. Toplantının yapıldığı salon kapısından içeri girerek Abdülaziz'in intikamını almak için bir elinde revolver diğer elinde de kılıç, Nazırların üzerine hücum etti. Yerinden kalkmaya çalışan Mithat Paşaya «Davranma yakarım» dedikten sonra, diğerlerine gelişigüzel ateş etmeye başladı. Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nazırı ([16]) derhal öldüler. Kaptanı Derya Kayserili Ahmet Paşa dahil diğerleri ağır olarak yaralandılar. Revoleverinin içindeki kurşunlar tükendikten sonra Çerkez Hasan bir kedi çevikliğiyle kılıcıyla boğuşmaya devam etti. En sonunda içeri giren muhafızlar tarafından zararsız hale sokulup Eminönü Meydanında ipe çekildi. ([17])

---

(15) 15/16 Haziran 1876

(16) Raşit Paşa

(17) 18 Mayıs 1878

GERÇEK ABDÜLHAMİT VE KİŞİLİĞİNİ BELİRLEYEN BAZI OLAYLAR

SULTAN ABDÜLHAMİT'i lâyık olduğu şekilde anlatan herhangi bir yazılı belgeye şimdiye kadar rastlamadım. Özellikle düşünceleri ve karakteri hakkında doğruya yakın herhangi bir fikir ileri sürülmemiştir. Bana kalırsa, Abdülhamit şimdiye kadar gelmiş geçmiş Osmanlı padişahları arasında en müstesna yeri işgal edenlerden biridir. Tahta getiriliş şekli, (yani, devrin bazı devlet adamlarına verdiği tâvizler mukabili elde ettiği destekle bu makama oturtulması konusu olmasaydı, tarih, Abdülhamit'i Osmanlı hanedanının kuruluşundan itibaren gelip geçen en başarılı hükümdarlardan biri olarak gösterecekti. Çok sakin ve gösterişten uzak bir hayat tarzı vardı. Herhangi bir meseleye çözüm yolu ararken etrafındakileri dinler, ancak. onların esiri olmazdı. Tahta çıkmadan önce bile akıllı ve nazik bir kişiliği olması nedeniyle İstanbul'a gelen

bazı Avrupalılar onu ziyaret ederlerdi. Taht'a çıktıktan sonra, bazı psikolojik etkenlerin tesiriyle kendisine bir «Kukla» nazarıyla bakıldığı vehmine kapılmıştı. Bu psikolojik etkenlerin başında amcasının azli ile kardeşinin bir kenara itilmesi olayları geliyor. Bu olayları çok yakından görmüştü. İşte bu psikolojik etkenlerin tesirinde kaldığı içindir ki, şahıslara karşı içinde bir nevi güvensizlik duygusu belirmeye başladı. Bu duygu zamanla en ağır derecesine vardı. O kadar ki artık kimseye güvenemiyordu.

Abdülhamit, içinde beslediği bu güvensizliği, kimseye belli etmek istemiyordu. Aksine, taktik icabı olacak, şüphe ettiği kişilerle samimî ve açık kalpli konuşmayı tercih ediyordu. İçinde beslediği bu güvensizlik duygusu iledir ki tahta çıkar çıkmaz Yıldız Sarayı'na taşınmıştı. Şahane bir bahçenin ortasında bulunan Yıldız Sarayı, Padişaha ait saraylardan bir tanesiydi. Ancak, denize paralel bir şekilde inen tepelerin sırtında inşa edilen bu saray, 360 derecelik bir görüş açısı sağlayan stratejik bir yerde inşa edilmişti.

Abdülhamit, Yıldız'a taşınır taşınmaz saray personeline yatacak yer temin etmek için acele olarak saray etrafına çadır ve barakalar kurulmuş, daha sonra bunlar yerlerini muntazam binalara bırakmıştır. Kısa zaman içinde Yıldız Sarayı, ayrı binalar ve saray mensuplarının oturduğu evlerle çevrildi. Sarayın her tarafı, tepelerin denize nazır yüzleri dahil, usta bahçıvanların elleriyle çiçek bahçeleri haline getirildi. Saray bahçesinin etrafı yüksek duvarlarla çevrildi. Giriş kapılarına nöbetçi kuleleri inşa edildi. Bütün bunlara sarayı korumakla görevli beş bin muhafız askerini ekleyince Yıldız'ı bir İmparatorluk sarayından ziyade tah-

kim edilmiş bir ordugâha benzetmek yerinde olacaktır.

Abdülhamit'in, deniz kenarındaki Dolmabahçe sarayını terk etmesinin sebebi, muhtemelen amcasının tahttan indirilmesi olayında Deniz Kuvvetlerinin oynadığı rolü çok iyi bilmesindendi. Amcası Şehzade Murat'ın Padişahlığı ilân edildiği halde, kendisi için herhangi bir Kılıç Kuşanma Merasimi yapılmadı. Bundan dolayı Murat'ın hükümdarlığı geçerli sayılamazdı. Abdülaziz'in devrilmesinden sonra yönetimi eline alan «Cunta», karşısında, düşünülen devrimleri yapabilecek yetenekte bir naip bulamadı. Murat çok zayıf, ve hasta bir adamdı. Bu nedenle çok kısa bir zaman içinde bir tarafa itildi. Yerine kanunî naibi getirildi. Yeni Padişah, benim de katıldığım seremonide resmen kılıç kuşandı.

Murat'ın aklî dengesinin yerinde olup olmadığı konusunda herhangi bir şey söylemek istemiyorum. Yalnız şunu belirtmeliyim ki Murat, uzun yıllar yalnız bir hayat yaşadı ve sonunda sessiz sedasız göçüp gitti.

Abdülhamit, tahta çıktıktan sonra «Profesyonel Münafıklar» her tarafta kol geziyordu. Kendisine suikastlar tertiplendiği hususunda yalan yere ihbarlarda bulunuluyor, mükâfatlandırılmak ümidiyle, yalan yere birçok suçsuz insan cezalandırılıyordu.

Bu «uydurulan» yalanlardan bir tanesi beni çok yakından ilgilendirdiği için, burada bahsetmek isterdim. Ancak, çok uzun olduğu için, bu konuyu «Fuat Paşa ve Bogus Suikastı» bahsinde anlatmayı uygun gördüm.

Abdülhamit rejimi hakkında doğru bir yargıya varabilmek için, olaylara akılcı bir açıdan bakmak gerekir. Bu açıdan bakıldığında, idaresinin ne kadar iyi ol-

duğu görülecektir. Çünkü Abdülhamit, zalim idare tarzına rağmen parçalanan imparatorluğun yeni baştan organize edilmesi için çalışıyordu. Abdülhamit olmasaydı, bu satırların yazıldığı şu anda ne bu kadar geniş ve bağımsız bir Osmanlı devleti ve ne de ileride tarihçiler ve diğer devletler tarafından tanınacağına şüphe etmediğim, bugünkü, henüz yerine oturmamış Ankara Hükûmeti bulunacaktı. Abdülhamit'in taht'a çıkışı, kendisi için çok şanssız bir devreye rastlar. Çünkü, tahta çıkar çıkmaz sonradan Türkiye'yi fakir bir duruma düşüren Türk-Rus savaşı patlak vermişti. Buna, kısa bir süre sonra Türkiye'nin Almanya saflarında Birinci Cihan Harbine katılmaya mecbur kalmasını da ekleyecek olursak, memleketin ne kadar kötü bir durumda olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bütün bu ağır sonuçlara rağmen ilk savaşta uğranılan kayıpların Abdülhamit rejimi zamanında giderilebilmesi hayret vericidir. Rus savaşı, memleketi para ve personel bakımından tamamen iflâs ettirmişti. Önceki hükümdarlar zamanında muhtelif antlaşmalar gereğince alınan borçlar, ödenemeyecek bir seviyede olup, biriken faizler ana borç tutarını aşmıştı. Hazine tamtakırdı. İstanbul'un savunması için Çatalca önlerine gönderilen işe yarar askerlerin sayısı birkaç bini geçmiyordu. Memleket savaştan sonra yapılan Berlin Antlaşması ile bir yandan Avrupa'daki en büyük ve en zengin eyaletini diğer yandan da doğuda sınır boyundaki stratejik savunma pozisyonunu kaybediyordu. Bütün bunların neticesi olarak, Osmanlı İmparatorluğu, gerçek bir devlet hüviyeti dışında mütalâa ediliyor, Avrupa devlet adamları arasında politik pazarlık konusu teşkil ediyordu. Bütün bu kötü sonuçlara rağmen birkaç yıl içinde devlet maliyesi yeniden düzene sokularak, ticaret canlandırıldı ve yabancı borçların

önemli bir kısmı ödendi. Bu arada, Türk ordusunun gücü o kadar arttı ki, Türkiyenin dostluğu büyük yabancı devletler tarafından aranır hale geldi. Artık, sıcak denizlere, özellikle Hindistan yolunu İngiltere'ye kapamak isteyen Rusya'ya karşı Türk ordusuna güvenebilirdik. Abdülhamit, tahttan düşürülmemiş olsaydı, Avrupa devletlerinin halen yaralarını sarmaya çalıştığı «O BÜYÜK AFET» **(Birinci Dünya Savaşı)** meydana gelmiş olmayacaktı. Aksini farz etsek bile Abdülhamit, büyük bir ihtimalle Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlayarak memleketine bir zafer hediye etmiş olacaktı. Bunu iddia etmekle kâhin sayılmamalıyım.

Okuyucularımın bilmesinde fayda umduğum bir itirafta daha bulunmak isterim. Ben Abdülhamit'e methiyeler döşeyen bir yazar değilim. Ben, Abdülhamit'in zaaf ve hatalarının hepsini, bu arada Yıldız'da «Münafıklar Şebekesi» kurarak memleketi bir nevi istipdat idaresine sürüklediğini ve bu idare tarzının halk tarafından lânetle karşılandığını çok iyi biliyorum. Yapılan günlük ihbarların hemen hemen hepsinin birer söylentiden ileri gitmediği çok geçmeden anlaşılıyordu. «Münafıklar şebekesi» âdeta bir Alay'a benziyordu. Baş Münafıkların kendi adamları vardı. Çoğu zaman birbirlerini tanımayan bu adamlar, şüpheli şahısları takip etmekle görevlendirilir, verdikleri bilginin önemi oranında mükâfatlandırılırdı. Yabancı misyon başkanlarına varıncaya kadar herkes bu «espiyon sistemi»nin kurbanı olabiliyordu. Beyoğlu sosyetesinde olup bitenlerin hepsi günü gününe Padişaha iletiliyordu. «Münafık erler» bir üst münafık'a âdeta tekmil vermekle sorumluydu. Bazı mahallî gazetelerin «insan avcıları» olarak tanımladığı bu münafıklar, erkek kadın ayırımı yapmadan namuslu insanların aşk hayatlarına varıncaya kadar en gizli taraflarını bile

öğrenip Abdülhamit'e jurnal edecek kadar hafif mizaçlı ve düşüncesiz kimselerdi. Özellikle başkalarının aşk maceraları ile ilgili ihbarlar, kendisini o kadar eğlendiriyordu ki, bir defasında Abdülhamit bir yabancı Büyükelçi'ye, kardeşinin kaçamak aşklarının en ufak ayrıntılarına varıncaya kadar bahsederek Büyükelçiyi hayretler içinde bırakmıştı. Padişahı dinleyenler gülerler, ancak aynı akıbete bir gün kendilerinin de düçar olabileceklerini düşünmezlerdi.

Bir «Türk Paşası» olduğum halde benim hakkımda da buna benzer yalanlar uydurulmuştur. Ben bunları daha sonra «Jurnallar Sarayı»ndaki arkadaşlarım vasıtasıyla öğrenmiştim. Bir defasında Büyükada'daki evimin bahçesinde bir kuyu açtırmak için kırk denizci çalıştırdığım hususunda ihbarda bulunulmuş. Evvelâ şunu söylemeliyim ki bahsi geçen ev ile bahçe benim değildi. Bu deniz erleri, kirayla oturduğum evin sahibi için çalışıyorlardı. Bu şekildeki bir ihbara adımın karışmasının bir nedeni de, bu kuyuyu kazan deniz erleri arasında emir çavuşumun bulunmasıydı. Aleyhimde yapılan bir diğer ihbar da şuydu: Bir tersane havuzuna giderek tamir edilmekte olan bir teknenin altına bakmışım. Bu davranışım, benim gibi bir amiralin şeref ve haysiyetine yakışmazmış..

Daha önce söylediğim gibi bu tutumundan ötürü Abdülhamit'i göklere çıkaramam. Ancak, içinde bulunduğu koşullar göz önünde bulundurulmadan Abdülhamit'in insafsızca eleştirilmesi yanlısı da olamam. Abdülhamit, Osmanlı Hanedanının geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olup, elindeki bütün imkân ve kuvvetle o Büyük İmparatorluktan arta kalan kısmın selâmeti için çalışmıştır. Halkın refah içinde yaşamasını gönülden arzu ettiğine ve tebaası tarafından hayırsever, koruyucu ve lütufkâr bir Padişah olarak anılmayı arzu et-

tiğine inanıyorum. Şefkat ve sadaka dağıtırken çok cömertti. Dağıttığı hediyelerin değeri, hediyeleri alacak olan kişilerin kendisine bağlılığı ile asla orantılı değildi. Hıristiyan tebaa, sadakat gösterdikçe, bu sadakatın karşılığı «Devlet Hazinesi»ndeki gizli ödenekten yılda bir kere yapılan maddî yardımlarla mukabele görüyordu. Eğitim alanında çok olumlu gayretler gösterdi. Kıymetli hediyeler bağışlamak suretiyle fakir halkın gönüllerini fethetti. Haliç'in her iki yakasında inşa edilen çeşmeler. Abdülhamit'in fakir halka hediye ettiği eserlerden biridir. Halkın özellikle yazın susuz kalmaması için, bu çeşmelerin yanıbaşına inşa edilen su hazneleri ile gerekli kanalizasyon halkın malî katkısı olmaksızın hep Abdülhamit tarafından şahsen inşa ettirilmiştir. Ancak, ne kadar üzücü dür ki, tahtta getiriliş biçimi, etrafındakilere karşı güven beslemesine engel olmuştur. Bu güvensizlik gün geçtikçe bütün benliğini sarmıştır. Bu duygudan kendisini sıyırabilmiş olsaydı birçok olumlu faaliyetlerini iptal etmemiş olacak, birçok ehil devlet adamlarının değerli yardım ve teşviklerinden mahrum kalmayacaktı. Ali Süavi tarafından yönetilen Çırağan olayı, kızgın Jön Türkler tarafından, Abdülhamit'i silah zoruyla tahttan istifa ettirip yeni bir Anayasa (Meşrutiyet) ilân etmek amacıyla Yıldız sarayına yapılan kanlı baskın, istibdat idaresinin daha da sertleştirilmesine yol açtı. Bu darbe teşebbüsü akim bırakıldı ve darbeyi planlayan Ali Süavi, bunun cezasını hayatıyla ödedi ([18]). Ancak Abdülhamit, bu olaylardan sonra

(18) Ali Süavi olayı 18 Mayıs 1878 tarihinde vukua gelmiş olup, Rusya'nın savaş ilânı 24 Nisan 1877, savaşı sona erdiren Edirne mütarekesi 31 ocak 1878, Meşrutiyetin ilânı ve ilk Anayasanın kabulü ve Meclisi Mebusanın açılması 23 Aralık 1876'dadır.

artan baskılara boyun eğmek mecburiyetinde kaldı. Etrafındaki devlet adamlarının arzularına uyarak Meşrutiyet ilân edildi. Parlamenter müesseseler kuruldu. Mebusan Meclisi, çalışmalarına başlayacağı bir sırada Türk-Rus harbi patlak verdi. Meclis-i Mebusan'ın başkanı Ahmet Vefik Paşa adında, birçok Avrupa lisanı yanında İngilizceyi de gayet iyi konuşan, okumuş, değerli bir adamdı. Okumaya ve kitap biriktirmeye karşı çok meraklı olup, Rumeli Hisar'ındaki konağında çok büyük bir kitaplığı vardı. Ahmet Vefik Paşa garip bir adamdı. Hakkında birçok tuhaf hikâyeler anlatılırdı.

Meclisi Mebusan'ın bütün zamanı, Askerî Mükellefiyet Kanunu Tasarısı konusundaki tartışmalar ve savaşın sevk ve idaresi konusunda Harbiye Nazırı ile Bahriye Nazırı arasındaki şiddetli tartışmalarla boşuna harcanıyordu.

Mahallî gazetelerde çıkan haberlere bakılacak olursa, meclis üyeleri askerî harekâtın sevk ve idaresinde en yetkili organın Meclis olduğu hususunda ısrar ediyorlardı. Halbuki Anayasaya göre Padişah, gerek Kara gerekse Deniz Kuvvetlerinin Baş Komutanı idi. Abdülhamit, Anayasanın kendisine tanıdığı bu yetkiye dayanarak Yıldız sarayında «Özel Komisyon» kurdu. Bu suretle, memleket meselelerini daha yakından izlemiş ve daha faal bir rol oynamış olacaktı. Bu komisyonun bütün üyeleri, yabancı lisan bilen ve genel kültürü kuvvetli olan Galatasaray Lisesi mezunları arasından seçilmişti. Bunlar zamanla kıskanılacak kadar önemli şahsiyetler haline geldiklerinden özellikle yabancı elçiler, bu elçilere tercümanlık edenlerin entrikalarıyla yıpratılmak isteniyorlardı. Zamanla, sadrazam ile kabinesinin yetkileri Padişahın kurmuş olduğu komiteler tarafından büyük ölçüde gasp edildi.

Kanunen, hükümet konağı Babıâli'de olduğu halde memleket, Padişah tarafından Yıldız sarayından yönetilmeye başlandı.

Kısa bir müddet sonra Abdülhamit kendisini, tıpkı Ortaçağ İtalyasındaki, birbirine düşman şehir idarecileri gibi, düşmanlarla çevrilmiş olduğunu anlamakta gecikmedi. Abdülhamit rejiminin taktikleri hiç şüphesiz Makyavel'in taktiklerine benziyordu. Abdülhamit'in korkunç bir zekâsı vardı. Çok az Fransızcanın ötesinde başka bir yabancı lisan bilmediği halde, Avrupa'da çıkan en son kitapların tercümelerini ya okur veya başkasına okutup dikkatle dinlerdi. Yıldız sarayında Avrupa gazeteleri ile yabancı dilde yayınlanmış kitapları tercüme etmekle görevli bir «Mütercimler Heyeti» kurulmuştu. Bu mütercimler arasında epeyi yıl önce ölen Viyanalı bir Yahudi vardı. Bu Yahudi bir defasında bana, Padişah için Makyavelin «Prens» eserini tercüme ettiğini söylemişti. Hafiye hikâyelerinden, özellikle Sir Conan Doyle'un yazdıklarından çok hoşlanırdı. Hepsini de tercüme ettirmişti. Birkaç yıl önce Şerlok Holmes hafiye serilerinin yaratıcısı, karısıyla birlikte İstanbul'a gelmişti. Benim de katıldığım Selâmlık merasiminde Abdülhamit, Şerlok Holmes'e «Mecidiye» nişanını takmıştı. Kendisiyle tanışmak imkânı bulan herkesin itiraf ettiği gibi Abdülhamit büyüleyici bir karaktere sahipti. Bir defasında, Abdülhamit'i ikna yoluyla Babıâli'ye eski yetkilerini tekrar iade etmesini sağlamak isteyen Sir Philip Currie -İngiliz Elçisi- bile bu emelinde hüsrana uğramıştı. Abdülhamit'le sadece iki kez görüşme imkânı bulan Mr. Joseph Chamberlain'in bana sonradan itiraf ettiğine göre, Türkiye'deki ziyareti esnasında tanıdığı devlet adamı niteliğine sahip bir tek adam vardı. O da Abdülhamit idi.

Tommy Bowles, İstanbul'a bir perşembe günü gelmişti. Ertesi günü Selâmlık merasiminden sonra Padişah tarafından huzura kabul edildi. Bu görüşme esnasında benim de toplantı salonunda bulunmam emredildi. Abdülhamit'in Sir Bowles'i kabul ettiği küçük odada benden başka Münir Paşa ([19]) da hazır bulunuyordu. Padişah, Bowles'in koyu bir Türk taraftarı olduğunu bildiği için kendisiyle çok samimî bir konuşma yaptı. Sohbet esnasında Bowles'in bir sorusu,üzerine Abdülhamit, «iyi bir hükümdarın vazifesi tebaasına babalık etmektir» demişti. Abdülhamit, o gece bizi Saraydaki bir ziyafete davet etti. Kendisi ve oğulları ile aynı masada oturuyorduk. Masada bizden başka, Hariciye Nazırı ile birkaç yüksek mevki sahibi memur bulunuyordu. Ziyafetten sonra Abdülhamit, şeref misafirini kendi şahsi dairelerinin hemen yanında bulunan Büyük Tiyatroya götürdü. Şeref locasında, Bowles'den başka Münir Paşayı da yanına oturtmuştu. Ben ve veliaht locanın alt tarafındaki açık yerlere oturmuştuk.

Abdülhamit temsili izleyeceği yerde, bütün gece Münir Paşa aracılığıyla Bowles ile sohbet etti.

Abdülhamit, düşmanlarının rahat hareket etmesini kolaylaştıracak bir karakterde değildi. Aksine, düşmanlarının eline koz vermekten kaçınırdı. Selâmlıktaki bomba infilâki ile Bayram depremi olaylarında heyecana kapılmaması ve moralini bozmaması Abdülhamit'in lehine puanlar olarak gösterilebilir. Abdülhamit, Hıristiyanlardan nefret etmezdi. Ermenilere düşman değildi. Hatta, en güvendiği memurları arasında Ermeniler de vardı. Batıl, dinî itikatları yoktu. Hatta

---

(19) Münir Paşa (1844 - 1899) 1874'te Divanı Hümayûn Tercümanı, 1878'de bu görevine ek olarak Teşrifat Nazırı. Kabulde, kendisinin bu sıfatlariyle bulunduğu anlaşılmaktadır.

tahta çıktıktan sonra Abdülhamit'in ilk işi, vatandaşların, «Müşterek Askerî Hizmet Kanununu» çıkarmak suretiyle birbirine daha da kaynaştırmak oldu. Gayri Müslim vatandaşların askerî hizmetlerden muaf tutulmaları için ödedikleri «bedel»in pek fazla olması şikâyetlere sebebiyet veriyordu. Papazların bu kanun aeyhindeki tutumlarını öğrenen Padişah, kilise başkanlarını huzuruna çağırdı. Piskoposlar, Müslüman ordusunda Hıristiyan askerlerin çarpışmasının Hıristiyanlık ilkeleriyle bağdaşamayacağını ileri sürerek Padişahtan bu yeni kanunu kaldırmasını istediler. Bunun üzerine Padişah, Piskoposlara dönerek, «İstekleriniz kolaylıkla halledilebilir. Bildiğiniz gibi her taburda Tabur İmamları vardır. Bundan böyle her taburda imamlar yanında Tabur Papazları da görevlendirebilirim. Bu suretle muhtemel bir harpte şehit düşecek olan Hıristiyan askerlerin defin işleri halledilmiş olur. Hıristiyan olsun Müslüman olsun hepsi de bu vatanın çocukları olduğuna göre, herkesin yabancı saldırısına karşı vatanî vazifesini yapması gerekir.» dedi. Patrikler bu makul fikirlere karşı direnmekte devam etmişlerse de, sonuçta Hıristiyanlardan müteşekkil ayrı taburlar kuruldu.

«Mükemmel bir diplomat» olan Abdülhamit, genişleme arzusu içinde olan büyük devletlerin birbirleri arasındaki rekabet ve kıskançlıktan azamî ölçüde nasıl faydalanılacağını çok iyi biliyordu. Amacı, Osmanlı İmparatorluğunun büyük devletlerle dostluğunu muhafaza etmek suretiyle harp tehlikesini bertaraf etmekti. Politik tavır ve hareketlerinde Abdülhamit'in uyduğu bir diğer prensip de, olayların niteliğine göre soğukkanlı ve hareketsiz olmasıydı. Padişah, kendisini zor durumlarla karşı karşıya gördüğü zamanlar selâmeti sessizlikte bulurdu. Böyle zor durumlar kar-

şısında, yabancı elçiler ile onların kibirli tercümanları Padişahı beyhuda yere ikna etmeye çalışadursunlar. Padişahın karar vermek istemediği konular hasır altı edilirdi.

Abdülhamit, şahısları gerektiğinde büyük ustalıkla atlatmasını, kişilere değer verdiği ölçüde muamele etmesini bilen bir devlet adamıydı. Abdülhamit'in mabeyincilerinden biri tarafından birçok yıllar önce bana anlatılan gerçek bir olaydan burada bahsetmeden geçemeyeceğim. Bu olay memleketleri tek elden idare etmiş olan hükümdarların sıksık baş vurduğu tipik bir taktiği dile getirmesi bakımından önemlidir. Bu olay, Abdülhamit'in çok can sıkıcı bir temsilciyi haftalarca oyaladıktan sonra, bir şey elde edemeden boş elle memleketine nasıl döndürdüğü hakkındadır.

Basında bu olayla ilgili olarak çok değişik hikâyeler uydurulmuştur. Bu olayın kahramanlarından biri Temsilci M. Mijatovitch'dir. Mijatovitch, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Doğu Kiliselerinin kendi aralarındaki ebedî rekabet ve çekişmelerde Padişahtan yardım istemek üzere İstanbul'a gönderilmişti. Mijatovitch, ezelden beri Balkanlarda karışıklıklar çıkarmayı millî çıkarları icabı telâkki eden Avusturya'nın desteklediği Sırbistan hükümetini temsil ediyordu. Sırbistan'ın bu meselede mücadele halinde bulunduğu Bulgaristan da, Türkiye'yi parçalamak isteyen Rusya tarafından desteklenmekte idi.

Sırbistan ile Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğunun geniş Makedonya vilâyetindeki kiliseleri kendi hâkimiyet ve nüfuzlarına almak için uzun yıllardan beri mücadele ediyorlardı. Mijatovitch, İstanbul'a Makedonya kiliselerine birkaç Sırp piskoposunun Padişah tarafından atanmasını mümkün kılmak amacıyla gelmişti. Dostum Mijatovitch'le Selâmlık merasimlerinde

birkaç kez karşılaştığımız halde, bana gerçek niyetlerinden bahsetmemişti. Bütün niyeti Padişahı özel olarak görüp, hükümetinin görüşlerini kendisine aksettirmekti. Türkçeyi ana lisanı gibi konuşabilen Mijatovitch Padişahı ikna edebileceğini sanıyordu. Saraydan sızan haberler de Mijatovitch'i ümide sevketmekte idi. Sızan haberlere göre Padişah, en erken bir zamanda kendisini yalnız olarak huzura kabul edecekti. Mijatovitch âdeta sevinçten uçuyordu. Ancak bu sevinci uzun sürmedi. Atlatılma başladı, verilen randevular birbiri arkasına iptal ediliyordu. En sonunda, zavallı Mijatovitch, kalabalık bir ortamda padişaha takdim edildi.

Ancak, Abdülhamit, bir tek laf bile sarfetmesine fırsat bırakmadan Mijatovitch'e — «Sizi üzen mesele, hakikaten günde iki şişe viski içen İngiliz hanımlarının mevcudiyeti mi? .. Bu bakımdan müsterih olabilirsiniz, çünkü bunun doğru olmadığını öğrendim. İyi günler dilerim. Birlikte güzel bir sohbet yapmış olduk.»

Gerçek şudur ki Abdülhamit, Mijatovitch'in niye geldiğini, neler isteyeceğini en küçük ayrıntılarına kadar biliyordu. Mijatovitch'in niye geldiğini Rus Büyükelçisi de öğrenmişti. Hatta St. Petersburg'dan Büyükelçiye verilen talimatta, Abdülhamit'in, Sırp hükümetinin isteklerine kanmaması, aksi halde Rusya'nın müdahale edeceğini Saray çevrelerine duyurması istenmişti. Abdülhamit, ne Rus tehlikesini davet etmek isterdi ve ne de İmparatorluk içinde bir karışıklık çıkmasını.. Yaptığı diplomatik manevra ile de bu isteğinde muvaffak olmuştu.

Abdülhamit, memlekette sürdürdüğü rejim ile âdeta «Devlet benim» diyor gibiydi. Büyük enerji sahibi bir adamdı. Sabahın erken saatlarından gecenin geç vakitlerine kadar memleket meseleleri olsun olmasın her şeyle çok yakından ilgileniyordu. Tahta çı-

kar çıkmaz İmparatorluğu içte ve dışta kuvvetlendirmek, Rus harbinde kaybolan prestijini yeniden kazanmak ve dünya Müslümanlarını bir çatı altında birleştirmek için Halifelik yetkilerini şahsında toplamak suretiyle azametli Halifelik müessesesini yeniden canlandırmaya başladı. İslâm halkını himayesine almakla gerçek bir Halife olduğunu ispat etti. İmparatorluğun çöküş devri başladıktan bu yana hiç bir Halife. Abdülhamit'in olduğu kadar evrensel bir kabul görmemişti. Orta Afrika ve Batı Çin memleketlerine varıncaya kadar dünyanın dört bir yanından gelen Müslüman temsilcileri Yıldız sarayında misafir ediliyordu. Hac zamanında, Karadeniz yoluyla İstanbul'a gelen Tatar, Kalmuk, Kırgız, Kafkas ve Kaşgar Türkleriyle Afganlar ve Türkmenler, Anadolu yakasındaki Valide camisinde toplanırlar, iaşe ve ibateleri devlet hazinesinden sağlanır ve sonra da Abdülhamit'in temin ettiği gemilerle Cidde'ye hacı olmaya giderlerdi. İstanbul, hac zamanlarında özellikle Kuzey ve Kuzey Doğu ülkelerindeki Müslümanların toplandıkları bir şehir olurdu.

Abdülhamit, Liverpool Müslümanları Cemiyetiyle de çok yakından ilgilendi. Bu cemiyetin mevcudiyetini Arapça bir gazeteden öğrenmişti. Bu cemiyetin kurucusu olan ve Şeyh Abdullah Gulliam olarak anılmasını isteyen bu zat, Padişah tarafından İstanbul'a davet edilmişti. Abdülhamit, bu zatı devlet misafirlerine gösterilen yakın bir alâka ile ağırladı. Sekreterlerinden İngilizce bilen birini emrine mihmandar olarak vermişti. Adı, Hakkı Beydi. Hakkı bey, meşrutiyetten sonra Nazır, daha sonra da Bağdat'tan Basra körfezine uzanacak demiryolunun Almanlar tarafından tamamlanabilmesi hususunda Londra'da yapılan müzakerelere Abdülhamit'in baş temsilcisi olarak katıldı.

Kısa bir müddet Berlin Büyükelçisi olarak vazife gördü. Avusturya elçisi Calice ve eşinin şerefine verilen bir konsere Gulliam küçük oğlunu da beraberinde getirmişti. Konser esnasında Abdülhamit, Gulliam'ın küçük oğlunu kucağına alarak okşamıştı. Çok eski bir Manx ailesinden gelen Guilliam ileri görüşlü bir adamdı. Hiç bir menfaat beklemeden Müslümanlığı kabul ettiğine inanıyorum. Müslümanlığı yaymak için Liverpool'da gösterdiği gayretlerde kendisine yardımcı olması için Padişahla herhangi bir yazışmada bulunmuş değildir. Akıllı bir yazar ve yakışıklı bir avukattı. Müslümanlığı kabul etmesine varan olaylar İspanya'dan Fas'a geçişiyle başlar. Fas'taki Müslümanların ibadet şekilleri kendisini o kadar çok etkilemişti ki, İslâm dinini ve Kur'anı incelemeye başladı. Sonuçta Kur'an kendisini o kadar etkiledi ki, Müslümanlığı kabul etti. Gulliam'a göre, Müslümanlık dini diğer dinlerden çok daha iyiydi.

Benim anladığım kadarıyla Abdülhamit, samimî ve hoşsohbet bir adamdı. Abdülhamit'in bu vasıfları, kendisine Gladstone'un lâyık gördüğü «Büyük Katil» sıfatını yakıştıracak düşmanları tarafından bile takdir ediliyordu. Abdülhamit, «Büyük Katil» sıfatını hak edecek kadar kötü bir insan değildi. Onun adına yapılan ve çoğu zaman bilgisi dışında olan kötülükleri öğrendiği zaman, içten acı duyardı. En nihayet memleketin mutlak hâkimiydi. Ve yapılan kötülüklerden dolayı da, şüphesiz sorumluluktan kurtulamazdı.

Abdülhamit, çok iyi bir aile babasıydı. Çocuklarını çok sever, onların müzik dalındaki üstün yeteneklerini takdir ederdi. Çocuklarının hepsi de değişik enstrümanlar çalmasını bilirdi. Onları toplu halde dinlemek Abdülhamit'in zevkiydi. Küçük oğlu Şehzade Burhanettin'in, hafızası o kadar çok kuvvetliydi ki önün-

de nota olmadan, pratik olarak saatlarca piyano çalardı. Bir defasında Avusturya elçisinin oğlu Baron Franz Calice'yi eğlendirmek için piyanonun başına oturmuştu. Saatlarca hiç bir notaya bakmadan çalmıştı. İstanbul'a gelen her müzisyen mutlaka saraya davet edilirdi. Benim keman sololarına karşı sevgim, saraya gelen kemanistleri dinlemekle başlamıştı.

Abdülhamit'e yapılan başlıca hücumlardan biri de, Yıldız'a kapanarak inzivaya çekilmesi ve halk arasında görünmemesiydi. Yıldız sarayı ve etrafındaki bahçeler o kadar genişti ki, Abdülhamit aradığı her şeyi, sarayında veya bahçesinde bulabiliyordu. Avlanmak istediği zaman, saray bahçesinde keklikten çok ne vardı ki.. Abdülhamit, *çömlekçiliğe de merak sarmıştı.* Fransız ustaların yardımıyla bir çömlek imalâthanesi kurmuştu. Sarayda büyük bir marangoz atelyesi vardı. Boş zamanlarını değerlendirmek için vakit bulduğunda marangozhaneye girer kendi başına çalışır ve eserler meydana getirirdi. Misafirlerini ağırlamadan saraydan uğurlamazdı. Saraya gelen misafirlere, en çok neyi beğendiklerini mutlaka sorardı. Alacağı cevaba göre de *bir hediye verirdi.* İmparatorluk Müzesinin mesulü Hamdi Bey idi. Yapılan kazılarda Büyük Aleksander'ın Sarkofaj'ı bulunmuştu. Bu sarkofaj çok değerli olup, İstanbul'daki müzeye getirtilmişti. Yabancı devlet adamları bu değerli Sarkofajı elde edebilmek için çok şeyleri feda etmeye hazırdı. O günlerde Alman İmparatoru, Abdülhamit'in davetlisi olarak İstanbul'a gelecekti. Bu haberi duyan Hamdi Bey, Abdülhamid'in ne kadar eli açık olduğunu bildiği için, endişe duymaya başlamıştı. Onun için fazla sabredemeden. Abdülhamit'e, Sarkofajı, Alman İmparatoruna verilecek olursa intihar edeceğini söyledi. Bu hadise de Abdülhamit'in ne kadar eli açık olduğunu gösterir.

Kendisi için çarpışmaya hazır büyük birliklerin mevcudiyetine rağmen Abdülhamit, tahtını korumak için savaşmayı göze almazdı. Bu riski göze almış olsaydı, muvaffak olması pekâlâ mümkündü. Kendisi savaştan çok, diplomasiye inanan bir insan olduğu için, memleketin kardeş kanına bulanmasını istemezdi. Şiddete baş vurmak Halifelik prensiplerine de aykırıydı. Bu nedenle İngiliz hükümetinin tavsiye ve yardım vaadine rağmen Arabî Paşanın Mısır'da başlattığı isyan hareketini bastırmak için askerî tedbir almadı. İsyan hareketinin genişlemesi ve İngilizlerin müdahale kararı üzerine, İngilizlerle işbirliği yapmaya razı oldu. Ancak çok geç kalmıştı.

Abdülhamit'in müdahalede geç kalması İngiliz elçisi Lord Dufferin'in diplomasisinin eseridir. İngiliz hükûmeti, isyanı bastırmak için İngiliz birliklerinin yanında Türk birliklerinin de bu harekâta katılmasını istiyordu. Ancak harekâta katılacak Türk birliklerinin sayısı ihtilâf konusu olmaktaydı. Bu nedenle İngiltere ile Türkiye arasında bu konuda sık sık notalar teati ediliyordu. Abdülhamit'in cevabî notaları hiç bir zaman vaktinde İngiliz hükümetine iletilmiyordu. Lord Dufferin siyasî açıkgözlük göstererek makamına uğramıyordu. Türk hükümetinin İngiltere hükümetine ulaştırılmak üzere nota vereceğini anladığı zamanlar, özel yatıyla Marmara'da deniz gezintisine çıkardı. Bu suretle günler geçer ve İngiltere hükümeti Türk hükümetinden cevap alamazdı. Cevap alınmayınca da İngiltere nihayet yalnız başına askerî müdahaleye karar verdi. Kısa bir zaman sonra Arabî Paşa Tel-El-Kebir savaşında İngilizlere esir düştü. Akabinde Babıâli'ye İngiltere'den bir nota geldi. Notada, İngiltere'nin Mısır isyanını bastırdığı ve Türk birliklerinin yardımına ihtiyaç kalmadığı bildiriliyordu.

İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesine varan olayların ve döndürülen siyasî dolapların bugün için yeterince aydınlığa kavuşmadığını biliyorum. Burada itiraf etmeliyim ki, Mısır'ın işgal edilmesine varan olaylarda benim hiç bir katkım olmamıştı. Ancak, diplomasi alanında oynanan oyunları biliyorum.

Mısır krizi çok acaip bir meseleydi. Sanki üçlü bir mücadele hüküm sürüyordu. Her üç taraf da kendi menfaati için mücadele ediyordu. Taraflardan biri karşı tarafa hücum edeceği zaman üçüncü tarafın desteğini elde etmeye çalışıyordu. İngiltere hükümeti Arabî Paşa ile birleşerek padişahın Mısır üzerindeki hegemonyasını kaldırmak isterken öte yandan Sultan bizimle birleşerek, Mısır'ın bağımsızlığını sağlamak için Arabî Paşa'nın başlattığı isyanı bastırmak istiyor... Arabî Paşa'ya gelince, o, Sultanla birleşerek Avrupalıların Mısır üzerindeki nüfuzunu kırmaya çalışıyordu.

İskenderiye'nin bombardıman edilmesi ve Arabî Paşanın ortadan kaldırılması ile Mısır meselesinin bir yönü halledilebilirdi. Doğuda, kuvvet kaldırılması mümkün olmayan meseleleri halletmek için riyakârlığa başvurulması normal bir hale gelmişti. Arabî Paşayı tuzağa düşürmek için Babıâli tarafından sinsice planlar hazırlandı ve uygulamaya konuldu. Babıâli tarafından Arabî Paşaya tevdi edilmek üzere Gordon Bennette'e çok önemli bir mektup tevdi edildi. Bununla da yetinilmedi. Özel bir heyet Arabî Paşa ile görüşmek üzere Sultanın özel yatıyla Mısır'a gönderildi (20).

Bu heyette «Tilki» lâkabıyla bilinen kurnazlığıyla tanınan yaşlı bir Türk mareşalı (Derviş Paşa) ile Sultanın özel sekreterlerinden biri de vardı. Görevleri, methiyeler yağdırıp, hediyeler vermek suretiyle

(20) Heyetin İskenderiye'ye varışı 1 Haziran 1882'dedir.

Arabî Paşayı kandırıp İzzettin gemisiyle İstanbul'a getirmekti.

Abdülhamit, maalesef kendi şahsî menfaatleri icabı bu meseleyi diplomasi yoluyla halletmek için Arabî Paşaya karşı olan dargınlık ve içindeki kini gizlemeyi uygun görmüştü. Halbuki Mısır'da kaybolmaya yüz tutan prestijini koruyabilmesi için kendisine son bir fırsat verilmişti. Kahire'deki daimî elçimiz Malet, Mısır ordusunun dağılmış olan birliklerini yeniden organize etmesi için Baker Paşaya baş vurmuştu. Sultan, bu teklife kulak asmadı. Baker Paşanın görüşme isteğini reddetti. Baker Paşa, üç gün huzura davet edilmek ümidiyle bekledi. Padişahın izniyle bu görevi seve seve yapmaya hazırdı. Ancak huzura kabul edilmedi. Bunun üzerine İstanbul'dan ayrılarak Mısır'a döndü. Bu hareketinden dolayı Abdülhamit, onu hiç bir zaman affetmedi. İstanbul'daki Fransızlar, aleyhimize entrikalar çevirmeyi âdet haline getirmişlerdi. İngiliz hükümetinin teklifine rağmen Abdülhamit'in Mısır'a askerî birlikler göndermek tehditlerinin yattığını Hobart Paşa, saraya yakın çevrelerden öğrenmişti. Hobart Paşa, durumu bana anlattığında derhal Krala mektup yazarak durumu aksettirdik. Hobart'ın saraya yakın çevrelerden duyduğu şu idi: «Türk birlikleri Mısır'a gönderildiği takdirde Fransızlar kuvvet kullanarak bunun önüne geçecek». Bunun düpedüz bir Fransız blöfü olduğunu, hatta Mısır'a gönderilecek birliklerin bizim komutamız altındaki bir filo ile sevk edileceğini, bu işi memnuniyetle başarabileceğimizi Abdülhamit'e duyurduk. Fransızların bizim komutamız altındaki gemilere ateş ederek İngiltere'yi karşısına alamayacağına dair teminat verdik. Ancak önerdiğimiz bütün bu çözüm yolları Sultanın bir kulağından girip öbüründen

çıktı. O yine diplomasiye güvenmeyi tercih etti. Benzer bir davranış da bu olaydan yıllarca sonra vukua gelmiştir.

Hareket Ordusu, İstanbul kapılarına gelip dayandığı zaman Abdülhamit, yine kuvvet kullanma yerine diplomasiyi tercih etti. Bahriye Nazır yardımcısının komutasındaki donanma isyan teşkil edecek şekilde Meşrutiyetçilere katılmak üzere İstanbul boğazından ayrılmış olmasaydı Abdülhamit Diplomasisi başarılı olabilirdi. Donanma mensuplarının büyük bir kısmının «Hamit Rejimi»nden nefret ettiklerini söylemek çok güçtür. Buna rağmen İhtilâl olana kadar, terfilerde tıkanıklığa sebebiyet veren birçok yaşlı subay görevden alınarak, yerlerine genç subaylar tayin edildi. Bu subaylar arasında yakından tanıdığım ve her vesile ile kendilerine yardım etmeye çalıştığım simalar vardı. Bunlar, çağdaş gelişmeleri çok yakından izleyen, denizcilikle ilgili yeni çıkan kitapları okumak için can atan zeki ve uyanık subaylardı. Bu genç subaylardan bir tanesi, Hamidiye Kruvazorü Komutanı olarak (21) İngilterede yakından bilinen ve Mütareke görüşmelerinde bulunan Rauf Bey idi. Rauf Beyin babası benim yakın bir dostumdu (22). 1876 yılında Bah-

---

(21) Hüseyin Rauf Bey (1880 - 1964) Deniz Albayı, Balkan savaşında komutanı bulunduğu HAMİDİYE kruvazörü ile gerçekleştirdiği başarılı korsan harekâtından dolayı (HAMİDİYE KAHRAMANI) olarak üne kavuşan, 1918 Ekiminde İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nâzırı, Kurtuluş mücadelesinde ATATÜRK'ün yakın arkadaşı, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, 1, 2 ve 6. dönemlerinde milletvekili, bir ara Bayındırlık Bakanı ve Başbakan, son olarak Londra Büyükelçisi (1942 - 1944).. Bundan sonra özel veya resmî hiç bir görev kabul etmeyen H. R. ORBAY 16 Temmuz 1964 tarihinde İstanbul'da ölmüştür.

(22) Ferik Amiral Mehmet Muzaffer Paşa.

riye Koleji talebeleriyle İran körfezine yaptığımız seyahat esnasında Okul firkateyinine komutanlık yapmıştı. Bu genç subaylar yaşlı ve kıskanç subaylar tarafından yükselme yollarının tıkanmış olduğunu görmüşlerdi. Terfi etmek hemen hemen imkânsızdı. Liyakat, terfi için yeterli değildi. Bu nedenle genç subaylar arasında İttihat ve Terakki Partisine (Young Turkish Party) sempati duyanlar çoğunlukta idi.

Donanma, boğazı öğleden sonra terk ettiğinde son «Selâmlık» toplantısı yapılıyor ve Sultan, Mahmut Şevket Paşa komutasındaki birliklerin şehre girişini bekliyordu. Sultan, herhangi bir mukavemet gösterilmemesi hususunda emirler çıkarmıştı. Hareket Ordusu henüz İstanbul'un girişindeki gözetleme noktalarına varmamıştı. Padişahın emirlerine rağmen ellerinde silahlar olduğu halde sokakları dolduran başıbozuklar (Yobazlar) gözetleme noktalarını aşarak Hareket Ordusu'nu karşılamaya yeltendiler. Neticede epeyi kan döküldü. Birçok yobaz öldürüldü. Gözetleme noktalarındaki nöbetçiler teslim oldu. Ertesi sabah şiddetli ateş sesleri arasında uyanan Beyoğlu halkı, şehrin tamamının Mahmut Şevket Paşa, ordusunun eline geçtiğini gördü. Askerî okul öğrencileri yabancı elçiliklerin emniyeti için tertibat almışlardı. Özellikle şahşî bakışlı Arnavut ve Makedonya askerleri sokaklarda kamp kurmuşlardı. Damadımla birlikte Galata rıhtımına indik. Orada Hollanda'nın Suriye Başkonsolosunun Hague'e gitmek üzere bir Romen buharlı gemisine bindiğini gördüm. Şiddetli ateş altında yabancı elçiliklere ait yatların bulunduğu yere gittim. Bütün subaylar güvertede toplanmışlardı. Kaptan Makins bana nöbetçi askerler direnişe devam ettiği için çarpışmanın sürdüğünü, hatta kendi bulundukları Tophane bölgesinin de ateş

altında bulundurulduğunu söyledi. Bazı yabancı gemiler de kurşun yarası almıştı. Bu arada İstanbul yakasından atılan birkaç kurşun yanımıza düştü. Ve bir İtalyan İstasyonerinde (Karakol Gemisi) bulunan bir yolcuya kurşun isabet ederek ölümüne sebep oldu.

Başıbozuklar (Yobazlar) kaba, cahil ve beceriksiz görüntülerine rağmen tam bir disiplin altında bulunduruluyorlardı. Bunun nedeni bir kısım askerî eğitim görmüş birliklerin (erat - çavuş rütbesine kadar) yobazlar safında çarpışmasıydı. Evime dönmek üzere Avusturya Elçiliğinin yanından geçerken Büyükelçiyi giriş kapısında endişeli gördüm. Karşılıklı ateş, Amiral Gample'in (23) ikametgâhının bulunduğu Beyoğlu sırtlarında devam ediyordu. Amiralin, refakatindeki subaylar, bu ikametgâha sığınmışlardı. Subay-

---

(23) Amiral Sir Douglas Gamble (1856 - 1934), 1870 yılında Deniz Kolejinden mezun olarak Teğmen nasbından itibaren daha çok Donanmada hizmeti geçen Gamble, çeşitli rütbelerde en küçük gemiden en büyüğüne kadar komutanlık görevini başarı ile yürütmüş ve ayrıca istihbarat hizmetlerinde görevlendirilmiştir. 1907 yılında Vernon Torpito Okulu Komutanı iken (Rear Admiral-Tümamiral) lığa yükseltilen Gamble, Sultan Abdülhamit'in 23 Temmuz 1908'de meşrutiyet yönetimini yeniden yürürlüğe koymasından sonra Bahriye Nezareti ve Donanmanın çağdaş bir düzeye yükseltilmesi için gösterilen çabalar arasında İngiltere hükümeti ile yapılan bir anlaşma sonucu, refakatinde beş uzman subay olduğu halde iki yıl süre ile Osmanlı Bahriyesi hizmetine alınmış ve 1909 yılı başında görevine başlamıştır. Kendisine (Ferik-Kor-Amiral) rütbesi tevcih edilen Amiral Gamble, Türkiye'de bulunduğu bir yılı askın süre içinde Bahriye Nezaretinin yeniden teşkilâtlandırılması, Donanmanın savaş kudretinin üstün bir düzeye çıkarılması ve personelin eğitimi konularında basarılı olmus ve 1910 yılı subat ayında, kendi ifadesine göre sağlık durumu nedeniyle

lardan bir tanesi olup biteni takip için başını pencereden uzatacak olmuştu. Tam bu sırada bir kurşun pencere camını delerek başının üzerinden geçti ve duvara saplandı. Bu arada sayıları beş on olan ufak bir asker grubu Taksim meydanındaki çeşmenin etrafında siper almışlardı. Bu askerler isyan ederek Meclisi Mebusan binasına hücum eden Selânik alayına mensup askerlerdi. Bunlar, esir edildikleri takdirde kendilerini çok kötü bir akibetin beklediğini bildikleri için kahramanca çarpıştılar. Canlarını çok pahalıya ödettiler. Hemen hepsi şehit düşmüştü. Ancak aralarında bir çavuş kalmıştı. Tek başına kalmasına rağmen son kurşununa kadar kahramanca çarpıştı. En sonunda yediği bir kurşunla yüzükoyun düştü kaldı..

Bu hadisenin vukuu bulduğu gün bir İngiliz taraftarı olan Rüstem Bey ile Taksim'de olan biteni görmek için hadise mahalline doğru yürüdük. Kışlanın yakınlarındaki askerler hâlâ direnmeye devam ediyorlardı. Bize en yakın olan kışla, az önce içindeki müdafiler topçu ve mavzer ateşiyle öldürüldükten sonra işgal edilmişti. Rüstem Bey İttihat ve Terakki Partisinin ileri gelen simalarından biriydi. Askerî Rüştiyenin yanından geçerken İhtilâl ordusunda

---

görevden affını isteyerek yurduna dönmüştür. İngiltere Bahriyesinde ilk görevi, Mayıs - Temmuz 1910 tarihlerinde Paris'te toplanan (Deniz Havacılığı) uluslararası konferansında memleketini temsil eden Amiral Gamble, bundan sonra Akdeniz 6. Kruvazör filosu komutanlığı, Ana Vatan filosunda 4. harp filosu komutanlığı yapmış ve 1. dünya savaşında Deniz Genelkurmayında görev almıştır. Bu arada 1913 yılında (Vice Admiral-Koramiral), 1917 yılında da (Admiral-Oramiral) olan Gamble, aynı yılda emekliye ayrılmış ve 23 Mayıs 1934 tarihinde Wight adasındaki evinde ölmüştür. Osmanlı Bahriyesinde danışmanlık görevinde kendisini, Amiral Williams ve Amiral Limpus izlemiştir.

general olan bir zatı muhtereme rastladık. Generalle Rüstem Bey yakın dost idiler. Karşılaştıklarında birbirlerine sarılmaları görülecek şeydi. General, bize Taşkışla'yı topçu ateşiyle yerle bir edeceğinden bahsetmişti. Söylediğine göre Taşkışla'da bir avuç Selânik askeri mahsur kalmış kahramanca direniyorlarmış.

Generalin yanından ayrıldıktan sonra, Yıldız sarayına doğru yürümekte olan Mahmut Şevket Paşa askerlerinin ne yapabileceğini merak ederek hadise mahalline gitmekte olan Makedonya Jandarma subaylarından binbaşı Bonham'la karşılaştık. Şişli'de büyük bir konak vardı. Çatısından bütün İstanbul'u görmek mümkündü. Bucknam Paşa (24) bu büyük konağın bir dairesinde kalıyordu. Bu konağa gittik ve çatışmanın gelişmesini görebilmek için saatlarca çatıda bekledik. Bulunduğumuz yerden Yıldız sarayı çok güzel görünüyordu. Sarayda büyük bir sükûnet

---

(24) Bucknam Bey, Paşa - Birleşik Amerika'da Philadelphia'daki Cramp firmasında inşa edilmiş olan (Mecidiye) kruvazörünü sivil personeli ile 19 Nisan 1904 tarihinde Midilli adasına getirmiş olan kaptandır .Kendisi, gemiyi Türk askerî personeline teslim ettikten sonra İstanbul'a gelmiş, Amerikan Elçisinin aracılığı ile Sultan Abdülhamit tarafından kabul edilmiştir. Görüşme sırasında Padişahın, Osmanlı Bahriyesinde görev alması yolundaki önerisini kabul eden Kaptan Buckman ile önce üç aylık bir sözleşme yapılmış, kendisinden yararlanılabileceği saptanınca sözleşme, 1/8/1904 - 31 /7/1909 tarihleri arasında olmak üzere beş yıl süre ile yenilenmistir. Padisah, Kaptan Buckman'a (Kaymakam) Yarbay rütbesi ile Onursal Padişah Yaverliği tevcih etmiş, bu suretle Osmanlı Bahrivesinde Danısman olarak görev alan Buckman, 3 Ocak 1907'de Albaylığa ve 14 Kasım 1907'de de Liva Amiralliğe yükseltilmistir. Bucknam Paşa'nın görevi, sözleşmesi gereğince 31/7/1909'da sona ermiştir.

hüküm sürdüğü belli oluyordu. Padişahın askerleri Yıldız sarayına nazır tepelerde mevzilenmişlerdi. Muhafızlar her zamanki gibi ana geçitleri tutmuştu. Padişahın askerleri yavaş yavaş tepelerden Beşiktaş istikâmetine doğru yürüdüler. Öyle tahmin ediyorum ki ana geçitlerdeki nöbetçiler değiştirilmemişti.

Güneşin batışına bir saat kalana kadar çatıda kaldık. Daha sonra Beyoğlu'ndaki ikametgâhıma döndük. Bucknam da bizimle beraber geldi. Ancak Beyoğluna giden yollar asker tarafından tutulduğu için geceyi bizimle geçirmek mecburiyetinde kaldı. Bucknam, cesur, çok iyi bir denizci olup, ucunda para olan her işe girişmeye hazır olan bir tipti. Amerikan Elçisi Leishman'ın tavsiyesiyle Türk donanmasında göreve alınmıştı. Çok iyi ve çok şakacı bir insandı. Bütün gece beni uzun hikâyeleriyle eğlendirdi. Bucknam, daha sonraları Türkiye'de iş hayatına atıldı ve büyük harpte İstanbul'da öldü.

Ertesi sabah Bucknam'la birlikte araştırmalarımıza devam etmek üzere evden ayrıldık. Askerî kontrol noktalarından bir soruya maruz kalmadan geçerek Yıldız sarayının giriş kapısına kadar geldik. Giriş noktasında birkaç kapıcı vardı. Beni her zamanki gibi «Buyurun Paşa» diyerek içeri davet ettiler. Çok yakın arkadaşlarımdan birinin akıbetini merak ediyordum. Maalesef Harem dairesinin dışında sarayda çok az insan olduğunu söylediler. Durumu yerinde izlemek için Selâmlık dairesine girdim. İçeride iki kişi vardı. Biri bir sekreter diğeri ise general rütbesini haiz Siraküzalı bir şahıs. İki uşak da el pençe bekliyorlardı. Ertesi gün Abdülhamit'in kaderi kendisine bildirildi. Parlamentonun kararı, kara, deniz ve parlamentoyu temsil eden üç kişilik bir heyet tarafından getirildi. Bu kararı getirenlerden bir tanesi benim

öğrencim idi. Bu şahıs Bahriye Nazırlığı yapmış olan Arif Hikmet Paşa (25). Daha sonra kendisinden öğrendiğime göre Sultanhamit bu kader kararını soğukkanlı karşılamış (26).

Kısa bir müddet sonra Abdülhamit, çok sıkı güvenlik tedbirleri arasında Selânik'e gönderildi. Abdülhamit, herkesin çok iyi bildiği gibi Birinci Balkan

---

(25) Arif Hikmet Paşa (1851 - 1915), Kırım savaşında Mahmudiye kalyonu komutanı olarak tanınıp sonradan Kapudanı-Deryalığa kadar yükselen Ateş Mehmet Paşa'nın oğludur. 1 Aralık 1875 tarihinde Bahriye Mektebinden mezun olarak Teğmen nasbedilmiş, çeşitli gemilerde geçen başarılı hizmetlerden sonra 27 Haziran 1878 tarihinde Önyüzbaşı rütbesiyle Padişah Yaverliğine atanmıştır. Kısa sürelerle rütbeler alarak 1 Ekim 1892'de Liva ve 4 Mayıs 1895'te de Ferik (Kor) amiral olmuştur. 6 Ağustos 1908'de Mehmet Kâmil Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığına getirilmiş, 15 Aralık 1908'de, Nâzırlık görevini sürdürmek üzere Padişah tarafından Âyan (Senato) üyeliğine atanmıştır. Sadrazam ile anlasamadığından dolayı 10 Şubat 1909 tarihinde görevinden çekilen Arif Hikmet Paşa, 5 Mayıs 1909 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde ikinci defa Bahriye Nazırı olmuş, 12 Ocak 1910'da kabinenin çekilmesiyle görevden ayrılmıştır. 2. Meşrutiyetin ilk Bahriye Nazırı olarak, Abdülhamit döneminden devralınan köhne donanmayı canlandırmak ve etkili bir kuvvet haline getirmek için gayret gösteren ve bu amaçla İngiltere'den Amiral Gamble ve uzmanlar getirten Arif Hikmet Paşa'nın Bahriye Nazırlıkları döneminde deniz kuvvetleri büyük gelişmeler kaydetmiştir. Arif Hikmet Paşa 30 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul'da ölmüştür.

(26) Sultan Abdülhamit'e, Millî Meclisin hal' (tahttan indirilme) kararını tebliğ eden kurul, sadece Meclis temsilcilerinden ibaret olup kurulda anılarda belirtildiği gibi kara ve deniz kuvvetlerinin temsilcileri mevcut değildir. Kurul, ayan üyeleri Bahrive Feriki Arif Hikmet Paşa ve Aram, Draç Mebusu (Milletvekili) Esat Toptanî Paşa, Selânik Mebusu Emanüel Karasu'dan oluşmakta idi.

savaşı patlak verene kadar Selânik'de Levantin Katoliklerinden Allatini adında bir tacirin evinde muhafaza altında bulundurulduğu. Daha sonra Alman Elçilik yatı LORELEİ ile İstanbul'a getirildi. Hayatının sonuna kadar Beylerbeyi sarayında göz altında bulundurulduğu. Abdülhamit, tutsaklığı esnasında kötü muameleye tabi tutulmadı. Kardeşi Sultan Mehmet Reşat ağabeyisinin sıhhat, afiyet ve refahı için çok yakından ilgilendi. Aile efradının kendisini daima ziyaret etmesine müsaade ettiler. Daha sonraları Abdülhamit'in akrabalarından bir kız ile evlenen Enver Paşa bile bir aile büyüğü olarak Abdülhamit'i sık sık ziyaret etmekte kusur etmedi.

Abdülhamit, Beylerbeyi sarayında çok sakin ve sade bir hayat yaşadı. Abdülhamit kendi görüşlerine göre hayatını İmparatorluğun idamesine vakfetmiş bir adamdı. Meşrutiyet ilân edildiği zaman vatandaşlarının Parlamenter bir hükûmet rejimi lâyıkiyle sürdürebilecek fikri olgunluğa eriştiği ümidinde olduğunu açıkça ifade etmiş, şöyle demişti:

— «Hâkimiyet, çocukların eline geçti; neler yapabileceklerini bekleyip görmek lâzım.»

Abdülhamit, büyük bir padişahtı, daha az şüpheci buna mukabil daha cesaretli olmuş olsaydı çok daha büyük olacaktı. Fikrî özelliklerinden bir tanesi de devlet adamından sokaktaki adama kadar herkesin bir fiyatı olduğuna olan inancıydı.

Hatırlanacağı veçhile (Kayzer) ile Fransız hükümeti kendi millî çıkarları lehine iktisadî imtiyazlar elde etmek ve sınaî kuruluşlar kurabilmek hususunda Abdülhamit'e baskı yapmışlar ve sonuçta istediklerini elde etmişlerdi.

Abdülhamit, Kayzer'in iktidardan düşürülüşünü göremedi. Mütareke'den bir yıl önce öldü.

PADİŞAHLARI ZİYARET EDEN HÜKÜMDARLAR

SÜVEYŞ KANALININ deniz trafiğine açılmasından kısa bir müddet sonra Abdülâziz'in batı memleketlerine yapmış olduğu ziyareti iade etmek maksadıyla Türkiye'ye birçok hükümdarlar ve hükümdar temsilcileri gelmişti.

Bu ziyaretçiler arasında en müstesna yeri İmparatoriçe Öjeni işgal ediyor. Öjeni, Türkiye'de alışılmamış parlaklıkta hüsnü kabul görmüştür. O zamanlar İmparatoriçe, bir kadın olarak, güzelliğinin zirvesinde bulunuyordu. İmparatoriçe, aynı zamanda Avrupa'nın en kudretli hükümdarı olan III. Napolyon'un eşi olması hasebiyle her istediğini yaptırtacak kuvvet, zekâ ve güzelliğe sahipti. İstanbul'a geldiği zaman Öjeni, Dolmabahçe sarayının karşı kıyısında bulunan ve dillere destan olacak güzellikte döşenmiş olan Beylerbeyi sarayında misafir edilmişti. Öjeni ile

birlikte seyahat eden yakın arkadaşları ile memurlarının içinde bulunduğu Fransız buharlı gemisinin güvertesine çıkan birkaç imtiyazlı yabancıdan biri olarak, İmparatoriçenin, «Saltanat Kayığı»na alındığını çok yakından görmek bahtiyarlığını elde ettim. Kendisine yapılan çılgınca tezahürata karşılık, verdiği içten gülücükler ve o şahane güzelliği ile orada bulunan bütün kalpleri fethetmişti. Kendisine yapılan tezahürata teşekkür ederken Öjeni'nin endamı gözleri kamaştırıyor, insanı büyülüyordu... Bunu, Öjeni ile tanıştırılmak bahtiyarlığına eren herkes itiraf etmek zorunda kalmıştı. Hatta, Sultan Aziz bu güzellik karşısında o kadar büyülenmişti ki, bir söylentiye göre, Öjeni İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Abdülaziz o kadar çok üzülmüştü ki, Beylerbeyi sarayına giderek Öjeni'nin yattığı yatağa yatmış ve ağlamış... Öjeni hayatının son yıllarına kadar, İstanbul'da geçirdiği günlerin hatırasını aklından bir an olsun eksik etmemiştir. Bunu, bana uzun yıllar sonra yine Öjeni kendisi itiraf etmiştir. Öjeni'nin (Solent) adlı bir yatı vardı. Kendisiyle işte bu yatın içinde tanışmak fırsatını bulmuş, İstanbul hatıralarıyla ilgili olarak sohbet etmiştik. Yine kısa bir müddet sonra, Kral Edward'ın Taç Giyme Merasimi esnasında Sir Thos. Lipton'un (Erin) adlı güzel yatında davetli bulunuyordum. Lipton, İmparatoriçe ile çok yakın dosttu, Öjeni, benim de (Erin) yatında bulunduğumu öğrenince, bana, kendisiyle çay içmeyi kabul ettiğim takdirde bundan şeref duyacağını bildiren bir mesaj gönderdi. Bana söylendiğine göre Öjeni, İstanbul'u ve Osmanlı Padişahını yakından tanıyan birisi ile sohbet etmeyi çok istiyormuş.

Saltanat kayığına bindiği, şerefine verilen ziyafet ve kabul resmi sırasında davetliler arasında ol-

duğumu söylediğim zaman İmparatoriçe ziyadesiyle memnun olmuştu. Abdülaziz ve sonradan tahta çıkan padişahlar hakkında uzun uzadıya sohbet ettik. Sohbetimiz esnasında Öjeni bana Abdülaziz'in Paris'e yaptığı seyahatta küçük oğlu Yusuf İzzettin'in çıkarttığı bir zorluktan bahsetmişti. Abdülaziz ve maiyetindekiler Paris'e geldiği zaman, Yusuf İzzettin, yeğenleri Murat ile Abdülhamit'in içinde bulunduğu kraliyet arabasına binmeyi reddetmiş. Bu küçük Şehzadeyi bir türlü aynı arabaya binmeye ikna edemedikleri için, başka bir araba tahsis etmek mecburiyetinde kalmışlar. Abdülaziz yeğenleri olan Murat ile Abdülhamit'i bu seyahate özellikle götürmüştü. Çünkü Padişahlığa en yakın iki aday idiler. Osmanlı âdetlerine göre de Padişahlığa en yakın adaylar, zamanın padişahı tarafından daima göz altında bulundurulurdu. İmpratoriçe Öjeni, artık yaşlanmıştı, ancak buna rağmen çekiciliğinden asla bir şey kaybetmemişti. Ve eski arkadaşlarına olan düşkünlüğü hâlâ devam ediyordu.

İmparatoriçe Öjeni, sonradan kendine ait yatıyla iki kez daha İstanbul'a gelmiştir. Her iki ziyaretinde de kendisiyle görüşmek imkânı buldum. Öjeni, bu ziyaretlerinde Sultan Murat ile Yusuf İzzettin Efendi tarafından kabul edildi. Veliaht ise Öjeni'yi yatında ziyaret etti. Öjeni'nin gerek Veliaht gerekse Sultan Murat hakkındaki fikirleri olumlu değildi. Öjeni'ye göre Sultan Murat, aklı hiç bir şeye ermeyen deli bir adamdı. Veliaht ise kaba ve başa çıkılması güç bir adamdı.

İstanbul'a gelenlerden biri de, o zaman Gal Prensi —Prince of Wales— olan Kral Edward'dır. Edward, Dowager Kraliçesi Alexandra ismindeki genç ve güzel eşiyle birlikte (Ariane) isimli gösterişli bir buhar firkateyni ile gelmişlerdi. Dolmabahçe sarayının ya-

nında bulunan geniş bir misafirhanede misafir edilmişlerdi. Şereflerine, sarayda ve Veziri Âzam konaklarında ziyafetler, şehrin tarihî ve görülebilecek diğer yerlerinde, gezintiler ve resmî kabuller tertiplendi. En sonunda İngiliz Elçisi tarafından Padişahın da hazır bulunduğu bir veda ziyafeti ile büyük bir balo verildi. Öyle sanıyorum ki Osmanlı tarihinde bir Padişahın baloya gitmesi ilk ve son defa vuku buluyordu. Balo salonunda baş köşede Padişah oturuyor, karşı tarafta ise geleceğin İngiltere Kraliçesi ve Hindistan İmparatoriçesi olacak uzun boylu utangaç Prenses ayakta duruyordu. Geleceğin Kraliçesi düzgün bir sıra halinde ayakta duran yedi güzel kızdan biriydi. Yedi kızın tam karşısında ise benimle birlikte sekiz kavalye sıraya girmiş, dans sinyalini bekliyorduk. Sinyal verilince biz kavalye namzetleri koşup karşıda bulunan kızları dansa davet edecektik. Pek tabiî erkeklerden ikisi açıkta kalacaktı. Bu sinyal verilmeden salona konfetler atıldı. Bu, bizim görüş zaviyemizi azaltıyordu. Tam bu sırada sinyal verildi. Orkestra vals çalmaya başladı. Biz yerimizden fırlayarak kadınların tarafına doğru koşmaya başladık. Hepimiz de Prensesi dansa kaldırmak istiyorduk. Prensesle ilk dans edecek erkek olmayı kim arzu etmezdi ki... Tam bu sırada Prensesin hemen yanıbaşında bulunan Lord Carrington bizden daha atik davranarak, Prensesi kollarına aldığı gibi dans etmeye başladı. Bu organizasyon evvelden iyi bir şekilde düşünülmüştü. Aksi takdirde hepimiz, bu küçük yarışmada kazananı kıskanacaktık.

Edinburgh Dükü, Akdeniz Filo Komutanı iken iki kez İstanbul'a gelmiştir. Ben Sultanın mihmandarı olarak her iki defasında da Düke mihmandarlık yaptım. Benim kendisine mihmandarlık yapmamı Dük, bilhassa Padişahtan rica etmişti. Bana bu kısa görevin ve-

rilmesine çok memnun oldum. Çünkü bu görev benim için bir dönüm noktası teşkil ediyordu. Sebebini anlatayım: Saraya çok yakın olan devlet adamları ile dostluğum, zamanın kudretli ve nüfuzlu Bahriye Nazırını memnun etmemişti. Hatta Bahriye Nazırı beni kıskanmaya başlamıştı. Bana düşmandı. Bahsettiğim Bahriye Nazırı Hasan Paşadır. Hasan Paşa, Saraya yakın çevrelerle dostluğum olduğu için, görevini suiistimal ederek haksız yere nasıl para kazandığını Saray çevrelerine ihbar etmemden şüpheleniyordu. Hasan Paşa elinden geldiği kadar beni sinirlendirip, görevimden istifa etmemi planlamakta idi. Dük Edinburgh'a mihmandar olarak görevlendirilmem Hasan Paşayı daha da kıskandırmıştı. Dük, saltanat arabalarında nereye gitse ben de yanında oturuyordum. Dük, beni sevdiğini ve bana olan yakınlığını her vesile ile gösteriyordu. Tabîî bu durum Hasan Paşanın de gözünden kaçmıyordu. Hasan Paşa, en sonunda benimle uğraşamayacağını anlayınca, yenilgisini kabul etmek zorunda kalmıştı. Hatırlıyorum, o günlerde Padişahın komplimanlarla dolu mesajını Selâmlıkta Dük'e sunan Hasan Paşa, yanımdan geçerken düşmanca bana bakarak «Kurtuldun, tuzaktan kaçtın» demişti. Eminim Hasan Paşa, o günlerde Padişahın bir fermanıyla (Ferikliğe) terfi etmek üzere olduğumu biliyordu.

Edinburgh Dükü'ne ilk ziyaretinde, sonradan Kral olacak üsteğmen Prens George da eşlik ediyordu. Prens George, samimî, konuşkan ve çok düşünceli bir kimseydi. Kısa bir müddet sonra terfi ettiğim tebliğ edildi. Ben, aynı zamanda Padişahın başyaverlerinden biri olarak da görev yapacaktım. Bu suretle Padişah sarayının fertlerinden biri oluyordum. Bu görev, benim için çok zordu. Çevrilen dolap ve entrikaları devamlı olarak öğrenecektim. Padişahın etrafındaki dal-

kavuklara karakterim icabı katılamazdım. Onlardan uzak durmak, kirli işlerini açığa vurmak çok daha zor ve tehlikeliydi. Daima sivil polislerin gözetimi altındaydım. Rus ve Alman elçilikleri tarafından satın alınmış casus taslakları, sarayın içinde ve dışında kol geziyor her hareketimi izliyordu.

Edinburgh Dükü, İstanbul'a ikinci kez geldiği zaman aylardan ağustostu. O sırada omuzlarıma çok büyük bir görev yüklenmişti. Yunan kilisesi, her yıl Meryem Ana'nın doğduğu günde büyük festivaller ve bu arada kürek ve yelken yarışları tertiplerlerdi. Adalarda yapılan bu deniz yarışları çok büyük seyirci celbederdi. Bana verilen görev işte bu geleneksel kürek ve yelken yarışlarını geçici bir müddet için ertelememdi. Ben, bu yarışları ve festivalleri düzenleyen komitenin üyesiydim. Dük, İstanbul'a geliş tarihinin bu festival zamanına rastlamasını istiyordu. Bu nedenle o da İstanbul'a gelişini birkaç gün ertelemek mecburiyetinde kalmıştı. Bunu duyan Padişah Başmabeyinci Münir Paşayı saraya davet ederek Kürek ve Yelken yarışlarını (Regatta) birkaç gün ertelemesini emretti. Bunun üzerine bana derhal telgrafla ertesi sabah saraya gelmemi bildirdiler. Ertesi sabah saraya gittim. Sarayda bana kürek ve yelken yarışlarını ertelettirmek için gerekli her türlü faaliyeti göstermemi söylediler. Ancak resmî makamlardan bu hususta emir aldığım çok gizli tutulacaktı. Bana bu talimatın verildiği gün cumartesiydi. Ben öğleden sonra gerekli temaslarda bulunmak üzere Beyoğlu'na gittim. Yarışlar pazartesi günü yapılacaktı.

Hayatımda hiç o günkü kadar çok çalıştığımı hatırlamıyorum. Yarışların hem ertelenmesini sağlayacak hem de zamanında bunu kamuoyuna duyuracaktım. Yarışların ertelendiğine dair ilân ve yaftaları o

gün derhal hazırlatarak, Boğazdaki bütün rıhtımlar ile Ayastafanos (Yeşilköy) dahil Marmara'daki diğer köylere gönderdim. Bu işi bitirir bitirmez telsizle gelen bir haber, beni Festival Komitesinin olağanüstü yapacağı toplantıya çağırıyordu. Festival Komitesi Büyükada'da toplanmıştı ve başlamak için beni bekliyorlardı. Hayret dolu yüz ifadeleri ile karşılaşmıştım. Her kes kızgındı bana. Komiteyle görüşmeden festivali erteleyemeyeceğimi bana hatırlatmak istediler. Haklıydılar, ancak, onlara dilimin döndüğü kadar, vakit kaybetmeden hareket etmek mecburiyetinde kaldığımı, bu olayı hoşgörü ile karşılamalarını söyledim. Öyle tahmin ediyorum ki hayatımda hiç bu kadar can yakıp küfür işitmemişimdir. Ertesi gün hava bulutluydu. Bulutların ilhamıyla derhal kaleme sarıldım ve aşağıdaki bildiriyi kaleme aldım:

«Havanın kötü olacağını ve hafta sonundan önce İstanbul'a gelecek Majeste Edinburgh Dükü'nün karşılama törenlerini de dikkate alan Komitemiz, kamuoyunun yararına olacağı düşüncesiyle deniz yarışlarını bir sonraki pazartesine ertelemeye karar vermiştir.

Bir hafta sonra pazartesi günü yapılan yelken ve kürek yarışmaları çok başarılı olmuştu. Bütün bankalar ve büyük ticarî müesseseler pazartesini tatil olarak ilân ettiler. Bu nedenle yarışmalar alışılagelmişten daha fazla seyirci celbetti. Hava da çok güzeldi. Birkaç gün önce gelen Dük de bu yarışları ilgiyle seyretti.

Dük o kadar çok resmî ziyaretlerde bulunuyordu ki çok yorulmuştu. Nereye gitmek istese hayranları ve meraklıları tarafından sarılıyordu. Majeste Dük, bir gün bana alelâde bir insan gibi Beyoğlu'na gidip alışveriş yapmak istediğini, gerekirse tanınmamak için kıyafet değiştirebileceğini söyleyerek, gerekli her tür

lü tedbiri almamı rica etti. Öğle yemeğinden sonra Beyoğlu'ndaki gezimize başladık. Sivil Polis Teşkilâtı Başkanına durumu gizlice izah ederek, halkın dikkat nazarını çekecek her türlü hareketten sakınılmasını, açıkçası Majestenin birkaç saat için «sokaktaki herhangi bir adam» olmak istediğini anlattım. O gün hakikaten istenilen şekilde eğlendik, Dük, her istediğini yapmak fırsatını buldu. Birçok eşya arasında, İngiltere'de pek yakında yapılacak geleneksel Donanma gösterilerinde şampiyon olacak takıma hediye edilmek üzere gösterişli ve güzel gümüş bir kupa satın aldı. Dük, o gün çok yorulmuştu. Hava da sıcaktı. «Bir bardak bira içilecek bir yer biliyor musun Woods?» diye sordu. «Evet, efendim, en iyi Pilsen birasının servis edildiği Alman kilisesi var.» dedim. Bu cevabım Dükü hayretler içinde bırakınca kendisine Von der Goltz ile Alman rahibinin davetini hikâye ettim. Dük'ün gülmekten yerlere yattığı bu hikâyeyi burada anlatmadan geçemeyeceğim.

Von Der Goltz, Türk ordusunun yeniden organize edilmesine yardımcı olmak üzere Türkiye'ye gönderilmişti. Türkiye'ye geldikten kısa bir müddet sonra Von Suhle ismindeki Alman rahibi kendisini öğle yemeğine davet etmiş. Evi, rahiplik yaptığı kilisenin yanında imiş. Alman rahip, Von der Goltz'a evinin çok kolay bulunabileceğini, bulmakta zorluk çekerse, «Alman kilisesi nerede?» diye kime sorsa kendisine göstereceğini söylemiş. Von der Goltz, Türkiye'ye ayak bastığından beri Türkçe öğrenmeye çalıştığından Beyoğluna çıktıktan sonra önüne ilk gelene Türkçe olarak «Alman kilisesi nerede?» diye sormuş. Ancak şivesi bozuk olan Von der Goltz'un «Allemani canimi nerodah?» (Alman camii nerede?) şeklindeki sorusu anlaşılmadığı için gerekli cevabı alamamış. Bir ikinciye

sormuş. O da anlamamış. En nihayet üçüncü bir şahıs, Von der Goltz'u elinden tutarak, Yanni'nin birahanesi diye bilinen Beyoğlu'ndaki Çiçek Pazarındaki bir meyhaneye götürmüş. Yanni'nin birahanesinde meşhur Pilsen ve Münih biraları servis edilirdi. Von der Goltz, burada halini anlatacak birini bulduktan sonra geç de olsa davetli olduğu yere gitmeyi başarmış.

Dükle birlikte Yanni'nin meyhanesine girince iki bardak bira istedik. Biralar gelince Majestelerinin çehresi değişti. Anlaşılan içinde bira olan bardakların küçük olmasına canı sıkılmıştı. «Niye Woods» dedi, «Niye acaba, adam bizi bebek mi zannetti.»

Dük ile Abdülhamit çok iyi anlaşıyorlardı. Aralarındaki sohbete zaman zaman benim de katılmama müsaade ederlerdi. Her ikisi de müzikten hoşlanırdı.

Dük, ayrılacağı zaman Rus Grandüşesi Serge İstanbul'da bekleniyordu. Grandüşes'in asıl adı Elizabeth olup, Dük'ün dilinden düşürmediği yeğenlerinden biriydi. Dük, İstanbul'dan ayrılmadan bir önceki gün yeğeni Elizabeth'e (Grandüşes Serge) e bir mektup yazarak bana verdi. Ve «Woods, bu mektubu kuzenime şahsen vermeni rica ediyorum, bu suretle Avrupa'nın en güzel kadınını görmek fırsatını elde edeceksin» dedi. Dük, ayrıldıktan bir gün sonra Serge geldi. Serge'i (Kostruma) gemisinde kocası ve kardeşiyle birlikte gördüm. Güzelliği, amcasının söylediği kadar vardı. Kudüs'e yaptıkları bir ziyaretten dönüyorlardı. Serge, tıpkı İngiltere'de giyindiği gibiydi. Gemide kendisiyle kocasıyla ve kardeşiyle tanışmak zevkini tattım. Verdiğim mektuba çok sevindi. Bana amcasının İstanbul seyahatıyle ilgili sorular sordu. Ertesi gece Büyükdere'deki Rus Elçiliğinde şereflerine verilen büyük baloda yine buluştuk. Baloda bana gösterdikleri yakınlığı hiç bir zaman unutamam. Sonradan başlarına ge-

len korkunç felâketi düşünmek bile bana zor geliyor. (Gran Dük Serge, 1905 yılında Moskova'da öldürülmüştü.)

1904 yılında ilk defa olarak Romanya'yı ziyaret etmek fırsatına kavuştum. İngiliz harp gemilerinden (Scout), Sulina kanalının açılışında bulunmak üzere Galatz (Kalas)a giderken İstanbul'dan geçiyordu. Geminin komutanı olan Sir Ernest Gaut'un davetini memnuniyetle kabul ettim. Romanya'nın şimdiki kraliçesi Edinburgh Dükü'nün güzel kızıydı. Eski dostlarımdan Sir Charles Kennedy de Bükreş'te konsolostu. Kendileriyle orada iyi vakit geçirdik. Romanya'da geçirdiğim kısa müddet zarfında Kral Charles ile siyasî sorunlar hakkında sohbet etmek fırsatını buldum. Kraliyet Şatosunda (Castel Pelesch'te), Kraliyet ailesi mensuplarıyla yemek yedim. Prenses Marie (Edinburgh Dükü'nün Kızı) ile kral naibi kocası tarafından sıcak alâka ile ağırlandım. Çam ormanları içerisindeki güzel villâlarında birlikte çay içtik. Sulina'ya giderken Köstence'den demir almıştık. Orada küçük prens Carlos'la da tanıştım. Küçük Prens Köstence'de askerî terbiye görüyordu. İngiliz harp gemilerini merak ettiği için kendisini gemiye aldık. Dedesi İngiliz donanmasına yıllarını vermişti. Küçük Prensin de o zamandan denize ve harp gemilerine karşı bir düşkünlüğü vardı. Henüz dokuz yaşında olmasına rağmen çok zekiydi. Harp gemisinin içinde gördüğü silahlar hakkında bana, yaşına uygun düşmeyecek incelikte sorular sorarak bilgisini artırmaya çalışmıştı. Beni ve bütün gemi mürettebatını büyülemişti sanki...

CUMA SELÂMLIKLARI VE BOMBA OLAYI

HER HAFTA cuma günleri yapılan Selâmlıklar bir nevi askerî geçit resmi olup, Padişah, İslâm Halifesi sıfatıyla, camiye gider ve ibadet ederdi. Padişahın yaveri olarak benim Selâmlık günlerindeki görevim, Padişaha camiye gidiş ve dönüşünde refakat etmek, onun memnuniyet mesajlarını ileten Başmabeyinciye yardım etmekti. Padişah, Selâmlıklara ziyaretçi olarak davet edilen yabancılar ve özellikle İngilizlere benim aracılığımla mesaj gönderirdi. Bu nedenle birçok enteresan simalarla tanışmak ve dünyanın dört bir tarafından arkadaş ve dost edinmek fırsatını elde etmiştim.

Abdülaziz devrinde, Padişah, Boğazın Avrupa yakasındaki Dolmabahçe sarayında ikamet ettiği için camiye daima deniz yoluyla giderdi. Dolmabahçe sarayı, Abdülmecit tarafından inşa edilmişti. Selâmlıklar

Abdülhamit devrinde de göz kamaştırıcı olmakla beraber Abdülaziz devrinde çok daha güzeldi. 1867 yazında *ilk defa görmek şerefine nail olduğum* Selâmlığın üzerimde yarattığı olumlu izlenimi hayatımın sonuna kadar unutmayacağım: Türk harp gemileri bayraklarla donatılmış, tek sıra halinde Dolmabahçe sarayının açıklarında, saltanat kayığına binmek üzere olan Padişahı top atışları ile selâmlıyorlardı. Saltanat kayığının en uç tarafında kanatlarını iki yana germiş altından yapılmış bir kartal kakması vardı. Bu kartal kakması Saltanatın simgesiydi. Saltanat kayığının suları yararak nazlı, nazlı ilerlemesi cidden görülecek şeydi.

Müstebit bir hükümdar olan Abdülaziz'i saltanat kayığında kendisine ayrılan yerde otururken görmüştüm. Kaşları çatık, kendini beğenmiş ve kibirli bir görünüşü vardı. Çehresi karanlık ifadelerle doluydu. Kendisine sevgi gösterisi yapan hayranlarına başıyla olsun karşılık vermiyor, dimdik bir noktaya bakıyordu. Abdülaziz'in tam karşısında el pençe divan ve başı önüne doğru eğik yaverlerinden biri duruyordu. İki yanında ise aynı şekilde iki mabeyinci duruyordu. Saltanat kayığı, sahil muhafaza gemileri ile üç süratli küçük saray kayığının refaketinde yavaş yavaş suları yararak ilerledi. Saltanat kayığında kırk kürekçi vardı. Kürekçiler altın sırmalı üniforma giyerlerdi. Sistemli ve ahenkli bir şekilde kürek çekiyorlardı. Kürekçiler, Padişahın sert bakışlarından kaçınmak amacıyla ileriye değil sağa ve sola bakıyorlardı. Sağa ve sola bakışlarında bile bir intizam vardı.

Abdülaziz, kara yoluyla camiye gideceği zaman ata binmeyi tercih ederdi. At üzerindeki Padişahı, *asillerden müteşekkil bir özel muhafız alayı takibederdi*. Şahsi muhafız alayı Padişaha yakınlıklarıyla ta-

nınan değişik ırklara mensup grupların liderlerinden müteşekkil olup, bu törene mahallî kıyafetleriyle katılırlardı. Muhafızlar özellikle Hicaz ve Mezopotamya Araplarından, Kafkas, Kürt, Girit, Suriye, Maronit, Arnavut ve Rum cemaatı ileri gelenlerinden oluşurdu. Padişahın geçeceği caddelerin her iki yanı Fransız stili üniformalarıyla Nizamiye askerlerinin denetimi altındaydı. O zamanlar Avrupanın en kuvvetli kara ordusu Fransanınki olduğu veya öyle sayıldığı için, Fransız modalarına ayak uydurulmaya çalışılıyordu. Türk ordusunda sayıları epeyi kabarık Fransız subayı vardı. Padişah arada bir, Ayasofya veya İstanbulun büyük camilerinden birine gider, daha çok, Boğazdaki Ortaköy camisinde namaz kılardı. At üzerindeki padişahtan başka herkes yaya yürürdü. Padişahın özel muhafızları bile yayaydı. «Padişahım çok yaşa» sesleri ve alkışlar arasında ilerleyen Padişah, at üzerinde olduğu için her tarafa yukardan bakıyordu. Padişah, halk arasına karıştığı veya halk arasında görüldüğü takdirde, vatandaşa şikâyette bulunmak ve Padişaha dilekçe verme hakkı tanınmıştı. Bu, asırlardan beri uygulanan bir gelenek idi. Padişah, bu maksatla iki saray çavuşunu görevlendirmişti. Saray çavuşlarından biri at üzerindeki Padişahın sağ tarafında öteki ise sol tarafında yürür ve vatandaşların uzattı dilekçeleri alırlardı.

Bu tür dilekçelerin, saray çavuşuna verilmesiyle ilgili çok komik bir olay hatırlıyorum. Bu olayın kahramanı kuzey eyaletlerine mensup bir İngiliz deniz makinistidir. Bu İngiliz denizcisi saltanat yatının başmakinisti idi. 1867 ve bunu takibeden uzun yıllar zarfında Türk zırhlıları ile iki saltanat yatının baş makinistleri ve yardımcıları hep İngiliz idi. Hatta Boğaz ve Adalar arasında sefer yapan yandan çarklı gemi-

lerin makinistleri de İngiliz olduğu gibi... Bu nedenle gemilerin makine dairelerinde hep İngilizce konuşulurdu. Köprüye yanaşmakta olan veya rıhtımdan ayrılmak üzere bulunan gemi personelinin İngilizce olarak «Eazy turn ahid» (Yavaş, ileride tehlike var), «Full spit» (Son sürat), «Stopp!» (Durdur), «Torn astarn» (Tehlike kalmadı) diye haykırmalarını ve geminin Türk personelinin bu direktiflere harfiyen uymalarını görmek benim gibi bir yabancı için ilk zamanlar şaşırtıcı olmuştu.

Türkiyeye gelişimden birkaç yıl sonra, İngiltereye gönderilen ve orada makinistlik eğitimi gördükten sonra Türkiyeye gelen Türk makinistlerinin sayıları artmaya başlamıştı. Buna rağmen gemilerin çoğunluğunda başmakinistler yine İngilizdi. Türk makinistler İngiliz makinistlerini kıskanmaya başlamışlardı. Belki de haklıydılar. Yıllarca emek veren bir Türk makinisti kolay, kolay başmakinistliğe atanamıyordu. Yükselme yollarını İngilizler tıkamıştı. Özellikle saltanat yatlarındaki İngiliz başmakinistlerin bu görevden ötürü özel avantajları vardı. Türk teknisyenlerinin kıskançlıkları ve çevirdiği dolaplar en nihayet müspet tesirini göstermişti. Yukarıda bahsettiğim kuzeyli denizcinin adı (Joseph Arms) idi. Çevrilen dolapların ilk kurbanı da kendisi olmuş, işinden uzaklaştırılmıştı. Satanat yatından uzaklaştırılması Joseph'e çok acı gelmişti. O da intikam almak için pılısını pırtısını toplayarak yattan ayrılmış, ancak ayrılırken, mars dişlisini de gizlice beraberinde götürmeyi ihmal etmemişti. Bu şekilde saltanat yatı çalıştırılamayacak ve o da intikamını almış olacaktı. Belki de kendisini eski görevine tekrar çağıracaklardı. Joseph, bunu bildiği için İstanbulu terk etmedi, aksine, İstanbulda vakit öldürmeye başladı. Tam bu sırada saltanat yatı kapta-

nına, yatı sefere hazırlaması için bir emir verildi. Makine dairesinde bütün hazırlıklar tamamlandı. Yat, Padişahın özel bir temsilcisini İmparatorluğun uzak bir bölgesine götürecekti. Padişah, yatın hareket etmesini bekliyordu. Hareket saatı geldi. Fakat yat bir türlü hareket edemiyordu. Yarım saat, bir saat geçmişti. Soruşturmalar başladı. — «Gemi niye hareket etmiyor?», «İngiliz makinisti bu gemiyi nasıl hareket ettirirdi?» En sonunda Türk çarkçıların gemiyi hareket ettiremeyeceği anlaşıldı. Derhal Joseph'in bulunarak eski görevine iade edilmesi emredildi. Joseph bulundu. Kendisine bir yanlışlıktan dolayı, görevinden azledildiği izah edilerek, eski görevine atandığı, bu görevi kabul ederse Padişahın çok memnun kalacağı anlatıldı. Joseph de, zaten bu anı bekliyordu. Derhal gemiye geldi ve eski vazifesine yeniden başladı. Bir daha da Türk teknisyenleri onunla uğraşmaya yeltenmedi. Padişah kendisini özel himayesine alarak, çıkardığı bir irade ile görevinden kendi arzusu hilâfına hiç bir zaman uzaklaştırılmayacağını garanti altına aldı.

Joseph çok cimri bir adamdı. Epeyi para biriktirdikten sonra emekliye ayrılarak kendi yeri olan Yorkshire kasabasına yerleşmeyi aklına koymuştu. Josehp, bu düşüncesini bir dilekçeyle Padişaha duyurdu. Tabiî bundan en çok sevinen, başmakinistliğe terfi etmek ümidinde olan Türk makinistleri oldu. Joseph'in aylığı ödendi. İstanbulu terk etmek üzere iken Hazine memuru arkadaşlarından birinin, kendisine yaptığı ilhic bir ihbar Joseph'in neşesini kaçırdı. Yukarıda, Padişahın çıkardığı bir irade ile Joseph'e göreviyle ilgili garanti verildiğini söylemiştik. Halbuki aynı irade ile Padişah, Joseph'in aylığını iki katına çıkartmışmış!. Bunu Joseph bilmiyordu ve kendisine yıllarca

eski aylığı ödenmişti. İradenin aylığı ile ilgili kısmını arkadaşı Hazine memurundan duyunca kan beynine sıçradı. Josehp'in aklı, büyük bir miktar tutan ve kendisine ödenmeyen aylık farklarına takılıp kaldı. Bunun sorumlusu olarak Joseph, Bahriye Nazırı ile Donanma Komutanlığını görüyordu. Hiç vakit geçirmeden Nazırlık binasına giderek, toplantı halinde bulunan salona girdi ve orada bulunan Paşaları hırsızlıkla suçladı. İntikamını almak için kararlıydı. Bahriye Nazırından, paşasına kadar hepsinin de bu hırsızlıkta rolü olduğunu Padişaha duyurmaya karar vermişti. Ancak Joseph saflığından olacak yapacağı şeyleri gizlemeyip önüne gelen herkese söylüyordu. Bu nedenle yapacağı bu çılgınlığın ve Donanmanın yüksek rütbeli subayların kötülenmesinin önüne geçmek için her tarafta takip edilmeye başlandı.

Ertesi cuma Padişah Selâmlığa giderken Beşiktaştan geçecekti. O da Padişahı görmek için Beşiktaşta toplanacak kalabalığın en ön tarafında yer almaya karar verdi. Seyircilerin en ön safında Padişahın geçmesini beklemeye koyuldu. Takip altında ve her hareketinin izlenmekte olduğundan habersizdi. Joseph'in iç cebinde bu hırsızlığı ortaya koyacak belgeler ve şikâyetnamesi vardı. Bu şikâyetname, Joseph'in bir dostu tarafından Türkçe kaleme alınmış, fakat durumu da ilgililere bildirmişti. Bu itibarla Joseph'i takip edenler bundan haberdardı. En nihayet «Padişahım Çok Yaşa» sesleri uzaktan işitilmeye başlandı. Joseph'in beklediği an gelmişti. Padişah geliyordu. Padişah, yanından geçmek üzere iken Joseph elini yeni giydiği ceketinin iç cebine daldırdı. Tam bu sırada kendisini gözetenler suni olarak bir izdiham yarattılar. Zavallı Joseph ite kaka bir köşeye sıkıştırıldı. Ceketi ve üstü başı paramparça edildi. Kısacası bir pan-

tolonla kalmıştı. Cebindeki şikâyetname ile onu tevsik eden belgelerin ne olduğunu söylemeye hacet yok.

Aynı gün akşam üzeri, İstanbulda daha fazla kalmaması, aksi takdirde hayatının tehlikeye gireceği kendisine bazı şahıslar tarafından ihsas edildi. Zavallı Joseph'in yapacağı başka bir şey yoktu. Bütün kozlarını yitirmişti. Ertesi gün İstanbulu terk etti. Ve bir daha geri gelmemek üzere.

Bu hadise Abdülhamit devrinin ilk yıllarında meydana gelmişti. Abdülhamit Selâmlığa giderken karadan at üzerinde giderdi. Deniz yoluyla camiye gitmiyordu. Abdülaziz devrinden sonra, saltanat kayığını seyir halinde görmek mümkün olmayacaktı. Abdülaziz'in düşürülmesinden sonra Selâmlıkların çekiciliği ve cazibesi azalmıştı. Abdülaziz'den sonra çok kısa bir süre için Murat V, taç giymişti (27). Ancak diğer padişahlar gibi Osmanlı kılıcı ile takdis edilmemişti. Murat'a Selâmlıklara katılmak yalnız bir kere nasip oldu. Ben o zaman Bahriye Kolejinde öğretmenlik yapıyordum. Murat'ın ilk ve son defa katıldığı bu Selâmlığı yakından izlemek fırsatını buldum. Yanımızdan geçerken Bahriye Koleji talebeleriyle birlikte kendisine saygı gösterisinde bulunmuştuk. Üstü kapalı bir saltanat arabası içinde, huzursuz bir hali vardı. Arabanın pencereleri açıktı. Sinirli, sinirli pencerelerden bir sağa bir sola bakınıyordu. Murat'ın iktidarsız ve deli olduğu gerekçesiyle bir yana itildiği ve ölene kadar İstanbuldaki sarayların birinde gözaltında esaret hayatı yaşadığının hikâyesi artık eskimiştir.

Abdülhamit tahta çıktıktan ve kısa süre sonra iktidar ve hâkimiyetini herkese kabul ettirdikten son-

---

(27) 30 Mayıs 1876 - 31 Ağustos 1876.

ra Selâmlıklar yine eskisi kadar şahane olmamakla beraber her cuma yapılmaya başlandı. Çok ilgi çekici olduğu için kalabalık bir seyirci kitlesi tarafından izlenirdi. Abdülhamit tahta çıktıktan kısa bir süre sonra doğu ve batı moda ve usüllerine göre inşa edilmiş azametli bir resmi kabul salonu yaptırttı. Uşaklar koyu kırmızı ve altın sarısı renkte sırmalı üniformalar giymeye başladı. Bu üniformalar İngilteredeki Resmî Hademe üniformalarına benziyordu. Abdülhamit, gençliğinde amcası Abdülaziz ile birlikte İngiltereyi ziyareti sırasında bu üniformaları görmüş ve çok beğenmişti. Tahta çıktıktan hemen sonra, Abdülhamit, Babıâlideki hükümetten ayrı olarak yüksek rütbeli yaverler ve Vezir unvanını verdiği müşavirlerle memleketi tek elden idare etmeye başlamıştı. Yıldız sarayının hemen yanında kendi adını verdiği caminin inşası tamamlandıktan sonra, Beşiktaş berzahının yukarı kısmını topraklarla doldurarak büyük bir geçit resmi alanı yaptırttı. Bu alan aynı zamanda Halife olan Abdülhamit rejiminin «Kuvvet Gösterme» alanı olmuştu.

Saat 11'e doğru askerî bandonun sesi bu büyük şehrin birçok semtlerinden duyulurdu. Kara kuvvetleriyle Donanmaya bağlı sayıları 10.000 ile 14.000 arasındaki asker, tören yerlerine doğru düzgün adımlarla caddelerden geçmeye başlardı. Bu askerler her zaman saray ile caminin çevresinde toplanırdı. Buna rağmen trafik aksamazdı. Resmi geçit alanına varan yolun yan tarafları ile bu yolun yamaçlarına silahlı askerler yerleştirilir ve törenin bitişine kadar orada kalırlardı. Kara ordusuna bağlı her Türk subayı Selâmlıklara asgarî olarak ayda bir kez katılmaya mecburdu. Törene katılan subaylar cami avlusunda toplanırlar, avlunun giriş kapısındaki basamaklardan itibaren caminin giriş kapısına kadar olan alanda bir

«yarım daire» teşkil ederlerdi. Padişah camiden avluya açılan kapısından dışarı çıkarken subaylar «selâm dur» vaziyetine geçerlerdi. Padişah, subaylarının bu hareketine tebessümle karşılık verir ve gerekirse birkaç dakikayı geçmemek üzere konuşma yapardı. Ben Padişahın yaver paşalarından birisi olarak, mabeyinciler, diğer yaverler ve «Tüfekçilerle» birlikte dururdum. Tüfekçiler, Padişahın özel surette yetiştirilmiş fedaileri olup hepsi de iki metrenin üstünde iri yapılı kimselerdi. Habercilerin uyarmasından saray hanımlarının kapıdan girmek üzere bulundukları anlaşılırdı. Saray hanımlarını getiren atlı arabalar saray kapısından içeri girerken biz geleneksel bir emirle arkamızı kadınlara döner gözlerimizle Padişahın gelişini izlerdik. Padişah dört tekerlekli körüklü saltanat arabasının içinde yanında küçük oğlu Burhanettin Efendi olduğu halde saray kapısından içeri girerdi. Abdülhamit, ölümüne kadar Plevne kahramanı ve Saray Mareşali Gazi Osman Paşa'yı da yanında götürürdü. Gazi Osman Paşa genellikle arabanın ön tarafına otururdu. Tüfekçiler saltanat arabasının hemen yanından, biz yaverleri ise arkadan takip ederdik. Padişah, saray kapısından içeri girerken, askerler kollarını açarak gösterilerde bulunurlar, saray bandosu Hamidiye marşını çalmaya başlardı. Biz yaverler de renkli ve pırıl pırıl üniformalarımızla Padişahı izleyerek kapıdan girerdik.

Kortej, cami avlusuna açılan kapıdan içeri girerken cami şerefesinden müezzinin davudî sesi duyulurdu. Müezzin, birçok ırkların hâkimi olan Büyük hükümdara dostça nasihatları içeren ve (Selâ) denilen bu ilginç sözleri söylerdi: **«Kalbinin gurur ve kibirle dolmasına müsaade etme. Bil ki, sahip olduğun kuv-**

vet ve otorite sayesinde elde etmiş olduğun itibar ile şöhretine rağmen, senden büyük tek bir Allah var..»

Padişah camiden daima yarı resmî bir şekilde ayrılırdı. Bir çift beyaz beygirin çektiği faytonu kendisi kullanırdı. Beyaz rengi çok severdi. Bir defasında cüsseli iki beyaz beygirin bulunup satın alınması için Avrupanın araştırılmadık yeri kalmamış, ancak Padişahın istediği beyaz ve cüsseli beygirler bulunamamıştı. Padişah, saraya döner dönmez askerî geçit başlardı. Abdülhamit, resmî veya özel ziyaretlerde bulunmak için İstanbula gelen yabancı hükümdarlar nüfuzlu devlet adamları, prensler ile yüksek rütbeli kara ve deniz subaylarını saraya davet eder ve Türk savaşçılarının kudretini göstermek isterdi. Savaş oyunlarını seyretmek çok hoştu. Yabancı misafirler, bu gösterileri hayret ve ibret dolu gözlerle izlerlerdi. Mızraklı Suvari birliklerinin geçişi ve ortaya koydukları oyunlar göz kamaştırıcı olup âdeta sahneye konmuş bir tiyatro oyununa benziyordu. Bu birlikler tepedeki saraydan merasim meydanına doğru atların üzerinde yavaş yavaş yaklaşırlar, mızraklarını omuz hizasında ileriye doğru uzatmak suretiyle Padişahı selâmlarlar, sonra anî bir sola dönüşle atları tırısa kaldırılarak sarayın hemen yanındaki cami avlusunun yanından, gözden kaybolurlardı.

İşte bu anlattığım Selâmlıklardan birindeydi ki Abdülhamit'i öldürmek için bir suikast düzenlenmişti. Bu suikastin uzun zamandan beri planlandığı ve fırsat kollandığı sonradan meydana çıktığı gibi tertipleyenlerin de Ermeni kardeşlerine sempati duyan Enternasyonal Anarşistler olduğu anlaşılmıştır. Bu amaçla büyük çapta saatli bir bomba imal edilmiş ve bombanın istenildiği an patlaması sağlanmıştı. Dinamit çubukları memlekete kaçak yollardan sokulmuş, bombayı

suikastin yapılacağı yere götürmek amacıyla da lastik tekerlekli bir de araba tedarik edilmişti. Bu şekilde bombanın sarsıntıdan patlama tehlikesi bertaraf edilmiş olacaktı. Suikastçılar bu hususta önceden birçok deneyler yapmışlardı. Çok planlı hareket ediyorlardı. Padişah cami avlusuna açılan giriş kapısının üzerindeki saat kulesinin altından geçerek camiye girdiği ve camiden çıktıktan sonra yine aynı saat kulesinin altından geçeceği bilindiğinden suikastçılar bombayı tam o anda patlatacaklardı. Suikast günü (28) bomba, planlandığı gibi lastik tekerlekli arabanın içinde, cami avlusundan ana caddeye açılan kapının yani saat kulesinin yanına götürülmüştü. Kapının yanında daha birçok araba olduğu için, bombanın içinde bulunduğu araba şüpheyi çekmiyordu. Daha yukarıda subayların caci avlusunda yarım daire teşkil ederek Padişahı karşılayıp tezahüratta bulunduklarını ve Padişahın da bunlara karşılık vermek için kısa süreli konuşmalar yaptığından bahsetmiştim. Ancak bu sahneyi her zaman görmek mümkün değildi. Padişahın konuşacağı daha önce bildirilir ve o zaman Padişah saraya varana kadar askerler cami avlusundaki yerlerini muhafaza ederlerdi. Padişahın konuşmayacağı anlaşıldığı zaman ise daha Padişah camiden çıkmadan askerler uygun adımla cami avlusunu terk ederlerdi. Böyle olunca da yüksek rütbeli subaylar ile önemli ziyaretçilerin arabaları cami avlusuna girerdi. İşte bütün bunlar çok önceden düşünülmüş, Padişahın camiye girişiyle çıkışı ve saat kulesinin altından geçişiyle ilgili zaman iyice hesaplanmıştı.

Selâmlıklara yabancı ziyaretçiler de alınır ve merasimi özel bölmelerden izlerlerdi. Yabancı elçiliklere,

---

(28) 21 Temmuz 1905.

tanıdıklarına verilmek üzere davetiyeler gönderilirdi. Davetiyelerin dağıtılmasından aslında elçiliklerce büyük bir itina gösterilmezdi. Bu davetiyelerden elde etmek çok kolaydı. Elçilikler, fakirlere verilmek üzere isteklilerden çoğuna bu davetiyeleri çok az bir para karşılığında veriyorlardı. Çok önemli törenlerin yapılacağı zaman davetiyelerin dağıtımı sarayın tekelinde idi. Bu nedenledir ki suikastın yapıldığı gün Selâmlıkta bu şekilde turistler de vardı. Yabancı ziyaretçiler dikkatle izlenir, merasimi kendilerine ayrılan özel localarda izlerlerdi. Suikastı tertipleyenler bu özel localarda olsaydı şüphesiz kaçmaları da mümkün olmazdı.

Tatlı bir yaz günüydü. Törende önemli yabancı misafirler de olmadığından suikast için âdeta müsait bir gündü. Geçit resmi yapılmayacağı da biliniyordu. Buna rağmen seyirci locasında alelade turistler de gözden kaçmıyordu. Ben, Padişahtan pek uzak sayılmayacak bir yerde duruyordum. Tam bu sırada ancak bin adet namludan çıkabilecek bir gürültü duyuldu. Bastığım yer beni âdeta havaya uçurmak ister gibi idi. Padişahın soğukkanlılığına hayran kalmıştım. Birden caminin içinden elleri yüzleri kan içinde koşuşarak dışarı çıkan insanlar gördüm. Ben ilk anda Padişaha el bombası atıldığını, bombanın hedefine ulaşmadığını sanmıştım.

Ancak Padişahın gözlerini diktiği cami avlusuna baktığım zaman hayretten irkildim. Cami avlusu top ateşiyle silinip süpürülmüş bir savaş meydanına benziyordu. Ölü atlar.. her tarafa sıçramış tahtalar.. paramparça olmuş arabalar, cansız yatan talihsiz araba sürücüleri.. Bir iki metre ön sol tarafımda yüksek bir subayın emir çavuşu, şarapnellerin isabetiyle hayatını kaybeden subayının üzerini örtmeye çalışıyordu.

Patlama ile birlikte bir suvari takımı kılıçlarını çekerek olay yerine girdiler. Ancak Abdülhamit, elleriyle işaret ederek süvarilerin geri dönmesini emretti. Padişahın ayakta ve sağlam ve bu badireyi kazasız belâsız atlattığını gören asker ve siviller derhal «Padişahım Çok Yaşa» nidalarıyla ortalığı çınlattılar. Abdülhamit, bir iki dakika yanında bulunan yüksek rütbeli subaylara talimat verdikten sonra her zamanki gibi özel paytonuna binerek ve paytonu kendi kullanmak suretiyle sakin bir yüz ifadesi içinde camiden saraya hareket etti. Özel bölmelerde bulunan bir bayan izleyici de yaralanmıştı. Diğer birçok seyirci ise patlamanın en şiddetli yerinde bulunan atların kemiklerinin sağa sola fırlamasıyla yaralanmış, zavallı hayvanlardan birinin bacağı koparak yabancı misyon şeflerine ayrılan bölmenin yakınlarına kadar fırlamıştı. Saat kulesinin yanındaki camlar kırılmıştı. Caminin üst taraflarında büyük, büyük delikler açılmış, pencerelerinin camları kırılarak yerlere düşmüştü. Camların yere düşmesiyle cami içinde bulunanların birçoğu yaralanmıştı.

Caminin içi bir baştan bir uca kadar hasar görmüştü. Ancak caminin içinde bulunan bir başka saat kulesinin kalın gövdesi, bu kulenin önünde duranlar için siper teşkil etmişti. Padişah bu kule gövdesinin teşkil ettiği tabiî siper sayesinde kurtulmuştu. Halbuki suikastçılar kalın taş mermerlerden yapılan bu gövdenin bombanın tesirinden çökeceğini hesaplamışlar fakat yanılmışlardı. Bu gövde havada uçuşan sarapnellere karşı padişahı korumuştu.

Hasar gören caminin diğer ucunda Padişahın özel odasına açılan bir giriş yeri daha vardı. Padişah ailesine mensup prensler (Şehzadeler) bu bölmede duruyorlardı. Bomba patladığı sırada bu şehzadelerin

kâhyası olan zat tam bu özel bölmenin giriş yerindeydi. Kâhya havada uçuşan şarapnellerden birinin kafasına isabet etmesiyle derhal can vermiş, yakınında bulunan bir saray hademesi de aynı akibete uğramıştı. Aslında Padişahı yine kendisinin yarattığı bir tesadüf kurtarmıştı. Padişah tam faytona bineceği sırada Baş İmrahor'a (at bakıcısı) bundan sonra faytonu için iki yeni at tedarik etmesi için emir vermişti. Suikastçılar Padişahın bu birkaç saniyelik konuşmasını tabiî hesaplayamamışlardı. Ben ve benim gibi yabancı yaverlerin kurtulması da tamamıyla bir şans idi. Biz, biraz uzakta olduğumuz için şarapneller bir metre kadar üzerimizden geçerek cami duvarına saplanmıştı. Aslında çok daha fazla insan kaybı olabilirdi. Padişah camiden resmî merasimle ayrılmayacağını bildirdiği için, camideki ibadete katılan askerî ve sivil erkân camiyi terk etmiş bulunuyorlardı. Padişahın yanında birkaç özel yaveri ile birkaç yabancı Alay Emini bulunuyordu.

Başmabeyinci ile birlikte Padişaha «geçmiş olsun» dedikten sonra Tarabyadaki İngiliz Büyükelçiliği binasına giderek Büyükelçiye olayı anlattım. Telgraf servisi arızalandığı için Büyükelçi suikast haberini ilk defa benden işitiyordu. Olayın yarattığı heyecan çok büyüktü. Yapılan araştırmalar neticesinde birçok Ermeni şüpheli görülerek takibe başlandı. Özel soruşturma komisyonu kuruldu. Bombanın nasıl yapıldığı ve nereden tedarik edildiği gibi hususlar başta anlattığım gibi meydana çıkarıldı. Hadise mahallinde yapılan incelemeler sırasında parçalanmış Hindistan lastiğinden yapılmış bir tekerlek bulundu. Bu tekerlek bir ipucu teşkil etti. Derinleştirilen incelemelerden ve araştırmalardan sonra bombanın patlatılmasında kullanılan arabanın Belçikalı anarşistler ile Amerikan-

laşmış Ermeni ajanları tarafından Viyanadan satın alınmış olduğu anlaşıldı.

Özel soruşturma komisyonunun çalışmalarını yakından izlemek fırsatını bulduğum gibi sonradan bu hadiseyle ilgili birçok yazılar da okudum, hikâyeler dinledim. Her şey biliniyordu. Ancak, suikastın kimler tarafından tertiplendiği aşağı yukarı belli olmakla beraber gerçek suikastçılar cezalandırılmadı. Bir Belçikalı anarşist yakalanarak birkaç ay hapsedildi. Amerikan vatandaşı olan bir Ermeni daha tutuklanmıştı. Ancak kapitülasyonlar nedeniyle bu Ermeninin Türk mahkemelerinde yargılanması mümkün olmuyordu. Belçikalı anarşistle bu Amerikan vatandaşı Ermeninin yargılanmasını Büyükelçilik mahkemelerine bırakmak Babıâli için haysiyet ve prestij kırıcıydı. Buna karşılık Amerikan ve Belçika Büyükelçileri de sahip oldukları kapitülasyon haklarına dayanarak bu iki şahsın ancak kendi mahkemelerinde yargılanabileceğini savunuyorlardı. Bu nedenle mesele askıda kalmıştı ve her iki Büyükelçi de tutuklu olan bu iki kişinin suikastte başrolü oynadıklarına kanaat getirmelerine rağmen yargılanarak cezaya çarptırılmalarına karşı idiler.

Bir gece, şu anda hatırlayamadığım bir münasebetle buluştuğum Belçika Büyükelçiliğinde çalışan kıdemli bir memur, bana «Sizin şu Padişahınız bu iki şahsı niye idam ettirmiyor» diye sormuştu. «İdam ettirmiyor, çünkü kapitülasyonlara dayanarak bunun acısını almak istiyeceksiniz» diye cevap verdim. En sonunda her iki anarşist de bir daha Osmanlı sınırlarına girmemek üzere serbest bırakıldı. Abdülhamit, bununla da yetinmedi, hayatına kasteden bu iki anarşistin yabancı memlekette meteliksiz kalmamaları için ceplerini parayla doldurmak büyüklüğünü gösterdi.

Hatıralarım arasında müstesna bir yer tutan bir başka olaydan daha bahsetmeden geçemeyeceğim. Abdülhamit devrinin son günleriydi. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Arnavut, Yahudi, Rum ve başlarındaki Türk subaylarından müteşekkil gayet disiplinli Hareket Ordusu İkinci Meşrutiyeti ilân etmek için İstanbul üzerine yürüyüşe geçmiş bulunuyordu. Aslında bu ordu üç beş bin kişiden müteşekkildi. İstanbulda çıkarılan şayialar bu ordunun on bin askerin üzerinde olduğu merkezindeydi. İstanbula girmeleri an meselesiydi. Kuvvet istimalinden çok diplomasiye bel bağlayan Abdülhamit, Mahmut Şevket Paşaya özel elçiler göndererek anlaşma zemini hazırlamaya uğraşıyordu. Ben bu olayları izleyen cuma günü Selâmlık dolayısıyla saraya gittiğim zaman bu temaslardan henüz bir sonuç alınmış değildi. Selâmlığa katılıp katılmama hususunda fikrini öğrenmek üzere Sir Gerard Lowther'i ziyarete karar verdim. Önce ben kendi fikrimi arzettim. Dedim ki «ben, eğer bir mahzur görmüyorsanız her zamanki gibi bu Selâmlığa da katılmak istiyorum» Gerard'ın cevabı tam diplomatçaydı: «Çok enteresan olacak.» Kendisine Selâmlıktan döndükten sonra uğrayacağımı ve olanı biteni anlatacağımı söyleyerek saraya döndüm. Sarayda moral kırıcı bir hava esiyor, herkes ne yapacağını âdeta şaşırmış bir halde bulunuyordu. Yıldız sarayının üzerine âdeta kara bulutlar çökmüştü.

Başmabeyinci yardımcısının odasında diğer bir iki mabeyinci, iki Kafkas subayı ve Padişahın kardeşleri ile birlikte oturuyorduk. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Herkes Mahmut Şevket Paşanın cevabını bekliyordu. Tam bu sırada Paşanın temsilcisinin geldiğini haber verdiler. O anki hava içinde temsilcinin getirdiği telgraf sarayı neşe içine garketti. Mahmut

Şevket Paşa, gönderdiği telgrafta saraya ve Padişaha karşı bir hareket içinde olmadığını, bütün arzusunun Babıâliyi basan gericiler ile bunlara katılan isyancı askerleri yola getirmek olduğunu bildiriyordu. Bu telgraf Yıldız üzerinde dolaşan kara bulutları sanki bir anda dağıtmıştı. İnanılacak şey değildi. Mahzun bakışlar, yerini neşeye bırakmıştı. Padişahın cevabî mesajı da olumluydu. Mahmut Şevket Paşanın tutumunu olduğu gibi tasvip ediyordu. Yaverler ve çavuşlar sağa sola emirler yağdırarak Selâmlık hazırlıklarına başlanmasını salık veriyorlardı. O günkü Selâmlığı hiç bir zaman unutamayacağım. Selâmlığa silah altında 8 bin asker katılmıştı. Askerlerin arkasında başlarında fesleri olmak üzere binlerce yerli seyirci vardı. «Padişahım Çok Yaşa» nidaları bir gök gürültüsünü andırıyordu. Saray ve cami etrafında mevzilenen askerler uygun adımla geçit resmine başlayacağı sırada bir imam, askerlerin önüne atılarak Halifeye karşı daima sadakat göstermekte devam etmelerini istedi. «Allah Halifemizi korusun» şeklinde temennide bulundu. Orada bulunanlar hep bir ağızdan «Âmin» diye cevap verdiler. Meşrutiyet taraftarlarının Padişah hakkındaki gerçek düşünceleri ne olursa olsun, İstanbul halkının büyük çoğunluğunu teşkil eden mütevazı sınıflar Abdülhamit'i çok seviyordu. Mahmut Şevket Paşanın ültimatom niteliğindeki telgraf mesajına rağmen, Padişahın kuvvet ve otoritesi, her zamankinden daha büyüktü. Selâmlıkta bütün gördüklerimi Büyükelçi Sir Gerard Lowther'e olduğu gibi naklettim. Harekât ordusu 24 saat içinde bütün İstanbula hâkim olmuştu. Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı Parlamentosuna prestijini kazandırıyor ve Padişahın bütün kuvveti, bir daha geri gelmemek üzere tarihe karışıyordu.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SON İKİ BÜYÜK DEVLET ADAMI

İSLAHATÇI OLARAK anılan Sultan II. Mahmut'un ölümünden sonra Osmanlı İmparatorluğunu gerçekten idare edenlerin başında iki büyük devlet adamı vardı. Âli ve Fuat Paşalar... Her ikisi de İkinci Mahmuttan sonra tahta çıkan ve mutedil olarak bilinen Abdülmecit üzerinde büyük nüfuz sahibi kişilerdi. Her ikisi de büyük ve faydalı hizmetleriyle, ileri görüşlü tavsiyeleri ve sadakatlarıyla Abdülmecit'i fethetmişlerdi. Bunun karşılığı olarak her ikisi de, hayatlarının sonuna kadar daima iktidarda kalmayı başarmışlar, Abdülmecit'ten sonra tahta çıkan Abdülaziz devrinde bile kurulan her yeni hükümette Vaziri Âzam ve Hariciye Nazırı olarak vazife görmüşlerdir. Her ikisi de dost olup, müşterek bir dünya görüşü ve hayat anlayışına sahiptiler. Gerek Âli Paşa gerekse Fuat Paşa ilerici olup reformların en erken zamanda uygulanmasını arzulu-

yorlardı. Her ikisi de İngiltere ile olan dostluğun idame ettirilmesi taraftarıydı. Özellikle Fuat Paşa çok ileri görüşlüydü. Bu ileri görüşlülüğünü daima her fırsatta ağzından eksik etmediği şu cümlelerle ifade etmek mümkündür:

> «İslâmiyet, asırlar boyunca ilme hizmet eden ve birçok yeni buluşları gerçekleştirerek insanlığa yararlar sağlayan müstesna bir vasıta olmuştur. Ancak bugün, İslâmiyet, geri kalmış bir saata benzemektedir. Bu geri kalmış ve durmak üzere olan saatı ayarlamanın zamanı çoktan gelmiştir.»

Abdülaziz devrinde sık sık hükümet değişiklikleri olurdu. Aslında bu değişiklikler hiç de önemli değildi. Çünkü bütün Nazırlar hükümet harici bırakıldığı halde, Âli ve Fuat Paşalar yine hükümetin başında olurlardı. Uzun yıllar Veziri Âzamlık ile Hariciye Nazırlığı bu iki dost paşa tarafından sırayla paylaşılmıştır.

Âli Paşa, ince, kısa boylu ve nazik görünüşlü bir adamdı. Alçak, yumuşak bir sesle konuşurdu, hareketlerinde mülâyim ve sakindi. Veziri Âzamlık gibi çok önemli bir görevi ifa etmekte olan Âli Paşanın bu fiziği, davranışlarındaki yumuşaklık ve ince ses tonu yadırganabilirdi. Buna rağmen dirayetli ve şahsiyet sahibi bir insandı. Çıkardığı İradeler en az Padişahınki kadar geçerli idi.

Fuat Paşa ise, gerek fizik, gerekse diğer bakımlardan tamamen ayrı özelliklere sahipti. Uzun boylu, azametli ve ihtişamlı bir fiziğe sahipti. Âli Paşa sessiz bir adamdı. İçine kapanık bir hali vardı. Buna rağmen zekiydi, kurnazdı, ileri görüşlüydü. Fuat Paşa ise konuşkandı ve şahane derecede zeki ve kafalıydı. Annesi Leyla Hanım tanınmış bir yazardı. Yazıları entelektüel çevrelerce büyük ilgi görürdü. Annesinin de

tesiriyle Fuat Paşanın çok zarif, kafiyeli ve nükteli bir konuşma uslûbu vardı. Çok güzel Fransızca konuşurdu. Nüktelerinden birçoğu o günlerde dillerden düşmüyordu. Hatta bir tanesine ben de tanık olmuştum.: Abdülaziz bir ziyaretten dönüyordu. Gece olmuştu artık. Her nasılsa Fuat Paşanın yanında bulunuyordum. Elçiliklere mensup birtakım kavalyeler, yabancı uyruklu hanımları Harem dairelerine açılan giriş kapısına doğru götürüyorlardı. Yabancı hanımlar Hareme girerek Veziri Âzamın hanımına saygı gösterisinde bulunacaklardı. Ben de yanımda bulunan hanıma eşlik ederek Harem dairelerine açılan giriş kapısına kadar gitmiştim. Sonra birkaç adım geri çekilerek damımı beklemeye koyuldum. Tam bu sırada damıyla yanak yanağa yürüyen bir Fransız elçilik sekreteri gördüm. Fransız kavalye, kadını kapıya kadar götürdükten sonra, kapıyı aralayarak içeri doğru bakmaya başladı. Ayak parmaklarının üzerine basarak sessizce Haremdeki Türk kadınlarını dikizlemek niyetinde olduğu aşikâr idi. Tam bu sırada Fuat Paşa geldi. Zavallı Fransız sekreteri Fuat Paşanın geldiğinden habersiz dikiz atmakla meşguldü. Fakat Paşanın arkasına vurmasıyla hafifçe irkildi. Utanmıştı yaptığı hareketten.. Fuat Paşa, o güzel Fransızcasıyla şöyle demişti: «Pardon, monsleur, vaus accrédité auprè de la porte, votre mission firnit ici..» (Sizi rahatsız ettiğim için beni bağışlayınız.. Vazifeniz kapı eşiğinde durmak değil, kapıya yakın bir yerde beklemektir..) (Porte) kelimesi Fransızcada (kapı) anlamına geldiği gibi (Babıâli) için de bu kelime kullanılırdı. Fuat Paşa «Porte» kelimesini kullanırken Babıâli anlamına gelmesi için bu kelimeye gereken ses tonunu vermeyi ihmal etmemişti. Fuat Paşa, Fransızı hem bu şekilde azarlamış oldu, hem de Türkiye'nin işiçlerine karışılmaması ve hükümetin

içinde değil yanında durulması gerektiğini ihsas etti.)

Fuat Paşanın kulağıma kadar gelen bir başka nüktesi daha var. Burada bahsetmeden geçemeyeceğim. Nazırların toplantı halinde bulunduğu bir gündü. Bütün nazırlar hazır olduğu halde Adalet ve Harbiye Nazırlıklarını uhdesinde bulunduran Ahmet Paşa yoktu. O zamanlar Türkiye'de yeni yeni görünmeye başlayan Avrupa yapısı arabalar moda halini almıştı. Ahmet Paşa da bu arabalardan bir tane almıştı ve arabanın görünebilecek bir yerine de Adalet Nazırlığı ile Harbiye Nazırlığının sembolleri olan Terazi ile Kılıç forslarını koydurtmuştu. Fuat Paşa, o zamanlar Veziri Âzam idi. Toplantı gecikiyordu. Nazırlardan biri Fuat Paşaya, Ahmet Paşanın özellikle arabasına koydurttuğu forsun anlamını sormuştu. Fuat Paşa soruyu soran Nazır Paşaya derhal cevap verdi: «Niye, bilmiyor musunuz? Ces sont ses Armoiries.. Pêse et Vaincre (29) est-ce qu'il n'est pas Pezevenk» Fuat Paşanın bu sözleri orada gülüşmelere sebebiyet vermişti. (Pezevenk) kelimesi Türkçede büyük bir küfür olup söylendiğine göre Ahmet Paşa böyle bir küfürü hak etmişti.

Fuat Paşa, kelime hazinesi çok geniş bir adamdı. Hiç bir sözün altında kalmazdı. Kraliçe Viktorya İstanbul'a geldiği zaman Fuat Paşa Padişahın yanından ayrılmamış ve özellikle Kraliçe Viktorya ile olan sohbetlerinde tercümanlık yapmıştı. Fuat Paşa, güzel konuşmaları ile Viktorya'nın sempatisini kazanmıştı. Kraliçe bu ziyaretinde Padişaha Garter Şövalyeliği payesini vermişti. Teşekkür için Padişah, Fuat Paşayı göevlendirmişti. Fuat Paşa da şu veciz konuşmayı yap-

(29) Okunuşu (Pez-e-venkr) dir. Fuat Paşa bu okunuş şeklinden yararlanarak bir espri yapmaktadır.

mıştı: — «Bu günün iki önemli özelliği vardır. Haşmetli Padişahım bu hususları açıklamamı emir buyurmuşlardır. Muhterem Majeste az önce Osmanlı Hükümdarına bir Hıristiyan Şövalyelik payesi vermiş, Osmanlı hükümdarı ise bir Hıristiyan Beyini Osmanlı Paşalığına terfi ettirmiştir.» Bu Hıristiyan Bey, Kraliçe Victorya'nın hayranı olan ve uzun yıllar Sultanın Londra Elçisi olarak görev yapan (Musurus Paşa) idi. Gerçekte, Osmanlı hizmetindeki yabancılardan ilk defa böyle bir unvana ve rütbeye sahip olan (Musurus) değildi. Ancak, bu Hıristiyan asıllı görevliler sonradan Türk isimleri almışlardı. Abdülhamit II. nin saltanatının son yıllarına doğru (Musurus Paşa) nın oğlu (Etienne) de Paşa olacaktı.

ABDÜLMECİT ve halefi devrinin büyük devlet adamları olan Fuat ve Âli Paşalar, mahkûmiyetten kaçan Veziri Âzam Mahmut Nedim Paşa ile bir tutulmaktaydılar. Birinci Meşrutiyette adı çok geçen Ahmet Vefik Paşa, ilk önce Veziri Âzam olmuş, daha sonra uzun yıllar Bursa Valisi olarak görev yapmıştı. Ahmet Vefik Paşa, reformcu olmasına rağmen, Avrupa reformlarının aleyhinde olup, daha ziyade memleketin dinî reformlar sayesinde kalkınabileceğine inanıyordu. Kadınların daha iyi bir eğitim görmelerini istediği halde onlara geniş haklar verilmesine şiddetle karşı idi. Kadınların aile ocağı dışında faaliyet göstermesinin aleyhindeydi. Kendi evinde bulunan kadınların şık elbiseler giymesine müsaade etmez, gösterişsiz, eskiden kalma elbiseler giymelerini isterdi. Bursaya tayin edildikten sonra tiyatroların eğitim maksatlarıyla kullanılması için büyük faaliyet göstermiştir. O günlerde Şeks-

pir'in temsilleri hem de Türkçe olarak sahneye konmaktaydı. Paşa, bu temsillerin önüne geçerek, haftanın belirli günlerinde devlet memurlarına kendi prensiplerini aşılamak maksadıyla kurslar açtırmış, bu kurslara bütün memurların katılmasını emretmişti. Kurslara katılmamak suç teşkil ediyordu. Bir gün bir iş bahanesiyle kursa katılmayan Muhasebecinin kaldığı evin giriş kapısını büyük taşlarla ördürttüğü söylenir. Bursadan emekliye sevkedilerek İstanbula geldiğinde, Rumeli Hisarındaki evinde birçok felsefî eserler yazdı. Padişahın Seremoni Subayı olan oğlu Şefik Bey, bazı genç Amerikan kızlarını Bayram şenliklerini izlemeye davet ettiği için çok ayıplanmıştı.

Kendisini diğer ismi Sait olanlardan ayırmak için (Küçük) namıyla anılan ve çok uzun zaman Veziri Âzamlık yapan Sait Paşa, Abdülhamit devrinde sarayda Başkâtiplik yaptığı için, Abdülhamit'in karakterini, huyunu çok iyi bilir ve onu teskin etmesini, hatta istediğini yaptırmasını becerirdi. Kısa boyu, çok iri kafası, uzun sakal ve bıyığıyla acaip bir görünüşü olmasına rağmen, parlayan gözlerinden zekâ fışkırırdı. Mesleğe, İstanbulda çıkan ilk yabancı gazete olan «La Turquie» de fıkra yazarlığıyla başladı. Veziri Âzamlığa kadar yükseldi, sonunda bu mevkiden alınarak sürgüne gönderildi. Sürgünden Büyükelçi Sir Phillip Curie tarafından kurtarıldı. Küçük Sait Paşa, Abdülhamit'e karşı elinde koz bulundurmak isteyen Phillip Currie elinde bir oyuncak olmayı kabul ettiği için, Elçiliğe iltica talebi kendisi tarafından kabul edilmişti.

Halil Rifat Paşa, kıskanç, herhangi yabancı bir lisan bilmeyen, diğer Türk devlet adamlarının gördüğü tahsili görmemiş, nezaketsiz ve kukla bir adamdı. Padişah tarafından kendisine verilen «Maden işletme imtiyazı»nı başkalarına satmakla kötü şöhretli bir hi-

lekâr ve şantajcının babası olarak tanınmaktadır. Bu şantajcının ismi Cevat Paşa idi. Cevat Paşa bir gün Büyükadaya gitmek için Galata rıhtımından gemiye binerken bir Arnavut asker tarafından vurularak öldürülmüştü. Ben, olay yerinin çok yakınındaydım. Kendisini can çekişirken görmüştüm. Cevat Paşa, Abdülhamit'in Arnavut yardımcılarından birinin katlinde parmağı olduğu için öldürülmüştü.

İstanbulda birçok yüksek devlet memurları ile tanışmak fırsatı bulduğu halde, bana sonradan «Türkiyede gerçek bir devlet adamına rastlamadım» diyen Chamberlain'a hak vermek lâzımdır. Ancak Chamberlain'in ziyareti sırasında gerçek bir devlet adamı olduğu şüphe götürmeyen Kâmil Paşa İstanbulda bulunmuyordu. Kafalı adamlar Abdülhamit rejiminde barınamıyorlardı. Abdülhamit rejimi, devlet müesseselerinin başında bulunan yüksek devlet memurlarının bütün yetkilerini ve insiyatiflerini ellerinden alarak bir «Sorumluluk korkusu» yaratmıştı. Kimse artık sorumluluk yüklenmeye yanaşmıyordu. Abdülhamit zamanında Veziri Âzamlık yapanlar arasında, gerçek devlet adamı niteliğini taşıyan birkaç kişi vardı. Bunlar da Kâmil Paşa, Küçük Salt Paşa ve Londrada uzun yıllar elçilik yapan Tevfik Paşa idi. Kâmil Paşa mükemmel derecede İngilizce biliyordu. Gerçek bir diplomat olup Osmanlı - İngiliz dostluğunun en kuvvetli savunucularındandı. Savunduğu fikirler uğrunda elinden geleni yaptı, ama Yıldız sarayında aleyhine çevrilen dolaplar nedeniyle, merkezde uzun zaman kalamıyordu. Kâmil Paşa, gerek Türklerin gerekse yabancıların gıpta ettiği, okumuş, büyük zekâ sahibi bir şahıstı. Kendisi Kıbrıslıydı. Son defa olarak Veziri Âzamlığa getirildiğinde yaşı epeyi ilerlemiş durumdaydı. Kâmil Paşa, müteveffa Sir Gerard Lowther tarafından daima des-

teklenirdi, ancak Midilli ile Sakız adalarının Yunanistana bırakılıp bırakılmayacağı meselesinde Hakemlik yapan Lord Grey'in kararı, onun gözden düşmesine sebep olmuştu. Türkler, verilecek kararın kendileri lehine olacağından o kadar çok emindi ki, bu adaların Yunanistana bırakılmasına karar verilmesi hayretle karşılanmıştı. Kâmil Paşa görevden alındıktan sonra bir müddet Mısırda kaldı, sonra vatanı olan Kıbrısa gitti ve orada öldü.

Tevfik Paşa, nezdinde görev yaptığı her devlet tarafından tutulan bir diplomat idi. Kâmil Paşa gibi okumuş, efendi bir adamdı. Viyanadaki Türk Elçiliğinde vazifedeyken tanıştığı Avusturyalı bir hanımla evlenerek hayatı boyunca sakin ve mutlu bir hayat yaşadı.

Abdülhamit rejiminde gerçek devlet adamlarının barınması zor olmasına karşı, memleketin gidişatına ve Padişahın verdiği kararlara etkili olabilen bir dalkavuklar zümresi türemisti. Bunlar arasında, aslen Suriyeli olan İzzet Paşa, akıllı ve kuzey Suriye'de Müslümanlar ile Hıristiyanların birbirlerine karşı çevirdikleri entrikaları yakından görmüş bilgili bir adamdı. İzzet Paşanın yazarlığı da vardı. Birkaç yabancı dil biliyordu. Suriyedeki yüksek bir devlet memuru vasıtasıyla İstanbula getirilmiş ve Padişaha takdim edilmişti. İzzet Bey yavaş yavaş Padişahın gözüne girmeyi becermiş en sonunda Abdülhamit'in özel sekreterliğine atanarak Abdülhamit'in entrikalı planlarının yürütücüsü olmuştu. Abdülhamit tehlikeli gördüğü veya fikirlerini beğenmediği bir şahsı halk nazarında kötülemek istediği zaman İzzet Beye baş vuruyordu. İzzet Bey, gün geçtikçe yükseliyor ve herkes İzzet Beyden bahsediyordu. Kısa zamanda meşhur olmuştu. Ama her yükselişin bir sonu vardır. İzzet Bey de bu

doğa kanunundan kendisini kurtaramazdı. Padişahın başkâtibi ile araları bozulduğu için, daha önemlisi, yıprandığı için bir anda Abdülhamit'in gözünden düşmüştü.

Yunanistan, Türkiyeye saldırmak için yoğun bir askerî ve diplomatik faaliyet içinde bulunduğu sırada Türk ordusunun ileri gelen subayları Yunanistana tarihî bir ders vermek için herhangi bir fırsattan faydalanılması taraftarıydılar. Fakat Abdülhamit, Avrupa devletleri işe karışacak diye Yunanistanla savaşa tutuşmayı istemiyordu. İzzet Bey, Padişahın bu fikrini çok iyi biliyordu. Buna rağmen, Yunanistanın Türkiyeye savaş ilân etmeyeceğini, bütün amacının, yabancı devletlerin yardımıyla Türkiyeden bazı vilâyetleri koparmak olduğu hususunda Padişaha fikir veriyor ve Abdülhamit de bu düşünceyi kabul ediyordu. Halbuki, kısa bir süre sonra Yunanlılar Türkiyeye karşı savaş açacaklardı. Bu savaşın başlaması, İzzet Beyin görüşlerinin yerinde olmadığını göstermişti. Bunun üzerine İzzet bey görevinden alındı. Kısa bir süre hiçbir iş yapmadan ortalıkta dolaştı durdu. Sonra birden Hicaz Demiryolu projesi ile yine sahneye çıktı ve bu defa başarılı oldu. Herhangi bir dış yardıma hacet kalmaksızın Hicaz Demiryolu projesi gerçekleştirildi. Hicaz demiryolu ile, Abdülhamit'in bir Halife olarak nüfuzu artmış, bu nüfuz, Osmanlıların Birinci Dünya Harbine girmelerine kadar devam etmiştir.

İkinci Meşrutiyetin ilânına varan ihtilâl başladığında, ihtilâlcilerin eline düşmüş olsaydı İzzet'in akibeti çok feci olacaktı. İhtilâlin başladığı gün, İzzet Bey genç bir İngiliz tarafından tanınmayacak derecede kıyafeti değiştirilmek suretiyle Yıldız sarayından kaçırılarak hayatı kurtarıldı. Sonunda bir İngiliz gemisiyle Marsilyaya gitti. Çok kurnaz bir adam olan İzzet, vak-

tinde bütün parasını İngilteredeki bankalara yatırmıştı. Bu şekilde, sonradan iktidara geçenlere bile nazı geçecek ve istediğini yaptıracak kadar zengin ve servet sahibi idi.

Ragıp Paşa da sarayın en baş simalarından biriydi. Negroponte adasının yerlilerinden olup, Yunan Krallığı kurulduğundan sonra bu adada kalan şanslı Müslüman ailelerinden birine mensuptur.

İzzet Bey, genellikle herhangi bir devletin taraftarı değildi. Halbuki, Ragıp Paşa Alman, Münir Celâlettin Paşa Fransız ve Rıza Paşa diye bilinen diğer biri ise Rus taraftarı idi.

FUAT PAŞA VE BOGUS SABOTAJI

MÜŞİR - MAREŞAL Fuat Paşa ([30]) özellikle Mar-

(30) Müşir Fuat Paşa (1835 - 1931) Müşir Hasan Paşanın oğludur. İlk öğrenimini Mısır'da, orta öğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra, babasının yeniden Mısır'da görevlendirilmesi üzerine Kahire Harp Okuluna girmiş ve buradan (Süvari Teğmeni) olarak Mısır ordusuna katılmıştır. 1869 yılında Albay rütbesinde iken İstanbul'a alınarak (Dârı Şûrayı Asker) de görevlendirilmiştir. 1872'de Mirlivalığa yükseltilerek Kerkük ve Arnavutluk'ta çıkan ayaklanmaların bastırılmasında başarılı hizmetler ifa etmiş, 1876'da Sırp ve Karadağlılara karşı savaşta bulunmuştur. 1877 Rus harbinde Tuna ordusuna alınarak Ferikliğe yükseltilmiş ve katıldığı savaşlarda büyük yararlıklar göstermiştir. Bu arada (Tırnıva) ile (İslimye) arasında Elena mevkiinde Rusları bozguna uğratması kendisine (Elena Kahramanı) olarak ün kazandırmıştır. Savaş sonunda nişanlarla onurlandırılan Fuat Paşa 1878'de (Müşirlik) tevcihi ile Başkomutan Vekilliğine atanmıştır. Bir süre (Yaveri Ekrem) ve Avusturya ve Rusva'da Büyükelçilik yapmış bulunan Fuat Paşanın talihi, Abdülhamit yö-

mara denizinde birkaç geceyi geçirebilecek rahatlığa sahip ve yeter derecede kabini bulunan buharlı bir gemi sahibi olmak için sabırsızlanıyordu. Bu nedenle benden gemilerin çeşitli niteliklerini ve fiyatlarını gösteren kataloğlar temin etmemi rica etmişti. İsteğini yerine getirerek İngiltereye muhtelif mektuplar yazdım. Sonunda tam istediği sürat ve özelliklere haiz bir geminin kataloğunu temin ettim. Bu kataloğun içinde arzuladığı buharlı geminin bir de krokisi vardı. Gemi, aynı zamanda büyük direkli ve buharlı idi. Geminin sahibi, daha büyük bir tekne satın aldığı için bunu bir an önce elden çıkarmak istiyordu. Geminin Paşa adına satın alınma işlemlerine katılmayı reddettim. Fakat Paşanın bu hususta bir acenta ile haberleşmesinde aracı oldum. Uzatmayalım, tekne İstanbula müteveccihen yola çıktı. Ancak Fuat Paşa, yola çık-

---

netimini eleştirmesiyle değişmiş ve özellikle Sadrazam Sait Paşa ile birlikte Padişahı tahttan indirmek istediği yolunda hafiyeler tarafından verilen jurnallar kendisinin (Harp Divanı) na verilmesi sonucuna kadar gitmiştir. Harp Divanınca ölüme hüküm giyen Fuat Paşanın cezasını Padişah sürgüne çevirmiş, rütbe ve nişanları alınan Paşa, Şam'a sürgüne gönderilmiştir. Altı yıl sürgünde kalmış ve ancak ikinci meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a dönerek Âyan (Senato) üyeliğine atanmıştır. İstiklâl savaşında, yaşının ilerlemiş olmasına rağmen millî mücadeleyi desteklemekten geri kalmayan ve özellikle Sadrazam Ferit Paşanın memleket ve millet için çok tehlikeli bulduğu davranışlarını bir muhtıra ile Padişah Vahdettin'e açıklayan Fuat Paşa, bu hareketi ile Ferit Paşa kabinesinin düşmesinde etkili olmustur.

Ataklığı, savaşlardaki cesareti ve görev hayatında, düşüncelerini çekinmeden söylemesi ile tanınmış olan Fuat Pasa. (deli) lâkabı ile de anılır. Bir ara Bahriye Nazırlığı ve Sadrazamlık da yapmış olan Salih Hulûsi Paşanın kayınpederidir.

madan önce bu teknenin yakından çekilmiş büyük bir resmini kendisine gönderilmesini istemişti. Gemi gelmeden resmi geldi. Bu resim, tam Paşanın istediği gibiydi. Geminin iki direği ve yelkeni ile bir bacası vardı. Resme bakılacak olursa gemi çok güzel ve gösterişli idi ve görünüşe göre 150 - 200 tonluk bir yatı andırıyordu.

Her ikimiz de Padişahın özel subayları olduğumuz için onunla her cuma sarayda karşılaşırdık. Her karkarşılaştığımızda bu gemiden bahsederdi. Resim geldikten sonra, bunu gururla arkadaşlarına göstermekten geri kalmıyordu. Fuat Paşanın epeyi düşmanı vardı ve bunlar Fuat Paşayı gözden düşürmek için fırsat kolluyorlardı. Zamanın Bahriye Nazırı Hasan Paşanın bu gemi hakkında ne düşündüğünü bilmiyorum, ancak şundan eminim ki saraydaki nüfuzlu ve yüksek görevimden dolayı beni kıskanıyordu. Hasan Paşa, Fuat Paşayı da sevmiyordu. Bir gün Hasan Paşanın direktifleriyle Deniz Genelkurmay üyelerinden bir subay bana gelerek, Fuat Paşanın gemisinin ne zaman geleceğini sordu. Aslında gemi gelmiş olmalıydı. Ancak, İrlanda kanalında hava muhalefetiyle karşılaştığı için gemi ufak tamirat gerekçesiyle hareket ettiği limana geri dönmüştü. Ben Deniz Genelkurmay Başkanlığının gönderdiği subaya, bu konuda en iyi ve sıhhatli malumat verecek olan şahsın Fuat Paşanın kendisi olduğunu söyledim.

Geminin gönderilmesi işini bir acenta üzerine almıştı. Gemi kaptanına, Çanakkale boğazından geçişte Türk makamlarının kolaylık göstermelerini mümkün kılmak için gemiye Türk bayrağı çekmesini öğütlemişlerdi. Gemi, yapılan anlaşmaya göre ancak geriye kalan borçlar ödendikten sonra Fuat Paşaya teslim edilecekti. Fuat Paşanın düşmanları, geminin Çanakkale-

den geçişinde zorluk çıkarmamayı kararlaştırmışlar, ancak gemi boğazdan geçtikten sonra bir mayınla havaya uçurmayı tasarlamışlardı. Şehzade Murat Efendinin Çırağan'dan uzaklaştırılmasını sağlamak için de, tertipçiler, sabotaj yapılacağını Padişaha ihbar edeceklerdi. Bu ihbarda Padişaha yanlış bilgi verilecek, Fuat Paşanın İngiltereden bir yat kiraladığı ve geminin silah, mühimmat ve patlayıcı maddelerle yüklü olarak Çanakkaleden geçtiği ve İstanbula doğru gelmekte olduğu haber verilecekti. Hakikaten bu mahiyette bir ihbar Padişaha yapılmakla birlikte durumdan Bahriye Nazırı da haberdar edildi. Gemi, kısa bir süre sonra Çanakkale boğazından geçerek İstanbula doğru gelirken acentanın İstanbuldaki temsilcisi de her nasılsa bu durumu öğrenerek derhal İstanbul İngiliz Konsolosluğuna haber verdi ve İstanbul limanına varışında geminin tevkif edileceğini söyledi. İngiliz Konsolosu, derhal geminin direğindeki Türk bayrağının indirilerek İngiliz bayrağının çekilmesini, geminin İngiliz Büyükelçiliği yatı olan Imogene'nin yanına demirlenmesini tavsiye etti. Bu tavsiyeler, derhal geminin kaptanına ulaştırılmalıydı. Derhal süratli bir kayıkla limandan hareket eden acenta temsilcisi gemiyi İstanbul boğazına girmeden karşılamaya ve Konsolosun makul tavsiyelerini yerine getirmeye çalıştı. Şansı varmış. Gemi henüz İstanbul boğazına girmeden acentanın temsilcisi son bir gayretle seyir halindeki yatı durdurarak güverteye çıktı. Gemide ay yıldızlı bayrak dalgalanıyordu. Acentanın temsilcisi, kaptana dönerek, «Niye kaptan, niye.. gemiye Türk bayrağı çekiyorsun? Bu gemiyi evvelâ bana teslim edeceğini ve benim de İngiliz acentanın temsilcisi olduğumu bilmiyor musun? Bu gemi şu anda bana ait bir İngiliz gemisidir.» Halbuki geminin kaptanına, bu geminin

bir Türke satılacağı ve Türk sularına girer girmez direğine Türk bayrağının çekilmesi tembihlenmişti. Ancak kaptan, acenta temsilcisinin arzusuna uyarak derhal Türk bayrağını indirerek yerine İngiliz bayrağını çekti. Bu şekilde gemi yoluna devam etti. Tam Sarayburnu açıklarına gelindiği sırada, gemiyi beklemekte olan iki sahil muhafaza botu geminin yolunu kesti. Bir üçüncüsü daha vardı ki içinde bir liman muhafızı ile bir tercüman bulunuyordu. Tercümanla Acenta temsilcisi arasında şu konuşmalar geçmiş:

«Bu gemi Fuat Paşanınki değil mi?»

«Hayır şimdilik değil. Bu gemi henüz benimdir. Ve İngiliz konsolosluğunun müsaadesi olmadan bu gemiye kimse giremez.»

Hakikaten gemiye girmediler ve gemi İngiliz Büyükelçiliği yatlarının demirlendiği Tophane rıhtımına yanaşarak demir attı. Fakat derhal gemi ile Elçilik arasındaki her türlü muhaberatı önlemek üzere sahil muhafaza gemileriyle kordon altına alındı. Ayrıca bir tabur kadar silahlı piyade eri rıhtımda hazır ol durumuna getirildi. Bu arada Fuat Paşa, saraya celbedilerek göz altına alındı. Padişah, suikast isnadında bulunanların bunu ispat etmelerini ve delillerini göstermelerini beklemeye koyuldu. Acenta temsilcisi durumu Padişaha bildirmek için saraya gitti. Geminin henüz tam olarak satın alınmadığını, esasen Fuat Paşanın kaparo ödemekten ileri gitmediğini anlattı. Bu şekilde gemi İstanbula geldikten sonra geriye kalan paranın ödeneceğini öğrenen Padişah, derhal bu geriye kalan paranın devlet hazinesinden ödenmesini emretti. Para ödenince acente temsilcisi gemi üstündeki bütün haklarından vazgeçtiğine dair bir belgeyi imzaladı. Bu durumda, gemi, artık Türk gemisi olmuştu ve geminin aranmasına geçilebilirdi. Yüksek rütbeli kara

ve deniz subaylarından özel bir komisyon kuruldu. Kaptan ve mürettebat eşyalarını alarak gemiyi terk ettikten sonra araştırma başladı. Silah ve patlayıcı maddeler bulunacağı şüphesiyle geminin altı üstüne getirildi. Kömürlükteki kömürler yerlere serildi. Geminin istirahat salonu ile kabinler kırılarak ümitsiz bir şekilde aramalar sürdürüldü. Sonunda hiç bir şey bulunamadı. Aramayı yönetmekle görevli komisyonun raporu Fuat Paşayı büyük bir yükten ve ıstıraptan kurtardı. Fakat Padişah gemiyi Fuat Paşaya vermedi. Ancak, duyduğuma göre Padişah, sonradan Fuat Paşaya geminin değerinin çok üstünde bir para ödemiş. Bu gemi daha sonra Liman Başkanlığı emrine tahsis edilecekti.

Ruslar karşısında başarılı bir meydan savaşı veren yegâne Türk generali Fuat Paşa idi. Balkanlardaki Elena bölgesinde Rusları şaşırtmak suretiyle açık bir başarı kazanmıştı. Fuat Paşanın bu başarısı, bir Fransız deyimiyle «beau sabreur» olarak nitelendirilebilirdi.

Fuat Paşa, eğitimini Fransanın askerî St. Cyr okulunda tamamlayarak geniş bilgi sahibi olmuştu. Gazi Osman Paşa ile aralarında rekabet, hatta büyük bir kıskançlık vardı.

Fuat Paşa, Abdülhamit gibi şüpheci ve müstebit bir hükümdarın başında bulunduğu meclislerde dahi lafını hiç esirgemezdi. Cesurdu, tok sözlüydü. Ancak bu nitelikleri çoğu zaman aleyhine oluyordu. Düşmanları bir çok kez kendisini gözden düşürmeyi başarmıştı. Buna rağmen Fuat Paşa kısa bir aradan sonra eski itibarını yeniden kazanarak padişahın değerli birçok hediyelerine mazhar olurdu. Fakat Paşanın bu hediyeleri çok yüksek fiyatla birtakım spekülatörlere satarak paraya tahvil ettiği söylenirdi. Çünkü çok

müsrifti. Sefahat âlemlerinde su gibi para akıtıyordu. Etrafı Suriyeli dalkavuklarla doluydu. Bütün bunlara rağmen büyük bir insandı.

Fuat Paşa, sonunda Şam'a sürgün edildi. Türk - Rus savaşından birkaç yıl önce, İkinci Meşrutiyet iktidarı zamanında affedilerek İstanbula döndü. Abdülhamit istipdat devrinin kurbanlarından biri olarak karşılandı. Gerçekten muhafazakâr bir Türk Paşası olan Fuat Paşa Kafkas asıllı olup gösterişli bir fiziğe sahipti. Rivayete göre sayıları kırkı aşan evlât sahibiymiş.. Babası Mısırlı Hasan Paşa, özellikle Selâmlıklarda boy gösteren tanınmış devlet ricalinden itibar gören bir simaydı. Mısırlı Hasan Paşa Saray Başmabeyincisi idi. (Master of Ceremonies) Ölene kadar da bu görevde kalmıştı. Öldüğü zaman 100 yaşını çoktan aşmış bulunuyordu. Davudî ve çok gür bir sese sahipti. Muhafız kıtasını İçtimaa davet edeceği zaman, ayağa kalkıp «Buyurun» diye seslendiği vakit ortalık inlerdi. Yaşlı ve çok muhterem bir General olan Hasan Paşa, uzun boylu ve heybetli fiziğiyle Selâmlıktaki bütün seyircilerin nazarlarını üstüne çekerdi. Öyle tahmin ediyorum ki bugün bile Hasan Paşayı gerek İngilterede gerekse Amerikada tanıyan bir çok kimse bulunmaktadır.

Sırası gelmişken bende büyük bir tesir uyandıran bir olaydan bahsetmek istiyorum. Bir gün bir Selâmlık töreni esnasında yaşlı ve ak sakallı muhterem bir zat gördüm. Kendişini ilk önce Türk zannetmiştim. Ancak kendisine Avrupai giyinişli bir bayan refakat ediyordu. Çok geçmeden kendi aralarında İngilizce konuştuklarını duydum. Merak ettim. Ve bu tanımadığım çifti Selâmlığa getiren Osmanlı Bankasının «Kavas»ına kim olduklarını sordum. «Lübnan Genel Valisi Rüstem Paşanın yakın dostları olan Abdullah Paşa ile kerime-

leri» diye cevap verdi. Abdullah Paşayı o güne dek tanımamış olduğum halde hakkında birçok şeyler biliyordum. Abdullah Paşa ile Mısırlı Hasan Paşa, Mısırdan beri arkadaştılar. Ancak uzun yıllar birbirlerini görmemişlerdi. İki eski dostun buluşmasını sağlamak arzusu uyandı içimde. Vakit kaybetmeden Abdullah Paşaya yanaşarak, kendisine Hasan Paşayı tanıyıp tanımadığını sordum. Abdullah Paşa Hasan Paşayı Mısırdan tanıdığını, hatta bir zamanlar muavini olduğunu ve uzun yıllar önce Mısırı terk ettiğini ve nerede olduğunu bilmediğini söyledi. Bunun üzerine bu defa Hasan Paşanın yanına giderek, «Paşa Hazretleri, Mısırlı Abdullah Paşayı hatırlıyor musunuz? Zannedersem eski bir dostunuzdu.» dedim. «Ne» diye hayret etti. «İngiliz Abdullah mı? Kendisi burada mı? Beni yanına götür» dedi. İki yaşlı dostun seneler sonra buluşmaları bana İncildeki bir sahneyi hatırlatmıştı. İlk önce birbirlerini kısa bir müddet süzdüler, sonra kucaklaştılar, öpüştüler, gözlerinden yaşlar aktı, ve kendilerini kavuşturan Allah'a dua ettiler.

Amerikan sivil savaşından önce Mısırda Amerikan Başkonsolosluğu yapan ve kendisini Güney Karolina'dan tanıdığım (J. de Leon) adında bir dostum vardı. J. de Leon da Abdullah Paşayı çok iyi tanıyordu. Abdullah Paşa aslında İngiliz olup asıl adı (Ricketts) idi. Gençliğinde Evans taburuna yazılarak Carlist savaşında Kraliçe İsabella saflarında savaşmıştı. Bu harpte ağır bir de yara almıştı. Tedavi altındayken, hastaneyi ziyaret eden Kraliçe, kendisini kahramanlık madalyasıyla taltif etmişti. Ricketts, İspanyadan sonra Hindistana giderek orada polis kuvvetlerine katıldı. Birkaç yıllık polislik görevinden sonra Mısıra kaçarak Mehmet Ali Paşanın hizmetine girdi. Kendi arzusuyla İslam dinini kabul ederek, Allahın kulu anla-

mına gelen Abdullah ismini almıştı. Abdullah, birçok yıllar Mısırda yararlıklar gösterdiği için rütbesi yükseltildi. Bu arada zengin bir Mısırlı prensesle evlendi. İsmail Paşa, iktidara gelene kadar önemli görevlerde bulundu. İsmail Paşanın gelişiyle nüfuzlu görevi son buldu. Kısa bir müddet sonra emekliliğini isteyerek Beyruta yerleşti. Kahireden ayrılmadan önce karısı öldüğü için bir İngiliz hanımı ile evlendi. Bu tarihten itibaren Abdullah Paşa, (General Ricketts) olarak anılmaya başlandı.

Abdullah Paşa, Mısırda kaldığı müddet zarfında çok önemli görevlerde bulunmuştu. En son görevi Ulaştırma Nazırlığı idi. Süveyş kanalı henüz açılmadığı için İskenderiye ile Kızıldeniz arasındaki tren yolunun büyük bir önemi vardı. İngiliz askerlerinin Hindistana sevk edilmelerinde bu yol kullanılıyordu. Bu bakımdan arada sırada İngiltere ile Mısır arasında anlaşmazlıklar çıkıyordu. Çünkü Mısırlılar bu yola gereken önemi vermiyorlardı. Trenler bakımsızdı. İstenildiği zaman tren bulunamıyordu. Bu nedenle İngiliz askerlerinin Kızıldeniz'e sevki uzayıp gidiyordu. Mısır makamları bütün bunları bir düzene koyacaklarına söz verdikleri halde bu sözlerini kısa zaman sonra unutuyorlardı. Mısır makamlarınca verilen taahhütlerin yerine getirilmesi için birkaç kez bir İngiliz subayı görüşmelerde bulunmak üzere Mısıra gönderilmişti. Subay, birkaç kere mahallî makamlarla görüşmüş, ancak isteklerini bir türlü kabul ettirememişti. Muvaffak olamadığı için de komutanından azar işitmişti. İşittiği azar üzerine üçüncü görüşmede konuşmasını sertleştiren İngiliz subayı yine de başarılı olamamıştı. Zamanın Ulaştırma Nazırı Abdullah Paşa (Ricketts) İngiliz subayı ile âdeta alay ediyordu. Subay derdini anlatmaya çalışırken o kayıtsız bir davranışla nargile-

sini içiyordu. Bu tabloya zamanın İngiliz Başkonsolosu Leon da tanık olmuştu. Günler uzuyor ve İngiliz askerlerini taşıyacak trenler söz verildiği saatta verilmiyordu. Abdullah Paşa hatta İngilizce bilmemezlikten geliyor, subay ümitsiz bir şekilde yalvarmaya devam ediyordu. Günler geçti. Abdullah Paşa alay etmeye devam ediyordu. En sonunda Leon dayanamayarak «Sayın Generalim, sana yapılan bu küfürler karşısında nasıl da sessiz kalabiliyorsun.» «İngilizce bildiğini ve anladığını onlara ihsas ederek bu işe bir son versen daha iyi olmaz mı?» demişti. Hakikaten subay, Abdullahın bu vurdumduymazlığı karşısında galeyana gelerek ağır sözler sarf etmişti. İngiliz Başkonsolosuna Abdullah Paşa şu sözlerle karşılık verdi: «Sevgili dostum Leon, Allahın aşkına beni ele verme. Beni ele verirsen artık bana rahat yüzü yok. Bu insanları uzak mesafede tutmanın yegâne yolu, bu benim yaptığımdır.»

Bunun özerine Leon, «Ama, sevgili dostum, sana yapılan bu hakaretlere nasıl dayanabiliyorsun?» dedi.

«Pooh, pooh, sevgili dostum bu mesele değil. Bu küfürler bana aksettirilmiyor ki.. Görmüyor musun, duymuyor musun, baştercüman subayın küfürlerini nasıl aksettiriyor.» Hakikaten baştercüman bu kadar küfür ve ağır sözleri tercüme etmeye korktuğu için, lafları elinden geldiği kadar değişik aksettirmekte idi.

TÜRKİYE HİZMETİNDE BULUNAN YABANCI SUBAYLAR

TÜRKİYE'YE ilk gelişimde, Padişahın emrinde pek çok yabancı subay bulunuyordu. Kıtadan yükselme ast rütbeli üç yaşlı Alman subayı vardı. Bunlardan ikisi sonraları daha üst rütbeye biri de generalliğe kadar terfi etmişti.

Bunlardan başka adı (Lecoque Paşa) olan bir Fransız generali ile Osmanlı Bahriye Nezaretinin tanzim ettiği maaş bordrolarında adı bulunan ve emekli aylığı alan bir İngiliz deniz subayı vardı. Bu subay Türk ordusunda (Müşavir Paşa) olarak anılırdı. Asıl adı (Sir Adolphus Slade) idi. Kendisi, Walker Bey'in emekliye sevkinden sonra uzun yıllar Türk bahriyesinde Danışman olarak hizmet görmüş, Kırım Harbinde Müttefiklerin Sivastopol bombardımanı esnasında Türk donanması emrinde çalışmıştı. Türklerin yaşantısına uygun bir şekilde yaşıyordu. Ancak harem dairesi yoktu. Çoğu zaman kendisiyle oturur sohbet

ederdik. Üzerine bir Türk gibi bağdaş kurup oturduğu bir divanı vardı. Nargile içmeye bayılırdı.

Bir başkası, (Baker Paşa) Jandarma teşkilâtını yeniden organize etmek için beraberinde emekliye sevk edilmiş İngiliz subayları olduğu halde Türkiye'ye gelmişti. Türk - Rus harbi esnasında, ona çok iş düşmüştü. Zavallı Baker Paşa! Başından geçenler bugün pek az kimse tarafından biliniyor. Büyükada'da komşu villalarda oturduğumuz için Türkiye'de kaldığı süreiçinde onunla daima karşılaşırdık. Çok zeki bir asker, yaman bir süvari subayı ve iyi bir taktisyendi. İngiliz ordusundan kovulduktan sonra, savaş dışında kalmak istemediği için gönüllü olarak Türkiye'ye gelerek Türklerle birlikte savaştı. Plevne Muhasarası başladıktan kısa bir zaman sonra cepheye gönderilmiş, ve Balkanlardaki cesur hizmetlerinden ötürü Türkler arasında büyük bir nam ve şöhrete ulaşmıştı. Gazi Osman Paşayı kurtarmak için gönderilen askerî birliklerin içinde Baker Paşa da vardı. Ancak bu ordu Plevne'ye zamanında ulaşmayı başaramadı. Plevne düştükten sonra Baker, emrindeki küçük bir alayla, muzaffer Rus ordularını oyalayarak ve onlara ağır kayıplar verdirerek Türk ordusunun geri çekilmesini sağladı. Bu başarılı tecrübeden sonra Baker'in arkasından gelmiyecek bir Türk askeri düşünmek her halde yersiz olurdu.

İngiliz ordusundan kovulması, onun için büyük bir darbeydi. Bu şerefsiz durumdan sıyrılıp, kaybettiği mevkiini yeniden kazanmak için İngiliz hükümetine yararlı hizmetlerde bulunmayı başlıca gaye edinmişti. Hizmet için fırsat kolluyordu. Mısır ordusunu yeniden organize etmek için Malet tarafından kendisine yapılan teklifi kabul ettiği zaman bu fırsatı ele geçirmiş olduğunu düşündü. Mısır'da gerçekten yararlı hizmet-

lerde bulundu. Jandarma teşkilâtını yeniden düzenledi, Mahdi kuvvetleri ile yapılan savaşta yaralandı, en sonunda affedilmeye zaman kalmadan kırık bir kalple öldü. Baker, müteveffa Kral Edward'ın koyu bir taraftarıydı ve Kraliçe Viktorya'nın Taç Giyme Merasiminde affedilerek tekrar İngiliz ordusuna intisap edeceğine inanıyordu. Taç giyme töreni sırasında terfi ve af listeleri açıklanırken o, sıtmadan mustarip hasta yatağında idi. Açıklanan listelerde de adı yoktu. Bu durum, onu o kadar büyük bir hayal kırıklığına uğrattı ki bu acıya dayanamayarak yatağında yan tarafına döndü ve öldü. Sonradan öğrendiğime göre Kraliçe, Baker'in affı için kararlıymış, ancak af kararnamesini çıkaracak Meclis oturumlarını birkaç gün için ertelemişmiş.

İngiltere'den Türkiye'ye gelmiş olan subaylardan biri de çok yakın bir arkadaşım olan (General Blunt Paşa) idi. Kendisi yıllarca Türk Jandarma Dairesinde çalışmıştı. Kırım savaşına Teğmen rütbesiyle katılmış ve Meşrutiyetin ilânından kısa bir müddet sonra öldüğü zaman, İngiltere'de ancak Mareşallere lâyık görülen askerî bir törenle, Türkler tarafından defnedilmişti. (Albay Manthrope Bey), Rus savaşında Türk ordusu saflarında çarpışan emekli bir İngiliz deniz subayı idi. Torpidoların kudretine inanmayacak kadar eski kafalıydı. Kendisine küçük bir filonun komutası verildiği zaman, Rus kıyılarına yanaşarak düşmana zarar vermek için çıkan her fırsattan faydalanmıştı. Manthrope Bey ihtarlara hiç aldırış etmeden sancak gemisiyle deniz mayınları ile döşenmiş bulunan Sulina kanalının Tuna'ya açıldığı Tulcha bölgesine gitmişti. Daha da ileriye gidebilirdi. Ancak, nehir setle kesildiği için geriye, Sulina'ya dönmeyi tercih etmişti. Manthrope Bey Tulcha açıklarında seyrederken gemi-

sinin altında bir Rus mayını bulunduğundan habersizdi. Ben bu olayı savaştan sonra bir Rus subayının kendi ağzından dinlemiştim. Zaten Albay Manthrope da savaş sona erdikten kısa bir süre sonra gözlerini hayata yumdu.

Savaş esnasında Türkler safında çarpışan bir başka İngiliz deniz subayı daha vardı. -Yüzbaşı Sleeman- Genç ve yakışıklı bir topçu subayı olan Sleeman'ı Suline savunmasında komutan olarak görevlendirmiştim. Harpten sonra İngiltere'ye dönerek iş hayatına atıldı.

Mahir Paşa (General Borthwick), İstanbul'a gelişimden hemen sonra tanıştığım ilk arkadaşlardan biridir. O zamanlar kendisi yarbay rütbesiyle Türk ordusunun muvazzaf subaylarından idi. Sonra albaylığa ve daha sonra da Padişahın fermaniyle general rütbesi ve Paşa unvanı ile muhtar bir eyalet olan Doğu Rumeli Jandarma Komutanlığına atandı. Kendisi, Morning Post gazetesinin sahibi müteveffa Lord Glenesk'in küçük kardeşi idi. Çok iyi kalpli bir insan olan George Bortwick, tahmin edilemeyecek kadar müsrifti. Bu yüzden kardeşinden daima para yardımı isteğinde bulunurdu.

Kendisini son gördüğümde Mahir Paşa (George Borthwick) görev hayatının en üst mertebesindeydi. Bulgaristan'a yaptığım bir geziden dönüyordum. Bulgaristan'a, Tuna boyunu takiben evvelâ Lom Palanka'ya oradan da Sofya'ya gitmiştim. Sofya'da 10 gün kaldım. Yanımdaki para bitmek üzereydi. Otel masraflarım ile Tatar-Pazarcık tren bileti ücretini az kaldı ödeyemiyordum. Pazarcık istasyonuna vardığımda karşımda arkadaşım George Borthwick'i gördüm. Beni görünce çok şaşırdı. Ancak geldiğime çok sevinmişti. Birlikte güzel bir kahvaltı yaptık. «Bu sakin diyarda

askerî tedbirlerin sebebi ne?» diye sordum. «Sevgili arkadaşım Spano'nun izindeyiz, onu bugün yakalayacağımızı tahmin ediyorum. Kapana girmek üzeredir» diye cevap verdi. Spano, fena şöhret yapmış bir Yunan-Bulgar haydut çetesinin reisiydi. Spano, bildiğim kadarıyla hiç bir zaman yakalanamamıştır.

O sıralarda Bulgar hükümeti anî bir darbeyle düşürülmüş ve iki muhtar eyaletin birleştirilmesine karar verilmişti. Bunun üzerine Genel Vali ile Türk memurlar tutuklanarak İstanbul'a gönderildi. Mahir Paşa aynı muameleye tabi tutulmadığı için çok kızgındı. *Yanında bulunan Bulgar Komutanına* «Ben Padişahın subayı değil miyim? Beni niye tutuklamadınız» diye sordu. Aldığı cevap şuydu: «Biz sizin şahsî hürriyetinize dokunmak istemiyoruz. Sizi incitmek istemiyoruz.» Asılında kendisine anlatılmak istenen husus, sakin durduğu ve işlere karışmadığı takdirde aylığını almaya devam edeceğiydi. Fakat George Borthwick bu laflara kanmadı. Kendisi sapına kadar erkek bir insandı. O bir hain değildi, hakkında bu şekilde dedikodular çıkarılmasına fırsat vermeden eşyalarını toplayarak İstanbul'a döndü. Ancak durumu çok kritikti. Bir Rus albayının kızıyla evlenmişti. Türk subaylarının aylıkları da gün geçtikçe azaltılıyordu. Halbuki Hilâl'in hizmetine ilk girdiği zaman daha yüksek aylık alıyordu. Sonra ödemeler de tam zamanında yapılamıyordu. Bu nedenlerle kardeşinin bir iş teklifini kabul ederek ailesiyle birlikte İngiltere'ye döndü.

Szechenyi Paşa, köklü bir Macar ailesi mensubuydu. Meşhur Asya gezgini olan Kont Szechenyi kardeşi oluyordu. Babaları «Macaristanın Kurucusu» olarak anılan Kont Szechenyi idi. Macaristan Krallığında giriştiği endüstriyel hareketler sonucu meydana gelen refah artışı ona bu sıfatın takılmasına vesile ol-

muştu. Burada bahis konusu etmek istediğim oğlu Szechenyi Paşa, yakışıklı olduğu kadar koyu bir dindardı. (Venüs'e ibadet ediyordu.) Servetini de bu şekilde heba etti. Buna rağmen müteşebbis ve cesur bir adamdı. Babası öldükten sonra birtakım teşebbüslere girişti. Pesth şehrinde sık sık çıkan yangınlara karşı daha etkili tedbirler alınabileceğini düşündü. Yangın söndürme konusunda büyük bir meraka kapıldı. Bu nedenle İngiltere'ye giderek Taşra Yangın Teşkilâtının kurucusu müteveffa Kaptan Shaw'ın emrinde yangın söndürücü olarak çalıştı. Bu suretle hem malî durumunu düzeltti ve hem de yeni mesleğinde büyük bir tecrübe kazanmış oldu. Szechenyi, Pesth şehrine geri döndüğünde bir İtfaiye teşkilâtı kurdu. Bu teşkilât, o kadar mükemmel çalışıyordu ki, Batı Avrupa'ya yaptığı ziyaretten dönmekte olan Sultan Abdülaziz'in dikkatini çekti. Sultan, İstanbul'da çıkan yangınlardan o kadar tedirgin olmuştu ki sarayın etrafında kömür ve odun yakılmasını yasaklamıştı. Bu konuda o kadar ileri gitmişti ki, büyük Beşiktaş yangınından sonra Dolmabahçe sarayının bahçe duvarlarının hemen altından geçen yolun karşı tarafındaki evlerin hepsini yıktırmıştı. Bu ameliye 24 saat zarfında yapılmıştı. Ev sahiplerinin birçoğu evlerinin yıkılmasına razı olmamışlardı. Verilecek tazminat çok düşüktü. Ancak Padişahın emirleri yerine getirilmeliydi. Nitekim öyle oldu. Dolmabahçe sarayına yakın bir sahile çıkan denizciler çok kısa bir zaman içinde yıkma işini tamamladılar. Saray mangal kömürü ile ısıtılırdı. Bu çok tehlikeliydi. Çünkü denizden esen rüzgârın tesiriyle parlayan ateş ve çıkan kıvılcımlar bir anda yangın çıkarabilirdi.

Szechenyi Paşa, Türkiye'ye gelerek itfaiye teşkilâtını yeniden organize etti. Eğitime tabi tutulanlar

itfaiyeciliği öğrendikten sonra yedeğe alınırlardı. Yedeğe geçenlerin yerine başkaları alınırdı. İtfaiye teşkilâtı askerî bir disiplin içinde çalışıyordu. İtfaiyeciler daha ziyade elit zümre, arasından seçilirdi. Szechenyi Paşa, sokaklarda «Yangın var» diye bağırışmalar olmadan önce yangın yerine gelme maharetini gösteriyordu. Kendisi Mütarekeden bir yıl sonrasına kadar İstanbul'da ikamet etti. Türk - Rus harbine katılmadı.

Özellikle Napolyon harplerinden sonra Prusya ordusunun Türkler nazarındaki itibarı artmıştı. Bu nedenle, Türk askerlerinin iyi bir şekilde eğitim görmelerini sağlamak için kıtadan yetişme ast rütbeli birkaç Alman subayı ile kıta çavuşu istek üzerine Türkiye'ye gönderildi. Meşhur (Von Moltke) de bu subayların başında Askerî Müşavir sıfatıyla gelmişti. Yıllar sonra aynı göreve (Von der Goltz) gelecekti. Kendisi bir kara subayıydı ve Padişah ordularının İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetlerine yenildiği Konya meydan savaşına katılmıştı. Bu savaştan sonra Mehmet Ali'nin küçük oğlu İbrahim komutasındaki Mısır ordularına İstanbul yolu açılmıştı. Bunun üzerine Suriye'ye yaptığımız müdahale Çar Nicholas I'in işine yaradı. Neticede Kırım savaşına neden teşkil eden ve gizli hükümleri olan Hünkâr İskelesi Antlaşması imza edilmişti. Bu antlaşma üzerine 20.000 Rus askeri Beykoz'a çıkmıştı. Bu olayı tesit etmek için de Beykoz burnuna taştan bir anıt dikilmişti. Bu anıt, Meşrutiyetin ilânından sonra Jön Türkler tarafından yıkılmıştı.

Gladstone hükümeti İngiltere'de iktidarı ele aldıktan sonra Türkiye'ye karşı politikası değişmişti. Bunun üzerine kurnaz Abdülhamit, Berlin'e Askerî bir heyet gönderdi. Bu heyette Devlet Şûrası üyesi olan

Reşit Bey vardı. Reşit Bey Türk/Fransız Lisesinden mezun olmuştu. Bu heyet Türk Alman yakınlaşmasını sağlamak, daha doğrusu Türkiye'yi Bismark'ın himayesine sokmak için gönderilmişti. Bismark, Gladstonun geleneksel Türk dostluğunu bir tarafa bırakmak politikası güttüğünü anlamakta gecikmemişti. Bu sebeple İngiltere'nin yerini almakla politik olduğu kadar ekonomik menfaatlar da elde edebilirdi. Bu nedenle Türk ordusunu yeniden organize etmek üzere Alman subayları gönderilmesi teklifini memnunlukla karşıladı. Genç ve enerjik bir kurmay binbaşı olan ve «The Nation in Arms» kitabıyla ilgileri üzerine çeken (Von der Goltz) Alman askerî heyetinin başında Türkiye'ye geldi. Kendisiyle birlikte genç bir Alman asılzadesi ve süvari subayı olan (Baron von Hobe) Piyade subayı (Kamphoevener) ve topçu subayı (Von Ristoff) da geldiler. Alman İmparatoru, gönderilen bu subayların prestijine halel gelmemesi ve iyi bir hayat sürmelerini sağlamak için Almanya'da ancak Mareşallere verilen yükseklikte aylık talep etti. Bu istek Padişah tarafından kabul edildi. Albay rütbesiyle işe başlayan bu subaylar kısa zamanda evvelâ tugay ve sonra tümen komutanı ve (General) ve daha sonra Paşalıkları ilân edilerek Padişahın askerî müşavirliğine kadar yükseltildiler. Bazı askerî okullarda konferans vermelerinin dışında bu subayların başka faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmıştı. Bu nedenle Von der Goltz Paşanın dışındaki diğer Alman subayları pek yararlı olamadılar. Ancak ben bu durumdan Alman subaylarını kabahatlı gösterecek değilim. Bütün kabahat Alman subaylarını kıskanan yüksek rütbeli Türk subayları ile bu duruma müdahale etmeyen ihmalci Padişahındır. Abdülhamit, anlaşılmaz bir düşünceyle Alman subaylarından yeteri kadar istifade etmeyi is-

tememişti. Onun için Alman subaylarının Türkiye'deki mevcudiyeti kâfi idi ve karşı Avrupa devletleri Alman subaylarının bulunduğu Türkiye'ye karşı herhangi bir düşmanca harekete girişmeyi göze alamazdı.

Bütün bu tutuma rağmen zeki ve çalışkan bir asker olan (Von der Goltz), Türk askerî okullarında nazarî olduğu kadar tatbikî olarak da öğrencilerini topografik haritacılık ve gözetleyicilik gibi konularda eğitmeyi başardı. Türkler, onun askerî dehasından çok yararlandılar. Bu nedenle de Von der Goltz Paşanın Almanya'da daha büyük bir göreve atanarak Türkiyeden ayrılmasına çok üzüldüler. Meşrutiyetin ilânından sonra Türkler bu büyük askerin tekrar Türkiye'ye gelerek orduyu yeniden teşkilâtlandırmasını teklif ettiler. Bu ıslahatı yapmak için de kendisine gerekli her türlü icraî selâhiyetin verileceği bildirildi. Fakat Von der Goltz Türkiye'ye ancak teftiş maksadıyla geldi. Tavsiyeleri üzerine (General Liman von Sanders) Türkiyeye gönderildi. Liman von Sanders'in zamanında Türk ordusu o kadar güzel eğitildi ki artık Almanyanın güneydoğusu emniyette olabilir ve Türkiye Almanya lehine «Kalkan» rolünü oynayabilirdi.

Von der Goltz Paşa sert bakışlı bir askerdi. Halbuki Von Hobe Paşa daha mülâyim ve yakışıklı bir süvariydi. Terfi ede, ede Süvari Birlikleri Komutanlığına yükseldi. Karısı Madame la Baronne, resmî ziyaretlerde atılganlığı ile tanınmıştı. Bu durum Türkiyedeki Alman elçiliği kolonisinin kıskançlığı ile karşılandı. Durum Almanya'ya şikâyet edildi. Hatta karısı yüzünden Von Hobe'nin geri çağrılması bile bahis konusu oldu. Bu durumda, Madame Von Hobe, resmî ziyafet ve davetlerde arka planda görünmeyi kabul etmeye yanaştığı için kocasının Almanya'ya geri çağrılmasını önledi.

Topçu Von Ristoff Paşaya gelince, onun yapacağı o kadar az iş vardı ki bütün vaktini Beyoğlu'nda Yanni'nin birahanesinde geçiriyordu. Bu nedenle ona «Bira Paşa» denmeye başlandı. Von Ristoff'un fevkalâde ehliyetli bir topçu olduğundan şüphem yoktur. Ancak elindeki imkânlar o kadar yetersizdi ki öğrencilerine *nazarî derslerin dışında tatbikî eğitim* yaptıramıyordu. Bu nedenle beklenildiği kadar yararlı olamadı.

Von Kamphoevener Paşa, Piyade Birlikleri Genel Müfettişi idi. Von Hobe ile Von Ristoff da resmen aynı sıfatlara sahipti. Biri süvari, diğeri ise topçu birlikleri müfettişi idi. Alman asilzadelerine göre Von Kamphoevener Paşa aristokratik bir aileden gelmiyordu. Buna rağmen gösterdiği yararlıklardan ötürü müteveffa Alman İmparatoru tarafından kendisine «Von» unvanı verilmişti. Von der Goltz Türkiye'den ayrıldıktan sonra, Türkiye'de bulunan Alman subayları içerisinde en kıdemlisi olduğu için kendisi Türkiye'deki Alman Askerî Misyon Başkanı olmuştu. Bundan sonra müteveffa İmparator ile Padişah arasındaki gizli haberleşmelerde İmparatorun özel ajanı olarak vazife görmeye başladı. İmparator resmî kanallardan geçmesini istemediği çok gizli haberleşmelerini Von Kamphoevener ile yaptırıyordu. Uzun boylu, yakışıklı ve insana emniyet veren bir fiziğe sahipti. Von der Goltz'un dışında kalan diğer Alman subayları gibi o da kibirliydi. Diğerleri gibi o da Türk subayları ile askerî organizasyonun bozukluğundan şikâyetçiydi. Bir defasında büyük bir başarı gösterdi: Kendi direktifleri altında Padişahın Muhafız Taburlarının yaptığı resmi geçit çok büyük bir ilgi gördü. Türk askerleri Padişahın önünden ilk defa olarak «Kaz-adımı» ile geçtiler. Von der Goltz Paşa, Mehmetçiklerin bir Alman

askeri gibi (Fritz gibi) yürümelerine daima gülerdi. Gülerken gurur duyardı.

Von Ristoff öldükten sonra yerine (Binbaşı Grümkov) geldi. Türk-Yunan harbi patlak verdiği zaman Alman subayları gönüllü olarak Türkler safında çarpışmak istemişler, ancak bu istekleri Padişah tarafından reddedilmişti. Grümkov, her nasılsa, sahra toplarının gerekli cihazlarla çalışıp çalışmadığını yerinde görmek ve eksikliklerin tamamlanmasını mümkün kılmak bahanesiyle Tesalyaya (cepheye) gitmek iznini çıkarttı. Ethem Paşanın karargâhına gitti. Sahip bulunduğu rütbe dolayısıyla Ethem Paşa kendisine gerekli ilgiyi gösterdi. Grümkov ufak bir süvari birliği ile birlikte kendi hesabına keşfe çıktı. Geçtiği yerlerde hiç bir düşman askerine rastlamamıştı. Larissa'ya kadar gitti. Larissa köprüsünden geçti ve içinde tek bir Yunan askeri bulunmayan şehri aldı. Grümkov ve süvarileri Larissa açıklarında göründüğü zaman sivil halk «Türkler geliyor, Türkler geliyor» diye ağlaşıp kaçışmaya başlamışlardı. Bu panik tesirini göstermiş ve süvariler daha şehre girmeden Yunan Prensi ve emrindeki birlikler yıldırım hızıyla şehri terk edip geri çekilmişlerdi.

Grümkov ve süvarileri, Larissa'ya girdiği zaman, Yunanlılar bütün yiyecek maddeleriyle birlikte silah ve mühimmatlarını alacak vakit bulmadan kaçmış bulunuyorlardı. Bu nedenle bütün erzak ve mühimmat Türklerin eline geçmiş oldu. Bu başarının mükâfatı olarak Grümkov İstanbul'a geri çağrıldı, ancak, Padişah tarafından kendisine «Büyük Kordon» nişanı verildi.

HOBART PAŞA (31)

İSTANBUL'A gelişimden birkaç ay sonra (Augustus Hobart) olaylar sahnesinde kendisini göstermeye başladı. Yaşça ve rütbece benden büyüktü. Hobart, dinç, atılgan ve cesur bir denizci olup, iyi kalpli bir

---

(31) Hobart - Hampden, Augustus Charles 1 Nisan 1822 tarihinde İngiltere'de, Leicestershir'de doğmuştur. Buckinghamshir'ün altıncı Kontu Augustus Edward Hobart'ın dördüncü çocuğu ve üçüncü oğludur. 1835 yılı şubatında 13 yaşında iken ROVER gemisinde Bahriyeye dahil olmuş, 1838 yılı ekiminden itibaren ROSE gemisinde devam eden denizcilik eğitiminden soma 1842 yılı temmuzunda Deniz Kolejindeki sınavları geçirerek subay olmuştur. Önce EXCELLENT gemisine atanan ve bir yıl sonra da DOLPHİN gemisine verilen HOBART'ın bulunduğu bu ilk üç gemi, Güney Amerika kıyılarında esir ticaretine engel olmak üzere görevlendirilmişlerdi. O dönemde Rio de Janeiro, bu ticaretin merkezi idi. HOBART, 1887 yılında yayınlanan «Sketches of My Life» adını taşıyan anılarında, kendisini bu sürede en çok heyecanlandıran olayın, 1844 Mayısın-

adamdı. Bir kont oğlu olmasına rağmen, Hobart yuvarlak laflardan hoşlanmaz, diplomatların yapmacık hareket ve laflarına gülerdi. Türkiye'ye gelmeden, ölümünden önce yazdığı kitapta bahsettiği gibi, maceralarla dolu bir meslek hayatı yaşamıştı. Hobart, dünyaya iki veya üç asır önce gelmeliydi. Çünkü o takdirde Elizabeth devrinin yetenekli devlet adamları arasındaki yerini almış olacak veya Elizabeth devrini izleyen dönemde iktidara gelenler için birinci sınıf bir deniz korsanı olarak hizmeti geçecekti. Sivil harpte Amerikan kıtasının abluka altına alınması sırasında büyük ya-

---

da yakaladıkları bir esir gemisini DEMERRA limanına getirmeleri olduğunu yazar.

HOBART, bundan sonra İngiltere'ye dönmüş ve başarılarının bir değerlendirmesi olarak Kraliçenin yatına atanmıştır. 1845 Eylülünde Yüzbaşı rütbesiyle yeniden aktif hizmete dönerek Akdeniz'deki RATTLER gemisine verilmiş, 1847'de Baltık filosuna dahil edilen BULLDOG gemisiyle de Rus savaşına katılmıştır. Savaşın devam ettiği sırada bazı küçük gemilerde komutan olarak başarılı hizmetleri takdir edilen HOBART, 1855'de Amiral DUNDAS'ın sancak gemisi DUKE OF WELLİNGTGON'a atanmış, Helsingfors'a yapılan hücumda havan topu gemileri, emrine verilmiştir. Bu görevlerindeki hizmeti savaş raporlarında yer alarak Commandar (Yarbay) rütbesine yükseltilen Hobart, bundan sonra altı yıl kara hizmetinde kıyı savunma subayı görevi ile önce Dingle, sonra co. Kerrv ve Malta (1858 - 1861) de bulundu. 1861'de Akdeniz'deki FOXHOUND gemisi komutanlığına atandı ve 1863 martında da Captain (Albay) oldu. Kısa bir süre sonra da yarım avlıkla emekliye ayrıldı. Fakat HOBART, karakter yapısı itibariyle boş oturabilecek bir insan değildi. «Elizabeth döneminin cesaretli korsanı nasılsa Victoria döneminde doğmuştu.» Onun için Amerikan iç savaşı başlayınca koyu bir «güneyli» olarak kardeş subaylarla birleşti. Önce South Carolina kıyısındaki ablukayı yardı. Cesareti ve mükemmel denizciliği

rarlıkta bulunmuştu. Hobart önceleri Girit isyanında Yunanlılar lehine çarpışmak niyetindeydi. İçindeki macera hevesi kendisini bu yola sürüklüyordu. Bu nedenle ilk önce Atina'ya gitti. Ancak iyi bir talih eseri olarak, büyük kardeşi Lord Hobart, kardeşinin Yunanlılara bağlanmasına engel oldu. Lord Hobart o zamanlar Osmanlı Bankasının Türkiye'deki Genel Direktörüydü. Kardeşinin Padişah hükümeti aleyhine, isyan halindeki tebaa lehine vaziyet alması, onu çok güç du-

---

ile Wilmington ve Charlestone limanlarına yardım malzemesi çıkarmayı başardı. Bu macera dolu yaşantıyı sürdürme arzusu, HOBART'ı 1867'de yakın-doğuda bir geziye sevk etti. İstanbul'da İngiltere Elçiliğindeki dostları aracılığı ile Osmanlı devlet büyükleriyle tanıştı. O sırada en büyük dış sorun, Girit adasındaki isyan idi. Bu konudaki önerileri onun Osmanlı Bahriyesi hizmetine girmesiyle sonuçlandı. Liva Amiral (Tümamiral) rütbesiyle Donanma Müşaviri olarak hizmete alındı. İlk görevi, Girit ayaklanmasını, Yunanistan'dan gelen silâh ve malzemeleri stratejik bir şekilde keserek yatıştırmak oldu. Bu yüzden, İngiltere Bahriyesi, subay listesinden adını sildi ise de 1874 yılında Lord DERBY'nin girişimleriyle yeniden listeye alındı. Ancak 1877 Osmanlı - Rus savaşında Osmanlı Karadeniz Filosuna komuta etmesi, kendisini bir defa daha aynı akıbete uğrattı. Bu defa, İngiltere hükümetinin, memleketine dönmesi için vaki çağrısını «Osmanlı devletinin bu zor durumunda görevden ayrılmayı vicdanen kabul edemeyeği» gerekçesiyle reddetmişti. Amiral HOBART, bu arada bütün gücü ile Osmanlı Bahriyesinin çağdaş deniz kuvvetleri düzeyine yükselebilmesi için çalıştı. 15 Nisan 1877'de yeniden kurulan Deniz Genelkurmay Başkanlığına atanmıştı. 11 Ocak 1881'de Vezirlik ve Müsirlik (Büvük Amiral) tevcihiyle Donanma Komutanı oldu. Bu olay İngiltere için de gurur verici olacak ki, kendisi (Vice Amiral) olarak tekrar listeve alındı. 17 Mart 1886'da hastalanarak tedavisi için İtalya'ya gitmesine izin verildi. Fakat iyileşemeyerek 19 Haziran 1886'da Milano'da öldü.

rumlarla karşı karşıya bırakacaktı. Bu nedenle Lord Hobart kardeşinin nasıl bir insan olduğunu, Amerikan sivil harbinde gösterdiği başarıları teker teker Sadrazam Âli Paşa'ya anlattı. Ve kardeşinin Osmanlı donanmasına ilerde çok büyük hizmetleri geçeceğini, bu nedenle onun Türk donanmasına alınmasını tavsiye etti.

Abluka altında bulunan Girit'deki isyan, zamanın süratli teknelerinden sayılan (Arcadi) ve (Enossis) tarafından silâh ve mühimmat bakımından beslenmekteydi. Arcadi ve Enossis gemilerinin dışında bazı yabancı harp gemileri de dolambaçlı yollardan isyan eden tebaaya yardım etmiyor değildi. Bu nedenle Girit ablukası Türkler lehine beklenilen şekilde başarılı olamıyordu. İşte böyle bir ortamda, Türk donanmasına intisap etmesi için Hobart'a teklif yapıldı. Hobart, kardeşinin de telkiniyle bu görevi kabul etti. O günlerde, ablukayı yaran bir Fransız harp gemisi Suda koyuna demir atmıştı. Hobart'ın tavsiyesine uyan Veziri Âzam Âli Paşa, Fransız komutanına haber göndererek kendisini sancak gemisine davet etti. Fransız komutanı bu davete gelince sorguya çekildi. Kendisinden Girit sularında bulunmasının nedeni soruldu.

Sultan Abdülhamit, pek sevdiği bu kahraman dostunun, Türk topraklarında gömülme isteğini yerine getirmek üzere özel bir gemi (NECİT vapuru) tahsis etti ve cenazesini yurda getirmek için bir heyeti görevlendirdi. Amiral HOBART 10 Temmuz 1886'da askerî törenle Haydarpaşa'daki İngiliz mezarlığına gömüldü.

Türk Bahriyesine savaşta ve barışta (19) yıl en iyi şekilde hizmet eden ve mensup olduğu devlet bahriyesindeki şerefli yerini. bizim için terk edecek kadar büyük bir Türk dostu olan Büyük Amiral HOBART'ın aziz hatırasını, bu vesile ile anmayı görev sayıyoruz.

Bu arada yan kamarada bulunan Hobart'ın akıllıca yönelttiği sorular Fransız komutanı zor durumlarda bırakmıştı. Sonunda Fransız, Girit sularında bulunmasının kanunlara aykırı olduğunu kabul etmek zorunda kalarak, gemisine döndü ve Girit sularını derhal terk etti. Bu sırada Girit'de bulunan Âli Paşa ve Hobart, bu hadiseden hemen sonra İstanbul'a döndü (32). Çok kısa bir zaman sonra, çıkarılan bir Padişah iradesi, Hobart'ın Livalığa yükseltildiğini (Tuğ-Tümamiral) ve Girit'i abluka altında bulundurmakta olan Türk harp gemilerinin başkomutanlığına atandığını ilân ediyordu. O zamana kadar uluslararası hukuk dalında herhangi bir bilgiye sahip olmayan Türk donanmasına mensup komutanlar, Girit ablukası konusunda haklı oldukları halde, bilgili ve kibirli yabancı, gemi komutanlarının ileri sürdükleri argümanlara cevap vermekte zayıf ve âciz kalmakta idiler. Hobart, yeni görevini kabul ettikten sonra benim de kendisiyle birlikte gelmemi teklif etmişti. Maceralı sahnelere şahit olacağım düşüncesiyle birlikte gitmeyi ben de istiyorum, ve İstanbul'dan tam ayrılmak üzereydim ki İngiltere Büyükelçisi Sir Henry Elliot'tan bir mesaj aldım. Elliot, mesajında kendi müsaadesi olmadan İstanbul'u terk etmememi bildiriyordu. Öğrendiğime göre, Rus Büyükelçisi, İngiliz Büyükelçisine baş vurarak yeni görevini kabul etmemesi için Hobart'a baskı yapılması-

---

(32) Âli Paşa, 2 Ekim 1867 tarihinde İstanbul'dan Girit'e hareket etmiş, durumu yerinde inceleyerek 4 Ocak 1868'de ilk ıslahat esaslarını, 15 Şubat 1868 tarihinde de Girik'in idarî ve adlî teşkilâtına dair nizamı ilân etmiş ve 29 Şubat 1868'de İstanbul'a dönmüştür. Bir yıl sonra, Girit konusunda Paris konferansının aldığı kararlarda HOBART Paşa'nın bilgili ve enerjik davranışlarının büyük etkisi olmuştur.

nı istemiş. Rus Elçisi bununla da kalmayarak bir süre önce St. Petersburg'da kurulan ve adı (Blakeney Ordnance) olan bir İngiliz-Rus şirketindeki bir yolsuzluk olayından dolayı Hobart'ın tutuklanmasını bile istemiş. Ancak Hobart Paşa çok atik davranarak yeni görevine başlamak üzere İstanbul'dan ayrıldı. Kendisini birkaç ay görmedim.

Hobart İstanbul'a dönüşünde Ferik Amiralliğe terfi ettirilerek Yüksek Deniz Şûrası üyeliğine atandı. Zavallı Hobart'ın İngiltere'deki durumu pek de iç açıcı değildi. Daha önce anlatmıştım, Sultan Abdülaziz, İngiltere'deyken İstanbul'a bir İngiliz Deniz Misyonunun gönderilmesini teklif etmiş, İngiliz Ameriallik Dairesi, bu teklife olumlu cevap vermişti. Ancak Hobart, Misyonun gelişiyle ilgili İstanbuldaki hazırlıkları gereksiz yere uzattığı ve böylece Misyonun gelmesine engel olduğu için İngiliz Amiralliği kendisine kızgındı. Misyonla Türkiye'ye gidecek subayların isimleri açıklanmış ve hareket tarihi yaklaşmıştı. Tam bu sırada, Avam Kamarasında koyu bir Elen muhibbi (Philhellennic), Türkiye'nin savaş halinde olduğunu, bu nedenle de Donanma Misyonunun gönderilemeyeceğini ileri sürerek Parlamentoyu karıştırdı. Esasında Türkiye'de ne bir savaş hali vardı ve ne de Misyon, aktif bir görev almak üzere gidiyordu. Ancak Parlamentoda esen hava, Misyonun gönderilmesine engel oldu. Misyonun daha sonraları gönderilmesine karar verildiği zaman da bu defa Türk hükümeti buna gerek kalmadığını bildirmişti. Bütün bu gelişmeler Hobart'ın İngiliz Deniz Kuvvetlerinden tart edilmesiyle sonuçlandı. Ancak resmî olarak gösterilen sebep, Hobart'ın izinsiz olarak Türk deniz kuvvetlerinde görev almasıydı. İngiliz hükümetinin bu davranışına karşılık Fransız ve Avusturya Hükümetleri Hobart'ı, Avrupa Barışını teh-

likeye sokabilecek İngiliz Misyonunun İstanbul'a gönderilmesine engel olduğu gerekçesiyle en büyük madalyalarla taltif ettiler. Fransız İmparatoru Hobart'a LEGİON OF HONOUR nişanını, Avusturya İmparatoru ise ORDER OF St. Joseph plakasını verdiler. Sonraları İngiliz Hükümeti tarafından da affedildi ve kendisine önceleri verilmemekte olan emekli aylığı yeniden bağlandı.

Padişah, ölümüne kadar Hobart Paşaya karşı içinde sevgi, güven besleyerek, elinden gelen yardımı esirgemedi. Yaşadığı süre zarfında Hobart Paşa birçok madalylar ve değerli hediyeler aldı. Girit'ten döndükten kısa bir zaman sonra İstanbul Liman Başkanlığına ve Yarı Devlet İşletmesi niteliğinde olan Deniz Ulaştırma Şirketi (İDARE-İ MAHSUSA) Müdürlüğüne getirildi. Ancak aleyhine entrikalar çevrildiği için bu görevlerinde uzun müddet kalamazdı. Özel kalemde çalışan ve fikirlerine kıymet verilmeyen ve istenmeyen bir müşavirle dostluk kurdu. Çok rahat ve eğlenceli bir hayat yaşıyordu. Vaktinin çoğunu avcılıkla geçirmekte idi. Padişahın geniş çiftliklerinde av partileri düzenliyordu. Türkiye'de kendisine en keskin nişancı olarak bakılıyordu. Her av dönüşü dağarcıklar dolusu yabanördeği getirirdi. Hobart Paşa'nın Padişah üzerindeki etkisi o kadar çok büyüktü ki Bahriye Nazırı Hasan Paşa bu durumdan pireleniyordu. Hasan Paşa endişelenmekte haklıydı. Çünkü Hobart Paşa Müşir -Büyük Amiral- rütbesiyle Deniz Genelkurmay Başkanlığına atanmıştı. Bu şekilde âdeta, Hasan Paşanın hareket tarzını daha yakından gözetleyecek duruma gelmişti. Rus harbinin patlak vermesine kadar, Hobart Paşanın başkanlığında toplanan ve Bahriye nizamnamelerini, sinyalleri v.s. gözden geçirmek üzere görevlendirilen Komitelerin toplantılarında ben de bulundum.

Savaşın ilânından hemen sonra Hobart Paşa, Karadenizdeki Türk donanmasının komutanlığına getirildi. Hobart, bu görevine başladığı zaman Karadeniz donanmasına mensup büyük harp gemileri, Bulgaristan'a doğru ilerlemekte olan Rus ordularını karşılaması için Karadağdaki Süleyman Paşa kuvvetlerinin nakliyesi için görevlendirilmiş bulunuyordu. Halk arasında cesur bir denizci olarak tanınan Hobart Paşa vazifeye başlar başlamaz, kamuoyu ondan çok büyük başarılar beklemeye başlamıştı. Hatta Türk donanmasının pasif davrandığı hususunda tenkitler yapılıyordu. Bunlar haksız tenkitlerdi ve hemen ilâve etmeliyim ki Rus donanması Türk donanmasının karşısına çıkmayı göze alamamış ve Sivastopol, Odessa şehirleri ile Azak denizi boğazını kuvvetli bir şekilde tahkim etmekle yetinmişti. Hobart Paşa **(Arsarı Tevfik)**isimli sancak gemisiyle Karadenizi Rus akıncılarından temizlemişti. Hobart Paşaya bağlı diğer küçük harp tekneleri ise karadan Batum'u sarmak üzere ilerleyen Rus ordularını durdurmuştu. Hobart Paşa bir defasında Anadolu kıyı şehirlerine baskın yapan Rus Çarının büyük masraflarla inşa ettiği azametli (Livadia) yatını kovalamıştı. Livadia selâmeti kaçmakta bulmuştu. Hobart Paşanın son başarısı, Çerkezlerin başlattığı isyanı desteklemek üzere **Tchamchira (Oçamçire)** dan karaya çıkan Türk kuvvetlerini imha edilmekten kurtarmasıdır.

Ben, bu olay cereyan ettiği zaman Hobart'la beraberdim. Karaya çıktığım zaman Batumu savunan Türk Ordularının Başkomutanı olan Derviş Paşayı ziyarete gitmiştik. Derviş Paşanın Merkez Karargâhı ateş sahası içinde ormanlık bir tepenin doruğunda idi. Rus karargâhı da, ormanlık bir tepenin üzerindeydi. Bakıldığı zaman görünebiliyordu. İki düşman ka-

rargâhın arasında kalan ormanlık vadide başıbozuk gönüllü orduları, Kuzey Amerikalı Kızılderililere özel bir vahşet içinde birbirleriyle çarpışıyorlardı. Gönüllü Ermeniler ile Gürcüler Ruslar lehine, Laz (33) ve Çerkezler de Türkler lehine, birbirleriyle vuruşuyorlardı. Biz karargâha geldiğimiz zaman iki tarafın esas orduları tarafından yapılmakta olan top düellosu henüz sona ermişti. Kahvemizi yudumladığımız esnada idi ki, Derviş Paşaya acı bir telgraf haberi geldi. Telgraf, Oçamçire'deki beş bin askerin sarıldığını ve durumlarının çok vahim olduğunu bildiriyordu. Suhumi'ye ricat yollarının Ruslar tarafından tutulmuş olduğu da gelen haberler arasındaydı.

Derviş Paşanın isteği üzerine derhal sancak gemisine dönerek Oçamçire'ye doğru hareket ettik. Sahile yaklaştığımız zaman Osmaniye zırhlısının demir atmakta olduğunu ve Rus sahra toplarına cevap vermekte bulunduğunu gördük. Oçamçire üç tarafı ormanlarla kaplı küçük bir yerdi. Ozurgeti kasabasına giden askerî bir yol vardı. Ancak bu yolun geçtiği dağlık arazi, Ruslar tarafından tutulmuş olduğu için Oçamçire'de karaya cıkan Türk askerleri sahilde mahsur kalmışlardı. Osmaniye zırhlısı olmasaydı Türklerin hiç şüphesiz denize dökülmüş olacağını söylemeliyim. Çaresiz durumda kaldığı için çıkarmaya katılan Türk birliklerinin komutanı, Hobart'a baş vurarak kendilerinin Batum'a sevk edilmesini istedi.

Sancak gemisi Asarı-Tevfik'te Manthrope Bey de bulunuyordu. Hobart'la istişare ettikten sonra, Manthrope Beyle birlikte bir plan çizdik. Planımız Hobart tarafından kabul edilerek tatbik mevkiine kondu. Asker sevkinde kullanacağımız gemi kifayetsizdi, ancak bu

---

(33) Laz değil Abaza olacak.

nu giderici tedbirler almakta gecikmedik. Sabah güneşiyle birlikte filoya bağlı bütün filikalar sahile yanaştı. Askerlerin gemilere nakil işi 24 saat aralıksız bir şekilde devam etti. İlk önce yaralı ve hastalar daha sonra silah, cephane ve erzaklar taşındı. Sahilde düşmanın işine yarayacak bir tek şey bırakılmadı. Bütün bu işler Rusların gözleri önünde yapılmıştı. Dürbünlerimizle baktığımız zaman Rus askerlerinin ağaçlara tırmanarak hareketlerimizi izlemeye çalıştıklarını *görebiliyorduk. Mavzer menzili içinde olduğumuz hal*de Ruslar tek bir kurşun dahi atmadılar. Getirilen askerler, iki küçük korvet, bir Paddi (yandan çarklı gemi), ile Osmaniye zırhlısından ve sancak gemisinden müteşekkil filoya «paketlendi». Zavallı askerlerin görünüşü tüyler ürperticiydi: Teneke kutular içine sıkıştırılan Sardalya konservesine benziyorlardı, ancak bu duruma aldırış ettikleri yoktu.

Dar bir sahil şeriti içinde toplandığımız halde düşmanın üzerimize niye saldırmadığını merak ediyordum. Çünkü saldırsalardı başarı elde etmeleri mümkündü. Sonradan öğrendiğime göre, Osmaniye zırhlısının bir evvelki gün yaptığı bombardıman o kadar tahribata ve insan kaybına sebebiyet vermiş ki, yeni bir bombardımanı gerektirecek tahriklerden kaçınmayı tercih etmişler. Yine bir Rus Ermenisinin anlattığına nazaran, Rus askerî makamları, Türklerin geri çekilmesini mümkün kılacak her türlü tedbirin, bu arada mümkünse kolaylığın gösterilmesini emretmiş. Ruslar için önemli olan isyan halindeki çerkes halkının önemli bir destekten mahrum edilmesiymiş.. Pek uzun olmayan bir yolculuktan sonra bütün askerlerle birlikte sağ salim Batum'a vardık. Ben Batum'da kalmayarak İstanbul'a döndüm. Oçamçire'de kurtardığımız askerler arasında, zavallı, kimsesiz, ve hastalıktan

kıvranan genç bir İngiliz hekimi de vardı. Zavallı doktor, yalnız sıtmadan değil dizanteriden de mustaripti. Kendisine ilâç depolarında bulunmayan bir tüp Klorodin ilâcı verdim. Bu zavallı adam, yazar Bram Stoker'in kardeşi Dr. Stoker idi. Stoker'in kısa bir zaman içinde iyileştiğini memnunlukla kaydetmeliyim. Hayatını benim sayemde kurtarmış olduğunu her vesile ile söyleyip dururdu.

Şöhret ve tecrübe edinmek maksadıyla Rus harbi esnasında Türkiye'ye gelen doktorlar yalnız Stoker'den ibaret değildi. Bunlar arasında eski dost (Charley Ryan)'ı belirtmeliyim. Zavallı Stoker birkaç yıl önce öldü, ancak harbin hemen başında tanıştığımız Ryan'la olan dostluğumuz el'an devam ediyor. İstanbul'a gelişinin akabinde Gazi Osman Paşa ordularına katıldı. Kahramanlıklarla dolu Plevne muhasarasının sonuna kadar orada kaldı. Plevne'deki Türk ordusunun başkomutanı demir kalpli Gazi Osman Paşanın kahramanlıklarını yakından görmek imkânını buldu. Diğer Türk komutanlar, bu kahraman Türk komutanının planlarına katkıda ve ahenkli bir işbirliğinde bulunmuş olsalardı, kalabalık Rus orduları Tuna nehrinin kuzeyine ricat etmek mecburiyetinde kalacaktı. Gazi Osman Paşa ordusu içinde yegâne İngiliz olan Ryan'a, harpten sonra Plevne lakabını taktılar. Plevne Ryan...

Ryan, harpten birkaç yıl sonra Avusturalya'ya giderek, orada şerefli olduğu kadar başarılı bir iş hayatının temellerini attı. Savaş sırasındaki yararlıklarından ötürü, Babıâli, kendisine Avusturalya Başkonsolosluk görevini lâyık gördü. Birinci Dünya Harbinin patlak vermesine kadar bu görevde kaldı. Büyük harpte, Avusturalya Orduları Başhekimi olarak görev aldı ve Anzak çıkartmasına katıldı. Savaş esnasında

generalliğe terfi ettirilerek kendisine C.B. madalyası, Mütarekeden sonra da K.B.E. madalyası verildi. Şimdi Sir Charles olarak bilinen Ryan, benim ve diğer yakın dostlarının nazarında yine «Charley» ve «Plevne Ryan»dır. Kendisi şu anda Melbourn sosyetesinin en tanınmış ve en sevilen simalarından biridir.

Hobart'a gelince, zavallı Hobart en sonunda aşırı av merakının kurbanı oldu. Kuvvetli bir fiziğe sahip olduğu halde, devamlı hastalıklar kalbini zayıf düşürmüştü. Hobart, kendisi için ve ancak iki misafirinin sığacağı küçük fakat güzel bir buharlı-yat satın almıştı. Ancak yatın kazanı yıpranmıştı. Bunun üzerine Padişah, Hobart'ı memnun etmek için bir başka yatın yapılması için emir verdi. Bu arada eski yatın yıpranmış olan kazanı da onarıldı. Hobart'ın sevinci sonsuzdu. Yerinde duramıyordu. Ava çıkmamak şartıyla doktorundan izin alarak Marmara'da gezintiye çıktı. İzmit körfezinin Çil burnu yakınlarında anî bir kararla demir atarak gezinti maksadıyla sahile çıktı. Sahile yakın geniş bir bataklık içinde gördüğü bir tavşan, avcılık hastalığının nüksetmesine sebebiyet verdi. Bastonunu bırakarak tüfeğini aldı. Yelve kuşları o bölgede çok meşhurdu. Bataklığı ve soğuğu düşünmeden dağları tırmanmaya başladı. Anîden kemiklerine kadar titrediğini hissetti. Yanında bulunan emektar «Çavuşunun» fedakârlığı sayesinde donmaktan kurtuldu. Çavuş, Hobart'ı sırtında yata kadar taşıdı. Sonra İstanbul'a döndüler.

Şiddetli üşütmenin tesiriyle Hobart, Cardiac asthma (Kalp astımı) hastalığına tutuldu. Az kaldı bu hastalık kendisini öldürüyordu. Padişah, kendisiyle çok yakından ilgilenerek aylıklı olarak hayat boyu izin verdi. Hobart, bu hastalığı tamamen olmasa bile atlattı. Ancak çok zayıf düşmüştü. Nitekim çok yaşamadı.

Karısının ısrarıyla İtalya'ya gittiler. İtalya'da bir gün hareket etmek üzere olan trene binmek için koşarken kalbi durdu ve öldü.

Hobart, vasiyetnamesinde öldüğü zaman Haydarpaşadaki Protestan mezarlığına gömülmesini yazmıştı. Abdülhamit, bu vasiyetnameyi öğrenir öğrenmez Hobart'ın naaşını İstanbul'a getirtti. Naaşının, rütbesine uygun askerî bir törenle kaldırılması için gerekli tedbirleri almak için de bana görev verildi. Bu tören görülmeye değerdi. Merasimde, Veziri Âzam, Mehmet Paşa ve Padişahı temsilen ben, kortejin en önünde yürüyorduk. Yüksek askerî komutanlar ile büyük bir subay kalabalığı cenazeyi takip ediyordu. Kabristana *vardıktan sonra koca Hobart mezara sığmaz gibiydi.* Mezarının başına çelenkler konurken bir manga asker saygı atışında bulundu.

Hobart, Buckingham Eyaleti Kontunun oğludur. Bu Kontluk babadan büyük oğula geçerdi. Hobart, ailenin en büyük oğlu olduğu için ölmeseydi Kontluğu çok yakındı. Hobart'ın küçük kardeşi hayatta değildi. İleride Kont olacak kardeşinin büyük oğlu amcasının cenaze merasiminde tabutun hemen arkasından yürümüştü. Giymiş olduğu üsteğmen üniforması büyük bir ilgi görmüştü (34).

---

(34) En yakın arkadaşı ve meslektaşı Woods Paşa'nın Büyük Amiral Hobart Paşa hakkındaki anılarını bu şekilde sona erdirdiği sırada, kendisinin anılarını içeren «Sketches of My life» dan aldığımız şu sözleri de burada nakletmeden geçemiyoruz:

«Türkler gibi efendi insanlara hizmet etmek zor değildir. Onlar, hizmetlerinde bulunan yabancılara karşı daima saygı ve sevgi beslerler. Bazı hassas damarlarına dokunulup incitilmedikleri ve kendilerine bir öğüt verilirken sertlik ve kabalıktan kaçınıldığı takdirde onlarla geçinmek ve dost olmak çok kolaydır.»

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GÖREVLİ YABANCI KİŞİLER VE FAALİYETLERİ

İNGİLİZ - TÜRK ilişkilerinin ilk zamanlarında, Osmanlı Padişahına (Grand Seignior) Kraliçe Elizabeth tarafından Sir Edward Barton başkanlığında bir iyi niyet heyeti gönderilmişti. Heyet İngilterenin Philip İspanyası ile olan mücadelesinde Türkiyenin İngilterenin tarafını tutmasını rica ediyordu. Çok büyük hüsnü kabul gören İngiliz Heyeti Başkanı Sir Edward, mezar taşında yazıldığı gibi Osmanlı Hükümdarının Macar seferine Türk orduları yanında iştirak etmiş, en sonunda Marmaradaki Prens adalarından biri olan Heybelide, sıtmadan hayata gözlerini kapamıştı. Sir Edward'ın naaşı, (Heybeli Ada) Rum Ticaret Koleji -Şimdi Deniz Lisesi- yakınlarına gömülmüş. Ancak mezar taşı, sonradan yerinden alınarak Rum Kolejinin giriş kapısının hemen yanındaki duvara monte edilmiş. İngiliz Elçiliği memurlarından biri daha sonra bu durumu fark ederek taş eski yerine götürülmüş.

Türkiyede kaldığım uzun sürede İstanbula 13 İn-

giliz Büyükelçisi gelmiştir. Bunların hepsini de tanıyorum veya onlarla yakından tanışmak fırsatını buldum. Bir on dördüncüsü daha vardı ki, ben bunu görmemekle beraber İstanbula ilk geldiğim zaman hakkında çok şeyler duydum. Bu büyükelçinin adı, sonradan kendisine Lord'luk payesi verilen Sir Henry Bulwer idi. Henry Bulwer, 1841-1858 yılları arasında İngilterenin Türkiye nezdindeki Büyükelçisi Lord Stratford de Redcliffe'in merkezdeki bir göreve tayininden sonra İstanbula büyükelçi olarak gönderilmiştir. Sir Henry Bulwer, İstanbula gelen İngiliz Büyükelçileri arasında en özenli yeri işgal edenlerden biridir. Kendisini emekliye ayrıldıktan sonra İstanbula yaptığı ziyaret esnasında görmüştüm. Çok yaşlanmış ve solmuştu. İtiraf etmeliyim ki Sir Henry Bowler'in zamanında İngilterenin Türkler nezdindeki prestiji hiç bir devirde o kadar yüksek olmamıştır. Bana sonradan Bowler hakkında birçok geçmiş olayları hikâye etmişlerdir. İngilterenin ticarî menfaatlerini korumak, bu arada bazı İngiliz vatandaşlarına Türkiyede yapıldığı iddia edilen kötü muamelelerin önüne geçmek için, Babıâli nezdinde yaptığı müzakereler ve bu müzakerelerdeki başarıları dillere destan olmuştur. Bulwer, kocası Türk olan bir Rum hanımına âşıktı. Sonunda nüfuzunu kullanarak kadının kocasını Sakız adası valiliğine tayin ettirdi. Rum sevgilisiyle gününü gün etmek için Marmaradaki, ıssız küçük bir adayı satın alarak buraya bir şato yaptırdı. Bu şatonun yapılması büyük masrafları gerektirmişti. Malzemenin bu küçücük adaya taşınması ve işçilerin iaşe ve ibatesini temin etmek ona çok pahalıya mal olmuştu. Bulwer, Plahtee (Yassıada) adını verdiği bu adaya sevgilisiyle birlikte sık, sık giderdi. En sonunda bu şatonun masraflarına dayanamayarak adayı, içindekilerle birlikte Mı-

sır Valisi İsmail Paşaya sattı. Bulwer bu adayı satarken herhangi bir kâr etmemiştir. Bulwer'in Rum sevgilisi, Abdülhamit devrinde entrikalar çevirdiği gerekçesiyle bir müddet için sürgün edilmişti.

Benim ilk geldiğim zaman İngilterenin İstanbuldaki Büyükelçisi Elliot'la birlikte Sir Nicholas O'Conor da elçi payesiyle İstanbula tayin edilmişti. Elliot, İngilterenin yeni politikasının öncüsü ve tatbikçisi olarak gönderilmişti. İngilterenin bu yeni politikası «Türkiyenin içişlerine müdahale etmeme politikası» olarak özetlenebilir. Elliot'un selefleri Türkiyenin içişlerine lüzumundan fazla karışmışlardı. Elliot, İstanbuldaki görevinin sonlarına doğru, Mithat Paşa ile arkadaşlarının öncülük yaptığı Reformculuk hareketlerine sempati duymaya başlamıştı. Elliot ve Sir Nicholas O'Conor İstanbulda 10 yıl gibi uzun müddet görev başında kaldılar.

Sir Henry Elliot'tan sonra İstanbula atanan Büyükelçi Sir Austen Layard'dır. Layard, 1876 yılında Balkan vilâyetlerindeki karışıklıkları halletmek için özel bir misyonun başında gelen Lord Salisbury'nin Londraya dönmesinden sonra Türkiyeye gönderilmişti. Sir Henry Elliot, emekliye sevk edildikten uzun yıllar sonra, (On Dokuzuncu Asır) Mecmuasında yayınlanan bir makalesi ile çok büyük bir hata işlemiş oldu. Makalede ele almış olduğu konu gerek İngilterede gerekse Türkiyede unutulmuş ve aktüel bir konu olmaktan çıkmış bir olayı anlatıyordu. Öyle zannediyorum ki Elliot, bu yazının tepkilerini düşünmeden hareket etmiş, bu yazıyı yazarken, mecmua yazı işlerinin kurbanı olmuştur. Konu Abdülaziz'in intihar edip etmediği konusuydu. Makale İngilterede hiç bir yankı yaratmadı. Rüs-

tem Paşa ([35]) o zamanlar Londra'da Büyükelçiydi. Bu makale hakkında kendisiyle konuştuk. Her ikimiz de makaleyi ciddiye almamıştık. Ben Padişahın Galler Prensi Albert ile Lord Salisbury'e gönderdiği özel mesajları ilettikten sonra İstanbula hareket etmek üzereydim. Charing kavuşağındaki bir kitapçıdan okumak üzere bir tane (On dokuzuncu Asır) dergisi satın aldım. Şunu hemen belirtmeliyim ki, yukarıda bahsi geçen makaleyi okuduktan sonra Elliot'un çelişkiye düştüğü, yanlış teşhisler koyduğuna daha çok inandım. Elliot'un bu makalesi İngilterenin, Türkiyedeki menfaatlarıyla asla bağdaşamazdı. Çünkü Abdülazizin ölümünden Abdülhamit'i sorumlu tutuyor, intihar etmediğini, aksine bir suikasta kurban edildiğini savunuyor ve amcasının katledilmesine, Abdülhamit'in hiç ilgi göstermediğini yazıyordu.

Türkiyedeki politik hasımlarımız, bu makaleyi fırsat bilerek bize karşı Padişah nezdinde hücuma geçtiler. Makale tercüme edilerek Padişaha sunuldu. Bu tarihten sonra (On dokuzuncu Asır) dergisinin Türkiyeye girmesi yasaklandı. Abdülhamit bununla da yetinmedi. Yayınladığı bir genelge ile amcasının tahttan indirilmesinin sebebinin Londradan aldığı emirlere dayanarak Elliot'un çevirdiği dolaplar olduğunu kamuoyuna açıkladı. Hükümetin bilgi ve müsaadesi dışında Elliot, böyle bir makale yazamayacağına göre, Abdülaziz'in öldürülmesinde İngiliz hükümetinin de parmağı olabilirdi. Abdülhamit yayınladığı genelgede bu hususlara da değinmeyi ihmal etmemişti.

---

(35) Rüstem Paşa (1814 - 1894), aslı İtalyan olup doğumundaki adı (Françesko) dur. Abdülâziz döneminde Petersburg Büyükelçiliği yapmış, sonra vezir olarak (Cebeli Lübnan) Mutasarrıflığına atanmıştır. Londra Büyükelçiliği 1885 yılındadır.

Ben İstanbula işte bu kızgın zamanda geldim. İstanbula gelir gelmez de bir arkadaşıma bu makaleden bahsederek okuması için dergiyi uzattım. Arkadaşım, Türkiyeye girmesinin yasaklandığını söyleyerek dergiyi saray makamlarına vermiş.

İstanbula geldiğimi bildirmek için saraya gittiğim zaman bana akşam üstü gelmemi söylediler. Akşam yemeğini Padişahın huzurunda Başmabeyinci ile birlikte yedik. Yemekten sonra Padişah, beni özel bir görüşme için odasına davet etti. Bana ilk sorduğu soru şuydu: — «Sir Henry Elliot bu makaleyi niçin yazdı?» İyi ki İstanbula hareket etmeden önce Rüstem Paşayla bu konuda görüşmüş ve bu soruya cevap vermeye hazırlanmışım. Verdiğim cevapla Padişahı tatmin ettiğimi sanıyorum. Padişahın isteğiyle, bu konuda Lord Salisbury'e özel bir mektup yazdım. Bu mektubuma gelen cevap hem Padişahı hem de bu hadisenin yarattığı huzursuzluktan kıvranan İngiliz Büyükelçisini rahata kavuşturmuştu.

Yukarıda bahsettiğim gibi Elliot'tan sonra (Sir Austen Layard) İstanbula İngiliz Büyükelçisi olarak tayin edilmişti. Layard, İstanbula tayin edilmeden önce de meşhur ve tanınmış bir şahıstı. Nineveh[36]'teki değerli buluşlarıyla tarihteki şerefli yerini almış bulunuyordu. Layard'ı Türkiyede çok zor problemler bek-

---

(36) NİNOVA, Asur krallığının başkenti olup Dicle'nin sol kıyısında, ırmağın Hoser ile birleştiği yerdedir. Şehrin burada kurulduğu, 1820 yılında önce İngiliz arkeolog Claude Rich tarafından saptanmış ve Layard, 1847'de SANHERİB'in sarayının tuğla duvarlarını ortaya çıkarmak suretiyle bu duruma kesinlik kazandırmıştır. Bu kalıntılar halen Musul şehri (IRAK) yakınlarında bulunmakta ve bölge (NİNEVEH) adını taşımaktadır. Musul, bu adı taşıyan ilin merkezidir.

liyordu. Rusya, Balkanlarda Türkiye aleyhine Pan-Slavizm hareketlerini kışkırtıyordu. Layard, Türkiyeyi bu zor durumdan kurtarmak gibi çok zor bir problemle karşı karşıya bulunuyordu. Layard, aslında büyük bir Türk muhibbi idi. Padişah, kendisini çok severdi. Hatta, Layard'a «Baba» diye hitap ederdi. Rusların Ayastafanostan sonra İstanbula girmeleri mümkün göründüğü günlerde saraydaki bazı devlet adamları Devlet başkentini İstanbuldan Bursaya nakletmesi hususunda Abdülhamit'i ikna etmeye çalışmışlardı. Layard'ın tavsiye ve cesaret vermesi üzerine Padişah Bursaya gitmekten vazgeçmişti. Ben bunları Padişahı Bursaya götürmekle görevlendirilen geminin komutanından duymuştum. Anlatıldığına göre, gemi, Abdülhamit'i Bandırmaya oradan da Bursaya götürmek üzere Dolmabahçe rıhtımında 48 saat beklemiş. Ancak saray nazırları Padişahı ikna etmeye muvaffak olamamış.

Türklere karşı hiç bir sempatısı olmayan Gladstone, seçimleri kazanıp Başbakan olduktan sonra, Layard'ın İstanbuldaki görevi, omuzlanamayacak kadar ağırlaşmıştı. Gladstone, Layarda yazdığı özel bir mektupla Ermeni katliamının derhal durdurularak Ermenilerle ilgili reformların bir an önce gerçekleştirilmesi hususunda Padişaha baskı yapmasını istemişti. Layard, cevabî mektubunda, Padişahla bu konuda uğraşılamayacağını yazmıştı. Gladstone, Layard'la yaptığı bu özel yarışmayı da kapsayan bir **«Mavi Kitap»** yayınladı.

Yukarıda bahsettiğim hadise, Layard'ın diplomatik hayatını sona erdirdi. Çünkü, bu olaydan sonra Layard, derhal İstanbuldan geri çağrıldı. Layard ve eşi misafirperver insanlar olup arada sırada ziyafetler ve

danslı partiler verirler, bu eğlenceler gece yarısından önce sona ererdi.

Layard, geri çağrıldıktan sonra, çok kısa bir süre için (Sir E. Malet) Büyükelçiliği tedvire görevli olarak çalıştı. Malet'den sonra Büyükelçi payesiyle (Lord Goschen) gönderildi. Goschen bir yıl kadar görevde kaldı. Goschen'den sonra (Lord Dufferin) Büyükelçi oldu.

Lord Dufferin, ideal bir elçiydi. Hoş ve mülâyimdi. Ancak siyasî rakip ve düşmanlarına karşı müsamahasızdı. Ve muarızlarına karşı hiç bir zaman gülümsemezdi. Dufferin İrlandalıydı. Genel valiliği zamanında Kanada halkının sevgisini kazanmıştı. Aristokrat bir aileden gelmeydi. Vazife başındayken tatlı sert bir tutumu vardı. Dış gösterişe meraklı değildi. Kendisiyle yağmurlu bir günde tanışmak fırsatını bulmuştum. Dolmabahçeden Beyoğlundaki Elçilik binasına gitmek için bir ata binmişti. Sokaklar çamurlu olduğundan atın uzun kuyruğunun çamura saplanmasını önlemek için atın kuyruğunu düğüm yapmışlardı. Buna rağmen at çamurdan tanınamayacak hale gelmişti. Elçinin pantolonu da çamur içinde idi. Bu olay, Elçinin dış gösterişe meraklı olmadığını gösteren tipik bir örnektir.

Dufferin İstanbulda kaldığı sürede Elçilik binasında sık sık eğlenceler tertiplenirdi. Eğlenceleri tertipleyen çoğu kez Dufferin'in karısıydı. Lady Dufferin amatör bir aktris olup temsillerde rol almaya bayılırdı. Elçilikteki sekreterler arasında epeyi marifetli ve hünerli şahıslar da vardı. Tertiplenen balolarda çoğu kez temsiller verilirdi.

Lord Dufferin İstanbulda 1884 yılına kadar kaldı. Dufferin'in yerine gönderilen (Sir Edward Thornton) bir yıldan biraz fazla görevi yürüttü. Layard gibi Thorn-

ton da iktidara yeni gelen hükümet tarafından harcandı. Yeni hükümet, İngilterenin Türkiye politikasını anîden değiştirmişti.

Sir Edward Thorntonun yerine (Sir William White) gönderildi. White Türkiye için ideal bir İngiliz Elçisiydi. Çok kuvvetli bir adamdı. Meslekten yetişme bir diplomat olup, İstanbula Büyükelçi tayin edilmeden önce Belgradda Maslahatgüzar olarak görev yapmıştı. İstanbul gibi önemli bir göreve tayin edilmesi, (hem de Büyükelçi olarak) onun diplomasideki başarısının kanıtıdır. Tam Türkiyenin aradığı tipte bir elçiydi. Rusların, Pan-slavist politika güderek Balkan memleketlerini nüfuzu altına almak için çevirdikleri dolapları çok yakından biliyordu. Uzun boylu, iri kafalı bir adam olup fizik olarak Lord Salisbury'i andırıyordu. Çok otoriter bir adamdı. Fikirlerinde haklı olduğunu telkin etmek için gerektiğinde yalnız kendi memurlarına değil hatta Türk memurlarına bile sert davranır ve bağırarak konuşurdu. Buna rağmen Padişaha karşı çok saygılıydı. Padişah kendisine «Babalık» diye hitap ederdi.

Sir William ile sosyal gecelerin dışında da görüşmek imkânını bulmuştum. Çoğu kez Padişahın özel mesajlarını kendisine iletmek için Elçiliğe giderdim. Çeşitli olaylar karşısında nasıl bir hareket tarzı güdüleceğine hemen karar verir ve başkasını gücendirecek olsa bile fikirlerini şiddetle savunurdu. Bir defasında muarızına «Bir daha buraya gelerek bana saçma şeylerden bahsetme» diye haykırdığına ben de tanık oldum. White'e hak vermek de lâzımdır. Çünkü diğer devletlerin Büyükelçileri Kürt Haydut Çetesi reisi Musa Bey olayında, kendisiyle alay ederek şerefini rencide etmişlerdi.

Musa Bey, sık sık yaptığı baskınlarla Kürdistan

Ermenilerini taciz ediyor, öldürüyor ve mallarını kaçırıyordu. Sergerdenin biriydi. Tıpkı Rob Roy gibi. Babıâli ve İngiliz Elçiliği arşivleri hakkındaki şikâyetlerle doluydu. Kürdistan, eski zamanlardaki İskoçya gibi merkeze uzak sayılıyordu. Kanunlar ve iradeler bu gibi bölgelerde tatbik görmezdi. Meğer ki Padişahın askerleri bu kanunları zorla uygulasın. Musa Beyin tutuklanarak adalet huzuruna çıkarılması hususunda İngiliz Büyükelçiliği uyarılarına rağmen, Musa Bey bir *türlü ele geçirilemiyor ve soygunlarına devam ede*biliyordu. White, Musa Beyin cezalandırılmasını istiyordu. En nihayet, Padişah, Musa Beyi kandırarak İstanbula gelmesini gerçekleştirdi. İstanbula gelir gelmez de tutuklanarak cezaevine atıldı. İşlediği suçlardan ötürü Türk mahkemelerinde yargılandı. Sonuçta Türk hâkimleri, Musa Beyi beraat ettirdiler. Ancak White'in protestoları üzerine Musa Bey serbest bırakılmadı. Fakat, arkadaşlarının da yardımıyla kaçmaya muvaffak oldu.

Diğer yabancı elçiler zaman, zaman White'a «Biz sana Musayı ele geçiremeyeceğini söylememiş miydik?» diyerek alay ediyorlardı. Bir defasında bu konuyu White'a açtığım zaman yine sinirlenerek bana çıkışmaya başlamıştı. Sakinleşmesini bekledikten *sonra kendisine, doğu memleketlerine ait bir hikâye*yi anlatmama müsaade etmesi için âdeta yalvardım. Sultanın adını anmayacağıma dair söz verdikten sonra hikâyeyi anlatmama izin verdi. Ben de bunun üzerine adi bir hırsızın mensubu olduğu çete reisini nasıl kandırdığını ve bunun üzerine gaddar çete reisinin bu hırsız ve soyguncuyu nasıl kandırarak tuzağa düşürdüğünü ve intikamını aldığını nükteli bir şekilde anlattım.

Hikâyemi sakin sakin dinledi. Sonra devam et-

tim, «Şimdi Padişah tarafından buraya sana neler söylemek için gönderildiğimden bahsedebilir miyim? Ben sadece bir aracıyım ve cevap olarak istediğini söylemekte serbestsin.»

«Peki devam et» dedi sakin bir sesle.

«Sir William, size bahsettiğim hikâyedeki hırsız Musa Bey gibi bir Kürt lideri olan Ubeydullah Beydir. Uzun zaman adaletten kaçmış. Ancak Ahmet Ratip Bey isminde şimdi Paşa olan bir zat, Ubeydullah Beyi yakalayıp İstanbula getirmeye memur edilmiş. Ahmet Ratip Bey, bu adamı yakalayarak İstanbula getirmiş. Ve Hicaza sürgüne gönderilmiş. Biliyorsunuz ki, Hicaza sürgüne gönderilen bir şahıs bir daha geri dönemez. Padişah beni, Musa Beyin kaçmasından duyduğu üzüntüyü, yakında yakalanarak cezalandırılacağına şeref sözü verdiğini sana söylemek için gönderdi. Padişah, birkaç gün daha sabretmenizi rica ediyor» dedim ve hemen arkasından, «Ubeydullah'ı yakalamaya muvaffak olan Ahmet Ratıp Paşa, Musa'yı geri getirmek için yola çıkmış bulunmaktadır. Öyle tahmin ediyorum ki Ekselansınız Ahmet Ratıp Paşanın buna muvaffak olacağına inanmaktadır.»

«Pekâlâ Woods,» dedi, «Bekleyelim ve görelim!»

Hakikaten çok kısa bir süre sonra Musa yakalanarak Ubeydullah gibi Hicaz bölgesindeki Taif'e sürgün edildi. Bu olay White'ın neşesini yeniden yerine getirdi.

Bir defasında da İngiliz askerlerinin Midilli adasına çıkmalarını haber veren raporun manasını ve İngilterenin gayesinin ne olduğunu öğrenmek için Padişah tarafından White'a gönderilmiştim. Aslında ben bu harekâttan haberdar idim. Ve Egede bulunan İngiliz donanması, Midilli'yi işgal etmek için adaya asker çıkarmış değildi. Donanma denizde tatbikat ya-

pıyordu. Geceleyin yapılan tatbikatta, top ve tüfek sesleri Midilli halkını korkutmuş olacak ki, Midilli Valisi derhal Babıâliyi arayarak İngiliz askerlerinin Midilliye çıktıklarını haber vermiş. Esasında durum benim söylediğim gibiydi. White'ın bu konuyla en ufak bir ilişkisi yoktu. Hatta durumdan habersizdi. White «Bu yalanı siyasî rakiplerimiz uydurmuştur» demişti. Ben bütün bildiğimi Büyükelçiye anlatarak, Padişahın kendisinden izahat beklediğini söyledim. En sonunda durumu gerçek ayrıntılarıyla Padişaha anlatmamda bir mahzur olmadığına karar verdik. Ancak bildiklerimi, Büyükelçiden öğrenmişim gibi anlatacaktım. Derhal saraya giderek gerçek durumu Padişaha naklettim. Padişah izahatımdan memnun kaldı. Mesele de kısa bir zaman içinde kapanmış oldu.

Sir William White, Bulgaristana bağımsızlık verilmesi taraftarıydı. Bunu isterken şunu düşünüyordu: Kuvvetli bir Bulgaristan kurulacak olursa, bu devlet, Rusyanın güneye sarkmasına engel teşkil edecek. Doğu Rumelinin Bulgaristana ilhak edilmesinde White'ın de parmağı vardır. Ama bu meseleyi o kadar ustaca halletti ki Padişahı bile gücendirmedi. White, Osmanlı sınırlarının arkasında ve Rus sınırlarının önünde kuvvetli bir kale inşa edilmesinin Osmanlı İmparatorluğu için kötü bir sonuç olmadığını Padişaha söylemişti. Padişahın cevabı ise (kaleler bazen içten çöker) olmuştu. Zaman Padişahı haklı çıkaracaktı.

İngiltereden döner dönmez Padişahın, özel bir görüşme için huzura davet etmesi benim için şaşırtıcı oldu. Bu görüşmede Padişah bana, Prens Ferdinand'ın Bulgaristandan atılmasını emrettiği takdirde, bunun muhtemel sonuçları hakkında görüşümü sordu. Hatırlanacaktır, o günlerde İstanbuloff'un tertiplediği askerî bir darbe ve Prens Alexander'ın Ruslar tarafından

kaçırılmasından sonra Saxe-Coburg'un kurnaz Prensi Ferdinand iktidara getirilmişti. Bulgaristanın hâmisi sıfatıyla Osmanlı Padişahına baş vuran Rus Çarı Türkiyenin duruma müdahale etmesini, Bulgaristana asker göndererek Ferdinand'ın Bulgar hudutlarından atılmasını istiyor ve bunda israr ediyordu. Padişahın yukarıdaki sorusu üzerine konu hakkında ne düşündüğümü açıkça söylemeye karar verdim. «Emir verseniz bile Ferdinand kuvvet kullanılmaksızın Bulgaristandan ayrılmayacak.» Bu cevabım Padişahı memnun etmemişti. Aslında böyle bir cevabı benden beklemiyordu. Bakışlarının değiştiğini görünce, — «Padişahım» dedim, «Sir William White yakın bir dosttur; özellikle Bulgaristan ile ilgili meseleleri çok iyi bilmektedir. White, size bu konuda daha doğru fikirler verebilir.» Padişah, White'a baş vurmadı, benim görüşlerimle yetinerek bir deklerasyon yayınlandı. Bu deklerasyonda, Prens Ferdinand iktidarının kanunsuz olduğu belirtiliyor, ancak, Ferdinandın Bulgaristan'dan atılması için herhangi bir tedbir almıyordu.

Türkiyeye ilk geldiğim günlerde ziyaret maksadıyla Sofya'ya gitmiştim. Sofya'daki politik temsilcimiz Sir Francis (sonradan Lord'luk payesi verilmiştir) aracılığıyla Prens Alexander ile çok ilginç bir görüşme yapmıştım. Her Battenberg'li gibi Alexander de uzun boylu, yakışıklı, kibar tavırlı bir devlet adamıydı.

Sir William White, tatilini geçirmek üzere gittiği Berlinde öldü. Ölümünden birkaç gün önce, misafir gittiği bir arkadaşının evinde tanıştığı bir falcı, bayan White'a çok yakında hayatında önemli değişikliklerin olacağını söylemiş. Hakikaten birkaç gün sonra Berlin Büyükelçiliğinden gelen telgraf, bu acı haberi bildiriyordu. Sir William İstanbulda Büyükelçilik görevindeyken, Sir Drummond Wolff özel bir görevle Mı-

sıra gönderilmişti. İngilterenin Mısır üzerindeki menfaatları Padişah tarafından resmen tanınmış değildi. Bu duruma bir son vermek ve İngilizlerin Mısırdaki mevcudiyetini meşru göstermek amacıyla Wolff başkanlığındaki heyet, Osmanlı Padişahı ile bir antlaşma imzalamak istiyordu. Wollf çok zeki ve kurnaz bir diplomattı. Fransızların blöfü olmasaydı Wolf antlaşmayı imzalaması için Padişahı ikna edebilecekti. Aslında İngiliz ve Osmanlı hükümetlerini temsil eden heyetler antlaşmayı imzalamışlardı. Sıra bu antlaşmanın Padişah tarafından onaylanmasına gelmişti. Fransızların baskısıyla Padişah, bu antlaşmayı onaylamaktan vazgeçmişti. Wolff zeki olduğu kadar hoş sohbet, misafirperver bir insandı.

Padişah, Fransızların baskısına boyun eğince, Wolf İngiliz hükümeti tarafından geri çağrıldı. Mısırdan bir cumartesi gecesi ayrılmıştı. Ancak Padişah, bu durumdan Ramazan dolayısıyla ancak ertesi gün haberdar olabildi. Padişah Wolff'un ayrılmasını öğrenir öğrenmez beni arattı. Ancak ben Boğaz'da olduğum için Padişahın emirleri bana ancak bir gün sonra ulaştırıldı. Padişahın mesajını bana iletmekle görevli memurlar beni bulamayınca saraydaki Alman Paşalar beni bulmak için seferber olmuşlar. Yabancı Elçiliklerin Türkiye içindeki taraftarları Padişahın gerçek tutumunu öğrenmek istiyorlardı. Saraya döndüğüm zaman akşam oluyordu. Bana Başmabeyincinin odasında beklememi söylediler. Aynı odada Rus taraftarı olmakla tanınan bir Paşa da vardı.

Uzun bir bekleyişten sonra, Padişahın beni ertesi sabah göreceği haberi geldi. Oradan tam ayrılacağım sırada Rus sempatizanı Paşa, kulağıma eğilerek «Londraya mı dönüyorsun» dedi. Ertesi gün saraya gittiğim zaman, Wolff'un anî ayrılışından dolayı Padişahın üz-

gün olduğunu ve beni Londraya göndererek müzakerelerin Sir William White aracılığıyla yeniden başlamasını Lord Salisburg'den rica etmemi istediğini ve derhal Tarabyadaki İngiliz Büyükelçiliği ikametgâhına giderek Sir William White'ın konu hakkındaki görüşlerini almamı söylediler. Büyükelçinin görüşleri de tıpkı Padişahın görüşleri gibiydi. Yıldız sarayına döndüğüm zaman durumu Padişaha olduğu gibi yansıttım. Ancak İngiliz Büyükelçiliğinden dönene kadar geçen kısa zaman zarfında Padişahın görüşlerinde çok büyük değişiklikler oldu. Mısır konusunun yeniden ele alınması için zamanın uygunsuz olduğu hususunda sarayın Rus ve Fransız muhipleri Padişahı ikna etmişler.

Sir William White'ı takiben İstanbula Büyükelçi olarak gönderilen Sir Clare Ford, genel olarak çok sakin bir hayat yaşardı. Onun zamanında Babıâli'yle Elçilik arasındaki münasebetlerde büyük bir gerginlik vuku bulmamıştır. Ford açıkgöz bir Elçi olup hadiselere karışmaktansa izlemeyi tercih ediyor, Ermeniler arasındaki karışıklıklar ile, Ortodoks kiliselerinin teşvikiyle Hıristiyan tebaa arasında uyanan ve gelişen milliyetçilik akımlarıyla uğraşmakta Türklerin karşılaştıkları zorlukları çok iyi biliyordu.

Bir akşam üzeri Sir Clare Ford, bir konuyu görüşmek üzere beni Büyükelçiliğe davet etti gittim. Beni görür görmez, «İyi ki geldin, beni biraz olsun teskin edeceğini umarım. Biraz evvel benden yardım isteyen bir misyoner vardı yanımda. Adamdan kurtulana kadar akla karayı seçtim. Bana anlattığına göre İncil'le ilgili vaızlarda bulunmak için Erzuruma gitmek istiyor. Kendisine Erzurumda hangi cemaata vaızlarda bulunacağını sordum. «Ermenilere mi?» dedim. Eğer öyleyse Ermeni kiliseleri, İngiliz kiliselerinden daha mutaassıp ve daha eskidir. Eğer vaızlarını Rum halkına

hitaben yapacaksan, Erzurumda çok az Rum var. Hem Rum kiliseleri dünyadaki en mutaassıp kiliselerin başında gelir. Onlar kendi kiliseleri dışındaki kiliseleri tanımazlar. Tabiî bu cemaatların yanında Erzurumda büyük bir Müslüman topluluğu vardır. Aslında bu misyonerin gerçek niyetlerinin ne olduğunu kendisinden sormam benim için çok tehlikeliydi. Konuşmamızın sonlarına doğru bu misyoner, bana Erzurumdaki Müslümanların Hıristiyanlığı kabul etmelerinde bir yardımı olup olamayacağını sorarak, yardımı olacaksa bunu seve seve yapacağını söyledi. Ben de ona, «hayır dostum!» dedim ve önüne bir Afrika haritası uzatarak «gel sana bu uğurda muvaffak olabileceğin bazı coğrafî alanlar göstereyim» dedim. Zavallı Sir Clare'in bu sözlerini ilgiyle dinledim. Clare İstanbuldan sonra büyükelçi olarak Romaya tayin edildi. Yerine ise Sir Phillip Curie geldi. Bir veya iki yıl sonra İngiltereye giderken Sir Clare'i Romada gördüm. Kendisini biraz çökmüş bulmuştum. Bana sıhhatinin iyi olmadığını söylemişti. Nitekim birkaç ay sonra öldü.

Sir Phillip Curie, İstanbul Büyükelçiliğine 1894 yılında getirildi. Meslekten yetişme bir diplomat olan Curie, Dışişleri Bakanlığında yıllarca Genel Sekreter Yardımcısı olarak görevde bulunmuştu. Kendisiyle Londrada o zamanlar tanışmış ve bazı konularda görüşmüştük. Yeni görevine atandığı sırada, Osmanlı İmparatorluğu hakkında olumlu düşünce ve tasavvurlara sahip olduğunu kesinlikle söyleyebilirim. Türkiyeyi kuvvetlendirmek için İstanbula gelen bu büyükelçi, büyük bir talihsizliğin kurbanı olarak, takip ettiği politikayla Türkiyeyi zayıf düşüren olayların çıkmasında önemli rol oynadı.

Öyle tahmin ediyorum ki İngiliz hükümeti, Padi-

şahla başa çıkabilecek, onu nüfuzu altına alabilecek dirayet ve kudrette bir Büyükelçiyi İstanbula göndermek istiyordu. Curie, Clare Ford'dan daha kuvvetli bir diplomattı. Bu husus münakaşa edilmeyecek kadar açıktır. Lord Stratford gibi otokrat olan Curie'nin Abdülhamit'i nüfuzu altına alarak istediğini yaptırması bekleniyordu. Tıpkı Staratfordun Abdülmecit'e yaptırdığı gibi.. Curie, belki de Stratforda imrenmişti. Halbuki Stratforddan sonra gerek Türkiye'de gerekse İngilterede birçok değişiklikler olmuş, şartlar değişmişti. Özellikle Kırım harbinden sonra meydana gelen bu değişiklikleri nazarı itibare almamak aşırı saflık olacaktı. Sonra Abdülhamit'in karakteri Abdülmecit'inkinden çok farklıydı. İşte Curie, bu değişiklikleri ve ayrılıkları hiç düşünmeden göreve başladı. Padişaha karşı saygılı olmakla beraber, özellikle Babıâli'ye karşı ilişkilerinde otoriter bir görünüş içinde olmayı tercih ediyordu. Diğer büyükelçiler isteklerini rica yoluyla yaptırır, Padişahla Yıldız sarayında direk temas kurarken, Currie, daha resmî ve ciddî yollardan teması tercih ediyordu. Padişah, kendisini Sir Philip Curie'nin dostluğuna ve himayesine terk etmiş olsaydı belki de daha iyi etmiş olacaktı. Ancak şunu itiraf etmek lâzım ki Curie, Lord Stratford kadar akıllı olmakla beraber onun kuvvetine sahip değildi. Örneğin Stratford, eski Padişaha askerî yardım vaadinde bulunduğu zaman, bunu ihmal etmez yardımı derhal sağlardı. Currie, bu kuvvetten yoksundu.

Currie, İstanbula geldikten kısa bir süre sonra Rusların bir oyununa getirildi. Ruslara uyarak, Ermenilerin Doğu Anadoluya bir plan dahilinde yerleşmeleri ve Ermenilerle ilgili reformların gerçekleştirilmesi hususlarında hazırlanan bir kanun tasarısını Padişaha zorla kabul ettirdi. Bu kanunla Ermenilerle meskûn

bölge ve mahallelere bir nevi muhtariyet veriliyordu. Bu anî değişikliklerden ne Müslümanlar ve ne de Ermeniler hoşnut kalmışlardı. Devlet içinde devlet meydana gelmişti. Bu değişiklikler kısa zamanda tedavisi mümkün olmayan hadiselerin çıkmasına sebebiyet verecekti. Daha sonra kendisine Lordluk payesi verilen Currie, İstanbuldaki diğer Elçiler gibi yüksekten bakmayıp Padişah ile direkt ve dostluk havası içinde temas kurmayı becererek Ermenilerle ilgili reform tasarılarında acele etmemiş olsaydı, muhakkak ki daha başarılı olacaktı.

Aslında, Currie görevine iyi başlamıştı. Padişah ona dostluk elini uzatmaya hazırlanıyordu. Ancak Currie'nin gururu işleri değiştirmişti. İstanbula geldiği zaman Padişah tarafından şerefine resmi kabul töreninin düzenlenmesinin gecikmesi, Currie için gurur kırıcı olmuştu. Diğer Büyükelçiler bu duruma içten gülüyorlar ve her vesile ile bunu Currie'ye hatırlatmaktan geri kalmıyorlardı. Currie'nin bunu gurur kırıcı olarak nitelendirmesi aslında yanlış bir teşhistir. Çünkü Padişahın sonradan onuruna verdiği bir ziyafet ve tertiplenen kabul resmi o kadar parlak ve okşayıcı olmuştu ki, diğer Büyükelçiler bile buna gıpta etmişlerdi. Büyükelçi Currie'nin onuruna verilen ziyafette Bayan Currie ile eşim de bulunuyordu. Ziyafet çok neşeli ve samimî geçmişti. Padişah Bay ve Bayan Currie hakkında epeyi bilgi sahibi idi. Bu arada Bayan Currie'nin yazar olduğunu, birçok hikâyeler yazdığını öğrenince sonradan bu hikâye kitaplarından getirtmiş, onları tercüme ettirerek okumuştu. Sonraki resmî ziyafetlerde Bay ve Bayan Currie'ye hikâyeleri ile ilgili sorular yöneltiyor, pasajlar okuyor, açıkçası kendilerine önem verdiğini ve ilgilendiğini her vesile ile gösteriyordu. Ancak kısa bir müddet sonra meydana ge-

lan Ermeni katliamı Currie'nin politikasını değiştirdi. Currie'nin bu yeni politikası, Türkiye ile İngiltere arasındaki dostane münasebetlerin idamesi bakımından çok zararlıydı. Phillip Currie ile eşi İstanbul ile Boğazı çok seviyorlardı. Özellikle Bayan Currie, İstanbuldan, Boğazdan, o güzel Elçilik binasından ve bahçesinden ayrılırken çok üzülmüştü.

Sir Philip Currie'nin yerine İstanbula Sir Nicholas O'Connor tayin edildi. O'Connor on yıl kadar görevde kaldı. O' Connor'un karakteri Currie'ninkinden çok değişikti. Sakin bir hayat yaşamaktan hoşlanırdı ve kibirli de değildi. Bu nedenle askıda kalan bir çok meseleyi Padişahla ve Türk devlet adamları ile görüşmek suretiyle halletmeyi başarmıştır. O'Connor Türkiyedeki İngiliz kolonisi arasında da çok popüler bir simaydı. Elçilikte tertiplediği eğlencelere İngiliz kolenisini de davet etmeyi ihmal etmez, misafirleriyle teker, teker ilgilenirdi. Bayan C'Connor da kocasından geri kalmazdı. Samimî ve davranışlariyle misafirler üzerinde müspet intiba uyandırırdı.

10 yıllık İstanbul Elçilik zamanında, O'Connor çok başarılı olmuştur. O günkü meseleler karşısında O'Connor'dan başka bir Elçi olsaydı belki de bu kadar başarıya ulaşamazdı. İyi huylu bir adamdı. Padişah üzerinde nüfuz kuramamışsa bile, Padişahla münasebetleri dostane idi. Padişahı gücendirmemeye azami dikkati gösterirdi. Kırım savaşında şehit düşen İngilizlerin bakımsız mezarlıklardan alınarak törenle Haydaryaşadaki İngiliz şehitliğine gömülmeleri O'Connor'un eseridir. Bu hadiseden bir veya iki yıl önce de Fransızlar ve İtalyanlar, Kırım savaşında şehit düşen ırktaşlarının kemiklerini törenle Beyoğlundaki Katolik mezarlığına gömmüşlerdi. Aslında bu törenler propaganda maksadıyla yapılıyordu. Türkiye uğrunda Fran-

sız ve İtalyanların icabı halinde kan dökebileceğini göstermek için yapılmıştı. Padişah, Elçilik yatının, içinde Kırım şehitlerinin kemikleri olduğu halde Çanakkaleden İstanbula hareket etmek üzere olduğunu öğrendiğinde, beni bir mesajla birlikte O'Connor'a göndererek, hayatlarını Türkiyenin savunması için feda eden cesur İngiliz askerlerinin yeniden gömülme töreninin parlak olması dileğinde bulunmuştu. Törenin parlak olması için de her türlü devlet yardımını yapacağını vaadediyordu. Kırım şehitleri hakikaten çok parlak bir törenle Haydarpaşadaki daimî ikametgâhlarına defnedildi. Hatırlıyorum, Büyükelçi ve yardımcısı üniforma giymişlerdi. Veziri Azamla ben Padişahı temsil ediyorduk. Askerî birlikler, silahlı olarak Haydarpaşa Şehitliğine kadar bandonun ölüm marşı nağmeleri ile yavaş adımlarla caddelerden geçmişlerdi. Kortejde, bunlardan başka yüksek rütbeli Türk subayları, yüksek memurlar, ve Türkiyede bulunan İngiliz kolonisi de bulunuyordu. Askerî törenin son safhasında Türk askerleri havaya üç el ateşini İngiliz rahibinin son duası izledi.

Padişah, zaman zaman Kırım harbine atıfta bulunarak Türkiyenin İngiltereye şükran borçlu olduğundan bahsederdi. Bazıları, Padişahın Kırım harbinde İngilizlerin yardımına şükran borcu duyduğunu söylerken poz yaptığından, bu sözleri hissetmeden sarf ettiğini iddia ederler. Ben öyle düşünmüyorum, çünkü Padişah, hakikaten İngilterenin dostluğunu gönülden istiyordu. Fakat İngilterenin düşmanları, İngilterenin tek emelinin Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması olduğu konusunda Padişahı devamlı ve planlı bir şekilde ayartmakta idiler. Buna rağmen Kırımda savaşan ve sonradan ziyaret maksadıyla İstanbula gelen her İngiliz vatandaşı özellikle Padişah tarafından ağır-

lanmadan memleketine dönmemiştir. İstanbula gelen Kırım gazilerinden kıdemli bir subay vardı ki, Padişah onu hiç bir zaman dilinden düşürmeyecekti. Bu bahsettiğim gazi General Kent'dir. Kent, Sivastopol'da ve harbin cereyan etmiş olduğu bölgelere yaptığı ziyaretten dönerken İstanbula uğrayarak birkaç gün kalmış ve, İstanbula geldiği ilk gün Selâmlık merasimine gitmişti. Bunu öğrenen Padişah, bir mesaj göndererek kendisini Selâmlıktan sonra görmekten şeref duyacağını nükteli bir üslupla bildirmişti. Kent, çok şakacı bir adamdı. Abdülhamit'e Kırım harbi maceralarından bahsetti. Bu arada Kırımdan getirdiği bazı abide taşları ve savaş kalıntılarını Padişaha hediye etmek istedi. Bu nazik düşüncesinden dolayı Abdülhamit Kent'e teşekkür etti ve bu anısı olan hediyeleri kendisinin muhafaza etmesini istedi. Eminim ki, Kent'in Kırımdan toplayarak getirdiği eşyaları, bu savaşa katılan biri görmüş olsaydı gülmekten katılabilirdi. Ben de gördüğüm zaman çok gülmüştüm, çünkü Kırımdan getirdikleri savaş kalıntılarından ziyade piknik kalıntılarına benziyordu. Padişah kendisini o gece yemeğe davet etti. Ertesi gün emrine bir mihmandar tahsis ederek, İstanbul'un ve Boğazın görülmeye değer yerlerini gezdirdi. İstanbuldan ayrılırken de kendisine, Türk ordusunun askerî kıyafetlerini ihtiva eden resimli iki albüm hediye etti.

Her fırsat düştüğünde Padişah, Kırım harbinden sonra İngilterenin Osmanlı İmparatorluğuna karşı olan politikasında değişiklik olduğunu söyler ve bundan üzüntü duyduğunu ima ederdi. Bir defasında bana Padişahı bir konuda uyarmam için ricada bulunmuşlardı. Konu, Boğazlarla ilgiliydi. O günlerde Çanakkale boğazı gerekli şekilde tahkim edilirken İstanbul boğazına gereken önem verilmiyordu. Bu durumu Pa-

dişaha anlattım. Padişah içini çekerek şu ilginç açıklamayı yaptı:

— «Bana, Çanakkale savunmasına gerek olmadığını ve güneyden Türkiyeyi tehdit eden bir düşman bulunmadığını söylemek istiyorsun. Hatta İngiltereyi düşman bir devlet olarak gördüğümü ima ediyorsun. Bana söylediklerin ve ima etmek istediklerinin gerçekle hiç bir ilgisi yoktur Woods Paşa; ben, biri önde diğeri ise arkada bulunan iki kapılı bir evin sahibi gibiyim. Her iki kapıda da kuvvetli birer kilit olması gerekmez mi? Üzerinde kuvvetli bir kilit olan bir kapı, icabında dostların içeri girmesi için açılır, icabında da düşmana karşı kilitlenebilir. Akdenizde İngiliz donanmasından başka donanmalar yok mu? Kapımın üzerinde kilit bulunmazsa ve düşman içeriye girerse İngilterenin fiilî yardımına mı bel bağlayacağım?

— «Babamın zamanında İngilterenin dostluğu bambaşkaydı. Şimdi ne kadar değişmişler. Hatırlıyorum, ne zaman babama bir şey söylemek için yanına gitsem, yanında vakitsiz bir yabancı ziyaretçi bulurdum. Biliyorsun, Türk çocukları şimdi başka türlü yetiştiriliyor. Utangaç oluyorlar. İşte ben de babamın yanında bir yabancı bulunduğunu görünce utanarak kaçardım. Bir defasında babam arkamdan seslenerek, «Gel oğlum, utanma, korkma. Yanımdaki adam, dostumuz İngiliz Elçisidir. Git ve elini öp» demişti. Ben de babamın sözünü dinleyerek İngiliz Elçisinin elini öpmüştüm. Elini öptüğüm büyük dost Canning de bu hareketimden gurur duymuş olacak ki, o da alnımı ve başımı okşamıştı.»

Sir Nicholas O'Connor, kısa süren bir hastalıktan sonra, iyileşeceği sanılırken hakkın rahmetine kavuştu. Connor 1907 yılının mart ayında öldü. Ölümü İstanbulda büyük üzüntü yarattı. O'Connor ailesi yal-

nız İngiliz kolonisi tarafından değil, kendisini tanıyan herkes tarafından sevilirdi. Bayan Connor ile çocuklarının İstanbuldan ayrılması da özellikle Katolik çevrelerde büyük bir üzüntü yaratmıştı. Bayan Connor Roma Katolik kilisesinin dindar bir siması olup, İstanbulda aynı kiliseye mensup cemaat arasında çok iyi dostları vardı.

Sir Nicholas O'Cnnor'un ölümünden sonra Abdulhamit idaresi çok kısa sürdü. Selânik Hareket Ordusunun İstanbul üzerine yürümesiyle, Padişah İkinci Meşrutiyeti ilân etmek mecburiyetinde kaldı. O günkü koşullar altında hiç bir yabancı Elçi Sir Gerard Lowther kadar uygun şart ve fırsatlara sahip olamazdı. Lowther Türkiyede yıllarca görevde bulunmuş, tecrübeli, zeki ve metodik bir diplomat olup, temsil ettiği hükümeti zor durumlara düşürmeyecek kadar olgun düşünceliydi.

İkinci Meşrutiyetin ilânı bütün milleti sevince boğmuştu. Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler Abdülaziz'in tahttan indirildiği zaman yaptıkları gibi birbirleriyle kucaklaşmışlar, öpüşmüşlerdi. İngilterenin Türkiyedeki prestiji hiç o günkü kadar yüksek olmamıştı. Demokrasi ve Parlamenter kuruluşların anavatanı İngiltere olduğu için, meşrutiyet hareketinin İngiltere tarafından desteklenmesi bekleniyordu. Günlerce, özellikle İstanbul halkı çılgınlar gibi eğlendi, İngiltere lehine gösteriler düzenlendi. İngiltere Elçiliği etrafında toplanan kalabalık Büyükelçiye sevgi gösterileri yapıyordu. Tarabya önlerinden geçen her gemi bu İngiltere için önemli ve mesut olaya tanık olmakta idi. Lowther, bu gösterilere karşılık vermek için elinden geleni yaptı. Ancak sonraları bu durum Elçi için sıkıcı olmaya başlamıştı. Çünkü nereye gitse halk lehte tezahüratta bulunuyor, Elçi de buna kar-

şılık vererek güzel sözler söylemek mecburiyetinde kalıyordu. Bu arada Jön Türkler, bütün alanlarda reformlara girişmeye başladılar. Jön Türkler arasında Şekspir stili trajik oyunlar yazan öyle birisi vardı ki, sonradan Sir Gerard Lowther'i yeni rejimin politikasına gerekli önemi vermediği ve desteklemediği ithamıyla yaralamıştır. Edebiyatçı olan bu şahıs sonradan, *Lowtherin yerine tayin edilen Büyükelçiyi de* Türkiyeyi Birinci Cihan Harbine girmekten alıkoymadığı için tenkit edecek kadar ileri gitmiştir. Gerçek şudur ki Jön Türkler, başarısızlıkların sırrını, diplomasi alanındaki yanlışlıklarından değil de elde olmayan dış sebeplere dayandırmak çabası içine girmişlerdir ki, bu durum gerçeklerle hiç bağdaşmamaktadır.

Sir Gerard ve Bayan Lowther popüler kimselerdi. Elçiliğin geleneksel konukseverliğini onlar da gösterdiler. Bayan Lowther, Amerikalı olup, uzun boylu, hamiyetperver bir insandı. Türklere çok yardımı geçmiştir. Eminim bu yardımlar hâlâ daha unutulmamıştır. Balkan memleketleri kendi aralarında birleşerek Türkiyeye harp ilân etmişlerdi. Düşmanın hızlı ilerleyişi karşısında, sivil Müslümanlar arasında panik başlamıştı. Düşman üzerine gönderilen yorgun askerler tek kurşun atmadan intizamsız olarak İstanbula doğru çekiliyorlardı. Kuşatılmış Türk köylüleri acımasız düşmanın süngü ve ateşi altında can veriyorlar, kendilerini kurtarabilenler İstanbula doğru kaçıyorlardı. Yaralıların ve hastaların sayısı oldukça kabarıktı. Bayan Lowther bu durum karşısında derhal İngiliz gazeteleri aracılığıyla İngiliz kamuoyuna seslenerek büyük rakkamlara varan bağış toplamayı başardı. Toplanan bağışlar Bayan Lowther'in emrine Türkiyeye gönderildi. Bayan Lowther'in kurduğu yardım şebekesi sayesinde yaralar büyük ölçüde sarıldı.

O günlerde İstanbulda Lotwher'den başka iki Amerikalı diplomat hanımı daha vardı. Her ikisinin kocası da Büyükelçiydi. Biri şimdi Londra Büyükelçisi olan Belçika Elçisinin karısı Barones Monşer idi. Diğeri ise, şimdi Varşovada bulunan İsveç Elçisinin karısı olan Madam Ankersvoord idi. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra iktidara geçen yeni hükümete karşı gerek İngiltere Dışişleri Bakanlığı gerekse İstanbul Büyükelçiliği çevrelerince sempati duyulup duyulmadığını burada söylemek benim için çok güçtür. Ancak şu kadarla yetineyim ki İngiltereden istenen her yardım derhal karşılık görmüştür. Bir defasında Türk donanmasını yeniden organize edecek yüksek rütbeli bir deniz subayının Türkiyeye gönderilmesi istenmişti. Bu istek derhal yerine getirildi. Genç bir Amiral olan Sir Douglas Gamble bu iş için İstanbula gönderilmişti. Douglas beraberinde birçok ehliyetli İngiliz subayı da getirmişti.

Bir başka seferinde, Türk Gümrük teşkilâtında reform yapabilecek yetenekte, itimada şayan bir İngiliz memuru istenmişti. İngiltere hükümeti bu isteği de derhal yerine getirdi. Gümrük işlerinde ehliyeti denenmiş ve Birleşik Krallıkta uzun yıllar Gümrük Komiseri olarak görevde bulunan (Sir Richard Crawford) Türkiyeye gönderildi.

Türk gümrük idarelerinde rüşvet ve sorumsuzluk dalbudak salmıştı. Rüşvetsiz iş yaptırmak mümkün değildi. İkinci Meşrutiyet iktidarı, gümrük idarelerinde reform yapmak istiyordu. Ama bu işi başarmak çok zordu. İnsan üstü gayretiyle Sir Richard Grawford iki yıldan az bir zaman içinde keyfî ve başıbozuk gümrük idarelerini bir düzene soktu. Çıkar çevrelerinin şiddetli muhalefetine rağmen Crawford, kurduğu sıkı kontrol sistemiyle kısa sürede gümrük gelirlerinde

büyük bir artış sağlamayı başardı. Verginin namus borcu olduğu kamuoyna duyuruldu. Mahkemeler kuruldu. Rüşvet yoluyla kaçak mal getiren ticaret erbabı hizaya getirildi. Çok düşük aylıkla çalışan gümrük memurlarına daha dolgun maaşlar verilmeye başlandı. Türkiyeye hizmet etmiş olan hiç bir yabancı, Sir Richard kadar başarılı olamamıştır. Hiç bir yabancıya Richard kadar güven duyulmamıştır. Bu nedenle asli görevine ek olarak Richard'a Hükümet Ekonomik Müşavirliği görevi de verildi. Sir Richard Crawford bu görevleri Birinci Dünya Savaşının patlak vermesine kadar başarıyla yapmıştır. Savaşın ilânından sonra o da birçok İngiliz gibi Türkiyeyi terk etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Richard, görev icabı Amerikaya gönderilmişti. Kendisine G.C.M.G payesi verildi. Ancak o kadar çok çalıştı ki en sonunda vücudu yıprandı. Savaş sona erdikten kısa bir süre sonra İngiltereye döndü ve orada öldü. Hatta öldü yerine şehit oldu demem daha yerinde olacak.

İkinci Meşrutiyetin getirdiği yenilikler benim şahsî durumumu da etkiledi. Donanma Müşaviri olarak görevime artık ihtiyaç duyulmadığı bildirildi. Kısa bir süre sonra Padişahın özel müşavirliğine tekrar atandım. Ancak bu görevim de uzun sürmedi. Abdülhamit tahttan düşürüldükten sonra beni de görevden aldılar. Bir Türk subayı olarak emekliye ayırarak emekli aylığı bağladılar.

Zavallı Sir Gerard Lowther'in sıhhati de günden güne kötüye gidiyordu. En nihayet bu acıya dayanamayarak göçüp gitti. Şunu da ilâve etmeliyim ki dul kalan eşine İngiliz kolonisi çok gösterişli bir uğurlama töreni düzenledi.

1841'DEN BUGÜNE KADAR TÜRKİYE'DE BULUNAN İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLERİNİN LİSTESİ

Lord Stratford de Redcliffe: 1841 - 1858
Sir Henry Lytton Bulwer: 1859 - 1865
Lord Lyons: 1866 - 1867
Sir H.G. Elliot: 1868 - 1877
Sir Austen Henry Layard: 1878 - 1880
Lord George Joachim Goschen: 1881
Earl of Dufferin: 1882 - 1884

1885 yılında İstanbul Büyükelçiliği münhal olarak gösteriliyor.

Sir Edward Thornton: 1886
Sir William White: 1887 - 1891
Sir Francis Clare Ford: 1892 - 1893
Sir Philip H.W. Currie: 1894 - 1898
Sir N. O'Connor: 1899 - 1907
Sir Gerard Lowther: 1908 - 1913
Sir Louis Mallet: 1914

1914 yılının kasım ayında Türklerin İngiltere aleyhine harbe girmeleri üzerine kesilen diplomatik münasebetler nedeniyle uzun süre her iki devlet başkentinde diplomatik temsilci bulunmamıştır.

Sir H.G.M. Rumbold 1922 yılında (İngiliz Yüksek Komiseri unvanıyla)

Hon R.C. Lindsay 1924 yılında (İngiliz Yüksek Komiseri unvanıyla).

AMERİKAN DİPLOMATLARI

TEKLİFSİZ OLARAK konuştuğum ilk Amerikan Elçisi General Lew Wallace'dır. Onunla çok acayip şartlar altında tanışmak fırsatını buldum. Kendisi bir avukat olan Wallace, sivil harpte Batı Süvari Tabur Komutanı olarak büyük yararlıklarda bulunarak daima iftihar ettiği generallik rütbesine yükseltilmişti. Lew Wallace aynı zamanda bir yazardı. En çok tanınan birisi de «Ben Hur» olan Wallace'ın basılmış birçok eserleri vardır. Eserlerinin çoğu tarihî masallardır. Türkiyede elçilik görevine atanmasının nedeni, söylendiğine göre *(Ben Hur) adlı eserini yazıp yayınlamasıdır.* Doğunun oriyental yaşantılarının canlı resimlerle süslendiği (Ben Hur)u okuyan zamanın Cumhurbaşkanı Garfield, eserin o kadar etkisinde kalmış ki, bir yakın dostuna, «Doğu memleketlerine gitmediği halde böyle önemli bir eseri bize kazandıran Wallace'ın doğuda birkaç yıl kaldıktan sonra neler yapabileceğini merak ediyorum» diyerek, kendisini Türkiyeye Elçi olarak göndermiş.

Türkiyeye gelişinden hemen sonra onuruna düzenlenen resmi kabul törenini izleyen cuma günü Selâmlık merasimine katıldı. Selâmlıklar, seyirciler için yetersiz yerlerin ayrıldığı Beşiktaştaki dar bir alanda yapılırdı. Beşiktaş'taki caminin giriş yerinin tam karşısında bir nöbetçi kulübesi vardı. Törene gelen yüksek rütbeli subaylar dinlenmek ve vakit öldürmek için bu nöbetçi kulübesinin içine girer sigara içerlerdi. Orta salonda çok az yer olduğu için, seyirciler nöbetçi kulübesinin arkasında ve yanında dururlardı.

Selâmlık, askerî bir tören olduğu için General Lew Wallace, mavi renkteki üniformasını giymiş, omzuna atkısını atmış, başına da rozetli şapkasını geçirmiş, salona açılan en yüksek basamağın üstünde Padişahın gelmesini bekliyordu. Padişah geldiği zaman General hâlâ daha orada duruyordu. Yabancı üniforma içinde uzun boylu Generali görünce Padişah merak etmiş ve beni aratmış. Yeni Amerikan Elçisi olduğunu öğrenince, çok memnun oldu ve benim aracılığımla kendisini Selâmlıktan hemen sonra Yıldız'da görmek istediğini bildirdi. Lew Wallace, bu davetle Padişahın dostluğunu kazandı ve bu dostluk sonuna kadar da devam etti.

Padişah, Generalin harp sırasında gösterdiği yararlıklar ve Amerikan ordusu hakkında duyduklarından çok memnun oldu. Hele Generalin komutası altındaki süvari birliklerinin marifetlerini işitince, Padişah «öyleyse ben de sana Türk süvarilerinin marifetlerini göstermeliyim.» dedi ve Generali Yıldız sarayındaki Süvari Okuluna götürerek, Kafkas süvarilerinin at üzerinde çeşitli oyun ve marifetlerini gösterdi. General bu gösterilerin Amerikan süvarilerinin gösterileri kadar başarılı olduğunu ve bundan çok memnun olduğunu söyledi. Bu olaydan sonra Lew Wallace, saray çevre-

lerinde en popüler simalardan biri oluyordu. General, özellikle öğleden sonraları at gezintisine çıkmadan önce saraya gidip Padişahla sohbet etmeyi ve sigara içmeyi âdet haline getirmiş, hatta sonunda Padişaha pipo içinde Virjinya tütünü içmeyi de öğretmişti. Padişah, Generalle her buluştuğunda ona Avrupa devletlerinin politikalarından bahseder, kendisini şahsî dostu olarak saydığının ifadesi olarak en büyük nişanla onore etmek istediğini sık, sık tekrar ederdi. Ancak, General böyle bir nişana lâyık olmadığını, kabul ettiği takdirde bunun kıskançlık yaratacağını söylerdi.

Bir gün Padişah, Generale yağlı boya bir resim hediye etti. Bu hediye Amerikan gazetelerinde alay konusu edildi. Öyle sanıyorum ki, bunun sorumlusu benim. Çünkü bu olayı New York Herald gazetesinin başyazarı olan dostum James Gordon Bennett'e, ben bildirmiştim. Bu resim, odalıklardan birinin resmiydi ve Amerikan Elçiliğindeki resim odasının duvarına asılmıştı. Birkaç hafta sonra Amerikan gazetelerinde sansasyonel ve uydurma haberler yayınlanmaya başlandı: «Padişah tarafından Lew Wallace'a güzel bir Kafkas esiri hediye edildi» Bu başlık altında yayınlanan yazıda, Bayan Wallace'ın kocasını şu sözlerle azarladığı bile yazılıydı: «Bu kaltağı dışarı at. Evde kalmasına müsaade etmiyorum. Senin kadar yaşlı bir adamın bu kadar genç bir kızı eve alması yaraşır mı?» Wallace, karısının bu azarlı sözlerine karşı gûya şu sözlerle cevap vermiş: «Fakat sevgili karıcığım, benim elimden ne gelir ki? Bu Padişahın hediyesidir. Padişahın hediye ettiği bir şeyi geri göndermek çok ayıp olur. Birkaç gün daha sabredelim. Belki ondan hoşlanmaya başlarsın». Aslında bunlar hayal mahsulü yazılardı. Hediye edilen güzel bir Kafkas esiresi değil, bu esireyi canlandıran bir resimdi.

Padişah, General Lew Wallace gibi yabancı bir devlet temsilcisinin dostluğundan çok memnundu. Onunla sohbet etmekten çok hoşlanırdı. Ben Hur kitabını okumam, Padişahın ikazı ve isteği üzerine olmuştur. Wallace, İstanbula geldiğinde bu eser genellikle bilinmiyordu. Ve öyle sanıyorum ki, bazı misyonerlerin dışında Wallace'ın tanınmış bir yazar olduğunu bilen bile yoktu. Ben de bilmiyordum. Yıldız'a yaptığı ilk ziyaretten hemen sonra General Wallace, kitabının bir nüshasını Padişaha gönderdi. Padişah da beni aratarak bu kitabın bir özetini çıkararak kendisine vermemi istedi.

Lew Wallace'ın emekliye sevkedildikten sonra Türkiyeyi ziyaret etmesi çok normaldi. Ancak General gibi Türkiyeden iyi intibalar bırakarak ayrılan birisinin ticaret hayatına atılmak üzere tekrar Türkiyeye gelmesi büyük bir hata olmuştu. General, çok ayıp etmiştir diyebilirim. Hatırlanacaktır o günlerde El Dorado, mucitlerin ve imtiyaz avcılarının kolayca kazanç elde etme alanıydı. Generalin bu hareketi Türkiyeyi El Dorado yerine koyduğu hissini verdi bana.

Türk-Rus savaşından önce ve sonra, mucit olduklarını iddia eden adamlarla başımız çok derde girmiş, bu arada imtiyaz avcıları ile uğraşmak zorunda kalmıştık. Torpido imali projesinin yetkilisi olarak, yabancı büyükelçilerin desteklediği bu mucit ve imtiyaz avcılarıyla uğraşmak ve onları saf dışı etmem pek de kolay olmamıştır.

Bunlardan en önemlisi Türk - Rus harbinin başlarında, bütün masrafları Türkiyeye ait olmak üzere denizaltında kullanılabilecek torpido-bot yaparak bunu Türkiyeye hediye etmek iddialarıyla Türkiyeye gelen emekli bir İngiliz Amiraliydi. Bu amiral vaadettiği torpido-botu yapamadı. Yumurta şeklindeki botun iske-

letini yaptıktan sonra projenin arkasını getiremedi. Kendi adını verdiği yeni tür bir piyade tüfeği icat eden General Berdan, da bu silahları satmak için Türk - Rus harbinden uzun yıllar sonra Türkiyeye gelmişti. Harpten evvel aynı tür piyade tüfeklerinden (Berdan Piyadesi) Ruslara da satmıştı. Ancak bu silahın modası geçmişti. General Berdan, bu silahları Türklere satmaya muvaffak olamayınca, bu defa Türkler hesabına «Lokomotif Torpidosu» yapmak için ortaya büyük bir proje sürdü. Berdan'a göre Lokomotif Torpidosu, Whitehead torpidolarıyla ve «Lay» roketleriyle rahatlıkla rekabet edebilecek güçte olacaktı. Lokomotif Torpidosunun itici kuvveti gazdı. Ateşleme sırasında gaz meydana gelecek ve bu gazın itici kuvvetiyle lokomotif torpidosunun pervanesi dönecek ve hedefe doğru hareket edecekti. Aslında bu proje abesti, gerçekleştirilmesi imkânsız gibiydi. Fakat bu proje o kadar çok tasvip gördü ki, Türk donanmasının bütün kaynakları ve imkânları Lokomotif Torpidosunun imal edilmesi için General Berdan'ın emrine tahsis edildi. General Berdan bir aralık projeyle ilgili bazı malzemeleri tedarik etmek için İngiltereye gitti. Bu arada başarısızlıkla sona eren bir seri denemeler yapıldı. Berdan'ın fikirlerini tatbikata irca edecek ve onu mükemmelleştirecek bir başarı elde edilemedi. General Berdan döndükten ve çok önemli maddî ve materyal kaybından sonra Lokomotif Torpidosunun yapımı tamamlandı. Hobart Paşa, ben ve yaşlı Berdan Paşayla birlikte bu torpidoyu denemek için buharlı bir gemiyle denize açıldık. Torpidoyu ateşledik. Ateşlenen torpido otuz kırk yarda kadar gitti. Tam bu sırada çok acayip bir durumla karşı karşıya kaldık. Otuz kırk yarda kadar giden torpido, bir çember çizdikten sonra üzerimize doğru gelmeye başladı. Biz kötü bir akibetten

kurtulmak için yönümüzü değiştirerek limana doğru kaçtık. Bu suretle «Berdan Torpido» projesi de tarihe karışmış oldu. Ben ihtiyar Generalin bu projesine baştan beri inanmamıştım. Ancak karısı ile kızı güzellikleriyle kısa zamanda sosyetenin en aranılan simaları olmuşlardı. Berdan'ın kızı tanınmış hikâye yazarı Marion Crawford ile evlenmişti. Crawford o yaz İstanbula gelmişti. Boğazdaki bir köşkte, Panjiri isminde genç bir Rum memuru ile çalışmalara başladı. Çalışmaları kısa zamanda meyvasını verdi. Yazdığı «Paul Patoff» kitabı çok tutundu.

Mr. Cox diğer namıyla «Gurup Cox», yakından dostluk kurduğum diğer bir Amerikan elçisidir. Hoşsohbet ve mülâyim bir insandı. Sohbetlerinden çok hoşlanırdım. Bana sık, sık hoş hikâyeler anlatırdı. Kendi başından geçen bir olay vardı ki bana bu olayı esprili bir şekilde anlattığı zaman güle güle bir olmuştum. Edebiyata meraklı olup bir müddet önce yazmaya başladığı bir eserini tamamlamak için acele ediyordu. Bu nedenle nisbeten sakin ve güzel bir yer olan Büyükadaya giderek, çam ağaçlarının gölgesinde eserini tamamlamayı düşünüyordu. Çok zeki olan karısı, kocasının bu işte baş yardımcısı idi. Yazdıklarını okur, düzeltir ve isabetli tenkitlerle, kocasını uyarırdı. Mr. Cox yazdığı her sahifeyi karısına okur ve yazdıklarının karısı üzerinde uyandırdığı etkiyi anlamaya çalışırdı. Bir sabah, yine karı koca aynı şekilde çalışırken sokaktan gelen bir sesle irkilmişler: «Hi Haa, Hi Haa». Sesin geldiği tarafa bakan Bayan Cox, sokakta ilerleyen merkebe: «Teker teker canım, teker teker lütfen» diye seslenmekten kendini alamamıştı.

Amrika Birleşik Devletlerinin Türkiyedeki temsilcileri hiç bir zaman uzun müddet görevde kalmadılar. Amerikanın yakın doğuda ticarî ve malî menfaat-

ları olmadığı ve dolayısıyla politik problemleri bulunmadığı için, İstanbuldaki elçiliğinin hiç bir önemi yoktu.

1830 yılının başlarında Amerikan misyonerleri Osmanlı İmparatorluğu içindeki Hıristiyanları bahane ederek huzursuzluk kaynağı teşkil etmeye ve bu arada İmparatorluk içinde birçok okul, kolej ve hastane kurarak Hıristiyanlığın propagandasını yapmaya başladıktan sonra her iki devlet arasında çözüm isteyen bazı meseleler patlak verdi. Çoğu zaman bu meselelerden ötürü iki devletin münasebetleri gerginleşiyordu. Bu nedenle hiç bir Amerikan elçisi İstanbulda uzun barınamıyordu. En uzun kalanı bir Texas hâkimi olan (Alexander Terrel) olmuştur. O da ancak dört yıl. İki tanesi üç yıl diğerleri ise ancak iki veya bir yıl kalabildiler. İki devlet arasında sıkıntı verici bir mesele de «Robert Kolej»in hangi bölgede inşa edileceğiydi. Kolej inşası için Boğazın Avrupa yakasındaki geniş bir alan satın alınmıştı. Bu alan Boğaz'ın en stratejik yerindeydi. İstanbul boğazının en dar yerinde, denize girinti yapan bir burunun tepesine inşa edilmesi düşünülüyordu. Harbiye Nazırının, böyle stratejik önemi haiz bir noktada yabancıların bir bina inşa etmelerine karşı çıkacağı şüphesizdi. Semere vermeyen müzakereler uzayıp dururken araya İngiliz Büyükelçisi girerek çıkmazı halletti. Böylece Türkiyenin, hatta dünyanın en güzel bölgesinde, inşa edilecek kolej binası üzerinde Amerikan bayrağı dalgalanacaktı.

Mr. T. G. Leishman'ı takiben İstanbula gelen Mr. Oscar Strauss büyükelçi payesiyle üç yıl görevde kaldı. Padişahla iyi geçinen Strauss ve karısı aynı zamanda sosyetenin de tanınmış simalarındandı. Birleşik Amerika Başkanı tarafından Türkiyeye gönderilen elçiler arasında Türkiyede olumlu intiba bırakan iki

büyükelçiden biri Leishman, öteki ise Birinci Dünya Harbinin başlarında görevde olan Morgenthau'dır.

Mr. Leishman'ın gönderilmesi çok isabetli olmuştur. Açıkgoz ve azimkâr bir işadamı karakterine sahip olan Leishman, bir diplomat olarak da Türklerle ilgili sorunların çözümlenmesinde çok başarılı olmuştur. Ne istediğini, ve istediğini elde etmenin yollarını bilen bir adamdı. Kendisi ve çok güzel bir kadın olan eşi, sosyetik toplantılarda da başarılıydı. Leishman ailesi, konuksever olduğu kadar eğlence için bol para harcayan bir aile olarak da tanınmıştır. Çok gariptir; Leishman, başarılı bir Amerikan diplomatı olduğu halde konuşma yeteneği zayıftı. Robert Kolej ile Amerikan Kız Lisesinin tertiplediği festivallerin hepsine de katıldığı halde, konuşmaya sıkılır. Kelimeler boğazında düğümlenirdi. Bu nedenle konuşmaları birkaç kelimeyi geçmezdi. Leishman'la dostluğumuz çok samimîydi. Sık sık Elçiliğe gider sohbet ederdik. Konuşma yeteneğinin azlığına rağmen Leishman, çok iyi hikâyeler anlatırdı.

Vazifeye başlar başlamaz Leishman, Padişahın gözüne girdi. Kendisinin iki tane yardımcısı vardı. Biri, uzun yıllar Türk diplomasisini yakından bilen ve Doğu Katolik kilisesine mensup olan Elçilik Baş Mütercimi Necip Paşa.. Diğeri ise, o günlerde Yıldız sarayında büyük nüfuz sahibi olan Mr. Gargiolow idi. Gargiolow herhangi bir olay veya vesileyle tanıştığı her Türkü tanırdı. Necip Paşa, Lübnanın Maronit ailesine mensup olan bir Katolikti. Çok zeki ve kurnaz bir diplomat olup, Abdülhamit için gerekli her türlü istihbaratı başarıyla yapan bir zattı. Kendisi gibi aynı niteliklere sahip olan küçük kardeşi Selim Paşa da başarılı bir hafiye olarak Padişahın gözdelerinden idi ve itimat ettiği adamların başında geliyordu. Selim Paşa

aynı zamanda Maden ve Orman Bakanıydı. Bu görevinden oldukça büyük bir servet elde etmişti. Selim Paşa kızlarından üçünü de tanınmış Avrupa asıllı yabancılarla evlendirmişti.

Leishman'ın elçi olarak gönderilmesi şöyle olmuştu:

Bir aralık Amerikayla Türkiye arasındaki münasebetler çok gerginleşmişti. Bir Amerikan deniz filosu Suriye kıyıları açıklarında avına saldırmak için hazırlanan şahine benzer bir şekilde sinsice seyrediyordu. Fakat olay, Necibin araya girmesiyle halledildi. Filo, Suriye kıyılarından uzaklaştı. Bu olay Türkiye ile Amerika arasında karşılıklı diplomatik temsilci bulundurmak ihtiyacını ortaya çıkardı. Bu olaydan sonra Leishman İstanbula Elçi olarak gönderildi. Kendisi, İstanbula gönderilen ilk Amerikan Elçisidir. İstanbulda sekiz yıl görevde kaldıktan sonra Berline tayin edildi. İstanbuldan ayrılması Türk devlet ricalini olduğu kadar kendisini tanıyanları da üzdü.

Zeki, sebatlı bir işadamı ve avukat olan Mr. Henry Morgannthau 1913 yılında Amerikan Büyükelçisi olarak İstanbula geldi. Amerika Başkanlık seçiminde partisine yaptığı olumlu hizmetlerin karşılığında kendisine Elçilik payesi verilmişti. Bay ve Bayan Morgenthau, dürüst, misafirperver, samimî ve hoşsohbet insanlardı. Leishman ailesinin aksine Morgenthau ailesi sosyetenin yapmacık hareketlerine ayak uyduramıyor, sosyetik hayattaki tecrübesizliği nedeniyle bazen pot kırıyordu. İstanbula geldikten sonra tertiplediği ilk resmî ziyafetin davetiyelerinin hazırlanmasında Avusturya Büyükelçisi Marquis Pallavicini'inin yardımına müracaat etmişti. Morgenthau daha verdiği bu ilk ziyafette protokol hatası yapmıştı. Aslında bu hata tartışmalıdır. Ve bence hata teşkil etmiyordu. Durum şu

idi: Morgenthau verdiği bu ilk ziyafette, o zamanlar mareşal rütbesiyle Türkiyede görevli bulunan General Liman von Sanders'i davet ettiği halde, ona şeref masasında yer vermemişti. Liman von Sanders kendisini Veziri Âzamdan sonra, fakat diğer nazırların üstünde sayıyordu. Şeref masasında diğer Nazırların yanında kendisine yer ayrılmadığını gören Sanders, bunu onur meselesi yaparak, rütbesine yapılan bir hakaret olarak telâkki ederek bir hışımla ziyafet salonunu terk etti. Morgenthau ve eşi aslında Alman ırkından olup Bavyeralıydı. Almancayı çok iyi konuşur ve severdi. Sık, sık öğleden sonra partileri tertiplerlerdi. Bu partilere ırk, din ve milliyet farkı gözetilmeksizin bütün tanıdık ve dostlar davet edilirdi. Bu toplantılar Birinci Dünya Harbinin patlak vermesinden sonra da devam etti. Morganthau, Türkiye ile Amerika arasında mevcut dostane münasebetleri çok daha ileri götürdü. Morganthau'nun bu başarısında karısının da büyük katkısı olmuştur.

Çay partileri tertiplenir, batılı usullere göre dans edilirdi. Savaş esnasında Morganthau şahsî tercihleri ne olursa olsun, hiç bir devletin tarafını tutmadı. Türkiye, Almanya saflarında harbe girince Müttefikler Türkiyeye harp ilân ettikleri zaman özellikle İngilizlerin salimen gemilere bindirilmesine nezaret ederek yakın ilgisini gösterdi. Hiddetli Türk memurlarının yanından ayrılmayarak, yaptığı yerinde müdahalelerle bütün İngilizler salimen gemilere bindirildi. Bu sırada Talât Paşayla da münakaşa etti. Morganthau'nun sonradan yazdığı «Boğazın Esrarı» adlı kitabında bu olaylara o kadar ayrıntılı yer verilmiştir ki, benim burada Morganthau'nun İstanbulda yaptıklarından bahsetmem doğru olmayacak. Kitabını okudum. Türkiyeyi idare eden devlet adamları hakkında yazdıkları çok isabetlidir.

MR. CHAMBERLAİN ve Tommy Bowles haricinde Türkiyenin gerçek durumu ile çözüm isteyen sorunlarını yakından izlemek üzere İstanbula gelen İngiliz milletvekillerinin sayısı kabarıktır. Birçoklarıyla Türkiyede tanışmak fırsatını buldum. Hemen söylemeliyim ki, bunların büyük çoğunluğu, meselelerin altında yatan gerçekleri görmek için değil, aksine, önceden sahip oldukları köhne kanaatlerini destekleyecek ipucu ve bilgi elde etmek için geliyorlardı. Gelenler arasında, Türkiyede hüküm süren iç bunalımın gerçek nedenlerini araştırmak eğiliminde olanların sayısı oldukça azdı. Türkiyeyi ziyarete gelen yabancıların çoğunluğu ancak kendi memleketlerinde geçerli olan «Siyaset Gözlükleri»ni gözlerinden çıkarmayı beceremiyor, bu nedenle meselelere yanlış teşhis koymaktan kendilerini kurtaramıyorlardı. Biri çıkıp da yanlış düşündüklerini söylese fayda etmezdi, çünkü onlar ileride savunacakları fikirleri destekleyecek bilgiyi elde etmekle,

Türkiyeden, başarılı bir iş yapmış insanların gönül rahatlığı içinde ayrıldıklarını sanıyorlardı.

Bu tip ziyaretçilerden biri de Mr. Shaw Lefevre'dir. Lefevre, Comtist Cemiyetinin lideri olan arkadaşı Frederick Harrison ile Bulgaristana yaptıkları ziyaretten ve bu memleket eğitiminde meydana gelen gelişmelerden olumlu izlenimlerle ayrılıp İstanbula gelmişlerdi. İngiliz Büyükelçiliğine yaptıkları ziyaret esnasında Frederick Harrison bana «Sultanın, eğitim alanında yapmış olduğu yenilikleri Shaw-Lefevre'ye göstersene» diye takıldı. Ben olumlu cevap verdim. Ertesi gün yapılan «Selâmlık» töreninden sonra, yanlarına bir rehber verilerek saray bahçesini, Kervansaray'ı ve istedikleri okulları ziyaret edebilecekleri bildirildi. İki gün sonra Shaw-Lefevre'nin onuruna sarayda bir ziyafet tertiplendi. Yemekten sonra Shaw Lefevre özel olarak Padişahın huzuruna kabul edildi. Çok büyük bir şanssızlık eseri olarak Padişahın bu daveti, zamanında Harrison'a ulaştırılamamıştı. Shaw-Lefevre huzura kabul edilmiş olduğu için önceleri çok memnundu. Sonradan, bu davetin oluş tarzının hatalı bulunduğunu, bu arada Gladstone'a yakınlığıyla tanınan Frederick Harrison'un bu toplantıya kasıtlı olarak çağrılmadığını, çağrılmadığı için de, Padişaha ancak müfrit Protestan görüşlerin aksettirilmiş olduğunu iddia edecek kadar bayağılaştı. Bununla da kalmadı. Gazetelere yazdığı yazılarda bunun sorumluluğunu üzerime yıkmaya çalıştı. (Punch) gazetesi, mütevazı bir alayla bu konuyu karikatürize etti. Abdülhamit ile Shaw - Lefevre'yi kaba çizgilerle gösteren karikatürün altında «Küçük masum bir kuzuyu doğruluk yolundan saptıran kurnaz Woods Paşa» cümlesi vardı.

Halen İngilterenin Berlin Büyükelçisi ve Lord d'Abernon olarak anılan Sir Edgar'ın kardeşi mütevef-

fa Sir Howard Vincent de politik araştırmalarda bulunmak üzere Türkiyeye gelen milletvekillerinden biridir. Howard Vincent, muhalefetteki Muhafazakâr Partinin gözü kapalı taraftarlarından biriydi. Gayesi, Türkiye ve Türkler lehine ne varsa öğrenmekti. Ne kadar acıdır ki, İngilterenin bir iç meselesi olan İrlanda problemine bir hal çaresi bulunamazken, Türkiyedeki iç bunalım konusu İngiliz milletvekillerinin Parti mücadelelerinde ön planda geliyordu.

Türkiyeye gelenlerden bir diğeri de, Sosyal Reform'cuların babası sayılan (Mr. William Stead)dir. Kendisi Avrupa devlet başkanlarına yaptığı propaganda ziyaretlerinden dönüyordu. Rus Çarı ile diğer devlet başkanlarına sorduğu gibi, Padişaha, «İnsanoğlunun refahına katkıda bulunacak ne gibi bir barış ve iyiniyet mesajı yayınlamak düşüncesinde olduğunu» sormak niyetindeydi. Bu niyetini bana açıkladığı zaman, enteresan olacağını düşündüğüm için Padişah'tan randevu almak için elimden geleni yaptım. Ancak William Stead, haddinden fazla sabırsızdı. Programına göre İstanbulda ancak dört gün kalacaktı. Üçüncü günün sonunda, Padişahı acele olarak görmenin imkânsız olduğunu öğrenince, ertesi gün İstanbuldan ayrıldı. Daha sonra bu meseleyi Sultanla görüşen Chamberlain'den öğrendiğime göre, Stead acelecilik göstermeyip birkaç gün daha sabretmiş olsaydı, görüşlerini Abdülhamit'e sunmak bahtiyarlığını elde etmiş olacaktı.

İstanbulu ziyaret eden bir başkası da (Sir Max Waechter)dir. Waechter, kendi fikirlerini benimseyen şahıslar arasından seçtiği bir Misyon'la gelmişti. «Dünya barışı fikri» savunucularının başında geliyordu. Ticarî iş hayatında elde etmiş olduğu serveti, sahip olduğu saygın ilkelerin propagandasına vakfetmiş, oluk-

tan akıtırcasına para harcıyordu. Almanyada doğduğu halde, genç yaşlarda İngiltereye gelerek, İngiliz uyruğuna geçmişti. Hayatında iki defa evlenmişti. İlk karısı Lord Cave'nin ablasıydı. İlk karısı öldükten sonra, eski dostum Hobart Paşa'nın yakın bir akrabası olan Bayan Max Waetcher ile evlendi. Max Waechter, fikirlerini etkili bir uslupla kaleme aldığı broşürler ile ve ayrıca çeşitli Avrupa ülkelerinde, önemli devlet hizmetlerinde bulunan arkadaşları vasıtasıyla yaymaya çalışıyordu. Sonraları Lahey'de kurulduğu gibi, «Milletler Cemiyeti»nin desteği olmaksızın kurulacak bir «Yüksek Adalet Divanı»nın harp tehlikesini ortadan kaldıramayacağını büyük bir ileri-görüşlülükle savunmakta idi. Max Waechter ayrıca, devletler arasındaki gümrük tarifelerini bir tüm olarak kaldırmanın güçlüklerini bildiği için, bir nevi «Gümrük Birliği» kurulmasının avukatlığını yapıyordu. Bu sayede devletlerin birbirlerine yakınlaşması mümkün olacak, aslında ticarî menfaatlerin korunması için beslenen, birbirine düşman orduların varlığına gerek kalmayacaktı. Max Waechter, sahip bulunduğu şahane yatıyla İstanbula iki kez geldi. Her iki gelişinde de Sultan tarafından huzura kabul edildi. İlk gelişinde Abdülhamit tarafından, ikinci gelişinde ise Abdülhamit'in halefi Mehmet Reşat ve Yusuf İzzettin (Veliaht) tarafından kabul edilmişti. Max Waechter gittiği her ülkede Rus Çarı hariç, bütün hükümdarlar tarafından iyi kabul gören, insanlığın refahı için çalışan üstün bir değerdi.

(Cecil Rhodes) de, İstanbula çok kısa bir ziyarette bulunmuştu. İstanbuldan, İngiltereye döndüğü zaman onunla karşılaşmıştık. Sultan tarafından kabul edildiğinden dolayı duyduğu memnunluk sonsuzdu. İstanbula geri döndüğüm zaman, Padişaha, Cecil Rhodes'in kendisi hakkında beslediği iyiniyet ve dilekler-

den bahsettim. Cecil Rhodes'in bu iyi duyguları Padişahı o kadar çok hislendirdi ki, Ankara keçisi (Tiftik) nin dış memleketlere ihraç edilmesi yasak olduğu halde, Cecil Rhodes'e (Groote Schuur) adlı hayvanat bahçesinde beslemesi için birkaç damızlık Ankara keçisi göndermekten kendisini alamadı.

İngilterede buluştuğumuzda, Padişahın kendisini huzura kabul etmesiyle ilgili anılarından bahsederken Cecil Rhodes bana «hatırlar mısın, benden önce Padişahın huzuruna bir ayakkabı boyacısı girmişti. Beni, boyacı çıktıktan sonra kabul edecekti. O da bir türlü dışarı çıkmıyordu. Az kaldı beklemekten usanıp kaçıyordum» demişti. Halbuki, Cecil Rhodes'in bahsettiği şahıs bir boyacı değil, Jahore Mihracesi olan Malaya Prensi idi. Öyle tahmin ediyorum ki Rhodes'in yüksek mevki sahibi olan şahıslara karşı saygısı yoktu..

Kral Edward'ın Taç Giyme merasiminde yanımda bulunan kız arkadaşım (Sarah Bernhardt) İstanbula iki kez geldi. Zekâsının hayranıydım. İstanbula son gelişinde, Bayan Sarah ve aynı zamanda Fransadaki Enstitünün üyesi olan Vaisseau gemisinin kaptanı Pierre Loti ile öğle yemeği yemiştik. Kaptanın esas adı Viaud idi. Onunla, bir Fransız istasyoner'inde genç bir subay iken tanışmıştık. Yaptığı işlere hayranlığımı gizleyemem, ancak aynı şeyi şahsiyeti için söyleyemiyorum. Giyinişiyle, duruşu ve bakışıyla, ekzantrik görünüşlü tuhaf bir adamdı. Ancak çok zeki bir insandı. Birçok eserlerini, bu arada «Marriage de Loti» (Lotinin Evlenmesi) adlı kitabını okudum. Özellikle kadınlar hakkındaki tutucu görüşleri belirtilmeye değer. Çünkü, kadınlardan, «Erkeklere zevk vermek için eşlik eden ruhsuz yaratıklar» olarak bahseder. Muhafazakârlığı, yaşlandıkça daha da aşırı bir kişiliğe girdi. Müthiş bir Türk dostu idi. Özellikle Balkan savaşların-

da, Hıristiyanların savunmasız Makedonya Müslümanlarını vahşî bir tutumla nasıl öldürdüklerini basına ve kamuoyuna yaymaya çalıştı. Bu «Mukaddes Olmayan Haçlı-Seferi»nin, ve Türklerin acımasız toplu olarak öldürülmelerinin baş sorumlusu Kral Ferdinand'dır. Kaptan Viaud bu arada Suriye'ye de giderek, Bedevileri ziyaret etti ve Arap giysileri içinde tam boy bir portresini çizdirdi. Barış Anlaşmasının imza edilmesinden kısa bir süre sonra İstanbula gelerek birkaç günlüğüne Bursa'ya gidip «Büyük Cami'yi» ziyaret etmiştim. Ulu Cami'in başimamı olan şahıs, Pier Loti ile olan arkadaşlığımı öğrenince benimle çok ilgilenmişti. İmama göre Pier Loti, Türk dostu yabancı yazarlar arasında en «Sadık» olanıydı. Pier Loti'ye karşı içimde beslediğim hayranlığa rağmen, onun, nasıl oldu da Japonya için «Maymunlar Ülkesi» tabirini kullandığına bir türlü akıl erdiremedim.

İstanbulu ziyaret eden önemli şahıslardan bir diğeri de müteveffa Kral Edward'ı başarılı bir şekilde ameliyat eden doktor (Sir Frederick Treves) idi. Ben o zamanlar hâlâ daha, törenlerde sarayı süslemekle görevli bir subay (Ornamental Officer) olarak vazife görüyordum. İngilterenin gelmiş geçmiş en başarılı hekimlerinden olan Treves, İstanbula sonbaharda gelmişti. Beraberinde, Kırım Mezarlığı (Kırım harbinde şehit düşenlerin sonradan İstanbula getirilerek gömüldüğü mezarlık) ile Üsküdar hastahanesini ([37]) görmek için sabırsızlanan birkaç yakın arkadaşı da vardı. Frederick Treves'le bir cuma günü Selâmlık töreninde karşılaşmıştık. Törenden sonra Treves bana, birlikte geldiği iki hanım arkadaşının ricasını duyurdu. Bu iki

(37) Halen Selimiye kışlası olarak anılan ve Ordu Komutanlığı karargâhı olan bina.

hanım, diğer ziyaretçiler gibi, Kırım harbinde İngiliz yaralılarıyla hastalarını tedavi eden, hasta bakıcılığında modern metotlar uygulamayı başaran (Florence Nightingale)in kaldığı odayı görmek istiyorlardı. Doktor ve arkadaşlarını İstanbula getiren gemi, pazar günü ayrılacaktı. Bu nedenle geldiklerinin ertesi günü kendilerini Üsküdar hastanesi ile Kırım Mezarlığına götürmeye karar verdim. Ancak o gün Boğazda görülmemiş bir fırtına çıktı. Gezi programında değişiklik yapmak niyetindeydim, ancak doktor ve arkadaşları her şeye rağmen Üsküdar Hastanesinde Florence Nightingale'ın odasını ziyaret etmek için israr ediyorlardı. Sonuçta, onları Üsküdar hastanesine götürmeye karar verdim. Hastane kapısında bizi yaşlı bir «Hekim-Binbaşı» karşıladı. Şöhreti, bütün Türkiyede duyulan Dr. Frederick'i, Hekim-Binbaşıya tanıştırdığım zaman Binbaşı elinden gelen yakınlığı göstermeye hazır olduğunu gösterircesine selâm durdu. Florence Nightingale'in ikamet ettiği odayı görmek istediğimizi söyledim. Binbaşı bizi birtakım odalardan geçirmek suretiyle, himaye ve bakım altına alınan kimsesiz şahısları görmemizi sağladı. Ancak özellikle ziyaretçilerin görmeye sabırsızlandıkları odayı bir türlü göstermiyordu. Bayağı endişelenmiştim. Binbaşıya, Florence Nightingale'in kaldığı odayı bilip bilmediğini sordum. Endişelerimde yanılmamıştım. Bilmiyordu. Mahcup olmamak için bizi arzu ettiği bir odaya götürerek «Buyurun işte burası» demesini söyledim. Söylediğim gibi yaptı ve bu şekilde büyük bir skandalın önüne geçmiş oldum.

Son olarak, Türkiyede görüşmemiz mümkün olmayan meşhur bir denizciden bahsetmeliyim. Portsmuth Başkomutanı (1888-1891) olan arkadaşım Amiral Sir Edward Commerwell'i ziyaret etmek için trenle Lond-

radan Portsmuth'a gidiyordum. Tam karşımda giyiniş ve hareketlerinden zengin bir tüccar olduğunu tahmin ettiğim bir şahıs oturuyordu. Havadan sudan başlayan sohbetimiz gittikçe derin konulara indi. Konuşmalarımız esnasında birçok Avrupa ülkeleri yanında Türkiyeyi'de gördüğünden bahsetti. İstanbulu görüp görmediğini sordum. Çanakkale boğazından öteye geçmediğini, Rus-Türk savaşı patlak vermeden hemen önce, İngiliz donanması ile birlikte (Çanakkale civarındaki), Beşike koyunda bulunduğundan bahsetti. Bunun üzerine, kendisinin bir deniz subayı olabileceğini söyledim. Cevap vermeden, «Ama ben yalnız Türkiye'ye değil daha doğuya, meselâ 1863 yılında Japonya'ya da gittim» dedi.

Japonyada bulunduğumu söyler söylemez, manalı bir şekilde gözlerimin içine baktı ve kendini takdim etti. «Ben Amiral Moresby». O zaman ben de kendimi tanıttım. Trenimiz Chichester istasyonuna vardığında, kendisini makam arabası bekliyordu. İyi temennilerle ve tekrar buluşmak ümidiyle ayrıldık.

V. BÖLÜM

İSTANBUL'DA SOSYAL YAŞANTI

BOĞAZİÇİ, dünyada eşine ender rastlanır derecede güzeldi. Bir feribotla boğazı başından sonuna kadar dolaşmıştım. Tophaneden Kuruçeşmeye kadar tek sıra halinde uzanan zırhlı gemiler başka bir görkem veriyordu. Osmanlı İmparatorluğu, o zamanlar dünyada sanıyorum üçüncü sırayı alan kudretli ve modern bir donanmaya sahip bulunuyordu. Özellikle zırhlı gemiler ağır ve uzun menzilli toplarla donatılmışlardı. Fenerle donatılan bu zırhlıların gece manzarasının seyrine doyum olmazdı. Boğazın her iki yakasında bulunan yalıların denize bakan bölümlerine beyaz veya renkli lambalar asılmıştı. Uzaktan bakıldığı zaman bunlar birer yıldızı andırıyor, sahillere ayrı bir güzellik veriyordu. Kıyılardaki bu ışıkların hemen arkasında zengin Rum ve Ermenilere ait yalıların bahçeleri ve korular uzanıyordu. Bu Rum ve Ermeniler, Osmanlı idaresine sadakatlerini göstermek için, özellikle bayramlar ve diğer önemli günlerde yalılarını süsleme ve ışıklandırmada birbirleriyle âdeta yarış ederlerdi.

Ağaçlar ışıklarla süslendiği gibi, yine ışıklarla Mecidî ve Osmanî nişanları yapılır ve (Padişahım Çok Yaşa) diye yazılırdı.

İstanbulda kaldığım uzun süre içinde bayramları, millî ve dinî günlerde yapılan törenleri hiç kaçırmazdım. Ancak, bu kutlama törenleri hiç bir zaman ilk gördüğüm, Sultan Abdülaziz'in Avrupadan dönüşünde yapılan kadar görkemli olmamıştır.

İmparatoriçe Eugenie'nin, Sultanın Fransa'ya resmî ziyaretini iade için İstanbula gelişi ve karşılanışı da dillere destan olup anlatmakla bitmez. İstanbul ve özellikle Boğaziçi hiç bu kadar güzel ışıklandırılmamıştı. İmparatoriçenin de Beykoz kasrında verilen kabul resmi ve ziyafet dönüşü, bu görkemli ışıklandırma karşısında çok duygulandığına eminim. Çünkü, İstanbul boğazının her iki yakası da bol ışıklarla donatılmıştı. İmparatoriçe misafir edildiği Beylerbeyi sarayına dönerken gerçekten büyülenmişti. Boğaza hâkim tepelere askerî birlikler yerleştirilmişti. Saltanat kayığındaki Eugenie, Beykoz'dan Beylerbeyi sarayına giderken askerler sistemli bir şekilde havaya ateş ediyorlardı. Kurşunlar sanki birer kızıl yıldızcık gibi havada yanıp sönüyordu.

O günlerde, İstanbulda, güzelliğiyle ün salmış bir Rum kızı vardı. Biz bu kıza kendi aramızda «Atina Bakiresi» derdik. Arkadaşlarla birlikte bahse tutuşmuştuk. Bu kıza yanaşıp arkadaşlık teklif edecektik. Bahsi ben kazandım. Günlerden pazardı. Yeni öğrendiğim beş altı kelimelik Rumcanın işime yarayacağını zannediyordum. Derhal kızın evine giderek kapıyı çaldım. Rumca olarak «Fenerli Bey evde mi?» diye sordum. Hayır diye bir cevap geldi. Bunun üzerine evin hanımının evde olup olmadığını sordum. Cevap yine hayırdı. O anda geri dönmeyi düşündüm. Sonra vazgeç-

tim. «Bayan Zoe evde mi?» diye sordum bu kez. Hizmetçi kız «evde» diye cevap verdi. Olumlu cevabı alınca bu defa Bayan Zoe'yle konuşmak istediğimi Rumca olarak nasıl söyleyeceğimi kara kara düşünmeye koyuldum. Tam bu sırada genç ve güzel Rum kızının Fransızca «Beyefendi yukarı buyurmaz mısınız?» demesiyle kendime geldim. Yukarı çıktım.

Kız hakkında çok şeyler öğrenmiştim. Öksüz bir kızdı. Kızkardeşiyle birlikte kalıyordu. Bir de büyük kardeşleri vardı. İsmi Fotiadis Bey idi. Fotiadis Bey, Sultanın İtalyadaki temsilcisiydi. Küçük bir salonda baş başa oturduk. Kendisine, mahdut Fransızcamla, ablasıyla birlikte bir gece evvelki baloya gelmediğinden ötürü Caradoc gemisi subaylarının üzüldüğüden bahsettim. Kızcağız büyük bir ciddîyetle bana baktı. Gözleri şahane derecede güzeldi. Bu güzellik karşısında Fransızca bildiğim bütün kelimeleri bir anda unuttum. O da hiç İngilizce bilmiyordu. Bu şartlar altında konuşmak suretiyle anlaşmanın zorlukları ortadaydı. Ancak yine de anlaşabiliyorduk. Bu güzel Rum kızı Osmanlı tabiiyetinde olduğu halde koyu bir Yunan milliyetçisiydi. Ve beni Yunan muhibbi yapabilmek için elinden geleni yapmaya çalışıyordu.

Gemiye döndüğüm zaman ellerinde şampanya bardakları olan subay arkadaşlarım beni tebrik etmek için âdeta sıraya girmişlerdi. Anlaşılan benim, bu güzel kızın evine girdiğimi, hatta kızla birlikte oturduğumuz salonun penceresinden sohbet ettiğimizi görmüşlerdi. Şunu derhal itiraf etmeliyim ki bu kızın koyu milliyetçi görüşleri beni pek sarmamıştı. Fikirlerine asla sempati duymadım. Onu değiştirmeye de uğraşmadım. Çünkü mümkün değildi. O kendisini bu konuya adamıştı artık. Sonra dayısı benim gibi fakir ve istikbali belli olmayan genç bir subayın ikide bir evin

içinde ve yanında görünmesini istemiyordu. Hangi nedenle olduğunu bilmiyorum, ancak, bu eve tekrar gidebilmek için karşı taraftan en ufak bir yakınlık görmedim. Sokakta karşılaştığımız zaman verdiğim selâma ancak yapmacık bir gülüşle cevap veriyordu. İstanbulun zengin Rumları münzevi bir hayat yaşıyorlar diğer yabancılarla düşüp kalkmıyorlardı. Aslında zengin Rum tüccarlar ve bankacılar Paskalya ve sair vesilelerle yabancı elçiliklerin tertipledikleri balolara davet edilirlerdi. Zengin Rumlar da ziyafetler ve balolar tertiplerler ve yabancı elçiliklere mensup yüksek memurları ve subayları davet ederlerdi. Ancak bu balolar ve ziyafetler gizli emellerine sempati toplamak politikasından başka bir şey değildi. Yabancılarla sıkı fıkı dostluk yoktu. Hepsi yapmacıktı. Evlenmeler daha ziyade kendi aralarında iki ailenin anlaşmasıyla mümkün olurdu. Bazen çok zengin ve nüfuz sahibi yabancılara kız verirlerdi, ancak bu gibi hallere sık sık rastlamak kolay değildi. Pek tabiî istisnalar kaideyi bozmazdı. Genç bir üsteğmen birkaç yıl önce İstanbul'un zengin Rumlarından birinin kızıyla evlenmeye muvaffak olmuştu. Bu kız (Baltazzi) adında zengin bir bankerin üç güzel kızından biriydi. Baltazzi'nin karısı da bir İngiliz hanımı idi. Bu kızların ana ve babaları öldükten sonra kendilerine büyük bir servet kalmıştı. Kızlardan biri Avusturya Elçiliği birinci kâtibi ile evlenmişti. Diğer kızları ise Avusturya-Macar tahtının en büyük adayı olan Prens Rudolph ile evli olan Barones Vetsera idi. Hatırlanacaktır Prens ile karısı ıssız bir ormanda küçük bir kulübenin içinde ölü olarak bulunmuşlardı. Benim İstanbul'a ilk gelişimden birkaç ay önce amcası İngiliz Büyükelçisi Lord Lyons'ı ziyarete gelen Norfolk Dükünün de bu üç kızkardeşten en küçüğünün cezbedici güzelliğine vurulduğu söylenir.

Müzmin bir bekâr olan Lord Lyons hususi sekreteri Sheffield gibi kadın düşmanıydı. Kadınlardan nefret ediyordu. Kendi tertiplediği ziyafetlerde hiç bir kadın masasına gelemezdi. Elçilikle yakından alâkalı olan herkese ve özellikle **Caradoc** gemisinin subaylarına karşı çok iyi idi. Subayları sık sık yemeğe davet ederdi. **Caradoc** gemisinde göreve başlamamdan birkaç hafta sonra Lord Lyons Paris Büyükelçiliğine atanmıştı. Bu nedenle kendisini Bulgaristan'ın Karadenizdeki Varna limanına kadar götürdük. Oradan Tuna nehrini takip ederek Fransa'ya gidecekti.

Caradoc gemisinin kaptanı fırsattan istifade ederek, Varna'dan Budapeşte'ye, ben de Varna yakınlarındaki Devne gölünde gezintiye gittim. Devno'da, Sinclair isminde vatansever ve İngiliz donanmasında kaptanlık yapan bir şahısla karşılaştım. Sinclair'in kardeşi St. Petersburg'da elçilik sekreteri olarak vazifedeydi. Sinclair'in tertiplediği bir av partisinde, sonradan İngiltere'nin Varna konsolosu olacak Brophy ile tanışmak fırsatını buldum. Brophy, Sinclair'in niçin münzevi bir hayat yaşadığını bana uzun uzun hikâye etti. Brophy'nun anlattığına göre Sinclair gerçekten İngiliz donanmasında kaptanlık görevinde bulunmuş, anası tanınmış bir Polonya Kontesi idi. Babası ise İskoçyalı iyi bir aileye mensuptu. Birçok polonyalı gibi Ruslardan nefret ediyordu. Rusların Polonyalılara reva gördükleri alçakca hareketleri aklından çıkarmıyordu. Hatta Rusların en son Polonyalı katliamında, Polonyalı kardeşleri safında çarpışmalara katılmıştı. Bu çarpışmalarda Sinclair, Ruslar tarafından esir edilmişti. Kendisini kurşuna dizilmekten kurtaran, Petersburg'daki kardeşi ile İngiltere Dışişleri Bakanlığının Rusya nezdindeki baskısıydı. Sinclair kurşuna dizilmekten kurtulmuş, ancak Polonya sınırları içine bir

daha girmemek üzere sınır dışı edilmişti. İşte Sinclair'in Bulgaristan'a yerleşmesinin esas nedeni bu idi. Türk-Rus harbi sona erene kadar da Sinclair'i ne gördüm, ne de hakkında herhangi bir şey duydum. Plevne'nin düşmesinden birkaç hafta sonra İstanbul'a gelmişti. O zaman öğrendim ki Türk-Rus harbinin başından beri Pomak Müslüman kuvvetlerinin başında gerilla lideri olarak Ruslara karşı savaşmış. Sinclair, Güney doğuda rastladığım şahsiyetler arasında müstesna bir yer işgâl edenlerin başında gelmektedir...

TÜRKİYE'YE ilk gelişim ramazan ayına rastlamış, bu vesile ile dostum Ahmed Bey beni günlerce büyük konağında misafir ederek ağırlamıştı. Eğitimini İngiltere'de tamamlayan Ahmet Bey çok güzel İngilizce konuşurdu. Genellikle akşam ziyafetlerinden (iftarlarından) sonra birlikte şehre iner, kahvehane köşelerinde ilginç hikâyeler anlatan meddahları dinler ve karagöz oyunlarını seyrederdik. Karagöz oyunları, Avrupa memleketlerinde oynanan ve «Punch ile Judy» diye anılan kukla oyunlarına benzemektedir. Seyircilerin çoğu kadınlardı. Kadınlar ramazan ayı süresince nispeten daha hür idi. İkindi namazından çıktıktan sonra derhal en yakın eğlence yerlerine akın ederlerdi. Başörtülü ve yaşmaklı olan bu hanımlar erkeklerden ayrı yerlere otururlardı. Karagözle Hacivat'ın karşılıklı olarak yaptığı şakalar çok eğlenceli idi. Karagöz oyunlarından ben de hoşlanmıştım. Yanımdaki arkadaşım konuşmaları bana tercüme ediyor ve ben de bu Türk-

Arab Gecelerinden azami zevk alıyordum. Bir Türk gibi giyinmeye alışmıştım. Başımda fes, sırtımda, efendi ve sivil beylerin giydikleri tek düğmeli siyah uzun redingotla adeta bir Osmanlı beyini andırıyordum. Türk mahallelerinde gezerken birisi bana hitap edecek olsa dilsizmişim gibi davranıyordum. Arkadaşımla birlikte namaz vakti camilere de giderdik. Bir keresinde Ayasofya camiine gitmiştik. Herkes namaz kılıyordu. Aslında ben camiye namaz kılmak için değil seyretmek için gitmiştim. Ama bir Türk gibi giyindiğim için, görenler beni Türk zannediyordu. Bu itibarla namaz kılmak için boş yer arar gibi yapardım. Eskiden Türkler çok daha mutaassıp idi. İstanbul'un Müslüman mahalleleri ramazan süresince çok ilginçti. Gündüzleyin Müslüman mahallelerinden geçerken caddelerde kimseyi göremezdiniz. Herkes evinde istirahate çekilirdi. Ancak güneşin batışına bir saat kala bu ölü mahalleler aniden canlanırdı. Halk sokaklara dökülür, kahvehaneler açılır ve lokantalar faaliyete geçerdi. Paris bulvarlarındaki gibi, kahvehane ve lokantaların önlerindeki kaldırımlara küçük küçük masalar ve sandalyeler sıralanırdı. Mangal kömürü üzerinde kızartılan etlerin çıkardığı koku tok insanı bile acıktıracak nitelikteydi. Kahvehanelerdeki masalara oturan insanlar daha çok nargile ve kahve içerlerdi. Ama iftar saatinden önce kahve ve nargile içen birine rastlamak mümkün değildi. Kaldırımlara sıralanan masa ve sandalyelerde iftar saatının gelmesini sabırsızlıkla bekleyen bu insanlar, beraberlerinde servis tabakları, bir dilim ekmekle bir veya iki zeytin getirirlerdi. Bazıları o kadar çok sabırsızlanırlardı ki saatlerini çıkarır ve iftar vaktinin bir an önce gelmesini sabırsızlıkla beklerlerdi. Bazı sigara tiryakileri ise tütünlerini ince sigara kâğıtlarına sararak masala-

rın üzerine koyarlardı. Bütün kulaklar iftar topundaydı. En sonunda İstanbul'un dört bir tarafından iftar topları atılır ve herkes zeytin, ekmek ve sigaraya hücum ederdi. İftar bozulur bozulmaz samimi sohbetler başlardı. Meddahlardan daha önce bahsetmiştim. Meddahlar daha ziyade Arab Gecelerini sembolize eden ilginç hikâyeler anlatırdı. Ayrıca; tanınmış şahsiyetlerin, hikâye kahramanlarının ses tonlarını ve konuşma şekillerini çok iyi bir şekilde taklit edebilme yeteneğine sahiptiler. Ama bunların anlattıkları olay ve hikâyelerin yerini artık sinema almıştır. Karagöz oyunlarının yerini ise özellikle Ermeni sanatkârlar tarafından temsil edilen «Vaudeville» oyunları.. Açıkça söylemek icap ederse ramazan şenliklerinde eskiden ortaya konan oyunlar artık geçmişe malolmuştur.

Eskiden camilerin en mukaddesi sayılan Eyüp camisine yabancıların girmesi yasaktı. Halbuki şimdi Hıristiyan ziyaretçilere açılmış bulunmaktadır. Hıristiyanlar artık Ayasofya camisinde yatsı namazını bile seyre gidebilmektedirler. Birkaç yıl önce camiye girecek bir Hıristiyan, bu cüretini ölümle ödemek riskini üzerine almış olmalıydı. Türkiye'deki yaşantımın son yıllarında Ayasofya camisinde kılınan bir akşam namazını izlemiştim. Ramazan ayının 27 inci gecesine rastlayan gün, bütün İslâm dünyası için çok mukaddes olup bu geceye «Kadir gecesi» denmektedir. Kadir gecesinde bütün camiler özellikle Ayasofya camisi hıncahınç dolardı.

Kadınlara ayrılan özel bölmelerden aşağı bakıldığı zaman, bütün caminin tamamen dolmuş olduğu görülürdü. Namaz büyük bir ciddiyet ve vakar içinde kılınırdı. İmam, Kur'an ayetleri okur, cemaat de hep bir ağızdan «âmin» derlerdi. Caminin içi âmin sesleriyle çınlar, sonra yine bir sessizlik başlardı. Daha

sonra caminin bir tarafından «Allah büyüktür» nidası yükselir, buna caminin diğer yanından «Allahtan büyüğü yoktur» nidalarıyla cevap verilirdi. Yukarıdan bakıldığı zaman cemaat âdeta bir insan selini andırırdı. İbadet edenler camiye küçük gruplar halinde geldiği için namaz kılarken yaptıkları hareketler muntazam olmuyordu. Şöyle ki, biri secdeye kapanırken, bir diğeri ayağa kalkıyordu.

Ramazanın 27 inci gecesi Kadir gecesi yani tövbe edip günahların affedildiği bir gece olarak değerlendirilmektedir. İbadet saatlarında İstanbul camilerinden herhangi birini ziyaret eden bir yabancı, ibadet edenlerin sofu ve dindarlıklarını görmezlikten gelemez. Kendilerini Allaha adamış gibi bir halleri vardı. Batı memleketlerindeki ayinlerde böyle bir ciddiyete rastlamak pek de mümkün değildir. Müslümanlar, ibadet yerlerini çok severler ve bu yerlere karşı hayal edilemeyecek kadar saygı gösterirler. (Ayasofya)nın tekrar Hıristiyanların eline geçmemesi bütün İslâm aleminin ortak temennisidir.

MUTLU GÜNLERDE İSTANBUL SOSYETESİ

İSTANBUL ile Boğazın o sihirli cazibesi bir daha geri gelmemek üzere tarihe karışmıştır. İstanbul'a gelişimin ilk yıllarında zevkle seyrettiğim o güzelim manzaralar ile geçirmiş olduğum hoş vakitler artık mâzide kalmıştır. İstanbul'un şimdiki sakinleri ile yabancı ziyaretçiler o eski şahane günlere bir daha geri dönemeyecektir. Benim ilk geldiğim yıllarda İstanbul sosyetesinin kendine has yaşayış tarzı insanı mest edecek kadar ilgi çekiciydi.

1867 ve bunu izleyen birkaç yıl Osmanlı İmparatorluğunun mutlu ve ferah dönemlerinden biridir. Çünkü Osmanlı idaresi, özellikle Yeniçerilerin keyfî baskısından kurtulmuş ,içerde ve dışarda bütün karışıklıklar sona ermiş ve barış dönemi başlamıştı. Egedeki Türk Donanmasının Komutanı Hobart Paşanın uyguladığı başarılı abluka ve asilere karşı karada Türk ordularının başında bulunan Hüseyin Avni Paşanın

enerjik tutumu sayesinde Girit isyanı da bastırılmıştı. Padişah, tahta ilk çıktığı günkü kadar liberal ve tebaayı ferahlatıcı tutum içindeydi, hatta halk arasında görünmekten hoşlanıyor ve Beyoğlu'ndaki Opera binasındaki temsillerin galasına gidiyordu. Yabancı sermaye yatırımları ile yardımlarının Türkiye'ye aktığı bir devir açılmıştı. Batılı devletlerin nazarında Türkiyenin itibarı eski devirlerdeki gibi yükselmişti. Türkiye'ye her taraftan para yağıyordu.

İlk geldiğimde Padişahın şehrinde ne kadar neşeli ve hoş vakitler geçirmiştim... Ramazan bayramı ile Noel aynı aya rastlamıştı. Arkasından Ortodoksların daha sonraki ay da Katolikler ile Protestanların Paskalyaları geliyordu. Ortodoks doğu kiliseleri her türlü festivaller, balolar ziyafetler ve panayırlar tertipler ve çılgınca eğlenirken batı kilisesinin sadık müminleri olarak bizler de büyük perhizdeydik. (Hıristiyanların, Paskalyalarından önce tuttuğu bir nevi oruç).. Beyoğlu renkli eğlence yerleri ile doluydu. Operadan başka her gece Offenbach'ın Voduillerini sahneye koyan Fransız Tiyatrosu vardı. Bunların dışında İstanbul Türk halkının çok rağbet ettiği Fransız tipi şarklı kahvehaneler (cafe chanants) ve (jeunesse doree)ler vardı. Eğlence yerleri bunlarla da bitmiyordu. Elit zümreler için de yabancı elçiliklerin ve zengin Rum bankerlerinin kendi evlerinde tertipledikleri balolar vardı. Paskalyanın devam ettiği müddet zarfında hemen hemen her gece Beyoğlu yakasında büyük dans partileri ile balolar tertipleniyordu. Hemen bütün partilere davetli idim. Bu suretle doğu ile batıyı birleştiren bu büyük şehirde sosyetenin nasıl eğlendiğini yakından görme mutluluğunu tadıyordum. Genel olarak, İstanbul sosyetesini iki sınıfa ayırmak mümkündür. Elçilik

mensuplarının meydana getirdiği sosyete ile zengin yerli halkın meydana getirdiği topluluk...

Kırım harbinden sonra yabancı devletlerin müdahaleleri yoğunlaşmıştı. Büyük devletlerin İstanbuldaki elçileri, memleketi perde arkasından istedikleri gibi idare ediyorlardı. Yabancıları Türk kanunları dışına çıkaran kapitülasyonlara dayanan yabancı elçiler, memleketin içişlerine dahi karışıyorlardı. Diplomasi mensupları özel yaşantılarında birbirlerine karşı nâzik davranmakla beraber, bu gösterişten ileri gitmiyordu. Aralarında gerçek bir dostluktan bahsetmek mümkün değildi. Hepsi de karanlık işler peşinde olup, Osmanlı Padişahı ile hükûmetin ileri gelenleri nezdinde baskı ve şantaj ile nüfuz sağlamak peşinde idiler. Bunu yaparken de rakip gördükleri elçiliklerin Padişah üzerindeki nüfuzunu kırmağa çalışıyorlardı. İngiliz Elçiliğinin dışında kalan diğer elçiliklerin, Türkiye hudutları içinde bulunan vatandaşları üzerinde mutlak hakimiyetleri vardı. Elçilikler kendi bünyeleri içinde nevi şahsına münhasır mahkemeler kurmuşlardı.

O günlerde, elçiliklerin tertiplediği eğlencelere özellikle yabancı elçilik mensuplarının dışında çok az dâvetiye gönderilirdi. Bazı durumlarda özel dostlar ve hariciyedeki bazı önemli mevki sahibi kimseler davet edilirdi. Bu bakımdan dâvetliler, birçok değişik milliyet ve ırklara mensup güzel kadınlarla tanışmak fırsatını elde ediyordu. Özellikle bir hükümdarın yaş günü münasebetiyle tertiplenen balolar çok parlak geçerdi. Bu balolarda erkekler parlak ve gösterişli üniformalarıyla, kadınlar ise en son moda Paris giysileri içinde baloya renk verirlerdi. Hemen hemen her hafta değişik günlerde Avusturya, Rusya ve Fransa Elçiliklerinde balolar tertiplenir. İngiliz elçiliğinde ise,

her hafta olmasa bile bazı önemli günlerde balolar verilirdi. Almanya o günlerde bu saydığım elçiliklerle boy ölçüşecek durumda değildi. Prusya Kralı, o günlerde yalnız hayat yaşayan bir rahip tarafından temsil ediliyor gösterişsiz, bakımsız tahtadan yapılmış bir evde ikamet ediyordu. Avusturya Elçiliğinin tertiplediği balolar en çok eğlendiğim ve hoşuma gideni idi. Muhafazakâr bir katolik olan Avusturya - Macaristan İmparatoru François Joseph'i Babıâli de temsil eden yaşlı Baron Prokesch-Osten çok akıllı bir diplomat olup uzak görüşlüydü. Türkiye ile Avusturya'nın daima dost olmasını, aksi halde gerek Osmanlı İmparatorluğunun gerekse Avusturya İmparatorluğunun aynı zamanda çökeceğini savunurdu.

Avusturya Elçiliğinin tertiplediği balolarda Kotilyon dansları özellikle görülmeye değerdi. Kotilyon dansları yemekten sonra gece yarısına doğru başlar ve sabaha kadar devam ederdi. Dans esnasında dâvetlilere sürprizler yapılır, zevkli yarışmalar tertiplenirdi. Baron uzun zamandan beri dul idi. Balolarda kendisine bir süre güzel kızı eşlik etmişti. Kendisi bir baronla evli olup, babasını ziyarete gelmiş, İstanbul'un güzellik ve eğlencelerini bırakamadığı için de bütün kışı babasıyla birlikte geçirmişti. Avusturya - Macar İmparatorluğunun şaşaalı devrini iyi bilenler için bu ikili krallığın şimdiki yıkılmış devri çok üzücüdür.

Baronu ziyadesiyle üzen bir hadisenin meydana geldiği son Avusturya Elçiliği balosundan bahsetmeden geçemeyeceğim. İstanbul, diğer büyük şehirler gibi, şeytani zekâya sahip insanların dalâverelerine yataklığa elverişli bir ortam idi. Bu gibi zeki insanlar, zengin işadamı veya tacir kisvesine bürünerek İstanbul'a gelirler ve etrafı dolandırıp ortadan kaybo-

lurlardı. Ben, burada kendisini gerçek bir centilmen olarak tanımlamak istediğim genç bir Macar'dan bahsetmek istiyorum. Ölçülü hareketleriyle etrafına itimat telkin eden, yakışıklı ve hoşsohbet bir insan olan bu Macar genci kendisini herkese Uhlans subayı olarak (38) yutturmuştu. Macaristan'dan Trieste'ye yaptığı yolculuk esnasında bagajının kaybolduğunu iddia ediyordu. İstanbul'a geldikten kısa bir müddet sonra, harekât bölgelerini üstün zekâsıyla tespit ederek, tanımaya çalıştı. Beyoğlunda özellikle Avusturya Elçiliğinde çalışan genç hanım sekreterlerin aperitif almak için uğradıkları bir kahvehane vardı. İşte bu Macar genci bir gün yalnız olarak bir masada oturan genç hanıma bir fırsatını bularak arkadaşlık teklif etmiş.. Sohbet ederken konu bir aralık, Avusturya Elçisi Baron Prokesch-Ostenin oğlunu kaybettiği Danimarka Harbine dönüşmüş. Adının Baron Grobman ve Uhlans Subayı olduğunu söyleyen Macar genci, İstanbul'a, Avusturya Elçisini ziyaret etmek maksadıyla geldiğini, ancak işlerinin çokluğundan Elçiyi ziyaret etmek fırsatını bulamadığını söylemiş. Ve Danne-Werke bombardımanı esnasında yaralanan Elçinin oğlunun kolları arasında hayata göz yumduğunu sözlerine ilâve ederek, Elçinin, oğlunun nasıl şehit düştüğünü bir bilirkişi ağzından duymayı her halde merak edeceğini anlatmış. Macar gencinin uydurmaları bu kadarla da bitmiyor.. Valizi kaybolduğu ve resmi üniformaları da o valizin içinde olduğu için sivil kıyafetle Elçinin karşısına çıkmak istemediğini, bu nedenle İstanbul'da askeri üniforma diken bir terziye üniforma ısmarladığını üniformanın bir gün sonra hazır olacağını, ancak bu

---

(38) O sıralarda Avusturya - Macaristan ve Prusya Ordularında mevcut mızraklı süvari subayı.

defa da süvari kılıcına ihtiyacı olduğunu söyleyerek, yeni arkadaş olduğu kadından elçilikteki birinden ödünç bir süvari kılıcı bulup bulamayacağını sormuş. Yeni arkadaşı da, bunu araştıracağına söz vermiş..

Ertesi gün kulağına giden bu konuşma, zavallı Baronu o kadar çok heyecanlandırmış ki, kendi kılıcını, kuşanması için Macar gencine göndererek bir sonraki gün kendisini elçilikte beklediği haberini göndermiş.. Sahte Uhlans Subayı Baronla konuşmasında kendisini o kadar ağır satıyor ve o kadar iyi rol yapıyor ki *Elçinin kalbini fethediyor. Aslında Baron, oğlunun* nasıl şehit düştüğünü biliyordu. Ancak Macar gencinin anlattıkları, kendi bildiklerine o kadar çok benziyordu ki, ondan şüphelenmek aklının ucundan bile geçmemişti. Avusturya elçisi, kendisini yalnız elçilikte misafir etmekle kalmayıp, şerefine bir de ziyafet vererek onu diğer elçilerle de tanıştırdı. Macar genci bu suretle kendisini Beyoğlu sosyetesine sokmakla beraber, güzel konuşmasıyla bu sosyetenin aradığı en neşeli adam olmak vasfını kazandı. Kendisiyle ilk defa olarak bir Avusturya Elçilik mensubunun odasında, balodan ayrılmak üzereyken tanıştırıldım. Bir İngiliz ve bir Fransız kadar İngilizce ve Fransızca konuşuyordu. Okumuş ve bilgili bir zat olduğu izlenimi uyanmıştı bende. Viyana sosyetesinin üslûbu ve aksanı ile Almanca da konuşuyordu. Herkes bu yakışıklı Macar gencine hayran olmuştu. Avusturya Elçiliğinin tertiplediği balolarda her görevli kadın Baronun kendisini dansa dâvet edebileceğini düşünür ve kendisini bütün gece için başka bir erkeğe angaje etmezdi. Macar genci, üniformalarının içinde çok yakışıklı duruyordu. Ayrıca çok güzel dans ediyordu. Dansa kalktığı zaman bütün gözler ona çevrilirdi. Aynı hafta içinde kendisiyle Fransız Elçiliğinin tertiplediği bir baloda

karşılaşmıştık. Kadınlarla büyük bir dostluk kurmuştu. Bütün kadınlar onunla konuşmaktan, dans etmekten hoşlanıyorlardı. Son olarak onunla çok zengin bir Rum tüccarının, kendi evinde verdiği özel bir baloda görüşmüştük. Ev sahibinin güzel kızlarıyla kırıştırıyordu. Kotilyon dansı başladığı zaman, damını seçerek herkesin gıbta dolu bakışları arasında hareketli dans etmeye başladı. Dans sabahın erken saatlarına kadar devam etmiş, kızlar ayrıldığı zaman saat sabahın beşi olmuştu. Kızların, refakatlerinde bulundukları kadınlar ile beyler evlerine dönmek için sabırsızlanıyorlar ve en sonunda dayanamayarak kaçmak zorunda kalıyorlardı. Bizim meşhur Macar genci dans etmeye bir türlü doymak bilmiyordu. Sokağa fırlayarak ayrılmak üzere bulunan kızları, koruyucularının elinden alıyor ve dans salonuna götürüyordu. Bir defasında canı sıkılan koruyuculardan birini kılıcı ile tehdit edecek kadar ileri gitmiş idi. Saat altıya vardığı zaman Baron, ben ve iki İngiliz Elçiliği memuru ile ev sahibi ve ortanca kızı masada oturuyorduk. Dışarıda kar yağıyor ve dondurucu bir soğuk her tarafı kasıp kavuruyordu. Ayrılmadan önce kahvaltı yaptık. Dışarı çıkınca da kar topu oynamaya başladık. Macar gencinin kafasına isabet ettirdiğim bir kar topu, şapkasını yere düşürmüştü. Onunla vedalaşmadan ayrıldık.

İki gün sonra yine bir baloya davetliydim. Baloyu Fransız Elçiliği tertipliyordu. Baronun sevgili dostu Macar gencini baloda göremeyince merak içinde kalmıştım. Durumu öğrenmek için yanımda bulunan Avusturya Elçiliği sekreterine durumu sordum. Sekreter sinirli sinirli bir şeyler söylediyse de ben hiç bir şey anlayamadım. Bunun üzerine durumu İngiliz Elçilik memurlarından birinden sordum. Hatırlıyorum, İn-

giliz Elçiliğinde ikinci katip St. John idi. Bana verdiği cevap hayretler vericiydi.

«Sevgili dostum Woods, sen iki gündür neredeydin? Kendisine Baron süsü veren Macar gencinin dün tutuklanarak Avusturya bandıralı Lloyd buharlı gemisiyle Trieste'ye gönderildiğini bilmiyor musun? O birinci sınıf bir sahtekâr ve dolandırıcı olup, askeri mühimmat dolu sandıkları kaçırma suçundan aranmaktaydı. Trieste'de az kalsın yakalanıyordu. Paçayı zorla kurtarıp bir yolunu bularak İstanbul'a kaçmış. Ancak geçenlerde Avusturya hükümeti tarafından İstanbul Elçiliğine gelen bir mesajda dolandırıcılık ve sahtekârlıktan aranmakta olan şahsın İstanbul'da bulunabileceği şüphesi üzerinde duruluyordu. Avusturya Elçiliğinin garip bir şüphesi üzerine Macar gencinin hüviyeti meydana çıkarılmış.»

Avusturyalı sekreter bana hâlâ sert sert bakıyordu. Acaba bu sahtekârı bana tanıştırdığından dolayı kendisini şikâyet edeceğimi mi sanıyordu? Belki de kendisiyle alay ettiğimi düşünmüştü. Bir de şu var ki sekreter bu dolandırıcıya giderken £30 vermişti. Bu para önemli bir miktar olmamakla beraber sekreter bir daha bu parayı geri alamayacaktı. Avusturya Elçisi, bu dolandırıcının baş eseri olduğu ve sosyeteye kendi istek ve iradesiyle girdiğini bildiği için kendisini hiç affetmiyordu. Bu nedenle, bu dolandırıcının İstanbul'da borç olarak aldığı paraları kendi kesesinden ödeyerek dedikoduların önüne geçmek zorunluğunu duymuştu.

Bu olaydan sonra birçok dolandırıcılar İstanbul'a gelmişler, ancak hiç birisi bu Macar genci kadar başarılı olamamış ve sosyete arasında sevilmemişti.

O günlerde balolarda çok güzel kadınlar görmek mümkündü. Ancak, diplomatik sosyetede ne kadar gü-

zel olursa olsun hiç bir elçi eşi veya kızı, Rus Elçisi Prenses Ignatief kadar güzel ve zeki olamazdı. Prenses İgnatief yalnız güzel ve zeki değil, aynı zamanda kocasının akıl hocasıydı. Hatta denilebilir ki Gladstone'un meşhur Türk düşmanlığı kampanyasının bir sonucu olarak, Bulgaristan'ın istikbalini bir hal şekline bağlamak için İstanbul'a gelen Lord Salisbury'nin karısı Bayan Salisbury'i bile zekâsıyla hayran bırakmış ve onu kendi görüşlerine çekmeyi başarmıştı. Bununla da kalmadı. İkna edici, inandırıcı konuşma üslûbu ile Lord Salisbury'i de fikirlerinden döndürmüştü. Uzun boylu, güzel ve güzelliğiyle mütenasip hareketleri ile Prenses Ignatief kocasıyla tam bir çelişki halinde idi. Kocası yüz hatları itibarıyla bir Tatara benziyordu. Bu nedenle onlardan bahsederken, yabancılar «Güzellik ve Canavarlık» timsali terimini kullanırlardı. Büyük bir diplomat olan Ignatief, Rusya'yı İstanbulda temsil etmeye devam etseydi, Lord Stratford de Redcliffe' karşısında yenilgiye uğrayan Menchikoff'un akibetine uğramayacaktı. İnziva halindeki kutsal Çin İmparatorluğuna karşı harp edip muzaffer olduğumuz halde, İgnatief'in başkanlığındaki Rus delegesi masa başında, bir savaş yapmamasına rağmen bizden daha kazançlı çıkmıştı. Aslına bakılacak olursa İgnatief, Pekin'deki başarısından ötürüdür ki İstanbul'a elçi olarak gönderilmişti. İgnatief, Rusya'nın, Çin'in güveneceği bir devlet olduğuna, Pekin'deki devlet adamlarına inandırmıştı. Türkiye'ye gönderilirken Rus hükümeti İgnatief'in aynı başarıyı göstereceğini ümit ediyordu. Tarih yazarları İgnatief'i her halde Türk - Rus savaşına sebep olan diplomat olarak göstereceklerdir. Tıpkı tarihçi Kingsley'in Kırım Harbinin müsebbibinin Lord Stratford olduğunu yazdığı gibi.

Prenses İgnatief'in Rus Elçiliğinde tertiplenen ba-

lolarda yaptığı mazurka dansını seyretmek çok eğlenceliydi. Ben, başka hiç bir yerde mazurkanın bu kadar güzel oynadığına şahit olmadım. Mazurka dansının çabucak coşup, parlayan Rusların üzerinde bıraktığı etkiyi bu suretle yakından gördüm. Yaşlı ve üniforması yıldız ve nişanlarla dolu bir Rus Generalinin dayanamayarak koşup dans edenler arasına katılarak, kızarana ve dermansız düşene kadar Kafkas dansı oynadığını bu kadar yakından görmemiştim. Rusya'nın Babıâli üzerinde nüfuz kurmasında çok etkili olan Rus Elçiliği Baş Tercümanı da, bir baloda herkesin alkış tuttuğu bir sırada yalnız başına fırıldak gibi dönerek ve ayak oyunları yaparak Kafkas dansı yapmış ve herkesin dikkatini üzerine çekmişti. Bahsini ettiğim bu Baş Tercüman diğer birçok Rus gibi çok içki içerdi. Sosyete dedikodularından edindiğim bilgiye göre, kendisine ancak seyirciler tarafından yüksek prim vadedildiği zaman dans gösterisi yaparmış. Rus Elçiliğinin tertiplediği balolarda karşılaştığımız zaman daima neşeli görünürdü. Kısa boylu, uygunsuz vücut yapısına rağmen, dans ederken yaptığı göz okşayıcı figürler kendisine adeta yakışıklı bir insan görünümü veriyordu.

Ancak hiç bir şüpheye mahal olmadan söyleyebilirim ki sosyetenin gülü ve en güzel kadını o yıl bütün bir sezon, dedikoduları üzerine çeken bir İngiliz kadınıydı. Yabancı büyükelçilerden birçoğu onun âdeta ayaklarına kapanıyordu. Bu bahsettiğim kadın, Bayan Ogilvie idi. Bay Ogilvie emekliye sevkedilmiş, cesurluğuyla ün salmış bir İngiliz subayı idi. Birkaç yıl sonra Almanlara karşı gönüllü Fransız ordusunda çarpışırken Orleans Meydan savaşında hayatını kaybedecekti. Bayan Ogilvie halen hayatta olup ilerlemiş yaşına ve ağarmış saçlarına rağmen genç

kızların bile gıpta edeceği güzellik ve endama sahiptir. Sosyete içinde güzelliği kadar dedikodularıyla da meşhur olan bir başka güzel de bir Alman mühendinin genç karısı olan Madam Kuhlmann idi. Madam Kuhlmann, Birinci Dünya Savaşının yaklaştığı günlerde Alman Büyükelçiliğinde sekreter olarak görevli bulunan ve çevirdiği entrikalarla ün yapan Von Kuhlmann'ın annesiydi.

Elçiliklerin tertipledikleri balolar dışında, bazı kurumlara menfaat veya bağış sağlamak için tertiplenen balolar da vardı. Bu tür balolar, bazı büyükelçilerin himayeleri altında yapıldığı için daha çok ilgi, rağbet görürdü. Bu balolara girip paralı olduğu için bilet satışlarını hızlandırmak ve zengin işadamlarının malî katkıda bulunmalarını sağlamak amacıyla, zengin ve nüfuz sahibi şahsiyetlerden müteşekkil bir balo komitesi kurulurdu. Sosyeteye mensup olmayanlar, bu tür baloları sosyeteye girmek için fırsat saydıkları için büyük paralar ödeyerek baloya giriş bileti alırlardı.

Sosyetenin ileri gelen simalarından biri de Fransız Büyükelçisi M. Bouree idi. İstanbul'a geldiğimden hemen sonra, Fransız hükümeti lehine büyük politik bir başarı kazanmıştı. M. Bouree, Fransız usüllerine göre, tedrisat yapan ve ileride Türk gençlerinin eğitiminde büyük bir rol oynayacak bir lise kurulmasına Türk hükümetini ikna etmişti. Bahsettiğim bu lise Galatasaray Lisesidir. Bu maksatla Beyoğlu'nun en mutena bir bölgesinde Lise binası ile büyük oyun sahalarını içine alacak çok geniş bir yer bu maksada tahsis edildi. Lise binası kısa zamanda yapıldı, kabarık sayıda Fransız öğretmeni yanında bir de yine Fransız Müdür görev aldı. Otonomi verildikten sonra Bulgaristan'a idareci yetiştiren Robert Kolejine paralel ola-

rak, Galatasaray Lisesi de Türkiye'nin gelişmesinde hizmeti geçen birçok idareci yetiştirmekle ün yapacaktı. Bugün kamu müesseselerinde görev alan zeki ve yetenekli devlet adamlarının ve idarecilerinin birçoğu Galatasaray Lisesi mezunudur. Memleketi tek elden ve müstebit bir şekilde idare etmek için Abdülhamit'in kurmuş olduğu özel sekreter ve danışmanlar grubu üyelerinin hepsi de Galatasary Lisesi mezunları arasından seçilmişti.

Abdülhamit devrinin sonlarına doğ.u danslı baloların yerini özel tiyatro ve konserler aldı. Bu yeni modanın öncülerinden biri de Bayan Dufferin'dir.

RAMAZAN AYI, Türklerin büyük konukseverliklerine fırsat veren büyük bir aydır. Davetli olsun olmasın herhangi birisi, bir Türk evine girdiği zaman «iftar» etmeden bırakılmazdı. Özellikle zengin evlerinde birçok masalar yiyeceklerle doldurulur ve evin kâhyası davetsiz misafirlerin iftar etmelerini sağlardı. İftar sofrasında pilav hiç bir zaman eksik olmazdı. Sofralarda pilavdan başka üç çeşit çorba, çeşitli sebzeli et yahnileri rostolar ve şekerlemeler bulunurdu.

Türk mutfağı çok güzeldir. Özellikle sebzeli et yahnileri çok lezzetlidir. Bazı yahniler niteliklerine göre çeşitli isimlerle anılır. Türkler bütün rostolara «Kebab» diyorlar. Halbuki Avrupalılar, şişler üzerinde kızartılan et parçalarına kebab diyorlar. Türkler, kebab kelimesini ümitsiz bir aşka düşmüş insanların içinde bulunduğu ruh halini ifade etmek için de kullanırlar. Yahnilerin en lezzetli ve herkes tarafından

aranan çeşitlerinden biri de «imam bayıldı» yahnisidir. Bu yahniye imam bayıldı adının takılmasını anlatan birkaç hikâye vardır. Bunlardan bir tanesi de şudur: Uzun ve yorucu bir seyahattan dönen imam, sevdiği yemek yerine karısının başka bir yemek yaptığını görünce düşer ve bayılır. Halbuki bu yahni temiz zeytinyağı ile kızartılan patlıcanlardan yapılır. Ve imamın en sevdiği yemektir. Bütün seyahat boyunca bu yahni imamın aklından çıkmamıştır. Karısı da bunu bildiği için, imam seyahattan döndüğü vakit sofraya oturduğunda karısının sofraya başka bir yemek koyacağını aklına bile getirmiyordu. Yemek kabını açıp tabağın içinde başka bir yemek görünce o kadar üzülmüştü ki, bu üzüntüye dayanamayarak bayılmıştı. Bu hadiseden sonra, bu patlıcan yemeğine (İmam bayıldı) denmeye başlandı. Yine patlıcandan yapılan ve püre şeklinde ezilerek hazırlanan ve salata yerine geçen bir yemek daha vardı. Adı (Hünkâr Beğendi). Zamanın padişahı midesine çok düşkünmüş. Saray baş aşçısı yemekleri büyük bir özenle yaparmış. Bir gün her nasılsa yanlışlıkla patlıcanın ismini bilmediği bir çeşitini pişirmiş. Aşçı bu yemeği çok beğenmiş ama padişahın hoşlanmayacağını tahmin ettiği için padişaha götürmemiş. Bu durum padişahın kulağına kadar gitmiş. Padişah, aşçıyı yanına çağırarak bu yemekten tatmak istediğini söylemiş. Ama aşçıbaşı, padişahın huyunu çok iyi biliyormuş. Eğer padişah önüne getirilen yemeği beğenmezse çok hırçınlaşır ve bütün saray hizmetkârlarını paylarmış. Başka çıkar yol kalmadığı için zavallı aşçı korka korka bu patlıcan püresini padişaha götürmüş. Aşçı, padişahın karşısında tir, tir titriyormuş. Padişah bir lokma aldıktan sonra çok beğenmiş. Buna çok memnun kalan aşçı, huzurdan çı-

kar çıkmaz avazı çıktığı kadar bağırmaya başlamış: «Hünkâr beğendi, hünkâr beğendi..»

Daha sonraki yıllarda rütbem büyüdükçe Veziri Âzam ile diğer nâzırların konaklarında verilen iftarlara davetli olarak gitmeye başladım. Benimle birlikte çoğu kez Türk yemeklerini ve âdetlerini merak eden yabancılar da geliyorlardı. İftarlarda hanımlar haremde, erkekler de ev sahibi ile birlikte selâmlıkta iftar ediyordu. İstanbul'a gelen yabancı misyon eşlerinin görmek için sabırsızlandıkları birinci şey haremdi. Batı dünyası, her paşanın, beyin ve zengin Türkün birçok karısından başka güzel Kafkas kızlarından meydana gelen haremi olduğunu biliyordu. Ziyaret eden yabancılar, haremin tek bir kadın tarafından (Sultan) idare edildiğini hayretler içinde görürlerdi. Aslına bakılacak olursa eski şahane haremler artık tarihe karışmıştı. İstanbul'a ilk geldiğim 1867 yılında bile, eski şahane haremlere rastlamak pek kolay değildi. Bu bakımdan gerçek bir haremi ziyaret etmek isteyen yabancıların bu isteğini yerine getirmek benim ve eşim için çok güç bir meseleydi. Eski haremlerle kıyas edilebilecek tek bir harem varsa o da Hasan Paşanın haremidir.

Hasan Paşa (39), Türkiye'de nesli tükenmiş asil bir

---

(39) Hasan Hüsnü Paşa, 1853'te Rusların Sinop baskınında şehit düşen Bozcaadalı Piyale Hüseyin Paşanın oğludur. 1832 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1842 yılında Bahriye Mektebine girmiş ve 5 Mayıs 1849'da Mülâzim (Üsteğmen) olarak mezun olmuştur. 1853'de Yüzbaşı, 1855 te sağ kolağası, 1858'de sol kolağası, 1862'de Binbaşı, 1864 te Kaymakam, 1867'de Miralay olarak muhtelif gemi ve mevkilerde hizmet görmüş, 1871'de Livalığa yükseltilmiştir. Ertesi yıl Ferik olmuş ve 1877'de Donanma Komutanlığına getirilmiştir. Şurayı Bahrî Reisliğini yaptıktan sonra 1880'de Müşirlik tevcih edilmiş, Vezaretle Bahriye Na-

derebeyi sülâleye mensup idi. Uzun boylu, yakışıklı bir şahıs olan Hasan Paşa, iyi yetiştirilmiş Türkler gibi konuşmasını bilen ve her hareketiyle bir Avrupalı olan müstesna bir insandı. TENEDOS (BOZCAADA) adasında dünyaya gelen Hasan Paşa, Yunan soyundan geliyordu. Hasan Paşa tıpkı bir yunanlı gibi kurnaz olup, mâli meselelerde ve ticarette uzak görüşlü ve kabiliyetliydi. Bütün bu kabiliyetlerine ilaveten Hasan Paşa entrika çevirmekte ustaydı. Görünüşü itibariyle terbiyeli, nazik ve saygılı olan Hasan Paşa, fikir ve tasavvurlarına karşı muhalefet edecek şahıslara karşı çok insafsızdı. 40 yıldan fazla Osmanlı deniz kuvvetlerinin başında bulunması onun ne kadar akıllı ve kurnaz bir adam olduğunu gösterir. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra kaptanı deryalık ünvanını kaldırmıştı [40]. Buna rağmen Hasan Paşa, padişahı ikna ederek eski ünvanını kullanarak vazife görmeye devam etti. Bu bakımdan Türk tarihinde Hasan Paşa'ya, kaptanı deryaların sonuncusu denebilir. O aynı zamanda Türk donanmasının destroyeri idi. 40 yılı aşkın Bahriye Nazırlığı görevi esnasında sadece 24 saat görevinden uzaklaştırıldı. Halbuki bu yarım asra yakın zaman dilimi içinde birçok iktidarlar gelip geçmişti. Hasan Pa-

---

zırı olmuştur. İki gün infisali hariç 22,5 yıl Nazırlık yapmış ve Abdülhamit II.nin en çok itimadını kazanan rical arasında devrinin kirli işlerine pek karışmayarak o günkü şartların müsaadesi nisbetinde Bahriyeye faydalı olmağa çalışmıştır. 27 Temmuz 1903'te ölmüştür.

(40) Kaptanı Deryalık 13 Mart 1867 tarihinde kaldırılmıştır. 1876 Haziranında Kayserili Ahmet Paşanın ikinci Bahriye Nazırlığında tekrar ihdas edilmiş, fakat altı ay sonra bu ünvan yeniden kaldırılmıştır. Hasan Paşa (Kaptanı Derya) olarak değil (Bahriye Nazırı) unvanıyle bu makama atanmış, ancak (Kumandan ve Nazırı Bahriye) unvanını kullanmıştır.

şanın bahriye nazırlığından geçici olarak uzaklaştırılmasının nedeni de, Abdülhamit'e yapılan bir suikastta parmağı olabileceği kuruntusundan ibaretti. Padişah, cuma namazını camide kıldıktan sonra Selâmlıktan, Yıldız sarayına kadar at üzerinde gitmeyi adet haline getirmişti. Atın bir başkası tarafından ürkütülüp ürkütülmediği bilinmiyor ancak, Padişah atın üstüne tam bineceği esnada at yan tarafa sıçrıyor. Orada bulunan at bakıcısıyla, özel sekreterinin müdahalesi olmasaydı Padişah at tarafından yerlere fırlatılacaktı. Hasan Paşa da bu sırada hadise mahalline çok yakın bulunduğundan şüpheleri üzerine çektiği için derhal görevden alındı. Bu işten en çok sevinen donanma çevreleri olmuştu. Çünkü Hasan Paşa, emri altındaki subaylardan bir kısmına, diğerlerinden kısmak suretiyle menfaatlar temin ediyor, bu durum da kıskançlığa ve bahriye içinde klikler meydana gelmesine sebep oluyordu. Bütün bahriye mensupları Hasan Paşanın düşürülmesine o kadar çok sevinmişlerdi ki ertesi günü sabah sabah bahriye nezaretinin önü yeni nazırı karşılamaya sabırsızlanan subaylarla dolmuştu. Ancak bu sevinç çok kısa sürmüştü. 24 saat sonra Hasan Paşa yine bahriye nazırı olarak görevdeydi. Hasan Paşanın saraydaki en büyük taraftarı Mekkeli bir Arap müneccimi (Yıldız falcısı) olan ve Padişah üzerinde büyük nüfuz sahibi olan bir şeyh idi. Hasan Paşa sofuluğu ve taassup derecesine varan dindarlığı ile büyük bir şöhrete sahipti. Hasan paşa nerede olursa olsun, yanında bulunan şahısların değişik din ve mezhepten olup olmalarına aldırış etmeksizin beş vakit namazını kılar, karşısındakiler özellikle Hıristiyanlar namazın bitmesini beklerlerdi. Gezi ve ziyaretlere çıktığı zamanlarda özel hizmetkârı seccadesini taşırdı. Önemli bir toplantı esnasında bile olsa namazını

hiç ihmâl etmezdi. Meşrutiyetten birkaç yıl önce hakkın rahmetine kavuştu. Sağlığında büyük masraflarla hazırlattığı mozoleye gömüldü. Mozolesi Eyüp camisi avlusundadır.

Amiral olmam hasebiyle diğer deniz subayları ile birlikte cenaze merasimine ben de katıldım. Bu cenaze merasimi, bana Eyüp türbesini ziyaret etmek fırsatını verdi. Çünkü yabancılarla Müslüman olmayanların bu Türbeyi ziyaret etmeleri kesinlikle yasaktı.

Türbeyi gezerken, İstanbul'u fethetmek için hücum ettikleri sırada kılıçtan geçirilen Hazreti Muhammedin bayrakları ile taraftarlarının toprak olmaya yüz tutmuş kemiklerinin bulunduğu yeri gördüm. Bu mukaddes addedilen kemikler İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra bulunmuştu. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra, keşfedilen bu yere iki tane ağaç dikmişler. Bu ağaçlar halen etrafı demir parmaklıklar ile kesilen bu kutsal yerdedir. Bir söylentiye göre, dindar bir Hacı, Fatih Sultan Mehmet'e baş vurarak, İstanbul'un fethi uğrunda daha önce hayatlarını feda eden kahramanların kemiklerinin nerede bulunduğunu meleklerden öğrendiğini söylemiş. Fatih buna pek inanmak istememiş ancak, bu hacının ısrar ve tarifi üzerine kemiklerin bulunabileceği yere gitmişler. Hacı bir noktayı işaret ederek, işaret ettiği noktaya iki tane çubuk dikmiş. Fatih Sultan Mehmed, bu hacının doğru söyleyip söylemediğini kontrol etmek için çubukların yerini değiştirmiş. Hacının gözleri sıkıca kapatılarak, mezarı açacak adamlarla beraber sonradan yeri değiştirilen çubukların bulunduğu yere götürülmüş. Ancak Hacı, mezarın orada olmadığını beyan ederek bir gece önce çubukların dikildiği yere gitmiş. Fatih'in emriyle, Hacının işaret ettiği yer kazılmış ve birçok iskeletler yanında, Müslü-

manlara ait bazı eşyalar bulunmuş. Bunun üzerine, çıkarılan kemikler, iskeletler ve eşyalar yeniden gömülmüş ve birkaç kişinin namaz kılacağı büyüklükte bir türbe yapılmış. Sonradan bu yere büyük bir cami yapılmış. Daha sonraki yıllarda, bu türbenin içinde bulunduğu caminin geniş avlusu, Osmanlı Padişahlarının tahta çıktıkları zaman kılıç kuşanma merasimlerinin yapıldığı yer oldu. Bu türbenin yanıbaşında duran Padişah, hanedanlığın kurucusu olan Sultan Osmanın kılıcını kuşanırdı. Kılıç kuşanma merasimini Hünkâr Molla yönetirdi. Hünkâr Molla, Konya devletini idare eden son Selçuklu Padişahının sülâlesinden gelmeydi. Hünkâr Mollanın diğer bir unvanı da Büyük Çelebi'dir. Eğer şimdiki Ankara hükümeti bu unvanı ortadan kaldırmadıysa, Büyük Çelebi Konya'da ikamet eder ve büyük hak ve imtiyazlara sahiptir. Hünkâr Molla veya Büyük Çelebi, geniş ve nüfuzlu bir aşiret olan Mevlevi Dervişlerinin de ruhani lideridir. Büyük Çelebiler hangi devirde olursa olsun Anadolu'da çok büyük nüfuz sahibi kimselerdi. Geçmiş yıllarda, zamanın padişahı tarafından İstanbul'a davet edilen Büyük Çelebi, bu devletin gerekçesini bilmediği veya Padişahın kendisi hakkındaki niyetlerinden emin olmadığı için, İstanbul'a ancak 20.000 atlının başında gelebileceğini bildirmişti.

Daha evvel bahsettiğim gibi Hasan Paşa çok büyük bir Türk konukseveri idi. Bir ara Malta'dan bazı dostlarım İstanbul'a geldiklerinde kendilerine Türk âdetlerini, yaşayış şekillerini ve Türk konukseverliğini en iyi şekilde gösterecek kişinin kendisi olduğunu Hasan Paşaya bahsettiğim zaman, Paşa bunu memnuniyetle kabûl etmişti. Hasan Paşanın Boğazdaki konağı, Harem ve Selâmlık diye anılan iki ayrı binadan müteşekkildi. Haremden selâmlığa uzun geniş ve üze-

ri renkli ve işlemeli kristal camlarla kaplı bir koridordan geçilirdi. Koridorun her iki ucunda itinayla yerleştirilen renkli taşların altında su boruları vardı. İstendiği takdirde, bu su borularına takılan musluklar açılır ve suyun akması sağlanırdı. Bu suların şırıltısı çok güzeldi. Hasan Paşa, bu suların çıkardığı şırıltıya (Tabiat Müziği) adını takmıştı. Hasan Paşa, yazın özellikle akşam yemeğini burada yerdi. Maltadan gelen arkadaşlarımızla birlikte işte burada ziyafete davet edildik. Hazırlanan yemekler o kadar çeşitli ve nefisti ki dostlarım hayatlarında hiç bu kadar nefis yemek yemediklerini itiraf etmek mecburiyetinde kaldılar. Ziyafet esnasında şarap getirilmedi. Bunun yerine dünyanın en temiz sularından olan Kanlı-Kavak ve Kayışdağı suları ikram edildi. Kanlı Kavak ve Kayışdağı suları İstanbul'un en fazla aranan suları olup kutsal sayılan pınarlardan çıkıyordu. Şunu itiraf etmeliyim ki Türkler yudumladığı bir suyun hangi pınar ve kaynaktan çıktığını bilir. Görevleri icabı İstanbul'dan uzaklara giden zenginler büyük masraflara katlanarak variller içerisinde Kanlı Kavak suyu getirtirlerdi. O geceki ziyafetimiz tamamlanmadan, kahveden önce bardakları içinde şerbetler ikram edilmişti.

Ziyafet bittikten sonra Hasan Paşa, davetli dostlarımın hanımlarını Hareme götürdü. Biz erkekler birkaç saat yalnız bırakıldık. Ben birkaç nargile içtim. Diğer dostlarım puroyu tercih ettiler. Ben nargilemi içerken kadınların sesleri, gülüşmeleri ve kıkırdamaları duyulmaya başladı. Paşanın karısı haremin başıydı. Paşanın emriyle haremdeki dansöz ve şarkıcı kızyabancı lisan bilmediği halde, çok kültürlü bir kadındı. Paşanın emriyle Haremdeki dansöz ve şarkıcı kızlar mârifetlerini göstermek üzere bizim bulunduğumuz salona girdiler. Paşanın karısı ve kızı gibi hare

min ileri gelen şahsiyetleri, İngiliz hanımlarının giydikleri elbiseler ile iç çamaşırlarını çok merak ediyorlardı. Hasan Paşa ve diğer salonda bulunan erkek misafirler dışarı çıktıktan sonra Türk hanımları İngiliz hanımlarının iç çamaşırları ile giysilerini giyerek kendilerine yakışıp yakışmayacağını denediler. İngilterede erkek-kadın ilişkileri ile evlilik münasebetleri en çok konuşulan konular arasındaydı.

Yukarıda söylediğim gibi ramazan ayları benim için çok neşeli geçerdi. Ahmed Bey isminde liberal düşünceli bir dostum vardı. Ancak o da diğerleri gibi Türk geleneklerine uymak mecburiyetindeydi. Bu nedenle, evine muhtelif ziyaretlerde bulunduğum halde karısını görmem mümkün olmamıştı. Bu davranış Batıda belki yadırganabilir, ancak, Osmanlı geleneğine göre kadın daima perde arkasındadır. Türklerin takdir edilecek güzel bir gelenekleri de şudur: Türkler, evlerinde misafir ettikleri dostlarını, çocukları vasıtasıyla ağırlarlar. Örneğin: Ahmed bey, kızı Resmiye'yi bana sabah kahvaltısı getirmesi için görevlendirmişti. Halbuki hizmet edecek birçok hizmetkâr bulunuyordu. Bu davranışı, ben anlamlı bir jest olarak kabul ediyorum. Uzun yıllar sonra, müthiş İngiliz dostu Türk bir arkadaşımın kızı olan Halide, Resmiye'nin yaptığı gibi, misafir edildiğim zaman bana hizmet edecekti. Halide öyle tahmin ediyorum ki, şu anda Ankara hükümetinde Milli Eğitim Bakanı olarak vazife görmektedir (41). Küçük Halide Edip dizlerime oturup

---

(41) Bahis konusu edilen Halide Edip Hanım, (1884-1964), ünlü romancımızdır. Ayrıca bir süre sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde profesörlük yapmış, 1950 yılında İzmir'den milletvekili seçilerek bir dönem parlamenter olmuştur. Woods Paşa, her halde kocası Dr. Adnan Adıvar'ın Ankara hükümetinde Sağlık ve Sosyal Yar-

gevezelik eder beni de neşelendirirdi. O zaman Üsküdar Amerikan Kız Kolejine devam ediyordu. Sonradan Halide Edip bir İngiliz hayranı oldu. Ancak Türkiye'ye esaret zincirlerini vurmak isteyen Sevr Barış Antlaşmasında İngiltere dahil diğer müttefiklerin Türkiye aleyhinde Yunanlıları desteklemeleri, Halide Edib'i o kadar çok hayal kırıklığına uğrattı ki bu tarihten sonra onu aşırı bir milliyetperver olarak nitelendirmem lâzım. Halide çok zeki ve kendi kendini eğitmiş müstesna bir hanımefendidir. Vatanseverliğiyle ün salan Halide'yi Fransızların Jandark'ına benzetmek istiyorum, şu farkla ki Halide Padişahlıktan yana değil, vatanının yabancı hakimiyetinden kurtarılması ve Türk kadınına haklar verilmesi taraftarıydı. Abdülhamid tahttan düşürüldükten hemen sonra İngiltere'ye gelerek, eski Osmanlı rejimi zamanında Türk kadınlarının genel durumu hakkında İngilizce olarak bir konferans verdi. Halide Edip, Mudanya Mütarekesine varan görüşmelerde Mustafa Kemal Paşaya tercümanlık etmiştir. Bu tercümanlığı esnasında Halide Edip, Mustafa Kemal'in karşısında bulunan General Sir Charles Harrington'un da takdirlerini kazanmıştır.

Ramazandan sonra Şeker Bayramı başlar. Sabah namazından hemen sonra selâmlıkta büyük törenler tertiplenir ve Padişah halkına hitap eder ve bayramın resmen başladığını ilân ederdi. Bu selâmlığa bütün devlet adamları ile beraber Hıristiyan kilisesi başkanları da katılırdı. Padişah kendisine ayrılan yüksekçe bir yerde oturur, devlet adamları ile ruhani liderler önem ve mevki sırasına göre önünden yavaş yavaş geçer Osmanlı tahtına sadakatlarını bildirirlerdi. Halk

---

dım Bakanlığı ve İçişleri Bakan vekilliği yapmış olmasını bu şekilde karıştırmaktadır.

önünde yapılan bu seramoni 1867 yılından sonra Dolmabahçe sarayında yapılmaya başlandı. 1867 yılında halk önünde yapılan en son selâmlıkta İngiliz Elçiliği mensuplarına ayrılan yerde ben de bir davetli olarak bulundum. Abdülhamit devrinin son yılında bayram selâmlığı Yıldız sarayında yapılmıştı (*).

(*) Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla, bu gibi Bayram selâmlıkları ile eskiyi karakterize eden bütün gösteriler sona ermiştir.

ŞEKER VE KURBAN BAYRAMLARI

«BAYRAM» bizim Paskalyalarımız gibi uzun bir oruç devresinden sonra yapılan büyük bir Müslüman festivalidir.

Gerçekte iki tane bayram vardır. Biri «Şeker» diğeri ise «Kurban» bayramı. Şeker Bayramında dostlar, akraba ve tanıdıklar geleneksel bir alışkanlıkla birbirlerine şeker ikram ederler. Kurban bayramı ise bir nevi «adak» bayramıdır ki, hali vakti yerinde olan Müslümanlar Mekke'ye giderek hacı olurlar. Kurban Bayramında her Müslüman aile reisi, maddî olanaklarına göre bir veya daha fazla koyun kurban ederek, kurban etinin çok az bir kısmını evin ihtiyaçlarına ayırdıktan sonra, geriye kalanını fakirlere dağıtırlar. Bayram sabahı Padişah, bayram namazını arzu ettiği bir camide ileri gelen sivil ve askerî erkân refakatında kılar, sonra da Dolmabahçe'deki sarayına dönerdi. Şimdi, halifelik ve Padişahlık kaldırıldığı için, ben şu

anda bayramı resmen kimin ilân ettiğini ve sadık vatandeşların tebriklerini kimin aldığını bilmiyorum. Ben tabiî halifelikle padişahlık ilga edilmezden önceki devrin bayramlarından bahsetmekteyim. Daha önceki bahislerin birinde 1867 yılındaki bayramdan söz etmiştim. 1867 yılındaki bayram namazında yabancıların camiye alınmasına müsaade edilmişti. 1867'den sonra uzun yıllar hiç bir yabancı, bayram merasimini seyretmek maksadıyla da olsa camilere alınmadı. Sonra tekrar eskiye dönülerek, yabancı elçilerin, hatta akraba ve davetlilerinin camilere girmelerine müsaade edildi.

Şeker Bayramının kesin tarihi hususunda daima bir şüphe vardı. Yeni ay gökte görünmeden önce bayram ilânı gerçekleşmezdi. Yeni ayın gökte göründüğüne dair Şeyhülislam fetva verince Şeker Bayramının kesin tarihi belli olurdu. Bazen hava karanlık ve bulutlu olduğu zamanlar halk ümitsizliğe kapılır ve bayramın müjdesini veren topların atılmasını bekler dururdu.

Bayram alayları çok görkemli olur ve büyük seyirci ve kalabalık halk kitlelerini celbederdi. Bu alaylar, her cuma yapılan selâmlıklardan daha başka özelliklere sahipti. Ve her bakımdan daha güzel olurdu. Bütün devlet ricali ile yüksek memurlar bayramlık üniformalarını giyerler ve ceketlerinin göğüslerine sahip oldukları nişan ve madalyalarını takarlardı. Bayram alaylarına Veziri Âzamla birlikte diğer vezir ve nazırlar da katılırdı. Eski zamanlarda Padişah sabahleyin camiye at üzerinde gittiğinden at üzerinde saray kapısından dışarı çıkar çıkmaz Veziri Âzamla diğer vezir ve nazırlar tarafından karşılanır, vezirler bağlılıklarını izhar edercesine eğilirler ve hep birlikte bayram namazının kılınacağı camiye doğru hareket eder-

lerdi. Türk kadınları rengârenk elbiseler içinde âdeta baharı andırırlar. Kar beyazı tül yaşmaklar ve ipekten dikilmiş rengârenk feraceler içinde bir o kadar daha cazip görünürlerdi. Bu giysiler, Türk kadınları esaretten kurtulduktan sonra artık giyilmez olacaktı. Türk kadınlarını ayrı bir güzel gösteren bu giysilerin kenara itilmesi üzücüdür. Giyinişte Avrupalılaşma, yani Fransız modasına uyularak dar elbiseler giyilmesi ve peçenin kalkması iyi bir şey, ancak, geleneksel elbiselerin artık giyilmemek üzere bir kenara itilmesi büyük bir kayıp. Güzel yüz ve vücutlar her memlekette görülebilir, ancak, esrar perdesinin arkasında gizlenen ve pırıl pırıl parlayan gözler daha ilgi çekiciydi. Batılı edebiyatçılar bu esrar perdesini dile getiren birçok eserler vermişlerdir. O günler öyle tahmin ediyorum ki, bir daha geri gelmemek üzere geçmişe malolmuştur. Şimdiki gibi, o günlerde de bayramlarda yeni elbise dikinmek adetti. Türk kadınları, gençleri ve çocukları bayram günü en iyi, en yeni ve en şık elbiselerini giyerler ve bayram namazından çıkan padişahı, sarayına dönerken görebilmek ümidiyle caddelere, balkonlara ve yüksek binaların teraslarına üşüşürlerdi.

Dolmabahçe'nin çok geniş tören -muayede- salonu, dünyanın en büyük taç giyme merasimlerinin yapıldığı salonlardan biridir. Bu salon yerden, oymalı tavana kadar göz kamaştırıcı güzellikte dekore edilmiştir. Salonun tam ortasında, azametli kubbeden taa aşağılara kadar uzanan muhteşem bir kristal avize bulunmaktadır. Bu avizenin dünyanın en büyük kristal avizesi olduğunu söyleyebilirim. Bu avize, Kraliçe Viktorya tarafından Abdülmecid'e hediye edilmişti. Salonun ana ve diğer tali giriş yerlerinin her iki yanları ile salonun diğer münasip yerlerinde çok kollu kris-

tal avizeler asılıydı. Avizelerin üzerindeki fânus kandilleri süngü gibi uzun ve keskindi. Salonun duvarları sanatkârane kesilmiş rengârenk kristal camlar ve çinilerle dekore edilmişti. Sarayın büyük salona hakim tavanına yakın yerlerinde özel bölmeler yapılmıştı. Törenlerin daha iyi görülebilmesi için Padişahın özel davetlileri burada otururlardı. Bu özel bölgelerden bakıldığı zaman manzara tıpkı Hindistan'daki büyük «Durbars»daki gibi şâhaneydi.

Salonun içi halılarla döşenmişti. Salonda Osmanlı tahtının haricinde mobilya yoktu. Osmanlı tahtı salonunun arka kısmında Boğaz'a bakan bir yerde bulunuyordu.

Hazır ol emri duyulur duyulmaz, bütün mabeyinciler, protokolcular ve diğer görevliler yerlerini alırlardı. Protokol memurları, salonun dört bir tarafında tek sıra halinde dizilirler, diğer görevliler ise tahtın arkasında yerlerini alırlardı. Salona açılan istirahat odasındaki padişah, salona girer girmez, unvanları tek tek sayılır ve tahta çıkar otururdu. Bundan sonra saray bandosunun bir işaretiyle Veziri Âzam ve onu birkaç adım geriden takip eden diğer nazırlar giriş kapısından itibaren yavaş adımlarla tahta yanaşırlardı. Veziri Âzam, tahtın önündeki uzun halının kenarına geldiği zaman, yarı beline kadar eğilerek selâm verir, hemen akabinde birkaç adım ilerler ve bu defa padişahın ayaklarına kapanırdı. Daha sonra bir mareşalın elinde tuttuğu el işi ile süslü kuşağın ucunu tutarak öper ve alnına koyardı. Bu kuşağın öpülmesi Osmanlı hanedanlığına bir sadakat gösterisi niteliğini taşıyordu. Kuşağı elinden bıraktıktan sonra veziri âzam, yeniden Padişahın önünde eğilir ve padişahın tam karşısında ayakta dururdu. Veziri Âzam yerini aldıktan sonra Padişah kendisini tekrar huzura çağırır,

Veziri Âzam birkaç adım ileri çıkardı. Bunun üzerine Padişah lütufkâr bir konuşma yapar ve bayramını kutlardı. Bundan sonra diğer vezirler protokoldaki derecelerine göre sırayla Veziri Âzamın yaptığını tekrarlardı. Sonra Veziri Âzamın yanına dönerler ve bir sıra halinde Padişahın tam karşısında yerlerini alırlardı.

Veziri Âzam ve vezirlerden sonra sıra bâlâ sınıfına gelirdi. Bâla sınıfına mensup yüksek memurlar sivil hizmetlerin en üst kademesine erişmeğe muvaffak olan kişilerden oluşurdu. Paşalık unvanları olmamakla beraber amiral ve generallerden önce geliyorlardı. Bâlâ sınıfı, Osmanlı tahtının sağ tarafında yerlerini alırlardı. Bâlâ sınıfından sonra sıra general ve amirallere gelirdi. Kara ve deniz subayları rütbelerine göre Padişaha sadakatlarını bildirmek üzere tahtın solundan yanaşırlardı. Subayların amiral veya general olsun aralarında bir fark yoktu. Maaşları hepsinin de aynıydı. Generallik rütbesiyle amirallik rütbesi arasında bir fark gözetilmediği için, bazen amiraller bazen de generaller önden yürürdü. O zamanlar ferik rütbesinde olduğum halde ve daha fazla amiral olarak anılmam icabettiği halde birçok yabancılar bana general diyordu. Deniz ve kara subayları geçtikten sonra sıra «ÛLÂ» payesine sahip sivil memurlara gelirdi. Ûlâ'lar da askeri erkân gibi tahtın solunda dururlardı.

Bundan sonra törenin en ciddi ve en dramatik sahnesi başlardı. Başmabeyncinin haber vermesiyle, yılların yıprattığı Şeyhülislâm hazretleri, Mekkeli bir şerifin de desteğiyle yavaş yavaş Padişahın huzuruna yaklaşırdı. Bayram merasimi esnasında gördüğüm en son şeyhülislâm, Hayrullah Efendi'dir. Uzun yıllardan beri bu görevi ifa eden Hayrullah Efendi, ikinci Meşrutiyet zamanında da bu görevde bırakılmıştı.

Çok bilgili, okumuş ve fikirleri itibariyle liberal olan bir zat idi. Şeyhülislâmlık, İslâm hiyerarşisinde en üstün makam olduğu için, ipekten mamûl kabarık beyaz bir cübbe giyerdi. Bu cübbeye çarpraz bir şekilde imtiyaz kurdelesi iliştirilir, göğsüne ise mücevherlerle işlenmiş şeyhülislâmlık rozeti asılırdı. Kendisini gördüğüm en son bayram merasiminde Hayrullah Efendi tahtın önündeki uzun halının ucuna geldiği zaman diğer Mekkeli yardımcıları geride kalmıştı. Tam bu sırada Padişah ayağa kalkmıştı. Şeyhülislâm halifelik elbisesinin ucunu öpmek ve Padişahın ayaklarına kapanmak üzereyken Abdülhamid, atik davranarak onu kolundan tutarak bu hareketine engel olmuştu. Şeyhülislâm bundan sonra uzun, uzun dualar okur, Dolmabahçede bulunanlar da hep bir ağızdan «âmin» derlerdi. Şeyhülislâm ile yardımcısı iki Mekkeli şerif huzurdan ayrıldıktan sonra, sakallı ulemalar, kadılar «ilmiye sınıfı» denilen hocaların, göz kamaştırıcı cübbeler içinde yürüyüşleri başlardı. Çeşitli ulema sınıfları vardı. Mavi, yeşil, siyah ve kahverengi cübbe ile altın bağlarla süslü beyaz, yeşil veya siyah sarıklar giyerlerdi. Ulemalar diğer madalyalarını da göğüslerine takmayı ihmal etmezlerdi. En sonunda Padişah tahttan iner ve yan taraftaki yabancı elçileri kabul etmek için inşa edilen salona geçer ve orada yabancı elçileri kabul ederdi.

Yabancı elçiler gittikten ve herkes tahtın önünden geçtikten sonra ikinci bir tören başlardı. Bu törene Padişahın akrabaları, hanedan yakınları ve saray personeli katılırlardı. Bu bayramlaşma, birincisinden daha uzun ve daha yorucu olur, haşmetmeap kızlar ağasının el öpmesinden başlayarak, bahçıvan ve hizmetçilere kadar devam ederdi.

Arka arkaya gelen iki merasim beni ve benim

durumumda olanları yorardı. Tahtta tebrikleri kabul ederken Abdülhamid'in alçak gönüllülüğünü hiç unutamam.

Henüz albay iken, Abdülaziz'in iki bayram törenine katılmıştım. Her ikisinde de bu doğu hükümdarının gururlu, kibirli ve azametli halini çok yakından gördüm. Kendisi İslâm Dünyasının ve aynı zamanda «Dört Denizin Hâkimiydi.» Önünde secdeye kapananlara hiç aldırış etmezdi. Karşısındaki şahsiyetin adeta gururuyla oynar gibiydi. Yalnız Veziri Âzam içeri girdiği zaman yerinden kalkardı. Abdülaziz'in bu kibirli hallerinin tam aksine Abdülhamid, önünden geçen herkesle ilgilenirdi. Huzuruna yaklaşan her asker ve sivilin gözlerinin içine bakar ve onu dikkatle incelemeye çalışırdı. Aralarında tanıdıkları olursa başıyla hafif bir selam verir ve gülümserdi. Hatta önünde secdeye kapananlara «Bayramın mübarek olsun» demeyi ihmal etmezdi. Özellikle büyük avizenin hemen altında duran Teşrifat Nâzırı Münir Paşayı sık sık huzuruna çağırır, biraz önce önünde secdeye kapananlara törenden sonra iletilmek üzere lütûfkâr mesajlar gönderirdi. Bayramlar, taltif ve hediye verme sezonuydu. Padişah, önemli hizmetlerde bulunan ve sevgisine mazhar olan sivil ve askerî şahısları taltif eder ve daha yüksek görevlere atamalarda bulunurdu. Münir Paşa huzura çağrıldığı zaman, biraz önce secdeye kapanan şahsın taltif edileceği ve Padişahın bakış ve tavırlarından vereceği hediye veya ihsanın değer ve niteliği anlaşılırdı. Bir keresinde ben de bu mutlu olayın kahramanı oldum. Önünde eğildikten hemen sonra Münir Paşayı çağırmıştı. Daha yerime döner dönmez yanımdaki arkadaşlarım beni tebrik etmeye başlamışlardı. Aslında Padişah, Münir Pa-

şayı benim taltifimle ilgili olarak çağırmamıştı, tören sona erer ermez beni özel olarak görmek istiyordu.

Büyük avizeden daha önce bahsetmiştim. Gene bir bayram törenindeydik. Büyük avizenin aniden sallanmaya başladığını ve Münir Paşanın başına düşmek üzere olduğunu gördüm. Diğer avizeler de zangır, zangır sallanıyordu. Bu bir deprem idi. Veziri Âzamla diğer nazırlar Padişahın önünden az önce geçmişlerdi. Ayağımın altındaki yerin sallandığını hissediyordum. Japonya'da ve Güney Amerika'da bulunduğum ve oradaki yer sarsıntılarını yakından gördüğüm için bu sarsıntının deprem olduğunu anladım. Sıvaların düşmesi ve camların kırılması karşısında büyük bir paniğe kapılan sivil, asker herkes pencerelerden cami avlusuna atlamaya çalışıyorlardı. Heyecanını gizleyen, itidalini kaybetmeyen bir tek kişi Abdülhamid idi. Yaşlı Hariciye Nazırı Said Paşa ile yanındaki birkaç kişi derhal koşarak padişahın ayaklarına kapanarak, daha salim bir yere gitmesi için yalvarmaya başladılar. Abdülhamid, bunlara aldırış etmedi. Yerinden kalkarak, Yıldız Camisi Başimamını çağırarak milletin bu tehlikeyi zararsız atlatabilmesi için özel bir duada bulunmasını emretti. İmamın davudi bir sesle yaptığı duayı hiç bir zaman unutamayacağım, tüylerim diken diken olmuştu. Dua sona erdikten sonra Padişah törenin devamını emretmişti. Hiç bir şey olmamış gibi tebrik töreninin birinci ve ikinci safhaları yapıldı. Tabiî bu arada kısa aralarla yer sarsıntısı devam ediyordu. İyi ki depremin merkezi İstanbul'da değil, Marmara'daydı. Marmara havzasındaki köylerin büyük ölçüde harap olmasına rağmen, İstanbul'daki hasar nispeten daha azdı. Tavana yakın özel bölmelerde bayram törenini izlemekte olan yabancı elçilik mensupları, panikten ne yapacaklarını şaşırmışlardı. İtalyan Büyükelçisinin

eşi Madam Pansa, Beyoğlu'ndaki konaklarında bulunan çaresiz çocuklarını düşünerek, «Çocuklarım, çocuklarım» diye haykırarak bayılmıştı.

Abdülhamid'in bayram törenlerinden bir tanesiyle ilgili güzel bir hikâye vardır. Benim aleyhime olduğu halde bu hikâyeden bahsetmeden edemeyeceğim. Saray personelinden olduğum için selâmlıklara katılıyordum. Bir cuma sabahı erkenden Yıldız sarayına gittiğim zaman, büyükelçilerin tavsiyeleriyle gelen ziyaretçilerin alakonulduğu bekleme odasında genç ve çok güzel Amerikalı bir kız grubunun beklemekte olduklarını gördüm. Yanlarında yaşça büyük bir bayan vardı. Saray sınırları içinde olduklarını hesaba katmadan gülüyor, eğleniyor ve oynaşıyorlardı. Benim gibi yakışıklı bir Türk subayını görür görmez bütün gözler hayretle üzerime çevrildi.

İçimden biraz dalga geçmek geldi. Güler bir yüzle, «Günaydın küçük hanımlar. Selâmlığı yakından izlemek için geldiğiniz belli. Beğeneceğinizi ümit ediyorum» dedim. Aramızda şöyle bir konuşma geçti: «Evet, evet.. sen İngilizce bilir misin?» «Tabiî az da olsa konuşurum.» «Amerika'ya hiç gittin mi? New York'u duydun mu?» «Hayır ben Amerika'nın öbür tarafında bulundum.»

Tam bu sırada yan taraftaki kızlardan biri bana, «Sen Türk müsün?» diye sordu. «Beni neye benzetiyorsun» diye cevap verdim. Bundan sonra aramızda şu ilginç konuşma geçti: «Fakat senin deniz mavisi gözlerin var» «Neye olmasın. Birçok Türkün mavi gözleri var.» Kızların hepsi de etrafımı sarmış, beni soru yağmuruna tutmuşlardı. Sol taraftan bir tanesi bana «Senin haremin var mı?» diye sordu. Hayretle bu soruyu soranın gözlerinin içine baktım ve «Haremi olmayan bir paşa olur mu? Pek tabiî benim de haremim

var.» dedim. Bir başkası «Sizin kaç tane karınız var?» diye sordu. «Bir dakika hesaplayım: Ayşe, Safiye Gül, Hesna, Feride, Şerife, Leylâ, Nazmiye, Naciye, Halide ve şu anda isimlerini çıkaramayacağım otuz kadın!» Oradaki kızların otuz karım olduğunu duyunca hayretten gözleri açıldı. Ben de fırsatı kaçırmadım ve dalga geçmeye devam ettim.: «Otuz karım var ama haremimde birkaç karı için daha yer bulunuyor. Haremime katılmak isteyen var mı aranızda?» diye sordum. Tabiî katılmak değil de ziyaret etmek istiyorlardı. Ben duymazlıktan geldim. «Aranızdan istediğimi seçmeme müsaade eder misiniz?» dedim. Hayır, buna müsade etmiyorlardı. «O halde hepiniz de güzel olduğunuza göre siz kendi aranızda seçiniz.» dedim. Cevap yine hayırdı. Bu arada aralarından biri gülerek «siz seçiniz» dedi. Bu söz üzerine ben de kollarımı iki yana açarak «o halde ben hepinizi alacağım. Sakın unutmayınız. Yarın erkenden kaldığınız yere arabalarımı göndererek sizi Boğaz'daki haremime getirteceğim.» dedim.

Bazıları gevezelik olsun diye bana, haremimde bulunan karılarım hakkında soru sormaya başladılar. Onlar benimle alay ettiklerini zannediyorlar ve için, için gülüyorlardı. Oradaki görevliye beni ele vermemesi için işaret etmiştim. Memur Fransızca biliyordu. Kızların aralarında Fransızca bilen birkaç kişi olduğunu öğrenince, kendisini kızlara tanıştırdım. Kızlar bu defa memuru soru yağmuruna tuttular. O günkü Selâmlığa Gazi Osman Paşa, diğer önemli mareşaller prensler ve birçok yabancı büyükelçiler de katılacaktı. Padişah camideyken ben yine kızlarla beraberdim. Bütün gün yarım İngilizcemle onları oyaladım. Rütbece büyük bir Türk subayının yakın ilgisini ve arkadaşlığı-

nı elde ettikleri için kızların iyi izlenimlerle ayrıldıklarını sanıyorum.

Ertesi gün Kurban Bayramıydı. Kurban Bayramı tespit edilmiş günlerde yapılır. Kızlarla ayrılmadan önce, «Küçük hanımlar yarın çok erkenden kalkınız ve Tercümanınızdan sizi Dolmabahçe Sarayının kapısına götürmesini isteyin. Yarın orada görkemli bir törene tanık olacaksınız. Yarın bayram olduğu için Padişah Selâmlıkta bulunmak için oraya gidecek.» dedim ve yanlarından ayrıldım. Bayram gününü ziyaretlerle geçirdim ve geceleyin evime çok yorgun döndüm. Amerikan kızlarıyla dalga geçerek eğlendiğimden karıma bahsetmek aklıma gelmedi. Pek tabiî yanlış bir harekette bulunduğumu şu anda ben de takdir ediyorum. Bu olaydan karıma bahsetmeliydim. Çünkü, onun başkalarından öğrenmesi benim durumumu sarsabilir, aramız açılabilirdi.

Bayramdan sonra on beş gün kadar geçmişti. Yemek sofrasında oturuyorduk. Karımın neşesi yoktu. Bir an korktuğum başıma geldi. Karım, bir mayın gibi üzerimde patladı. O gün Boğaz'a giderek Tarabyadaki bazı dostlarını ziyaret etmiş akşam yemeğinden hemen önce eve dönmüştü. Karımla aramızda şu ilginç konuşma geçti: «Söyle Henry, selâmlıklarda İngilizce konuşan Paşa kimdir?» «Niye sordunuz karıcığım, İngilizce konuşan birçok Paşa var.» «Ancak ben İngilizce konuşan mavi gözlü paşayı tanımak istiyorum.» Karım bana, şüphesiz benim o anda artık hatırımda kalmayan Amerikan kızlarıyla ilgili olaydan bahsediyordu. Bu olayı ve ayrıntılarını nasıl duyduğunu merak etmiştim. Karım beni iğnelemeye devam etti: «Niye itiraf etmiyorsun?» «Karıcığım neyi itiraf edecekmişim?» «Gizlemenin bir faydası yok. Ne demek istediğimi sen de biliyorsun. Amerikan kızlarıy-

la flörtlerinden bahsediyorum.» Karım en nihayet baklayı ağzından çıkarmıştı. Birden kahkaha atmaya başladım ve olan biteni kendisine anlattım. Acaipliğe bakınız ki, karım benim bildiğimden daha fazla biliyordu.

Bayramdan iki gün sonra Amerikan Baş Konsolosunun karısı olan Bayan Heep, bu kızları öğle yemeğine davet etmiş. Konuşmaları sırasında Bayan Heep kızların gezi programı hakkında bilgi sahibi olmak istemiş. Kızlar da çok iyi vakit geçirdiklerini, görülecek her tarafı gezdiklerini hatta Bayram törenini bile yakından izlediklerini söylemişler. Bayan Heep, merak ederek töreni kimin aracılığıyla seyrettiklerini sormuş. Anlaşılan Bayan Heep, bu bayram törenini kendisi de merak ediyormuş, hatta davetiye için müracaat etmiş de bu reddedilmiş. Hatırlanacaktır, bu gibi törenlere ancak büyükelçiler ve aileleri davet edilir, konsoloslar ve eşleri çağrılmazdı. Tabiî kızlar, mavi gözlü ve İngilizce konuşan bir paşa tarafından bayram törenini izlemeye alındıklarını söylemeyi de ihmal etmemişler. Mavi gözlü oluşum beni ele vermiş. Bayan Heep ve hanım arkadaşları, çok geçmeden bu şahsın benim olabileceğimi teşhiste güçlük çekmemişler. Eşimin evlerine ziyareti de beni ihbar etmelerine vesile teşkil etmiş!

Aslında benim yaptığım, kızları Başmabeynci Şefik Beye tanıştırmaktan ibaretti. Kızlar sabahın erken saatlarında Dolmabahçe sarayının kapısına dikilmişler. Orada görevli bulunan Şefik Bey de kızları içeri almış. Kızlar tahtın bulunduğu büyük salonun, konuklar için ayrılan özel bölmesinde töreni baştan sona kadar takip etmişler..

YAŞANTIMIZDAN BAZI ÖRNEKLER

GOLF SOPASI yapmaya yarayan ağaç, en kötü şartlar altında dahi kolayca yetişip büyüyebilir. Golf oyununu İstanbul'da başlatanın kim olduğunu merak edebilirsiniz. Bizim çok eski ve asil bir oyunumuz olan golfun İstanbul'da ilk defa olarak hangi tarihte oynanmaya başlandığını kesin olarak hatırlayamayacağım. Ancak bildiğime göre, bu oyunu İstanbul'da ilk kez oynayan ve tanıtan, Skoçyalı bir işadamı olan babası tarafından İstanbul'daki St. Andrews lisesine tahsil görmek için gönderilen (Ernest Thompson) adında bir gençtir. Thompson, İstanbul'a gelir gelmez bu oyunu birkaç arkadaşına öğretti. Birkaç yıl zarfında oyuncuların sayısı hayret edilecek oranda arttı. Ancak ilk zamanlar golf sahası yoktu. Golf, Beyoğlu'na yakın tepelerdeki otlaklarda oynanıyordu ki, bu, çok zordu. Haliç'in kuzeyi ise yabanilikleriyle ün salmış Arnavut çobanları ile yırtıcı çoban köpeklerinin tekeli al-

tındaydı. Bu bakımdan golf oynanması için müsait zemin bulmak çok zordu. Öyle tahmin ediyorum ki, golf, Birinci Dünya Harbinden önce İstanbul'da hiç de elverişli olmayan alanlarda oynanmıştır. Çünkü, golf kulüpleri, kulüp aidatı, saha bakım masrafları yoktu. Golf oyununun zevkini tatmak çok ucuzdu. Golfun oynandığı çayırlarda tek bir saha bakımcısının varlığı yeterli idi. Bu bakımcının görevi uzayan çimenleri kesip düzeltmek ve yeni yeni çukurlar açmaktan ibaret idi. Golf topunu bu deliklerin içine atmak büyük bir beceri olup tecrübe istiyordu. Deliklerin dört bir yanı ca meyilliydi. Bu deliklerin kapanmasını engellemek için açılan küçük çukurların içine içi boş konserve ve reçel kutuları yerleştirir, etrafını da sıkılardık. Ancak bölgede çok fakir geniş bir Yahudi topluluğu vardı. Araziye çıkarlar, buldukları her şeyi toplarlar ve satarak geçinirlerdi. Bu teneke kutular da satılabilir bir metal olduğu için fakir Yahudilerin aradığı metaların başında geliyordu. Tenekelerin toplanıp satılarak paraya çevrilmesi adeta bir endüstri haline gelmişti. Ancak İttihat ve Terakki Partisi iktidara geldikten sonra İstanbul'daki köpek pisliklerinin toplanması daha fazla gelir getiren bir iş oldu. Köpek pislikleri deri yumuşatılmasında kullanılıyordu. Özellikle hanım eldivenlerinin yapılmasında kullanılan deriler köpek pislikleriyle yumuşatılırdı. Ancak kısa bir süre sonra İstanbul caddelerinde köpekler kol gezmeye başladılar. Bunu önlemek için de İstanbul'daki köpeklerin büyük çoğunluğu yakalanarak Marmara'daki Hayırsız adaya götürüldü. Bu suretle köpek pisliği toplama işi de sona erdi. Buna en fazla üzülen tabiî fakir Yahudiler oldu.

En sonunda eskiden ok meydanı olan geniş bir alanın golf sahası olarak kullanılmasına karar verildi.

Türkler usta ok atıcısıydılar. Bu ok meydanında geçmiş padişahların anıtları dikili duruyordu. Ok kullanmakta yetenekli olan eski padişahların diktikleri anıtlar, alana ayrı bir güzellik vermekle beraber golf oynanmasını zorlaştırıyordu. Ayrıca burada birçok hendek ve çukurlar vardı. Gençler yeni yeni moda olan kriket ve futbol maçlarını burada yapıyorlardı. Genç hanımlar da ara sıra güneşlenmeye çıkarlardı. Kısacası bu sahada çok zor şartlar altında golf oynanabiliyordu. Daha golf sopasıyla topa vurulmadan oradakiler «top geliyor» diye bağırarak etrafı uyarıyorlardı. Golf topu herhangi bir kimseyi yaralasa kimse sorumlu tutulmuyordu. Ben uzun yıllar bu oyunla hiç ilgilenmedim. Altmış yaşımı biraz geçmiştim ki ben de golf öğrenmeye başladım.

Golf hastası yaşlı bir dostum vardı. Yıllarca, beni golf oynamaya ikna etmeye çalışmıştı. Yaşlılar için çok iyi bir spor teşkil ettiği hususunda ısrar ediyordu. Nihayet ısrarlarına dayanamadım ve golfa başladım. Bu oyun, kısa zamanda beni de sardı. Ancak, bana golf oynayıp oynamadığımı soranlara oynamıyorum diyordum. Golf, kısa zamanda moral ve fizik bakımından bana çok iyi geldi. Beni kötü sözler söyleme alışkanlığından bile kurtardı. İngiliz donanmasına katılmadan önce hiç kötü sözler söylemez, argo konuşmazdım. Donanmaya intisap ettikten sonra baktım ki herkes bir astına küfür sallayarak emir veriyor veya hitap ediyor. İşite, işite ben de bu hava içine girmiştim. Her ağzımdan çıkan cümlede mutlaka birkaç argo sözcük bulunurdu.

Padişahın bütün kuvvetini elinden alan İkinci Meşrutiyetten sonra, Türk ordusunu yeniden organize etmek üzere Türkiye'ye gelen General Liman von Sanders'in de telkinleriyle Ok Meydanı, askere yeni çağ-

rılan acemi eratın eğitim alanı olarak kullanılmaya başlandı. Yan tarafta bulunan çukur ve hendekler siper harbi eğitimi için biçilmiş kaftandı. Golfçular yine açıkta kalmıştı.

Golf için uygun bir alan bulmak çok güçleşmişti. Müsait olan yerlerde de atış talimleri yapılıyordu. Atış talimlerinin yapıldığı sahaların yakınlarına yanaşmak ise oldukça tehlikeliydi. Ancak şunu itiraf etmeliyim ki Türkler, dostça yapılan dileklere büyük olgunlukla olumlu cevap verirler. Bir defasında golf oynayabilmek için eğitim subayına erleri birkaç dakika için serbest bırakması hususunda yaptığım rica olumlu karşılanmıştı.

Birinci Dünya Savaşının başlamasından birkaç gün önce son defa olarak golf oynamak için Ok Meydanına gitmiştim. At üzerindeki bir subay, emrindeki erata emirler yağdırıyordu. Ben ise bu sırada golf topunu kum tepeciğin üzerine koymuş ve hedefe doğru vurmağa hazırlanıyordum. At üzerindeki subay az ileride önümde durmakta idi. İki kez ikaz mahiyetinde «top geliyor» diye Türkçe olarak bağırdım. Beni duyup duymadığını bilmiyorum, ancak uyarıma hiç karşılık vermemişti. Birkaç saniye sonra yan tarafa çekildi. Tam bu sırada topa vurdum. Ancak hiç de iyi bir golf oynayıcısı değilmişim. Golf topu gitti. gitti.. ve at üzerindeki subayın kıçına vurdu. Subay beklemediği bu darbe karşısında yukarı sekti, az kalsın atın üzerinden düşüyordu. Derhal yanına koşarak özür diledim. Türkçe olarak, «Beyefendi affedersin» dedim. Subay büyük olgunluk göstererek «Estağfurullah» diye cevap verdi. Bir kasıt olmadığını o da anlamıştı.

Ben çok kötü bir golf oyuncusuydum. Bir keresinde Golf Mecmuasında beni ve yanımdaki Fransız hanımını karikatürize eden izahlı bir resim çıkmıştı.

Bu resme göre Bulgarlar İstanbul'a hücum etmişler, Bulgar sahra toplarının mermileri havada uçuşuyordu. Türkler benim bu kızgın savaş anımda güvenliğimi sağlamak amacıyla Ok Meydanına bir tabur asker sevk etmişler. Golf topuna vurduğum darbe büyük bir hızla tam hedefe giderken, havada uçmakta olan bir Bulgar sahra topu mermisi tarafından berhava edilmişti. Bu karikatür o kadar güzel çizilmişti ki, benimle alay etmelerine rağmen bu duruma güle, güle bir olmuştum.

Balkan Savaşını sona erdiren ateşkes görüşmelerinden sonra golf oyunları tekrar başladı. Ancak savaş yıllarında Ok Meydanı'ta tahıl ekilmiş olduğu için golf oynamamız imkânsızlaşmıştı. Ürünler toplandıktan sonra da artık Ok Meydanında golf oynamanın imkânı kalmamıştı. Biz de başka bir yer aramaya koyulduk. Bulduğumuz yer, Maslak askerî kampının yanındaydı. Bu yeri golf oynanabilir bir şekle sokarak birkaç yıl daha golf oynayabildik.

Dr. Frew isminde Skoçyalı bir dostum vardı. Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de kalarak sivil savunma alanında büyük yararlıklarda bulunmuştu. Kendisine İngiliz hastahanesinden doktor Maclean yardım ediyordu. İngiliz savaş esirlerinin adil muamele görmelerini de ayrıca sağlıyorlardı. Ancak Doktor Maclean gibi Dr. Frew da Türkler tarafından çok sevilmesine ve iktidardaki dostlarına rağmen şüpheli görülerek Anadolu'da birkaç ay sürgün hayatı yaşamaya mecbur edilmişlerdi.

İstanbul'un sokak köpekleri de büyük bir özellik taşıyordu. Çok zeki oldukları için büyük alâka ve sevgi görürlerdi. Çok eski günlerde, daha belediye hizmetleri başlamadan önce İstanbul köpekleri toplu şekilde çok yararlı faaliyetlerde bulunurlardı. Yararlık-

ları, özellikle hırsızlıkların meydana çıkarılmasında kendisini gösteriyordu. İstanbul ve büyük banliyöleri, köpekler tarafından işgal edilmişti. Köpekler, bütün İstanbul'u âdeta aralarında taksim etmişlerdi. Kendi sınırlarını da biliyorlardı. Belli bir mahallede dünyaya gelen köpek, o mahalle sınırları içinde geniş özgürlüğe sahipti. Küçük salon köpekleri ile büyük ısırgan köpekler bile aynı mahalleli olduklarını bildikleri için birbirlerine karşı haşin davranmazlardı. Tabiî, köpekler aşiretinin reisi de bulunurdu. Kaza eseri başka mahalleye geçen bir köpeğin hali çok feci olurdu. Köpekler de, kendi aralarında asil ve düşük sınıflara ayrılırdı. Ancak aynı mahalleli köpekler kendi bölgelerinde özgürlük içinde dolaşabilirdi. Yabancı bir mahalleye geçen köpek, bu mahallenin köpeklerinin toplu saldırısına uğrardı. Bu saldırı, ancak elinde büyük bir sopa olan bir insanın müdahalesiyle yatıştırılabilirdi. Böyle bir müdahale olmazsa, mahallesini terkeden köpeğin cezası idamdı. Öteki mahallenin köpekleri, sınırlarına tecavüz eden zavallı köpeği dişleriyle parçalarlardı. Köpekler arası yaşantıyı, aralarındaki anlaşmayı ve kurmuş oldukları düzeni yakından izlemek fırsatını bulmuştum. Büyük köpekler, küçük köpeklerin bir düzen içinde olmalarını sağlarlardı. Küçük köpekler, sınır bekçiliği yaparlardı. Büyük köpekler de güneşte yatar ve istirahat ederlerdi. Bir gün köpeklerarası büyük bir meydan savaşına tanık olmuştum. Yabancı mahalleye mensup bir köpek, yanlışlıkla bir başka mahalleye geçmişti. Bunu gören küçük köpeklerden bir tanesi havlamaya başlamıştı. Bunu duyan mahalle reisi başını kaldırarak etrafa bakmış ancak bir şey öğrenememişti. Belki de kendi aralarında oynaştıklarını sanmıştı. Bunun için mahalle reisi, büyük bir tehlike olmadığı düşüncesiyle tekrar istiraha-

tine yatmıştı. Ancak tam bu sırada köpeklerden birl acıyla kıvranmaya başlamıştı. Her halde yabancı köpeğin hücumuna mâruz kalmıştı. Bunu duyan reis ayağa kalkıp da işin vehametini görünce, hırlamaya başlayarak bu davetsiz misafirin üzerine doğru gitmeye başladı. Bunu gören diğer köpekler de havlamaya ve müşterek düşmanın üzerine doğru reislerini takip etmeye başladılar. Düşman üzerine ilk önce reis atıldı. Onu diğer arkadaşları takip etti. Hücuma maruz kalan zavallı köpeğin feryatları öbür mahalleden işitilir işitilmez, diğer mahallenin köpekleri de arkadaşlarını kurtarmaya geldiler. Ve tam anlamiyle bir meydan muharebesi başladı.

Meydan savaşını hangi tarafın kazandığını bilmiyorum, ama çok kan döküldüğünü rahatlıkla söyleyebilirim.

Beyoğlu'ndaki kışlık ikametgâhımın yanındaki evde, küçük bir av köpeği besleyen bir aile vardı. Bu ailenin küçük çocuğu bu köpeği çok seviyordu. Bu sevgi karşılıklı idi. Çocuk okula giderken, köpek müsade edildiği yere kadar sahibini takip ederdi. Bir gün bu köpek her nasılsa düşman arazisine girivermiş. Girmesiyle de, düşman köpeklerin hücumuna uğraması bir olmuş. Ancak bunu duyan dost birlikler başkanı, birliklerini düşman arazisine sevk ederek, büyük bir kavgadan sonra düşmanları yenilgiye uğratmış ve küçük av köpeğini kendi mahallesine getirmişler.

İstanbul'a ilk geldiğim zamanlar, bir gece toplantısına katılacak çok şık giyinmiş bir hanımın, İstanbul'un dar sokaklarında görülmesi çok sık rastlanan bir olay değildi. Hanımlar ancak sedan sandalyesi denen bir nevi tahterevan vasıtasıyla bu dar sokaklara girebiliyorlardı. Sedan sandalyeleri iki hamal tarafın-

dan taşınıyordu ve çok rahattı. Bu da Beyoğlu yaşantısının özelliklerinden biridir.

İstanbul'dan Anadolu'ya seyahat etmek çok güçtü. Kürtler, yolları keserler ve yağma yaparlardı. Kürtler, Arnavutlar gibi vahşi bir dağ kavmidir. Bunlar Osmanlı devleti sınırları içinde olmalarına rağmen hiç bir zaman devlet otoritesi altına girmemişlerdi. Birinci Dünya Savaşına kadar sadece resmen Padişahın tebaasından idiler. Nasıl geçmişte İngiltere Kralı, dağcı Skoçlara hâkim olamamışsa, Padişah da İmparatorluğun dağlık sınır bölgelerini haraca kesen vahşi Kürt ve Arnavutları nizamı altına alamamıştı. Egemen olduğu devreler ancak büyük kuvvetler kullanmak suretiyle sağlanabilmiştir. Kürt, iyi bir savaşçıdır. Ancak, baskın tarzında saldırmayı, yüz yüze savaşmaya tercih eder. Üzerine gelen kuvvetin kendinden üstünlüğünü anladığı anda geri çekilmeyi ve kaybolmayı şerefsizlik saymaz. Çünkü üstün bir birliği gafil bir anında yakalayarak yok edeceğinin inancı içindedir. Yağma ve çapulculuk kendileri için gelir getirdiği kadar zevkli ve eğlenceli bir iştir. Seyahat edenin elim hadiseler karşısında kalması kendisi için acı olduğu halde, kendisini soyanların disiplinli hareketleri karşısında hayret ve takdirini gizleyemez. İstanbul'da, uzun zaman hareketlerini yakından izlemek fırsatını bulduğumuz asil bir aileye mensup genç bir Kürt vardı. Birlikte akşam yemeğinden sonra briç oyununa oturduğumuz zaman bize doğudaki akrabalarına ait çok ilginç hikâyeler anlatırdı. İyi bir tahsil görmüştü. Çok iyi İngilizce ve Fransızca konuşurdu. Uzun zaman Türk diplomasisine hizmet ettiği için, genel olarak diplomatların haiz olduğu özellikleri benliğinde toplamıştı. Buna rağmen, medeniyetin kendi bölgelerine girmediği zamanlardaki bütün aşiret reisi ve prens-

lerin malik olduğu vahşi Kürt hislerini şuur altında taşıyordu. Bir akşam üzeri kendisine tanıştırılan şahsın Kürt olduğunu öğrenen bir hanımın, ona hayret dolu bakışlarını asla unutmayacağım. Bu hanım, Kürtlerin hırsızlık temayülleri hakkında o kadar çok şey dinlemişti ki, biraz önce tanıştırıldığı şahsa şu soruyu sormaktan kendini alamadı.: «Büyük hırsızlar olarak bildiğimiz Kürtlerden misiniz?» Karşısındaki Kürt, hanımın önünde eğilerek, «Bize isterseniz haydut diyebilirsiniz, fakat hırsız asla..» Böylece kendi anlayışına göre iyi bir tahlilde bulunmuştu.

Bu genç Kürt, büyük Kürt lideri Bedirhan Beyin birçok torunlarından biriydi. Bedirhan, Abdülmecit zamanında Anadolu'yu karıştırıyordu. Bunun üzerine zamanın İngiliz Büyükelçisi Mr. Layard, Bedirhan'ı İstanbul'a davet etmesini Abdülmecit'e salık vermişti. Bedirhan, bu tuzaklı dâvete kanarak İstanbul'a geldi. Ancak bu ziyaretin dönüşü olmadı. Bedirhan doğudaki birçok Kürt aşiretini birleştirerek meydana getirdiği zamanın modern silahlarıyla donatılmış 300 bine yakın atlının da komutanı idi.

Daha evvel bahsettiğim genç Kürdün adı Abdülrezzak Bedirhan Bey idi.

Kendisini tanıdığım zaman, sarayın başmabeyincisi idi. Bundan birkaç yıl sonra Padişahın İstanbul'daki başhafiyesi Rıdvan Paşayla büyük bir dalaşmaları oldu. Bu dalaşma bir yol inşaatı meselesinden çıkmıştı. Rıdvan Paşa Şişli'de yeni bir villâ yaptırmıştı. Bu villânın çok az ilerisinde de Abdürrezak Beyin bir evi bulunuyordu. Rıdvan Paşa, yeni villâsının önünden geçen bir yol yaptırmayı başarmıştı. Yol inşaatı tam Abdürrezak Beyin evinin önüne birkaç metre kala durdurulmuştu. Abdürrezak Bey, bu durumdan Rıdvan Paşayı sorumlu görüyordu. Ona göre, Rıdvan Paşanın

bu tutumu aile şerefine gölge düşürmekte idi. Ayrıca, bir kadın düşkününden başka biri olmayan Rıdvan Paşanın bu kasıtlı tutumu, gerekli cezayı görmeliydi. İşte, bu tutum içindeki Abdürrezzak Bey, ailesini toplantıya çağırdı. Bu aile toplantısında, Rıdvan Paşa, sonradan görme küstah bir adam olarak suçlandı ve ortadan kaldırılmasına karar verildi. Tam bu sırada Rıdvan Paşanın parmağıyla Bedirhan sülalesinden bir iki uşağın görevine son verildi. Bu, bardağı taşıran son damla olmuştu. Çok geçmeden Rıdvan Paşa arabasından aşağı ineceği bir sırada vurularak öldürüldü. Bu suçu işleyenler kaçtı. Ve hiç bir zaman yakalanamadılar. Bu olayda parmağı olduğu, hatta baş kışkırtıcısı olduğu gerekçesiyle Abdürrezzak Bey yakalanarak, yargılandı. Mahkeme idamına karar verdi. Ancak idam kararı infaz edilmedi. Padişahın emriyle ömür boyu hapse çevrildi. İkinci Meşrutiyet ilân edilip de siyasî suçlardan hüküm giymiş olanlar genel af kapsamı içine alınınca, Abdürrezak Bey de serbest bırakıldı.

Aftan hemen sonra Abüdrrezak Bey beni görmeye gelmişti. Hiç de hapiste kalmış yıpranmış bir hali yoktu. Anlattığına göre, cezasını çekmek üzere Trablus'daki bir zindan odasına kapatılmış. Aylarca kendisine yiyecek getiren gardiyandan başka insan yüzü görmemiş. Zindan odası çok karanlık olduğu için fareler odasında cirit oynuyor ve yiyeceklerini paylaşıyorlarmış. Abdürrezzak Bey, İstanbul'da uzun müddet barınamadı.

Kısa bir süre sonra İstanbul'dan ayrılarak Kürdistan'ın özgürlüğü için doğuya gitti. Söylendiğine göre, bu arada Musul Valisi ile araları açılmış. Kavga etmişler. Abdürrezzak'ın tahrik etmesi üzerine Vali adamları vasıtasıyla kendisini öldürmüş...

VI. BÖLÜM
SON İZLENİMLER VE AYRILIŞ

DONANMA POLİTİKASI
ve
SAVAŞTAN ÖNCEKİ GÜNLER

EZELDEN BERİ Rusya'nın saldırı tehditleriyle karşı karşıya bulunan Türkiye'nin yeni hükümdarları, kuvvetli bir ordu kurmak suretiyle bu tehditleri zararsız hale getirmeyi amaç edinmişlerdi. Bu arada, büyük, iyi organize edilmiş ve tam teçhizatlı bir kara ordusu yanında kuvvetli bir donanmanın gereğine de inanmışlardı. Türk ordusuna yeni bir hayat katabilmek amacıyla askeri projelerin hazırlanmasına bile başlanmıştı. İşlenecek askeri materyal bol idi. Donanmanın modernize edilmesi için çok büyük masraflar yapılması gerekiyordu. Büyük savaşta görüleceği gibi, Türkiye'de silâh sıkıntısı vardı. Buna rağmen askerlerin eğitimi ile siperlerin açılması gibi bazı işler büyük bir süratle yapılabilirdi. Ancak aynı şeyler donanma için söylenemezdi. Sürat ve taşıdığı silahlar bakımın-

dan yetersiz olan birkaç eski ve demode zırhlının mevcudiyeti ne işe yarayabilirdi? Üstelik modası geçmiş bu zırhlıların tipleri o kadar değişik ve birbirine benzemezdi ki, bu zırhlılardan müteşekkil bir «Manevra Filosu» kurmak imkânsızdı. Açıkça söylemek gerekirse bu zırhlılar, harp içinde düşmana hedef teşkil etmekten başka bir işe yaramazdı.

Ruslar, o kadar uzak görüşlüydüler ki, gelecekte sahillerinin herhangi bir taraftan ani bir baskın tehlikesiyle karşı karşıya kalmayacağını hesaplamışlardı. Bunu hesaplarken de özellikle yetersiz olan Türk donanmasının durumundan cesaret buluyorlardı. Meşrutiyet Hükümeti kurulduktan sonra, donanmayı modernize etmek için elimden gelen her türlü yardımı yapmaya hazırlanıyordum. Yeni tayin edilen Bahriye Nazırı (42) en eski talebelerimdendi. İçinde bulunduğumuz çağın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte birkaç teknenin derhal imal edilmesi hususunda bir program hazırladım. Bu program oldukça mütevazi bir program olmakla beraber, büyük devletleri kıskandırmayacak, ancak Türk donanmasının, Yunan donanmasını kolaylıkla sindirecek bir kuvvete erişmesine büyük ölçüde katkıda bulunacaktı. Bu programla birlikte Türk deniz subay ve erlerini eğitecek tecrübeli denizcilerin İngiltere'den gönderilmesinin sağlanmasını tavsiye ettim.

Ancak gözde olduğum günler geride kalmıştı. «Jön Türkler» başarılı bir «Cunta» ile iktidarı ellerine alarak kilit mevkilere kendi adamlarını yerleştirmişlerdi. Düşürülen iktidarda önemli görevlerde bulunanların gözden düşmesi doğal sayılabilirdi. Ancak neden arka plana itildiğimi bir türlü anlayamadım. Fikir-

(42) Arif Hikmet Paşa.

lerim, eskisi gibi itibar görmüyordu. Yeni iktidar, Karadeniz'deki Rus üstünlüğüne son vermenin ancak, en son model dretnot tipi harp gemilerinden mürekkep kuvvetli ve büyük bir donanma meydana getirmekle mümkün olacağı kanısında idi. Balkanlar kaynıyordu. Savaş kaçınılmazdı. Zaman faktörü çok kıymetliydi. Halbuki yeni iktidar bu kısa ve kıymetli zamanı kullanamadı. Her biri milyonlarca liraya malolacak dretnotların inşaası için yabancı şirketlerle yapılan pazarlık görüşmeleri uzayıp gitti. İşte Balkan savaşları, Türkiye'yi bu pazarlıklar devam ederken yakaladı. Halbuki Yunan donanması, Amerika'dan kiralanan iki büyük zırhlı ile kuvvetlenmişti. Bu zırhlılara, manevra kabiliyeti yüksek, ağır toplarla donatılan, üstün süratli Averoff kruvazörünü de ekleyecek olursak Ege denizinde kuvvet dengesinin Yunanlılar lehine bozulduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Ben, deniz programımı sunduğum zaman, iktidar, Japon misalinde olduğu gibi büyük hayaller peşindeydi. Programımın uygulama alanına konmayacağını anlayınca, kendilerine Japon denizciliğinin nasıl kalkındırıldığı hakkında tarihî bilgiler verdim. «Nippon Yushen Kaisha Deniz Şirketinin» nasıl kurulduğunu anlattım ve Japon misalinde olduğu gibi büyük bir Osmanlı Ticaret Filosu meydana getirmesi için iktidar mensuplarına tavsiyelerde bulundum.

O zamanlar, Türk Deniz Kuvvetlerinin Alman nüfuzuna girmesini sağlamakla görevli iki Alman subayının hareketlerine için için güler, çoğu zaman bu konuda tartışmalar yapardım. Rahmetli Hobart Paşa hayatta iken, bu Alman entrikalarına karşı başarılı bir mücadele vermişti. Hobart'ın ölümünden sonra, Donanma müşaviri sıfatıyla (Starkie) adında bir «Ön -

Yüzbaşı» gönderildi (43). Bu yüzbaşının silik bir şahsiyeti vardı. Deniz Kolejinde ders vermekten bıkmıştı. En sonunda emekliye sevkini isteyerek İstanbul'dan ayrıldı. Starcke gittikten sonra yerine Alman deniz kuvvetlerinde komutan olan Kalau von Hofe (44) adında bir başkası tayin edildi. Ancak von Hofe de işinde pek tutunamadı. Bahriye Nazırıyla iyi geçinemediği için emekliliğini isteyerek İstanbul'dan ayrıldı.

1914 yılının yaz aylarını ailemle birlikte Tarabya'daki bir villada geçiriyordum. İçinde ikamet ettiğimiz villa, yüksek bir tepenin üzerinde olduğu için yabancı elçiliklere mensup yatları görebiliyordum. Özellikle Alman Elçiliği yatlarının demirlendiği küçük koy çok iyi görünüyordu. İngiliz kruvazörlerinin gözünden kaçarak İstanbul'a gelen «General» adındaki Alman posta gemisinin Alman Elçiliği ile kurduğu haberleşme bağlantısı ve haberleşmelerini büyük bir merak ve ciddiyetle izledik. İçindeki telsiz cihazları vasıtasıyla çok uzak mesafelerle haberleşme imkânına sahip olan

---

(43) Starcke Paşa, 1883'te Binbaşı olarak Wilhelmshaven Tersanesinde görevli iken Alman Bahriyesinden ayrılarak Türkiye'ye gelmiş ve 1884 yılında (Liva Amiral-Paşa) olarak Osmanlı Bahriyesi hizmetine alınmıştır. 1 Temmuz 1886 tarihinde (Ferik Amiral) liğe yükseltilen Starcke Paşanın sözleşmesi 21 Eylül 1891'de sona ermiştir.

(44) Kalau Von Hofe de Binbaşı rütbesiyle Kiel Üs Komutanlığında görevli iken Alman Bahriyesinden ayrılarak (Albay) rütbesiyle 1892 yılında Osmanlı Bahriyesi hizmetine dahil olmuştur. HOFE, 19 Temmuz 1892'de (Liva Amiral) ve üç yıl sonra da (Ferik Amiral) olmuş, 21 Temmuz 1902'de emekliye ayrılarak memleketine dönmüştür. Amiral Kalau Von Hofe'nin emekli aylığı 1336 (1920) yılı bütçe kanununun 23 üncü maddesi gereğince kesilmiş, ancak (Bazı Yabancıların Maaşı) hakkındaki 8/10/1935 tarih ve 2843 sayılı kanunla toptan ödeme yapılmak suretiyle ilgisi kesilmiştir.

bu Alman posta gemisi, savaşın gidişatı ile ilgili olarak Alman Büyük Elçisi Von Wangenheim'e devamlı olarak bilgi veriyordu. Savaşın seyri Almanlar lehinde olduğu zamanlar, bunu anlamak hiç de güç değildi. Özellikle Alman Büyükelçisi, sevinçli haberler aldığı zaman, Elçilik giriş kapısından dışarı çıkarak, yoldan tesadüfen geçen tanıdık herkese güler yüzle alınan en son haberleri söylemeyi âdet haline getirmişti. Aslında Alman büyükelçisi, İngiliz büyükelçisiyle eskiden beri dosttular. Kendisini eskiden beri tanırdım. İstanbula ilk geldiğinde, Elçilik Birinci Kâtibi idi. O zamanlar gerek şehirdeki gerekse taşradaki evime gelirdi. Esasında beni sevdiğinden değil, fesat tohumları saçmak için gelirdi. Sır küpü gibi bir adamdı. Çok güzel bir karısı vardı. Karısı bu sırların birçoğunu bilirdi. Büyük savaşın patlak vermesinden bir veya iki gün önce karısı, oğlumla tenis oynuyordu. Tenis oyunu sırasında, oğluma söylediği bir söz, adeta harbin patlak vereceğini ilan ediyordu. Alman elçisinin karısının söylediği aynen şuydu: «Ne kadar gariptir ki, bundan sonra bir defa daha karşılaşmak fırsatı bulursak, bu tenis raketlerini topa değil de birbirimize vurmak mecburiyetinde kalmış olmanın acısını duyacağız.»

Savaşın patlak vermesinden sonra, çevresinde geniş bir dost muhiti kuran zavallı karımın İstanbuldan, hem de istemediği halde ayrılmaya mecbur edilmesini burada anlatmak benim için çok üzücüdür. Ben, savaşın ilânından hemen sonra İstanbul'dan ayrılmak istiyordum. Halbuki eşim buna bir türlü razı olmuyordu. Türk makamları İstanbul'da kalmamda herhangi bir sakınca görmediklerini, hayatımın emniyet altında olduğunu bana iletmişlerdi. Fakat, Alman Büyükelçisi von Wangenheim, hiç de böyle düşünmüyor-

du. Evim, İstanbul'da kalan İngiliz kolonisinin buluşma yeri olmuştu. Mahalli makamların çıkardığı zorluklar dolayısıyla Anadolu'da bulunan İngiliz elçilik ve konsolosluk mensupları da İstanbul'a gelmişlerdi. Hepsi de geleceğe dönük hareket tarzlarını görüşmek üzere evimde toplanıyorlardı. Espiyoncu Wangenheim bu duruma dayanamıyordu. Neticede bu «Fesat Yuvası'nın» dağıtılmasına karar verildi.

Ancak ben, İstanbul'dan, diğer İngiliz vatandaşlarıyla birlikte ayrılmadım. Savaşın çok uzun sürmeyeceği düşüncesiyle beklemeyi uygun buldum. Ancak durumumun çok kritik olduğunu kısa bir süre sonra anladım. Bahriye Nazırına giderek, kızımı ve yeğenlerimi çok özlediğimi, müsaade ederse ayrılacağımı söyledim. Nazır Paşa [45] bana, ertesi gün hareket edebileceğimi söyledi. Kısa konuştuk. Nazır Paşa, İngilterenin Türkiye'ye savaş ilan etmesine çok canı sıkılmıştı. Halbuki Cemal Paşa, İngiliz ve Fransız dostu olarak biliniyordu. Almanlara karşı içinde bir sevgi yoktu. Buna rağmen, «Bu savaş, İngiltere'ye çok pahalıya malolacak. Milyonlarca değerinde servet ve para, binlerce insan kaybedecek» demişti.

Göeben zırhlısının, Alman sularındaymış gibi İstanbul Boğazından pervasızca geçmesi bizler için çok acıydı. Tarabya'daki İngiliz Elçiliği önünden geçerken, toplarını Elçilik binasına çevirmesi korkutucuydu. Mürettebatın hepsi de fes giymişti. Osmanlı bayrağı da sancak direğinde dalgalanıyordu. Buna rağmen Göeben mürettebatının, erinden komutanına kadar hepsi de Almandı. Almanlar artık her şeye hâkimdi. Türkiye, Almanlar tarafından kıskıvrak bağlanmıştı.

Türkleri savaşın içine sürükleyen en mühim faktör de, işte bu Göeben olayıdır.

---

(45) Ahmet Cemal Paşa.

İSTANBUL'DAN ayrıldıktan sonra, Amiral Sir Arthur Limpus'un çağırısı üzerine birkaç hafta Malta'da kaldım. Malta limanı, âdeta bir Fransız limanını andırıyordu. Her kesiminde Fransız bandıralı harp gemileri bulunuyordu. 1914 yılı aralık ayının ilk haftasında Londra'ya döner dönmez, geldiğimi haber vererek bana yeni bir iş verilmesini istedim. Ancak ilerleyen yaşım gereği bana, ancak isteklerimin kayıt edildiğini bildirdiler. Gösterdiğim görev anlayışından ötürü bana tebrikler yağdırdılar. Karım geldikten sonra, onunla birlikte Londra'dan ayrılarak, kayınbiraderimin çiftliğinin yönetimini üzerime aldım. Kayınbiraderim ile karısı savaş dolayısıyla şehirde sivil savunma teşkilatında çalışıyorlardı.

Mütareke ilân edilir edilmez karımla birlikte İstanbul'a hareket ettik. Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki mütarekeden sonra İstanbul'a ilk olarak gelen yabancı karımla benim. Mütarekeden sonra İstanbul'u çok değişik buldum. Bizi İstanbul'a bir dretnot getir-

mişti. Tophane'de karaya çıktık. Dretnotun topları herhangi bir yönden gelecek tehlikeyi önlemek amacıyla ateşe hazır durumda idi ve İstanbul'un işgalini sembolize ediyordu.

İngiliz İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinden getirtilen işgal orduları Beyoğlu istikametine doğru yürürken hava güneşli, sıcaklık ise oldukça iyiydi. Buna rağmen ben moralman çökmüştüm. Üşüyordum adeta..

Birkaç yıl önce İstanbul caddelerini rengarenk giysileriyle süsleyen zarif Türk hanımları bana çok yaşlanmışlar gibi gelmişti. Eskinin güzel villaları, savaş yüzünden bakımsız kaldığı için toz toprak içindeydi. Yollar bakımsızlıktan harap olmuştu. Caddelerdeki halk pazar olduğu halde neşesizdi. Hüzünlüydü.

Evime geri döndüğümde, beni birkaç arkadaşla yaşlı hizmetkârlarım karşıladı. Diğer İstanbul evlerinin durumunu gördükten sonra evimin temiz ve bakımlı olduğunu anladım.

Evimin terasına çıkıp baktığım zaman Boğaz'ın o şahane manzarası yine yerli yerinde duruyordu. Savaş, İstanbul'un ve Boğaz'ın güzelliğini alıp götürememişti.

Eski arkadaşlarımla tekrar beraber olmaktan dolayı içimde bir sevinç vardı. Bazıları ise savaşta hayatlarını kaybetmişlerdi.

Tam bu sıralarda hayatımın en büyük darbesini yedim. Kasım ayında karım gözlerini hayata yumdu. Soğuk bir günde gezmeye çıkmıştı. Eve hasta döndü, ve şiddetli soğuk algınlığı, karımı dört gün içinde alıp götürdü. Kendisini, tanıyan herkes severdi. Ölümü, İstanbul'da bir şok tesiri yarattı. Onu tanıyan herkes üzüldü. Gerek cenazenin Haydarpaşa mezarlığına kaldırılmasına katılan, gerekse bana üzüntülerini bil-

diren ve hakikaten üzüldüklerini gözlerimle gördüğüm bütün arkadaşlarıma milliyeti ne olursa olsun teşekkür etmek istiyorum. Onları hayatımın sonuna kadar unutmayacağım.

Karımın ölümü, savaşın yaptığı tahribattan daha kuvvetliydi benim için. Kuvvetten düşmüştüm. Hastaydım artık. Londraya dönmek istiyordum. Ancak doktorlar bu deniz seyahatinin sıhhatime iyi gelmeyeceğini söylüyorlardı. Buna rağmen Amiral Sir George Hope'un sancak gemisiyle (H.M.S. CARDIFF) Maltaya gittim. Bu seyahat bana iyi gelmişti. Malta'da birkaç gün kaldıktan sonra (Thunderer) zırhlısıyla Londra'ya gidecektim. Tam bu sırada güneş çarpmasından olacak, hastalandım. Bighi'deki Deniz Kuvvetleri Hastanesine kaldırıldı. Bu hastalığı da doktor Nichols ve yardımcılarının sayesinde atlattım. Otuz yıldan beri Malta, bu derece sıcak bir yaz geçirmemişti. Sıcaklık sıhhatime iyi gelmiyordu. Thunderers zırhlısı da, Malta'dan ayrılalı günler geçmişti. Ancak çok şanslıymışım. Tam o sıralarda Amiral Doughty komutasındaki Kruvazör Filosu'nun İngiltere'ye dönmesi emredilmişti. Doktorların delâletiyle, Amiral Doughty, beni (Reslution) sancak gemisine aldı. Gemide bana özenle bakıldı. (Resulution), Spithead limanına geldiği zaman ben yine eski kuvvetimi kazanmıştım.

İstanbul'a 1919 yılının ağustos ayında yeniden döndüm. Ve yıl sonuna kadar orada kaldım. İngiliz Büyükelçiliğine Amiral Sir John de Robekc'in yerine Horace Rumbold atanmıştı. Rumbold'un babası İstanbul'a ilk geldiğim zaman Büyükelçi Sir Clare Ford'un emrinde konsolos, daha sonra da maslahatgüzar olarak vazifede bulunmuş seçkin bir kişiydi. Sir John de Robeck, samimi, açık kalpli, dürüst bir adamdı. Ancak, dürüst bir şahsiyete sahip olması, başarılı olma-

sı için yeter bir nitelik değildi. Çözümü diplomatik kurnazlık isteyen meseleleri bir türlü çözemiyordu. Muammalı konularda siyasi manevra yapabilme kabiliyeti çok sınırlı idi. Buna rağmen emrindeki bütün subay ve sivil memurlar kendisine hayrandı. Lady Rumbold'un İstanbul'da eski ve geniş bir çevresi vardı. Küçüklüğünde babasıyla birlikte İstanbul'a gelmişti. Bir defasında, kendisini danslı bir ziyafete götürmüştüm. Bu hadiseyi hiç unutmamıştı. Beni her gördüğünde «beni dansa götüren ilk erkek sizsiniz» der ve bir Paşa ile dansa gitmekten duyduğu gururu anlatıp dururdu.

SONSÖZ

TÜRKİYE'DE geçirdiğim uzun yılların öyküsü burada sona eriyor. Anılarım burada sona ererken, perdenin de kapanması gerekiyor. Anılarımda yazmak istediğim fakat yazmadığım birçok konular daha var. Ancak, herhangi bir yanlış anlayışa veya karmaşıklığa sebebiyet vermemek düşüncesiyle, bu konulara dokunmayı uygun bulmadım.

Bütün samimiyetimle söylemeliyim ki, Yakın-Doğu'daki milletlerarasında en fazla sevdiğim uluş Türklerdir. İçimdeki bu sevgi geçmiş tarihî olayları iyi bilmemdendir. Türkler çoğu kez Hıristiyanlar tarafından günahkârlıkla suçlandırılmışlardır. Ben bu görüşe karşı şunu hemen söylemeliyim ki, Müslüman Türkler, Hıristiyan sanat, örf ve âdetlerine, sözüm ona Hıristiyanlardan daha büyük bir dikkat ve saygı göstermişlerdir.

Ve nihayet Türkler, kendi topraklarının öz sahibi olduklarını ispat etmişlerdir. Türklerin çok yakın bir dostu olarak şuna inanıyorum ki, Türkler, kendi topraklarında ve Türk himayesinde yaşayan yabancılara karşı olumlu ve anlayışlı davranacaklardır. Türklerin, bu konuda, benim gibi düşünen diğer kişileri mahcup etmeyeceğine olan inancım büyüktür.

BİTTİ

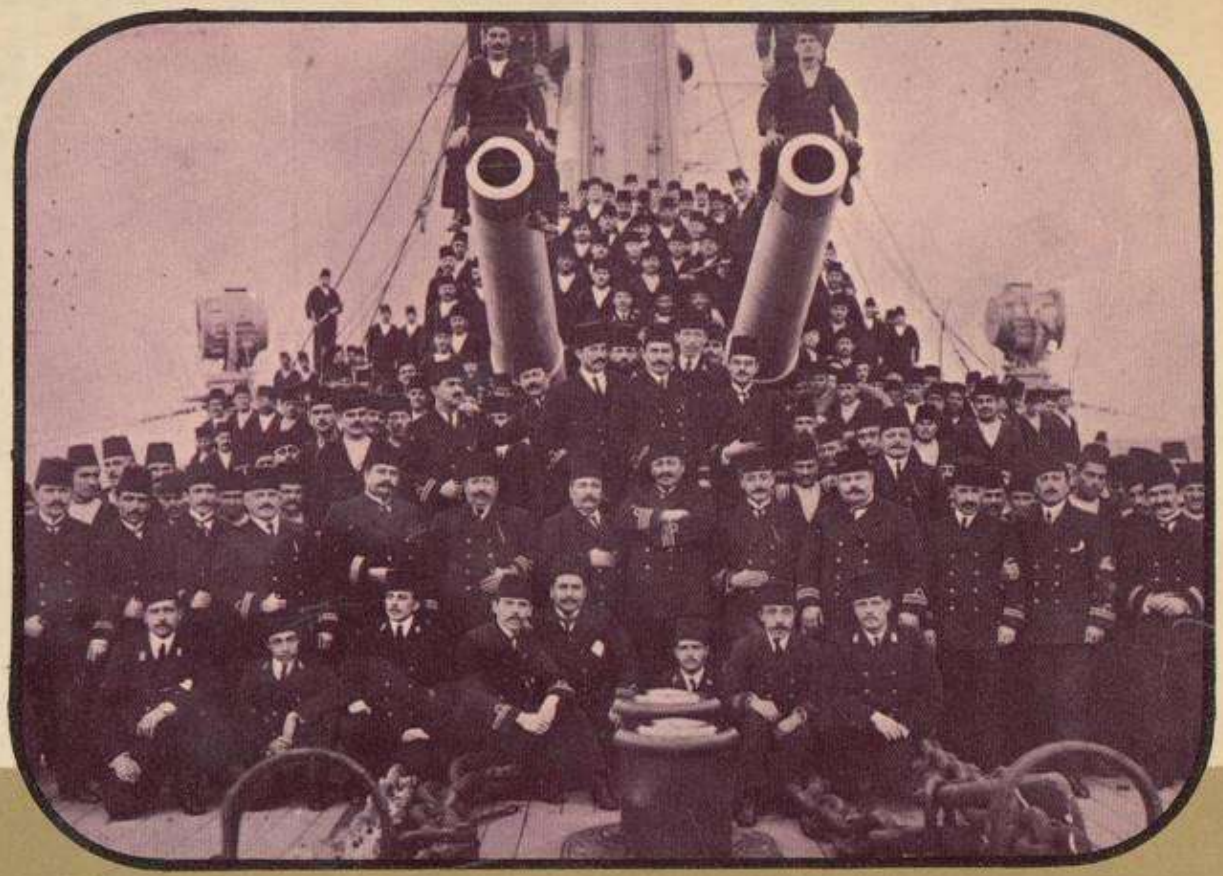

Osmanlı bahriyesine yıllarını vermiş olan İngiliz asıllı Paşa, içinde yaşadığı dönem Padişahının çok yakınında bulunmuş, zamanının birçok iç ve dış olaylarına tanık olmuş. . . Türkleri sevmiş, hizmet verdiği alanda sevilmiş ve candan çalışmış. . .

Ferik amiral Sir Henry F. Woods anılarını, devrin Osmanlı yönetimini, resmi ve özel hayatında önemli saydığı olayları, o sırada Türkiye'de bulunan yabancı misyonun faaliyetini, Türkiye'yi ziyaret eden kral, kraliçe İmparator ve imparatoriçelerin ağırlanışlarını tatlı bir üsluple hikâye etmektedir. . .